

Edir

Onbir Aylık Saltanat

*Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada
Refahiyol Dönemi*

Yayına Hazırlayan:
GENCER ÖZCAN

BOYUT KİTAPLARI
BOYUT YAYIN GRUBU

ONBİR AYLIK SALTANAT
Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi

Yayına Hazırlayan: *Gencer Özcan*

Boyut Kitapları Yayın Yönetmeni
Uğur Büke

Sanat Yönetmeni
Murat Öneş

Tasarım
Tamer Kayaş

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince
Boyut Yayıncılık A.Ş.'ye aittir.
Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ISBN 975-521-093-8

1. Basım Şubat 1998

Baskı
Boyut Matbaacılık A.Ş.

Yazışma Adresi: Yüzyıl Mah. MAS-SİT Matbaacılar Sitesi No: 115 34560 Bağcılar/ İSTANBUL
Tel.: (0 212) 629 53 00 (Pbx) Faks.: (0 212) 629 05 74-75

İçindekiler

Önsöz • *Gencer Özcan* 9
Giriş • *Gencer Özcan* 13

I

Refahiyol Döneminde Siyasal Yaşam

- I- Giriş • *Kemâli Saybaşı* 23
II- Kuşatma • *Kemâli Saybaşı* 45
III- Kendi-merkezli Davranış • *Kemâli Saybaşı* 65
IV- Siyasal Sistem Bunalımı • *Kemâli Saybaşı* 81
V- Çoğulcu Demokrasi • *Kemâli Saybaşı* 103

II

Refahiyol'un Ekonomi Anlayışı

- I- Ekonomiye Bakış • *İzzettin Önder* 121
II- Kaynak Sorunu • *İzzettin Önder* 131
III- Kaynak Paketleri • *İzzettin Önder* 151

III

Dış Politikada Refahiyol

- I- Ortadoğu Maceraları • *Mensur Akgün* 163
II- Yalan Dünyaya Sanal Politikalar • *Gencer Özcan* 179
III- Sonun Başlangıcı • *Gencer Özcan* 201
IV- Ana Muhalefet Hükümetinin
Ortadoğu Politikasından Kesitler • *Gencer Özcan* 217
V- Kaçırılmış Bir Fırsat Olarak NATO Genişlemesi • *Mensur Akgün* 243
VI- Türkiye-AB İlişkilerinde Hayaller ve Gerçekler • *Esra Çayhan* 255
VII- Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol • *Gencer Özcan* 265

Sonuç • *Gencer Özcan* 291

Önsöz

■ Gencer Özcan

Bu derleme *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*'nde [SDD] yayınlanan ve Refahyol iktidarının siyaset, ekonomi ve dış ilişkiler alanında benimsediği ve uygulamaya koyduğu politikaları değerlendiren yazılardan oluşmaktadır. Ancak, derlemede yer alan yazılar, bir bütün olarak bakıldığında RP'nin programı olan **Adil Düzen**'e yönelik kapsamlı bir eleştiri olmak özelliği de içermekte, gerek kuramsal açıdan, gerekse uygulaması bakımından bu programın ekonomi politikaları, siyasal yaşam ve dış ilişkiler alanındaki yansımalarını inceleyen bütünlüklü bir bakış açısı sunmaktadır.

SDD ülkenin siyasal, sosyal ve kültürel alanında olup bitenlere ilgi gösteren bir grup katılımcı tarafından, bağımsız bir yurttaş örgütlenmesi olarak kuruldu. Kuruluş amaçları, çalışma biçimi ve kendi içinde demokratik katılıma verdiği önem açısından, SDD'yi demokratik ilkelere bağlı bir yurttaş girişimi olarak tanımlamak mümkündür. Katılımcılar, demokratik idealleri önemseyen ve ulusal sorunlar karşısında kayıtsız kalmayan yurttaşlara, öncelikle ikinci yayın yılını tamamlamak üzere olan *SDD Dergisi* aracılığıyla ulaşmaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra girişim, olanaklar ölçüsünde dolaysız yollara başvurarak düşüncelerini topluluklarla paylaşmaktadır. Dolayısıyla, bu derlemeyle anılan paylaşım ilişkisi yeni bir biçim kazanmaktadır.

Yazarların makaleleri arasındaki bütünlüğü sağlamak için yaptıkları ekler ile, Mensur Akgün'ün derleme için kaleme aldığı, **'Kaçırılmış Bir Fırsat Olarak NATO Genişlemesi'** başlıklı çalışma bir yana bırakılacak olursa, yazılar sadece zorunlu bazı küçük ekleme ve değişikliklerle, **daha önce** yayınlandıkları biçimde basılmıştır.

Bu derlemeyi oluşturan yazıların ortak özelliklerinden birisi de unutkanlığıyla tanınan toplumumuzun belleği üzerinde tazeleyen bir etki yaratabilecek nitelikte çalışmalar olmasıdır. Top-

lumsal belleğimizi zedeleyen unutkanlık marazı, ülkemizdeki siyasal ve ekonomik gelişmelerin gelip geçici olduğu yolundaki yaygın kaniyla da ilgilendirilebilir. Ülkemizin içerde yoğun siyasal, ekonomik gelişmelere sahne olduğu açık bir gerçekliktir. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya bölgeleri ile Karadeniz ve Doğu Akdeniz havzalarının çevrelediği bir coğrafyada yer alması nedeniyle, ülkenin dışişlerinden sorumlu yetkilileri de beklenmedik değişikliklere ayak uydurmak durumunda kalmaktadır. Böylelikle seçki, bir yandan, dünyanın daha bugünden unutulmuş gibi bir tehlikenin sakıncalarının önünün alınması yolundaki çabalara bir ölçüde katkıda bulunmakta, öte yandan, bu sakıncaların ayırımındaki okurların dergi koleksiyonlarına daha kolayca erişmelerine yardımcı olmaktadır.

Hızla değişen iç ve dış ortamın belleklerde yarattığı yüzeysel izlenimlerden birisi de, karşı karşıya kaldığımız durum ya da sorunların kaydetmeye değer olmayacak ölçüde kısa-ömürlü ve önemsiz olduğuna ilişkindir. Oysa, gündelik sorunların eskittiği **güncel** olayların uzun erimdeki etkileri toplumsal ve siyasal bakımdan kalıcı olabilir, önemli gelişmelere öncüllük edebilir, ya da bazı gelişmelerin doğru kavranabilmesi, arka planlarını oluşturan ayrıntıların çözümlenmesine bağlı olabilir. Dolayısıyla, güncel gelecek açısından anlam kazandırmayı amaçlayan çalışmaların konusal bütünlük oluşturacak biçimde derlenmesi anılan izlenimin olumsuz etkilerinin giderilmesi için de yararlı olabilecektir.

Bu derlemenin bir başka beklentinin gerçekleşmesine daha katkıda bulunabileceği ileri sürülebilir. Yakın geçmişte ortaya çıkan olguların dar siyasal parti çıkarları, hâttâ kişisel beklentiler uğruna yeniden kullanım için dönüştürülmek üzere çarpıtılması gibi davranış bozuklukları ülkemiz siyasal yaşantısının sık karşılaşılan görüntülerindendir. Refahiyol koalisyon ortaklarının, hükümeti kurma görevinin kendilerine verilmemesi olgusuna dayanarak, TBMM'den yeni bir koalisyon hükümetinin çıkışını, '**milli iradenin gaspı**' olarak değerlendirmeleri bu bakımdan bir örnek oluşturmaya adaydır. Seçkiye alınan çalışmalar, günceli

gelecek için anlamlandırmakta, böylelikle, yukarda örneği verilen türden çarpıtmaların seçmenler katında yaratacağı olumsuz etkilerin sınırlandırılmasına yönelik katkıların kitap biçimi olarak kalıcılık kazanmasına da bir ölçüde yardımcı olmaktadır.

Sanırım bir kitaba önsöz yazmanın en güzel yanı, yazara, kitabın oluşumuna katkıda bulunanlara teşekkür etmek olanağı tanımasıdır. Katkıda bulunan arkadaşlarım çalışmalarını bu seçki için gözden geçirirerek yayına hazırlarken titiz davrandılar. Yeni bölümler eklediler, güncelleştirdiler. İzzettin Önder ve Kemâli Saybaşı yoğun çalışmalarından özveriyle zaman ayırarak seçkinin konusal düzenlemeleri için öneriler getirdiler, kapsamlı giriş bölümleri ekleyerek çalışmanın özgün bir yapıya dönüşmesini sağladılar. Esra Çayhan, zorlu bir sınav öncesinde yazısını yayına hazırlamak için zaman ayırmaktan kaçınmadı. Mensur Akgün ise bir makalesini gözden geçirmekle kalmayıp yeni bir makale kaleme alarak çalışmanın başka özgün boyutlar kazanmasına katkıda bulundu. Bunları yaparken tüm arkadaşlar yayın planından kaynaklanan sınırlamalara uydular. Ortaklaşa çalışma konusunda gösterdikleri duyarlılık ve sergiledikleri uyum nedeniyle hepsine teşekkür borçluyum. Uğur Büke'nin daha yazıların *SDD*'de yayınlanması aşamasında başlayan katkısı ise çok yönlü oldu. Büke önayak olmasa, destekleyip özendirme bu seçki ortaya çıkmıydı bilemiyorum. Tamer Kayaş'ın tasarım ve baskı öncesi hazırlık aşamalarında gösterdiği özenden övgüyle söz etmem gerekiyor. Bu kitabın hazırlanması sırasında okulda beni destekleyen arkadaşlarıma, evde aksattığım sorumlulukların yol açtığı sorunları hoşgörüyle karşılayan eşime ve ondan çaldığım zamanlar için bana karşı anlayışla davranan küçük kızıma da teşekkür etmeliyim.

Giriş

■ Gencer Özcan

Refahyol hükümetinin özellikle incelenmesini gerektiren nedenlerin başında, sosyal ve siyasal sistemi dinsel bir bakış açısıyla sorgulayan bir partinin ilk kez büyük ortak olarak katılımıyla kurduğu bir koalisyon hükümetinin 11 ay iktidarda kalması gelmektedir. Din-egemen kurallar uyarınca sistemi değiştireceği savıyla seçmenlerinin karşısına çıkan bir partinin iktidarda kaldığı yaklaşık bir yıllık süre, ülkenin siyasal yaşamını izleyen gözlemciler için ilginç bir dönem oluşturmuştur.

Refahyol dönemini ilgi çekici kılan öteki nedenler ise, koalisyon ortakları arasındaki ilişkilerin değişkenlik gösteren doğasından ve hükümetin son bulmasına yol açan gelişmelerin ilginç bir seyir izlemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Koalisyonun küçük ortağı DYP, 24 Aralık 1995 seçimlerinde RP karşıtlığını temel alan bir strateji benimsemiş olmasına karşın, yaklaşık altı ay sonra, bu parti ile bir koalisyon hükümeti kurmuştur. DYP bununla da kalmamış, seçim bildirgesinde sahip çıkacağını ileri sürdüğü ilkeleri gözardı eden bir siyasal çizgi benimsemiştir. Gerek koalisyonun kurulmasında, gerekse DYP'nin RP ile ilişkilerine bakıldığında, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in Başbakanlığı dönemini ilgilendiren ve soruşturulmak üzere TBMM gündemine alınmak istenen üç gensoru önergesinin belirleyici etkisi olduğu konusunda nesnel gözlemcilerin tümü hemfikirlerdir.

Önergelerin Meclis gündemine alınması olasılığı karşısında DYP'nin içine düştüğü çaresizlik koalisyon ortakları arasındaki ilişkinin denge elemanlarını yitirmesine neden olmuştur. Böylelikle, Refahyol koalisyonunun ortakları arasındaki ilişkide, uyum, işbirliği, eşitlik ya da ortaklık gibi kavramlarla açıklanamayacak türden, belki de rehin alan/rehin kalan beraberliğini andıran bir ilişki biçimi ortaya çıkmıştır. Koalisyonun baskın partisi olarak RP'nin öne çıkması da, yine bu gelişmelerin ortak bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Şubat 1997 başlarında DYP Genel Başkanı olarak Tansu Çiller RP ile uzun dönemli bir beraberlikten söz ederken, aynı ayın sonlarında, **'boğazında duran üç düğümünden kurtulduğunu'**, dolayısıyla RP'nin ideolojik açılım ve girişimlerine karşı sessiz kalmayacağını vurgulamaya başlamıştır. Gerçekten de, oylamalar sonrasında Dışişleri Bakanı Çiller'in RP'ye karşı tutumunda hızlı bir sertleşme gözlemlenmiş, genel başkanlarını hedef alan soruşturma önergelerinin yarattığı baskıdan kurtulan DYP ortağı ile ilişkisinde yeni bir denge merkezi oluşturmak üzere açılımlara girişmiştir. Alışılmadık ölçüde eleştirel ifadelerle bezenmiş bu konuşmalarla, ortaklar arasında güç ilişkilerinde artık yeni bir dönemin başladığı anlaşılmıştır.

Ancak Şubat 1997'de, Sincan'dan tankların geçişiyle açıklık kazanan Ordu-RP gerginliği ve, yükselen kitlesel muhalefet karşısında kalan RP, ideolojik içerikli girişimlerini askıya almak zorunda kalmış, böylelikle, ortaklar arasında yeni bir güç dengesi oluşmaya başlamış, rehin alan/rehin kalan ilişkisinin tarafları bir kez daha değişmiştir. DYP liderinin hükümet ortağına dönük yönlendirici tutumunda da Genelkurmay Başkanlığının RP'ye karşı DYP'yi destekleyeceği beklentisinin rol oynadığı görülmüştür. Aynı nedenlerle olsa gerek, DYP, başbakanlığın el değiştirmesini amaçlayan bir projeyi RP'ye dayatabilmiştir. Fakat, Ordu-RP gerginliği, MGK'nın 28 Şubat Kararları sonrasında Ordu-Rehahyol gerginliği boyutuna taşınmış, hükümete bildirilen istekler, hükümetin iktidarını tartışmalı bir duruma sokmuştur. Dolayısıyla, Rehahyol'un iktidarda kaldığı yaklaşık bir yıllık süre, ortaklar arası ilişkinin sergilediği garip eşyaşamsal görünümün bakımından olduğu kadar, koalisyondun sona ermesine yol açan gelişmeler açısından da Cumhuriyet tarihinin ilginç dönemlerinden birisi olmuştur.

Bir başka deyişle, 1997 başından sonra Genelkurmay Başkanlığının tırmanma eğilimine giren siyasal gerginlik karşısındaki tutumu ve siyasal iktidarı sınırlamak üzere benimsediği yöntemler ülkemizdeki ordu-siyaset ilişkisinde alışılmadık görüntülerin sergilenmesine neden olmuştur. 28 Şubat 1997'de toplanan MGK'

da alınan kararlar, koalisyon hükümetinin siyasal etkisini fiilen sınırlarken, hükümetin dış politika alanındaki hareket olanaklarını bütünüyle ortadan kaldırmıştır. Önemli dış politika konularında alınan karar ve uygulamalar hükümetin, özellikle de RP kanadının istekleriyle çelişen bir doğrultu tutturmuştur. Örneğin, bir yandan, RP'nin İsrail'le yakınlaşma konusundaki açık isteksizliğine karşın, ikili ilişkiler görülmedik hızda ilerlerken, öte yandan, İran'la ilişkilerde tıkanıklık ve sıkıntılar, RP kanadından gelen özel çabalara karşın, artarak sürmüştür. Genelkurmay Başkanlığı tarafından düzenlenen brifingler sırasında İran, Suriye ile birlikte, ülkede rejimi tehdit eden **'irtica ve bölücülük'** tehlikelerine destek vermekle suçlanmıştır. İran ve İsrail'le ilişkilerin yanı sıra, Yunanistan'la ilişkilerde de, askeri yetkililerin girişim üstünlüğünü ellerinde tuttıkları gözlemlenmiştir. Böylelikle, askeri yapı ve hükümet arasında eş görülmedik bir iktidar ilişkisi belirlenleşmiş, siyasal yaşamın dış ilişkileri ilgilendiren alanlarında Genelkurmay Başkanlığının kurduğu doğrudan denetim, dış politikada Rehahyol hükümetinin, deyim yerindeyse, **'ana muhalefet hükümeti'** konumuna çekilmesine neden olmuştur.

MGK tarafından hükümete bildirilmesi kararlaştırılan ve 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesini öngören kararın uygulamaya konulması sırasında siyasal gerginlik daha da artmıştır. 28 Şubat Kararları sonrasında Bakanlar Kurulunun düşük katılımlı olarak ya da, bir keresinde tanık olunduğu gibi, 55 güne varan uzun aralıklarla toplanabilmesi, siyasal gerginliğin hükümet katında yarattığı sonuçlardan birisi olarak değerlendirilebilir. ^(*) DYP çevrelerince benimsenen ve Başbakanlığın RP'den DYP'ye devredilmesi yoluyla bunalımın atlatılabileceği beklentisiyle RP'ye dayatılan **'havada ikmal'** tasarımı beklenen sonuçları yaratamamış, sonuçta da hükümet istifa ettiğiyle kalmıştır.

^(*) 13 Mart 1997 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısına 13 bakan yurtiçi ve yurtdışı gezilerini gerekçe göstererek katılmamış; 3 Nisan 1997 tarihli toplantıyı izleyen toplantı ise, ancak 27 Mayıs 1997'de yapılabilmektedir. Bakınız: Şamil Tayyar, *Rehahyol Tutanakları*, Ankara, Ümit Matbaası, 1997, s. 194 ve s. 204.

Seçkinin ilk bölümünde; **Kemâli Saybaşı**’nın SDD’de yer alan Refahyol döneminde siyasal yaşamı konu alan çalışmalarına bir giriş ve tartışma bölümü eklenerek, yeni başlıklarla yer verilmiştir. Giriş niteliğindeki ilk makalede, Refahyol’un kuruluşu ile birlikte ortaya çıkan bazı ipuçlarının ışığı altında soruşturma önergelerinin koalisyonun oluşumunda oynadığı kilit rol üzerinde durulmakta, yurttaşların nasıl bir siyaset zihniyetiyle karşı karşıya bulunduğu değerlendirilmektedir. Saybaşı, bu bölümde RP’nin programı niteliğindeki **Adil Düzen**’in çağdaş demokratik siyasal yaşam açısından ne anlam taşıdığına ilişkin kapsamlı bir kuramsal çözümleme sunmaktadır. RP’nin resmi yayın ve açıklamalarına dayanarak partinin siyaset anlayışını çözümlemekte, ‘**hak ile batıl**’ kavram çiftinden yola çıkarak, RP’nin siyasal haklar anlayışının çağdaş demokrasilerin sahip olduğu hak anlayışıyla gösterdiği farklılık ve karşıtlıklar üzerinde durmaktadır.

Seçkinin izleyen bölümlerinde Saybaşı, Refahyol’un iktidarı döneminde izlenen karar ve uygulamaları, hükümetin çağdaş demokratik siyaset anlayışı ve demokratik bir devletin işleyişi açısından değerlendirmektedir. Yetki yasası, yargıç dokunulmazlığı, özelleştirme, partizanca kayırmalar, taraftar kadrolaşması, bazı yörelerde yerleşim birimlerine yönelik olarak uygulanan keyfi ambargolar, denk bütçe vb. gelişmeler incelenmektedir.

‘**Kendi Merkezli Davranış**’ başlıklı alt bölümde ise Saybaşı, TEDAŞ, Tofaş, Malvarlığı araştırma önergelerinin TBMM’de görüşülmesinin engellendiği günlerde patlak veren ve **Susurluk Kazası** skandalının açığa çıkardığı kirli ilişkilerle yoğunlaşan tartışmalar karşısında hükümet ortaklarının ‘kendi bildikleri gibi davranma’ eğilimlerini irdelemektedir. ‘**Siyasal Sistem Bunalımı**’ başlıklı bölüm, 1997 başından sonra kilitlenen sistemin içine düştüğü bunalımı ele alarak 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı sırasında alınan kararların arka planını sergilemektedir. ‘**Çoğulcu Demokrasi**’ başlıklı bölümde ise, hükümetin son evresinde, gerek kendiliğinden gerekse örgütlü biçimlerde yükselerek kitlesellik göstermeye başlayan toplumsal muhalefet olgusu üzerinde durulmaktadır. Saybaşı’nın deyişiyle, ‘**Anayasa’nın hangi**

maddesine dayanarak Başbakanlığı kendi aralarında değiş-tokuş etmeye karar verdikleri belli olmayan iktidar ortaklarının’ projelerini uygulama konusunda ısrarlı tutumları yüzünden fiilen kullanamaz duruma düştükleri iktidarı yasal olarak da terketmek durumunda kalmışlardır.

Seçkinin ikinci kesimi Refahyol’un genel ekonomik anlayışına ilişkin bir değerlendirmeye başlamakta, RP’nin ülkenin ekonomik sorunlar karşısındaki genel tutumunu ele almaktadır. RP’nin programı niteliği taşıyan **Adil Düzen**’in kaynak ve gelir dağılımı sorunu ile teknolojik atılım açısından kayda değer politikalardan yoksun olduğunu belirten **İzzettin Önder**, partinin ekonomide ‘**kökten değişim**’ çağrılarını yapan politikalarını uygulamasına engel olan iki önemli nedenin altını çizmektedir: Birinci olarak, RP Refahyol iktidarını bir tür sıçrama taşı olarak görmesi yüzünden ekonominin temel dokularına el sürmeden partiye bağlı bürokratik bir taban oluşturmaya yönelik bir kadrolaşmaya öncelik tanımıştır. İkincisi ise, ülke ekonomisinin iç ve dış dinamiklerinin kolaylıkla değiştiriliverilemeyecek türden yapılanması nedeniyle RP’nin düzeni sürdürmek zorunda kalmasıdır. Bu nedenle, gerek dış ekonomik ilişkiler alanında, IMF, Dünya Bankası ve AB ile ilişkiler düzeyinde gerekse iç ekonomiyi ilgilendiren konulardaki uygulamalarıyla, varolan dengeleri sarsmamaya özen gösteren bir tutum sergilemiştir. Böylelikle ‘**mikrop**’ olarak nitelendirilen faiz uygulamaları ve vergi sistemi değiştirilmeden kalmış, kayıt-dışı ekonomik yapılanmanın ortadan kaldırılması yolunda herhangi bir adım atılmamıştır. IMF ve GB ile ilişkiler alanında daha önceden benimsenen radikal söylem bir yana bırakılmış, değişim adına yapılan girişimler marjinal nitelikte kalmıştır.

Önder’e göre, küçük ve ortaboy işletmelerin 1980 politikalarıyla büyük sermaye karşısında erimeye başlaması RP’nin tarihsel misyon kapısını açmıştır; partiye ekonomik bir taban kazandırmıştır. Bu durum, RP’nin iktidara aday parti konumuna gelmesini sağlayan temel nedendir. RP kendisini iktidara taşıyan kesimlerin kamusal kaynaklardan yararlanması için önlemler almış, dolayısıyla iktidarın ekonomi politikasında kaynak sorunu birin-

cil dereceden önem kazanmıştır. Önder, makalelerinde bu önemli yapısal sorunu önce ülke ekonomisinin genel durumu çerçevesinde değerlendirmekte, sorunu gerçek temeline oturtmakta ve kamu kesimine yansımaları üzerinde durmakta, sorunu aşmaya yönelik çözüm önerileri değerlendirerek, sorunun ancak yapısal dönüşümlerle çözümleneceğini ileri sürmektedir.

Seçkinin dış ilişkiler kesiminde üç yazarın çalışmasına yer verilmektedir. **Gencer Özcan**, **'Yalan Dünya'ya Sanal Politikalar'** başlıklı çalışmasında, Refahyol'un ilk altı ayında gözlemlenen önemli dış politika açılımları üzerinde durmakta, Kuzey Irak ve Çekiç Güçle ilgili gelişmelerin yanı sıra Başbakan Erbakan'ın Asya ve Afrika gezilerini ele almakta, bu geziler sırasında belirginlik kazanan dış politika eğilimleri üzerinde durmaktadır. Özcan'ın izleyen **'Sonun Başlangıcı'** başlığını taşıyan çalışması ise, hükümetin Refah kanadıyla Ordu arasında gerginleşen ilişkilerinin dış politikaya yansıyan görüntülerini betimlemektedir. **'Türkiye ve İsrail'** başlıklı üçüncü çalışma, Şubat 1997 sonundan başlayarak dış politika alanındaki iktidarı fiilen sınırlanan hükümete fazlaca sorulmaksızın yürütülen Ortadoğu politikasından kesitler sunmakta, İsrail ile yeni boyutlar kazanan ilişkilerin gelişimi üzerinde durmaktadır. Özcan'ın **'Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol'** başlıklı son çalışması ise, Refahyol'un dış politikasına damgasına vuran RP'nin dış ilişkiler anlayışını, koalisyonun dış politika açılım ve uygulamaları ışığında çözümlemeye çalışmaktadır.

Mensur Akgün'ün **'Refahyol'un Ortadoğu Maceraları'** ve **'Kaçırılan Bir Fırsat Olarak NATO'** başlıklı her iki çalışması da, Refahyol'un dış politikada kaçırdığı fırsatları eksen almaktadır. Akgün, RP gibi din egemen bir toplum öngörüsünden yola çıkan bir partinin koalisyon ortağı olması gibi içsel nedenlere bağlı ya da NATO'nun genişlemesi gibi uluslararası alanda gerçekleşen bağımsız gelişmelerin yarattığı fırsatlar ışığında, Türkiye'nin kazanım hanesine yazılabilecekken yitirilene dikkat çekmektedir. Akgün, koalisyonun ilk iki ayı boyunca Ortadoğuda meydana gelen gelişmeleri konu alan ilk çalışmasına, Batı'dan bağımsız politikalar izleyeceğini beyan eden bir partiyle, açıkca

Batıcı olan bir partinin oluşturduğu koalisyonun, özellikle Türkiye'nin Ortadoğuda tıkanan ilişkilerine ivme kazandırabilecek yeterli enerjiyi açığa çıkarabilecek türden bir içsel gerilime sahip olduğunu vurgulayarak başlamaktadır.

Akgün, **'Kaçırılan Bir Fırsat Olarak NATO Genişlemesi'** başlıklı çalışmasında ise genişlemeye hayır demenin mümkün olmadığını vurgulayarak, **'Türkiye'nin elindeki tek koz hayırmıydı?'** sorusuna yanıt verebilmek için, NATO'nun genişlemesi konusunda Ankara'nın seçeneklerini irdelemekte, olası senaryoları biçimlendiren etkenleri ele almaktadır. Genişlemenin Türkiye açısından yaratacağı olumsuzluklar üzerinde duran Akgün, Türkiye'nin yeni durumun yarattığı riskleri hafifleten bir dizi önlem alınması gerektiğine dikkat çekerek, genişleme sonrası senaryoları çözümlemektedir. NATO'nun genişlemesi konusunda 1993 yılında başlatılan çalışmalara da Türkiye'nin uzun süre kayıtsız kaldığını belirten Akgün, ancak 1997 başında ve pek çok değişkenin belirlenmesinden sonra, Ankara'nın bu konuyu gündemine alabildiğine dikkat çekerek genişleme sorununu Türkiye açısından ortaya koyduğu olanaklar çerçevesinde değerlendirmektedir.

Esra Çayhan ise, **'Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Hayaller ve Gerçekler'** başlıklı makalesinde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri açısından Refahyol hükümetinin iktidarının gelişini başlı başına önem taşıyan bir gelişme olarak tanımlamaktadır. Çayhan, Akgün'ün Rusya ile ilişkilerde yaratacağı sorunlar bağlamında ele aldığı genişleme konusuna, Türkiye'nin AB ile yaşadığı sorunlu ilişkiler açısından yaklaşmaktadır.

Çalışmada genel olarak Mart 1997 başında AB'ye üye ülkelerin Hristiyan Demokrat Partilerinin liderlerinin katılımıyla gerçekleştirilen **'Hükümetlerarası Konferans ve Genişleme'** toplantısı sonrasında yapılan ve Birliğin aslında bir **'medeniyet projesi'** olduğu, Türkiye'nin ise bu projede yer almadığı yolunda açıklamanın Ankara'da yarattığı karamsar havayla mart ortasında toplanan Apeldoorn zirvesinde alınan kararlar çerçevesinde Ankara'daki siyasal çevrelere egemen olan iyimserlik karşılaştırılarak, bu tepkiselliğin ardında gözden kaçırılan gerçeklere

dikkat çekmektedir. Çayhan, bu açıklamaların yarattığı karamsarlık ve iyimserlik sarkacında salınan kamuoyu odaklarının yarattığı yanıltıcı hava yüzünden gerçek sorunları göremediğimize dikkat çekerek, Refahyol iktidarı döneminde de etkinliği süren ‘tehditle pazarlık’ anlayışının açık örneklerinden birisi olan, ‘NATO kartıyla AB’ye üyelik’ yaklaşımının sakıncalarını ele almaktadır.

I

Refahyol Döneminde Siyasal Yaşam

I- Giriş

■ Kemâli Saybaşı

Anayol

ÖNCE bazı noktaların anımsanmasında yarar bulunmaktadır. Anayol Koalisyonunun bozulmasında ve yeni hükümet ortaklığı-nın kurulmasında, bazı yolsuzluk iddialarına ilişkin açılması ön-görülen Meclis soruşturmalarının önlenmesi kaygısı önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Refahyol Koalisyonu olasılığı kamuoyuna ilk kez, Anayol Koalisyonunun ortağı, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller tarafından TBMM'ye getirilen ve Tansu Çiller'i Yüce Divana göndermeyi amaçlayan TEDAŞ ihaleleri so-ruşturmasına ilişkin olarak ANAP'tan 30 dolayında milletvekili-in girişimi destekleme kararı almaları üzerine, **'Eğer ANAP, RP ile koalisyon kurmak için mesnet arıyorsa, RP ile biz de ko-alisyon kurabiliriz'**, demişti. ¹ Sayın Çiller'in tehdidi etkili ol-madı ve sözkonusu önerge meclis'te kabul edildi. Gerçekten de 32 ANAP Milletvekili önergenin kabul edilmesi doğrultusunda oy kullanmışlardı. Daha da ilginç olan durum, 42 ANAP ve 5 DYP Milletvekili'nin oylamaya katılmamış olmalarıydı. ²

Bununla birlikte, DYP hükümetten ayrılma konusunda pek de aceleci davranmadı. Ancak, Meclisin Sayın Çiller'i suçlu bul-ması ve Yüce Divana göndermesi durumunda başbakan olama-yacağının, TOFAŞ önergesinin Mecliste görüşülmesinden 24 sa-at önce, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz tarafından açıklan-masından sonra, durum biraz değişmişti. Sayın Yılmaz, ayrıca, bu kez önerge lehinde oy vereceğini de ekliyor ve kararının ge-rekçesini de şöyle belirtiyordu: **'... Meclisin soruşturma açma-sı doğaldır. Meclis'in denetim hakkını yadırgamak parla-menter sisteme inançsızlıktır. Kendine güvenen insan araş-tırma ister. Denetimden kaçmak zaaftır. Kim devlet görevi yapıyorsa her an hesap vermeye hazır olmalıdır...'** ³

Sayın Çiller yeni durum karşısında çok öfkelen-di. ANAP'ın kendisinin başbakanlığını önlemeyi ve DYP'yi parçalamayı

amaçlayan siyasal bir komplonun içinde olduğunu iddia etti. Koalisyon ortağını 'ihanetle', DYP'yi 'arkadan hançerlemekle' suçladı.⁴ Aynı günlerde RP Grup Başkanvekili Şevket Kazan tarafından gündeme getirilen bir başka yolsuzluk iddiasına, başbakanlığı devretmeden kısa bir süre önce Sayın Çiller'in örtülü ödenekten 500 milyar TL çektiğine ilişkin açıklamaya yönelik olarak da, 'Bu iftira, yalan, ihanettir. Bunu söyleyenler şerefsiz ve milliyetsizdirler', dedi.⁵ Ancak, önerenin Mecliste kabul edilmesini önleyemedi.⁶ Örtülü ödenek konusu ise, gelecek günlerde Sayın Çiller'in başını çok ağrıtabilecek ek bir yolsuzluk iddiası olarak siyaset gündemini çok meşgul edecekti.

Sayın Çiller'in yalanlamasından kısa bir süre sonra, başbakanlıktan ayrılmadan 22 gün önce, örtülü ödenekten 500 milyar TL çektiğini kanıtlayan bir belge M. Sarıkaya imzasıyla *Hürriyet*'te yayınlandı.

Sayın Çiller bu kez yalanlama gereksinmesi duymadı. 'Bugün gazetelerde bir belge... Birkaç hafta önce örtülü ödeneye para aktarmışım. Evet aktardım. Bunda saklanacak ne var? Yasadışı ne var? Şimdi bir kez daha söylüyorum. Teröre etrafınıza, dışardaki terör odaklarına... Devletin sır olan ve çıkarları için kullanılmış meseleleri suistimal edip bunları bir yolsuzluk gibi gösterirseniz iki kez şerefsizsiniz.' Sayın Kazan ise, belgelerin ortaya çıkmasından sonra yaptığı değerlendirmede Çiller'in yalancı olduğunun artık kanıtlandığını belirtmiş ve 'şerefsizlik, milliyetsizlik' suçlamalarına ilişkin tazminat davası açacağını açıklamıştı.⁷

İzleyen günlerde, örtülü ödenek konusuyla ilgili ayrıntılar basında yeralmaya başladı. Konuya ilişkin Sayın Çiller'in tepkilerinden biri de 'çıkarcı grupları'ni suçlamak oldu. Bu çerçevede Adana'da şöyle demişti: '... Gericiler, bölücüler yetmiş, bir de çıkarcı grupları varmış. Fonlar varmış. Trilyonlar tıkr tıkr onların ceplerine akarmış. Bu ananız onların karşısına geçmiş. Bu ananız demiş ki, Gümrük Birliğine girilmeli. GB'ye ya girilecek ya girilecek. Kim kazanmış, halk kazanmış. Birkaç sanayici kaybedermiş, varsın olsun, siz benim olun.'

DYP Genel Başkanı, teşvikleri ve fonları kaldırdıkları için, bazı gazete ve televizyon sahiplerinin kendisine karşı harekete geçtiklerini de ileri sürmüş ve şöyle sürdürmüştü konuşmasını: 'Televizyonlar, gazeteler almışlar. Varsınlar alsınlar. Biz buna başağar mıyız, bizim gücümüz sizsiniz. Anlamadıkları bu.'⁸

Buna karşılık, basında konuya ilişkin ayrıntılı haberler ve yeni bilgiler de yeralmaya devam ediyordu. Sayın Çiller ise, bu arada yeni savunma yöntemleri geliştirmekle meşguldü. Bu çerçevede, bir yandan Sayın Yılmaz'ı basına gizli belge sızdırmakla suçluyor ve böylelikle basında yeralan haberleri bir biçimde doğruluyor, öte yandan da, devlet sırrı olduğu için konuyu açıklamayacağını belirtiyordu. 'Devletin menfaati, devletin sırrı... Onu vermem, yine can veririm gerekirse.'⁹

Bu aşamada Sayın Çiller bir ziyareti sırasında konuyu Cumhurbaşkanı'na açmak istemiş, Sayın Demirel ise, sorunu Başbakanla görüşmesini daha doğru olacağını söyleyerek, tartışmaya hiç girmemiş;¹⁰ hatta koalisyonu bozmaması doğrultusunda görüş de belirtmişti.¹¹

Çünkü, ortaya, Anayol Koalisyonunun Başbakanı ve Başbakan Yardımcısı arasındaki sorunları daha da karmaşıklaştıran bir başka gelişme de çıkmıştı: Anayasa Mahkemesi, RP'nin güven oylamasının geçersiz olduğu iddiasının gerekçesini ciddi bulmuş ve süreci iptal etmişti. Gerekçeli karar henüz açıklanmamış olmakla birlikte, Koalisyon Hükümetinin meşruluk temeli de tartışmalı bir konuma düşmüştü. İşte bu belirsizlik ortamı içinde, DYP Genel Başkanı, hükümet için güvenoyu isteme eğilimi içine giriyordu. Buna karşılık, Başbakan da Anayasa Mahkemesinin iptal kararının gerekçesini resmen açıklamasından sonra istifa etmeye karar verecekti.¹²

Refahyol

Anayol Koalisyonunun sona erdirilmesi bakımından soruşturma önergeleri nasıl birinci derecede belirleyici olduysa, Refahyol Hükümetinin kurulması pazarlıkları sırasında da, yolsuzluklar konusu, aynı şekilde, karşılıklı olarak gündemin başköşesini işgal

etti.¹³ DYP Genel Başkanı hakkındaki örtülü ödenek önergesi, Mecliste, RP'nin büyük desteğiyle, 246 kabul oyuna karşılık 264 red oyuyla, sayın Çiller'in istediği doğrultuda işlem gördü. Böylelikle, bir yandan, DYP Genel Başkanı olası bir hükümet ortamından istediği, vazgeçilmez nitelikteki güvenceye kavuşurken, öte yandan ise, RP, kendi vermiş olduğu önerge aleyhinde oy kullanarak, ne kadar güvenilir bir koalisyon ortağı olacağını baştan **'kanıtlamış'** oldu.

Ancak Sayın Çiller'in, hem DYP Milletvekillerinin partiden ayrılarak ANAP'a katılmalarını önlemek, hem kamuoyunda zorunlu olmadığı sürece RP ile hükümet kurmayacağı izlenimi yaratmak, hem de önündeki seçenekleri baştan sınırlandırmamak düşüncesi içinde olduğu anlaşılıyordu. Gerçekten de, aynı anda ANAP ve RP yetkilileriyle koalisyon pazarlığı yapıyordu. Her iki pazarlığın koşulları arasında da, öteki istekleri yanında, Yüce divana gönderilmeyeceği konusunda güvence isteği de yerliyordu.¹⁴ Hatta, ANAP Genel Başkanından sanki olumlu bir yaklaşım ile karşılaşacakmış gibi, koşulları kabul ettiğini belirten yazılı bir belge bile istemişti.¹⁵

Sayın Yılmaz'ın, DYP Genel Başkanının bu ısrarlı tutumuna karşılık, başından beri sürdürdüğü tutarlı davranışından vazgeçmeyerek, aynı kararlılıkla, **'Soruşturma önergelerinin Meclisin yetki alanına giren bir konu olduğunu, kendisinin karışamayacağını'** söylemesinden sonra, ufukta Refahyol Koalisyonu belirdi.

Sayın Çiller, önce DYP Yönetimini RP ile bir koalisyon hükümeti kurulması konusunda ikna etti.¹⁶ Ertesi gün, gazetelerdeki haberlerden, DYP Genel Başkanı ile RP Genel Başkanının, bir koalisyon hükümeti kurma konusunda anlaşmaya vardıklarını öğrenecektik. Bu çerçevede, iki genel başkanın, TOFAŞ ve TEDAŞ ile, Erbakan'ın malvarlığını soruşturma önergelerine son verilmesi konusunda da **'uzlaşma'** sağladıkları anlaşılıyordu.¹⁷ Aynı gün, Refahyol hükümeti kurulmuş, Cumhurbaşkanı da Bakanlar Kurulu listesini onaylamıştı.

Bu arada, kulislerde, koalisyon pazarlıklarına, **'Yüce Divan-**

dan kız kaçırma' adı takıldığını öğrendik.¹⁸ Koalisyon pazarlıklarına ilişkin bir başka bilgi de, RP ve DYP Genel Başkanlarının **'Anayasayı değiştirerek Meclisteki soruşturma dosyalarının doğrudan yargıya intikali için anlaşılacak koalisyon protokolüne'** aldıkları yolunda idi. Söz konusu haber şöyle yorumlanıyordu: **'Böylece her ikisi de birden Yüce Divan'dan kurtulacak.'**¹⁹ Ertesi günkü gazetelerde, Refahyol'un **'Gizli Protokolü'** yereldi. Bu haberlerde de, üzerinde **'uzlaşma'**ya varılan çeşitli noktalar arasında, örtülü ödenek ve Mercüme dosyalarının kapatılacağına, koalisyon ortaklarının Meclisteki soruşturma komisyonlarında ortak hareket edeceklerine ve kendilerini eleştiren basına karşı önlem alacaklarına ilişkin bilgiler bulunuyordu.²⁰

Refahyol programının, Anayol programının bir **'fotokopisi'** olduğu da haksız sayılamayacak bir iddia olarak ortaya atıldı.²¹ Çünkü, RP'nin **'Adil Düzen'** düşüncesi Hükümet Programına belirgin bir biçimde yansımamıştı. Buna karşılık, yolsuzlukla mücadele amacının Hükümet Programında yer almamış olması ise, dikkatlerden hiç kaçmamıştı. Böylesi bir kaygı, her nasılsa, ya hiç bulunmuyordu ya da **'unutulmuştu'**.

Güvenoyu öncesinde çok tartışmalı bir dönem yaşandı. Bununla birlikte, Refahyol Koalisyonu, güvenoyu aldı. DYP'li 10 Milletvekilinin hükümete güvensizlik belirtmesine karşın, transfer edilen başka çeşitli milletvekilleri ile, seçimleri ANAP listelerinden kazanmış olmakla birlikte, sonraki dönemde asıl partilerine dönmeyi yeğlemiş bulunan 7 BBP'li Milletvekilinin, Koalisyon Hükümetine verdikleri destek, yalnızca belirleyici bir nitelik taşımadı, aynı zamanda çok da anlamlıydı.

Refahyol Koalisyonunun RP kanadının ilk önceliklerinden birinin ciddi bir kadrolaşma kaygısı olduğu görülmekteydi. Adalet Bakanı Kazan'ın ilk girişimlerinden biri 1.600 yargıç ve savcıyı kapsayan bir atama kararnamesi hazırlamak oldu. Ancak, Adalet Bakanı, söz konusu girişiminin toplumun çeşitli kesimlerinde yolaştığı şiddetli tepkiler sonrasında, kararnamenin görüşülmesini 9 Eylül'e erteledi.

Aynı doğrultuda daha önemli bir girişim, koalisyon ortakla-

rının, 'personel istihdamının esas ve usullerini yeniden düzenlemek' üzere 'kanun hükmünde kararname' çıkarmak yetkisi elde etme arayışı ile sözkonusu yetkinin, tasarının Mecliste görüşülmesi sırasında kapsamının daha da genişletilerek alınması süreci sırasında ortaya çıktı. Bu çerçevede, hükümet, Meclis Genel Kurulunda kabul edilen bir önergeyle, istediği yetkinin kapsamını 'özel ve özerk bütçeli kamu araştırma kuruluşlarının' yetki ve teşkilatlanmaları ile, adigeçen kurumlarda çalışan araştırmacı personelin bağlı bulundukları personel mevzuatını da kapsayacak bir biçimde yeniden düzenlemeye yöneldi. Böylelikle, yasa taslağı Meclise sunulduktan sonra yapılan bu değişikliklerle, hükümetin yetkisi, ADTYK, TAEK, TDK, TÜBİTAK, TTK, Yüksek Teknoloji Enstitüsü gibi kurumları da kapsayacak bir biçimde genişletiliyordu.

Bu arada basın da unutulmadı. Önce, hükümet yayınladığı bir tebliğ ile, gazetelerin yaptıkları promosyona bazı sınırlandırmalar getirdi. Bu çerçevede, promosyonlar için önce para yatırılması ve Sanayi Bakanlığından izin alınması gerekecekti. Ayrıca, aynı anda üç kampanyadan fazlasının yürütülmesi de yasaklanmıştı. Gündemde, aynı konuda bir de yasa taslağı hazırlığı bulunuyordu.

Sözkonusu taslak temmuz sonunda, muhalefetin şiddetli itirazları ortamında, Meclisten geçirilerek yasalaştı. Temmuz içinde basın bir başka biçimde de baskı altına alınmıştı: Gazeteciler Cemiyetinin konuya ilişkin araştırmasına göre, 39 gazeteci gözaltına alınmış, 10 davada mahkumiyet kararı alınmış, 14 gazeteci saldırıya uğramış ve TV'lere de 7 kapatma, 9 uyarı cezası verilmişti.²²

Cumhurbaşkanı, yukarıda sözkonusu edilen iki yasaı da Anayasaya aykırı oldukları gerekçesiyle veto etti. Sayın Demirel'in 'Promosyon Yasası'nı veto etme gerekçesi şöyle açıklanmıştı: 'Yasadaki cezalar basın hürriyetini geniş çapta zedeleyecek' niteliktedir. 'Sanayi Bakanına gazetelere ceza verme yetkisi tanınması da Anayasaya aykırıdır.' 'Kadro Yasasını veto etme gerekçesi de, yine, Anayasaya ve Anayasa Mahkemesinin

aynı konuda daha önce aldığı kararlara aykırı bulunması idi: '1. Normalde kanunla yapılması gereken bu işlemlerin, istisnai bir durum yokken kanun hükmünde kararname ile yapılmasını Anayasa Mahkemesinin kabul etmeyerek Anayasaya aykırı bulunmasının gözönünde tutulmamış olması, 2. Anayasanın 153. maddesinin son fıkrasında yer alan; Anayasa Mahkemesi kararlarının yasama, yargı ve yürütme organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlaması, 3. Kanunun, amaç ve ilkelere ilişkin maddelerinde yer almayan, 'Kamu Araştırma Kurumlarının Teşkilatlarında Düzenlemeler'le ilgili hükmün, sonradan kapsam bölümüne dahil edilmesi...' ²³

Hukukun üstünlüğüne inanan bir yurttaşın, Sayın Demirel'in yukarıda sözkonusu yasaları veto etme gerekçelerine katılmaması olanaklı değildir. Basına yönelik yapılmak istenilen düzenlemelere gelince, siyasal iktidarın özendirme önlemleri (teşvikler) aracılığıyla, basın ve televizyon kuruluşları üzerinde ekonomik kaynaklı 'dolaylı' bir etkisinin bulunduğu bilinmektedir. Bu ekonomik güce ek olarak bir de cezalandırma yetkisine sahip olmak istemesi anlaşılır gibi değildir. Sonra, bağımsız yargı organları dururken, bir bakana verilmesi amaçlanan böylesi bir yargı yetkisinin, keyfi uygulamalara yol açmayacağına inanmak zordur.

Hükümetin ağustos sonunda Meclise getirdiği ve kısa bir süre içinde ANAP'ın da desteğiyle kabul ettirdiği OHAL yasa tasarısı ise Cumhurbaşkanı tarafından da onaylanarak yasalaştı. Tasarı basına 'sivil sıkıyönetim' ve/veya da 'yargısız infaz' belirlemesiyle de yansımıştı. Bu değerlendirmenin nedenleri, tasarının, valilerin yetkilerini arttırmayı ve kolluk kuvvetlerinin silah kullanma yetkisini Olağanüstü Hal Bölgesi dışında da geçerli kılmayı amaçlaması ile, tasarının yasalaşmasından sonraki 45 gün içinde silahlarını teslim eden köy korucuları hakkında soruşturma yapılmasını öngörmüş olmasına bağlıydı.²⁴

Meclis Genel Kurulundaki görüşmeler sırasında, kolluk kuvvetlerine verilmesi öngörülen, 'dur' çağrısına uymayan kimsele- re ateş açma yetkisinin, tüm ülkeyi kapsayacak biçimde genişle-

tilmesi girişimi, sert tartışmalara neden oldu. Bunun üzerine, tasarıda bir ifade değişikliğine gidilerek, ilk metindeki **'kaçmaya yeltenen'** sözcükleri çıkarıldı ve yerine, **'silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde'** koşulu konuldu.²⁵ Bununla birlikte, sözkonusu madde, yine de Anayasanın, **'idarenin yetkilerinde kanunilik'** ilkesine aykırı bulundu. Tasarıya yönelik öteki eleştiriler arasında, mülki amirlerin yetkilerini yasayla belirlenmek yerine, bunun İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanacak bir yönetmeliğe bırakılmasının yaratacağı demokratik sorun ile, valilerin askeri birliklerden yardım isteme yetkilerini, aslında, il yöneticilerine bir anlamda sıkıyönetim ilan etme olanağı sağlayacağına ilişkin kaygı özellikle dikkat çekiyordu.²⁶

Yukarıda değinilmiş bulunan veya hukukçular ya da uzmanlık alanı hukuk olan milletvekilleri tarafından dile getirilmiş olan eleştiriler demokratik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, yasanın güvenlik güçlerine verdiği silah kullanma yetkisinin, keyfi uygulamalara yol açmayacağı, inandırıcı bir biçimde öne sürülebilir mi? Bu durumda, devlet, yurttaşının can güvenliğini nasıl sağlayabilecektir?

Yine bu çerçevede, valilerin silahlı kuvvetlerin yardımına başvurmamasından itibaren, sivil ve demokratik bir yönetim ortamından uzaklaşmayacağıının güvencesini yurttaşlara hangi yetkili verecektir? Bir yetkilinin böylesi bir söz verdiğini varsayarak bile, yurttaşlar ne ölçüde gerçekçi ve güvenilir bir güvence ile karşı karşıya kalacaklardır? Hak ve özgürlükleri belirli koşullar içinde, ancak mutlaka demokratik hukuk sisteminin işlerliği altında sınırlandırmak, yasama organına ait bir yetkidir. Bu yetkinin, yerel düzeyde, sivil, asker, ya da bir sivil-asker, hatta belki de asker-sivil, yöneticilerin ortak kullanımına devredilmesi, keyfi uygulamalara yolaçabileceği için, demokratik bir siyasal sistem içinde yeri bulunmaması gereken bir yapılanma olarak belirlenmelidir.

Son olarak, silahlarını 45 gün içinde teslim eden köy korucularının, sözkonusu sürenin başlangıcından, hatta süresinden başlamasından sonra ancak bitiminden önce, herhangi bir suça karışmadıklarından nasıl emin olunacaktır? Üstelik, sözkonusu yasa ile,

45 günlük sürenin başlamasından sonraki dönemde korucuların suça karışmaları özendirilmese bile, bunun engellemeyeceği ortadadır. Bu çerçevede, ayrıca, koruculardan bağımsız bir biçimde **'suç aleti'** konumu kazanmış silahların bile **'aklanması'** ya da **'meşrulaştırılması'**, üzerinde düşünülmesi gereken bir olasılıktır.

Güvenlik alanında çalışan kamu görevlileri tarafından kurulmuş olan ve/ya da bunların bazılarının da bir şekilde katıldıkları, bir başka deyişle, **'üniformalı çete'**ler ile, sözkonusu yeraltı örgütlerinin çeşitli faaliyetlerine ilişkin bilgilerin, iddiaların, haberlerin ve ciddi boyutlardaki kuşkuşların, sonuç itibarıyla, gözaltı ve tutuklama kararlarının ya da tutuklama emirlerinin, basına ve televizyon kuruluşlarına olağandışı bir sıklıkla yansıdığı günümüz Türkiye'sinde, yukarıda ortaya atılan sorular salt kuramsal bir nitelik taşımaktadır. Somut düzeyde ve anlamda özel bir önemi de bulunmaktadır.

Tartışma: Uygulama ve Kuram

Refahiyol Koalisyonunun gereksiz yere toplumun çeşitli kesimlerini karşısına almamak ve dolayısıyla toplumsal barışın sağlanmasına katkıda bulunmak gibi bir kaygısı bulunmadığını düşünmek için nedenler de bulunmaktadır. Bu çerçevede, Sivas katliamı sanıklarının savunan avukatlar arasında bulunan Sayın Şevket Kazan'ın Adalet Bakanlığına atanması önemli bir göstergedir. Aynı şekilde, olaylar sırasında belediye başkanı olması nedeniyle, salt otel yangınına önlemememiş olması nedeniyle bile ciddi bir sorumluluk altında bulunan Sayın Temel Karamollaoğlu'nun bugün RP ve dolayısıyla hükümet içinde etkin bir konumda bulunması da gözardı edilemeyecek bir noktadır. İşte bu nedenle, Alevi örgütlerinin yayınladıkları ortak bir bildiri aracılığıyla **'Bu hükümeti içimize sindiremiyoruz'**, ve **'toplum olarak böyle bir iktidar ile yönetilmeyi hak etmediğimizi düşünüyoruz'** demeleri,²⁷ anlaşılacak bir nokta değildir. Alevi örgütlerinin yine ortak bir açıklamayla, RP'lileri, **'laik ve demokrat olmadıkları'** gerekçesiyle, Hacı Bektaş Veli törenlerinde görmek istemediklerini bildirmeleri, buna karşılık RP'li Kültür Bakanı İsmail Kahra-

man'ın, ısrarla, etkinliklere katılacağını belirtmesi, sonunda protestolarla karşılaşmak pahasına bile olsa Hacı Bektaş'a gitmesi de aynı çerçevede değerlendirilmesi gereken bir durumdur.

Benzer bir durum Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanlığı işçi sendikaları ve konuşmada adı geçmesi dolayısıyla TÜSİAD arasında yaşanmıştı. Olay, Refahyol Koalisyonunun kurulmasından sonra kendisini tebrik etmeye giden Türk-İş Başkanı Bayram Meral ile Tansu Çiller arasında geçen bir tartışmadan kaynaklanmıştı. Söz konusu tartışmanın en önemli bölümü şöyleydi:

'Meral- DYP Büyük Kongresi'nde yaptığımız 1 saat 20 dakikalık konuşmamızda bir kere bile işçi sözünü anmadınız.

Çiller- İşçiler ne yapıyorlar ki, adını anacağım? Ülkenin kanını kamu işçisi, SSK ve TÜSİAD emiyor. Kamu işçisi ülkenin sırtında kambur. Geçici işçiler ne yapıyorlar ki, 7 ay çalışacaklar.

Meral- Köy Hizmetleri'ndeki geçici işçilerin tamamının kanını, çalışan-üreten işçiler değil, kısa sürede zengin olanlar, sayenizde üç ayda yüzde elli faiz geliri elde edenler emdi.

Çiller- Ben sizi defterden sildim...

Meral- Burası babanızın çiftliği mi? Siz kim oluyorsunuz da beni siliyorsunuz? Ben Türk-İş Başkanıyım...' ²⁸

Ertesi günkü gazeteler, bir yandan, DİSK dahil Hak-İş hariç olmak üzere, sendika liderleri ile TÜSİAD yetkilisinin tepkileriyle doluydu. Söz konusu tartışmalar, bir süre genişleyerek sürecekti. Öte yandan, Koalisyon Hükümetinin, işçi sendikalarıyla işverenlerin tepkisini aynı anda çekmesi yalnızca Sayın Çiller'in yukarıda dikkat çekilen 'başarısı'yla sınırlı kalmadı. 'Bedelsiz ithalat'a ilişkin hükümetin getirmek istediği yeni düzenleme de sanayiciler ile çalışanların tepkisini çekti. Bununla birlikte, hükümet, tutumunu değiştirmede, bedelsiz ithalat kapsamında getirilmesine olanak tanınan araba sayısını bir adetle sınırlandırmak dışında, katı bir yaklaşım sergilemeyi sürdürdü. Oysa, bedelsiz ithalat aracılığıyla elde edilecek dövizin, faiz oranlarının yüksel-

tilmesi yoluyla aynı maliyetle elde edilebileceği; bu şekilde ise, istenilen kaynak yaratılmakla birlikte yerli oto sanayisine, yan sanayisine ve çalışanlarına hiçbir zarar verilmesini sözkonusu olmayacağı iddiası yaygınlıkla dile getirilmişti ve makul görülüyordu. Hükümetin, toplumun çeşitli kesimlerinin ortaya attığı eleştirilere rağmen kararında ısrarlı olması sonucunda, acaba, 'Çiller Ailesi ve hükümet ile sanayiciler ya da bunların bir grubu arasında, siyasi, belki de başka nedenlerden kaynaklanan sorunlar mı bulunmaktadır?' ve/ya da 'Bedelsiz ithalat düzenlemesi ile, RP'nin Almanya'daki tabanına gelir kaynağı mı yaratılmak istenilmektedir?' soruları, haklı gibi görünen gerekçelerle, ortaya atıldı.

'Zorunlu tasarruf' uygulamasına son verilmesi, buna karşılık, fonda biriken kaynakların tasarruf sahiplerine ödenmemesi, nasıl bir geri ödeme yapılacağını bir türlü açıklık kazanmaması, aynı belirsizliğin nemalar konusunda da geçerli olması, en azından Şubat 97'ye kadar herhangi bir ödemenin sözkonusu edilmemesi, sonraki dönemin ise henüz belirsiz bir durum göstermesi de, hükümetle çalışanları karşı karşıya getiren bir başka konudur. Bu çerçevede, DİSK Başkanı Rıdvan Budak, 'hükümet iç borç faizlerini nasıl günü gününe ödüyorsa, çalışanın nemasını da öyle ödemelidir' derken haklı bir isteği dile getirmekle, aynı şekilde, Türk-İş Genel Sekreteri Şemsi Denizler ile KESK Genel Başkanı Siyami Erdem de, haklı gerekçelerle, aksi takdirde, yurt çapında eylem yapılacağını, bildirmektedirler. ²⁹

Refahyol Hükümetinin demokratik olmayan anlamda keyfi bir tutum sergilediğine ve keyfi uygulamalar içinde olduğuna ilişkin yukarıda verilen örnekler ayrıntılandırılabilir farklı alanlarda, burada tartışılmamış olan benzer nitelikli çok sayıda örnek verilebilir. Ancak, Anayol Koalisyonunun bozulma süreci ve gerekçeleriyle, Refahyol Hükümetinin kuruluş pazarlıkları, oluşma süreci ve çeşitli alanlardaki uygulamaları birlikte düşünüldüğü takdirde, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının nasıl bir siyaset zihniyeti ile karşı karşıya bulunduklarını kavramak hiç de zor değildir. Refahyol Koalisyonu, ne demokratik bir düşünceyi ne de geleneği

temsil etmektedir. Sıradan bir çıkar ortaklığı niteliği taşımaktadır.

Bu çerçevede, giriştiği keyfi uygulamalarla ülkenin sorunlarına şimdiye kadar herhangi bir çözüm getirmediği gibi, şimdiki, demokratik ilkelere aykırı, plansız-programsız ve keyfi tutumu sürdüğü sürece de, ülkenin gündemindeki sorunları çözme becerisi göstereceğine ilişkin ipuçları sağlamaktan uzaktır. Çünkü, ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümü doğrultusunda atılacak bir ilk adım bile, demokratik yollardan ve yöntemlerden geçmek durumundadır. Bunun sağlanabilmesi için ise, öncelikle, sözkonusu sorunların altında ezilen insanların düşüncelerine ve onları temsil eden kurum ve kuruluşların yetkililerinin sözlerine kulak verilmesi, seçeneklerin ondan sonra belirlenmesi ya da gözden geçirilmesi, bir baka deyişle, **'benim dediğim olacak'** anlayışı bağlamında ülke yönetmekten vazgeçilmesi gerekmektedir. Aynı çerçeve içinde, muhalefetin de, siyasal iktidarı eleştirmek yanında ve bu işlevinin dışında, bir de, kendi seçeneklerini üretmek zamanı gelmiştir, hatta geçmektedir.

'Benim dediğim olacak' yaklaşımı, ülkemizde çok sık karşılaşılan bir tutumdur. Bununla birlikte, demokrasi deneyiminin sınırlı olduğu bir ülkede nesnel bakımdan yadırganacak bir tutum olmadığını da belirtmek gerekir. Öte yandan, Refahyol bağlamında ortaya çıkan bu yetkeci yaklaşımın nedenleri üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır.

Koalisyonun küçük ortağı açısından, genel olarak tüm partilerde, özel olarak da DYP'de görülen Genel Başkan egemenliği bağlamında düşünüldüğü takdirde, sayın Tansu Çiller'in kişiliği önemli bir açıklayıcı güce sahiptir. Anımsanacağı gibi, sayın Çiller, Demokrat Parti geleneğini temsil eden DYP'de Genel Başkan seçildikten sonra, duruma göre, gün gelmiş, ANAP eski Genel Başkanı Turgut Özal'la yarışmaya girişmiş; yerine göre, Jan D'arc'ı, yerine göre Hz. Ayşe'yi örnek almış, bu arada, Asena'ya da ihmal etmemiştir. Böylelikle, Sayın Çiller'in, Türkiye siyaset süreci çerçevesinde herhangi bir siyaset geleneğini temsil etmediği, ilkeleri ve/ya da belirli bir felsefesi de bulunmadığı zaman içinde açıkça ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, hanımefendinin, en

belirleyici özelliğinin, her ne pahasına olursa olsun, iktidar-odaklı bir tutum sergilemek biçiminde ortaya çıktığı görülmüştür.

Refah Partisine ve Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a gelince, sayın Çiller ve DYP ile aynı noktada buluşabilmeleri farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır. RP, Osmanlı **'devlet anlayışı'**nın Sünni İslam yorumunu temsil etmektedir. Bu da teokratik temelli Platocu bir **'devlet'** anlayışı anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi, sözkonusu yönetim anlayışı, yurttaşlık hakları bağlamında halkın yönetime katılımını, ya da bir başka deyişle, siyaseti dışlayan, bunun yerine, toplumu uzmanların yönetmesini öngören bir düşünceye dayanmaktadır. Platocu yönetim anlayışına göre, devlet adamı, bir **'çoban'** olarak da düşünülebilir, bir **'hekim'** olarak da. İlk benzetmeden hareketle, **'hükümdar'**dan, siyasal bakımdan edilgen olarak düşünülen halkı yönetmesi, ikinci benzetmeden yola çıkılarak ise, bir doktor gibi davranması ve özünde sağlıklı bir insan bünyesinden farklı olmadığı düşünülen toplumun hastalıklarını iyileştirmesi beklenir.

RP'lilerin dünya görüşleri, konuyu kendi ifadeleriyle aktarmak gerekirse, **'Teşhis'** (Türkiye'nin Gerçek Durumu Sebepleri) ve **'Tedavi'** (Adil Düzen)' adlı, iki farklı broşüre, ancak bağlantılı bir programa dayanmaktadır. RP'ye göre, ilk broşür, Türkiye'nin sorunlarını, ikincisi de sözkonusu sorunlara ilişkin olarak Partinin çözüm önerilerini içermektedir. Bu çerçevede, öncelikle RP'nin **'Adil Düzen'**'de belirlediği insan anlayışı üzerinde durulması aydınlatıcı olacaktır: **'İnsanlar tabiatı itibarıyla sadece tüketmek istiyorlar, üretmenin zahmetine katlanmak istemiyorlar...Bunun hikmeti ise insanların Cennet için yaratılmış olmalarıdır. Cennette insanlar sadece tüketecekler ayrıca üretmek mecburiyetinde kalmayacaklardır...insanlar muvakkad [geçici] olarak bu dünyada imtihan olmaktadırlar ve yukarıda bahsedilen tab'ıları [doğaları] bu dünyanın şartlarına ters düşmektedir...biz de işte bu yaradılıştaki insanlar için Adil Düzeni kurmak mecburiyetindeyiz.'** (Erbakan: 1991a, s. 24-25)

İnsan doğasına güvenen ve insanın kendi geleceğini belirle-

me hakkına sahip olduğu ilkesini esas alan demokrasi düşüncesi-ne karşılık, RP, insanın geleceğinin önceden belirlendiğine ve insan doğasının dünya koşullarına ters düştüğüne inanmakta, bu çerçevede, sürekli olarak bir sınav vermek durumunda olduğu varsayılan bir insan anlayışına sahiptir. RP'ye göre, insanın söz-konusu bu olumsuz doğasının yol açtığı sorunlara bir çözüm sağlamak üzere, onun için ya da adına 'adil' bir düzenin kurulması zorunluluğu, bulunmaktadır. RP'nin yukarıda değinilen yaklaşımı, demokrasi felsefesi ile RP düşüncesi arasındaki karşıt-lığı, çarpıcı bir biçimde sergilemektedir.

RP'nin iki anahtar kavramından biri, 'değişmez, her koşul-da doğru' anlamında 'hak', öteki de, 'isabetsiz, her koşulda yanlış' anlamında 'batıl' sözcüğüdür. Bu çerçevede, 'batıl'ın hak kavramıyla 'gerçek' hak kavramı arasında farklılıklar bulun-duğu ileri sürülmektedir. 'Batıl'ın hak kavramının, 'güç, çoğun-luk, ayrıcalık, ve çıkar' olmak üzere dört nedenden, 'gerçek' hak anlayışının ise, 'Cenab-ı Hakk'ın bütün insanlara eşit olarak verdiği' aşağıda belirtilen dört haktan kaynaklandığı söy-lenmektedir:

- i temel insan hakları,
- ii emek,
- iii karşılıklı rıza ile yapılan mukavele ve
- iv adalet gereği doğan haklar.

Temel insan hakları da kendi içinde beşe ayrılmaktadır:

- i yaşama,
- ii neslin korunması, ırz ve namusun korunması,
- iii mülkiyet,
- iv aklın korunması,
- v inancın korunması. (Erbakan: 1991a, ss. 14-15)

RP'nin dünya görüşünü yansıtan yukarıdaki bakış açısı, çeşitli noktalarda demokrasi anlayışına ters düşmektedir. Bu bağlamda, herşeyden önce, demokrasi düşüncesinin, RP'nin benimsediği Tanrısal kaynaklı haklar felsefesinin tersine, doğal kaynaklı haklar öğretisine dayandığının vurgulanması gerekmektedir. Demokra-si düşüncesine göre, devlet tek Tanrılı dinlerden daha eski oldu-

ğuna göre, insanın siyasal sistem içindeki konumu ya da hakları, herhangi bir doğüstü güç tarafından, önceden, değişmez bir bi-çimde saptanmış olamaz. Tersine, insan hakları, doğal özgürlük ortamı içinde yaşayan insanların, kendi gereksinmelerini karşıla-mak üzere, 'yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları' olarak ta-nımladıkları, doğal haklarını güvence altına almak üzere kurduk-ları ya da kurulmasına katkıda bulundukları siyasal sistemler ara-cılığıyla somutlaştırılmıştır. Bir başka deyişle, insan haklarının te-melinde, insanın özgür iradesine dayanarak, herhangi bir dinî inançtan bağımsız bir çerçeve içinde, devlete verdiği yetki yat-maktadır. Devlete dinî herhangi bir işlev yüklemeyen söz konusu bu yetki ise, verildiği gibi, beklenen koşulların yerine getirilme-mesi durumunda, geri alınabilir de. İşte bu nedenle, demokrasi-lerde yurttaşların özgür iradeleri esastır; hükümetleri değiştirile-bilecekleri gibi, siyasal sistemi yeniden yapılandırabilirler de.

Yine aynı çerçevede dikkat çekilmesi gereken ikinci bir nokta da, değişmez/her koşulda doğru olan bir gerçeğin varlığıyla, seçmen iradesinin demokratik boyutunun bağdaştırılmasının olanaksızlığıdır. Bu bağlamda, eğer, doğal kaynaklı insan hakla-rı ile siyasette insanın özgür iradesinin önceliği dışında, her ko-şulda doğru olan değişmez gerçekler varsa, sistem içinde seçme-nin karar vermesine de gerek kalmayacaktır. Söz konusu gerçek-ler hakkında bilgi sahibi olan yetkililer (uzmanlar), bilgi sahibi olmayanları (uyruklar), yönetecektir. Nitekim, yukarıda Adil Düzen'den aktarılan temel insan hakları arasında, genel olarak yurttaşlık hakları, özel olarak da seçme ve seçilme hakları bulun-madığına da dikkat çekmek gerekmektedir.

Kaldı ki, yurttaşlık hakları bağlamında çoğunluk kararı da özel bir önem kazanmaktadır. Demokratik bir siyasal sistem iki eksende tanımlanabilir. Seçmen çoğunluğunun iradesinin siyasal iktidarı belirleyici olması anlamında halk egemenliği ilkesi ve yetkisi toplumsal ve anayasal-kurumsal bakımdan sınırlandırılmış bir yasama ve yürütme erki. Dolayısıyla, 'çoğunluk hak nedeni olmaz', denildiği anda demokratik siyasal sistemin en önemli iki boyutundan biri ortadan kalkmaktadır.

'Çıkar hak nedeni olmaz', denildiğinde ise, demokrasinin liberal, çoğulcu ve sosyal demokrat yorumları red edilmiş olacaktır. Gerçekten de, liberal demokrasi kuramının, bireyin, çoğulcu demokrasi anlayışının, grupların ve sosyal demokrasi yorumunun da sınıfların çıkarlarına özel bir önem verdiği bilinmektedir. Çıkar hak nedeni olarak kabul edilmediği zaman, tek başına, grupların ve/ya da toplumsal sınıfların üyesi olarak belirli çıkarları bulunduğu düşünülen yurttaşların, siyasal kimliklerini, acaba nasıl ifade etmeleri ve demokratik siyasal mücadelede hangi temelde yer almaları beklenmektedir?

RP, 'kuvveti üstün tutan/hakkı üstün tutan' düşünsel çerçeveye karşıtlığı içinde tanımladığı 'batıl' ve 'adil düzen' nitelendirmelerine, yukarda değinilmiş ve demokratik bakımdan ciddi eleştirilere açık olduklarına dikkat çekilmiş bulunan kavramlardan hareketle ulaşmaktadır. 'Kuvveti üstün tutan batıl düzen'i somutlaştırmak için, kuruluş sırasıyla, verilen tarihsel örnekler de ilginçtir: Yunan, Roma ve Batı Uygarlıkları. 'Hakkı üstün tutan adil düzenler' ise ya kurucusunun adıyla (İbrahim A.S., Musa A.S., İsa A.S., Hz. Muhammed S.A.V.) ya da dini nitelikleriyle, tanınlanmaktadır. Bir alıntı ile somutlaştırmak gerekirse, 'Romalılar, 'biz de artık Hristiyan olduk' dedikleri halde, İsa A.S.'in öncülüğünü yaptığı medeniyeti dejenere ettiler. Yeniden, 'Kuvveti Üstün Tutan' Roma Medeniyetini kurdular. Roma Medeniyeti asırlarca insanlığa zulmetti. Bu zulmün karşısında Hz. Muhammed S.A.V. [ın] öncülüğünü yaptığı Hakkı Üstün Tutan 'İslam Medeniyeti' kuruldu. Bu medeniyet en az 1000 yıl yeryüzüne hakim oldu ve insanlığa saadet getirdi. ... Ancak ne var ki batılilar müslümanlıktan öğrendiklerini dejenere ettiler Tıpkı eski Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde olduğu gibi kuvveti üstün tutan batı medeniyetini kurdular.' (Erbakan: 1991a, s. 14, 72-74 v.d.)

RP'nin siyaset ve tarih felsefesine ilişkin önemli ipuçları veren yukardaki alıntıya ilişkin olarak da, dikkat çekilmesi gereken önemli bazı noktalar bulunmaktadır. İlk olarak, Eski Yunan, gerek uygulama gerekse kuram düzeyinde demokrasiye önemli

katkılar sağlamıştır. Aynı şekilde, Batı Avrupa'da demokrasi düşüncesinin gelişmesi bakımından, Roma'nın Hristiyanlık öncesi tarihinin, bir başka deyişle, Cumhuriyet döneminin, önemli bir yeri bulunmaktadır. Hristiyan Roma ise, tersine, benimsediği yeni-Platocu teokratik 'devlet' anlayışı bağlamında, Batı Avrupa'yı, demokratik anlamda, Eski Yunan'dan bile geri götürmüştür. RP'nin İslam Uygarlığını yozlaştırmakla suçladığı Batı kavramı kapsamındaki ülkeler ise, tarihsel bağlamda demokratik siyasal sistemlerin en sağlıklı örneklerini verdikten başka, günümüzde de, yine, en demokratik siyasal sistemlere sahip ülkeler arasında bulunmaktadırlar.

Öte yandan, yukardaki kısa tartışmanın da gösterdiği gibi, demokrasi, RP açısından iktidara gelmenin bir aracı olmak dışında bir anlam taşımamaktadır. Gerçekten de, *Türkiye* gazetesinin 'Sekiz Lidere Sekiz Soru' konulu araştırması sırasında Erbakan şöyle demiştir: 'Hiç unutmamak lazım gelirken demokrasi bir vasıta'dır. Gaye değildir. Gaye 'Saadet Nizamı'nın kurulması'dır. Yoksa siz demokrasi adı altında o onu seçer, bu bunu seçer dersiniz ama bu seçimlerden sonra kurulan ve yürüyen nizam netice itibarıyla bir 'Zulüm Nizamı' olursa o seçmenlerin ve şekillerin bir kıymeti kalmaz.' (Erbakan 1991b, s. 46)

Bu durumda, RP'nin amacı 'adil düzen'in ya da 'saadet düzeni'nin kurulması' olmaktadır. Bu görüş, *Refah Partisinin Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi* dolayısıyla da yinelenmiştir. RP'ye göre, Anayasaların amacı topluma ve onun bireylerine 'saadet' getirmektir: 'Biz Refah Partisi olarak toplumun ancak 'Adil Düzen'le saadet[e] ulaşabileceğine inanıyoruz. Bundan dolayı Anayasa 'Adil Düzen'in kurulmasını ve yürütmesini gerçekleştirecek bir Anayasa olmalıdır.' (RP-ADUT, s. 3) Yukardaki köktenci düşüncesine karşın, RP, henüz kurmayı asıl amaçladığı siyasal sistemin anayasasını ortaya koymamıştır. Çünkü, kendi ifadeleriyle, RP henüz Anayasayı değiştirebilecek seçmen desteğine sahip değildir; bu nedenle, şimdilik, 'hiç değilse TBMM'de temsilcisi olan partiler arasında bir uzlaşma aramaktadır.' (RP-ADUT, ss. 5-6)

Bu açıdan, RP'nin enson (nihaî) amacı, şimdilik ancak çıkar-sama yoluyla, bir de zaman içinde iktidarda sergilediği uygulama ve yaptığı açıklamalarına dayanılarak belirlenebilecektir. Bu çerçevede, öncelikle, RP'nin kadının siyasal sistem içindeki yerine ilişkin tutumu önemli bir ipucu sağlamaktadır. RP'nin, kamusal alanda tesettür içinde görmek istediği kadına yüklediği temel işlevi, bir eş ve anne olarak, esas itibarıyla özel alanla sınırlı tuttuğu bilinmektedir. Gerçekten de, RP siyasette kadının desteğinden yararlanmakla birlikte, kadınlara parti yönetiminde etkin görevler vermediği gibi, gerek yerel yönetim gerekse milletvekili seçimlerinde kadın aday da göstermemiştir. RP'nin bu tutumu, özünde insanların eşitliği ilkesine dayanan demokrasi düşüncesine aykırıdır; çünkü, bir yandan kadının kendi adına karar verme özgürlüğünü sınırlandırmakta, öte yandan da yurttaşlık haklarından erkeklerle eşit koşullarda yararlanmasını baştan engellemektedir.

RP, ayrıca, 'Adil Düzen Anayasası'nın belirleyici özelliklerine ilişkin bazı ipuçları da vermektedir. Bu bağlamda, RP açısından 'din ve vicdan hürriyeti'nin insan hak ve özgürlüklerinin en önemlisi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Söz konusu özgürlük ise 'ayrılmaz dört unsur' bağlamında tanımlanmaktadır:

- i ifade ve yayma hürriyeti,
- ii öğrenim ve öğretim hürriyeti,
- iii örgütlenme hürriyeti ve
- iv inandığı gibi yaşama ve ibadet hürriyeti.

RP'nin 'adil düzen'in siyasal sistemine ilişkin en belirgin açıklaması da şöyle ifade edilmektedir: 'İnandığı gibi yaşama ve ibadet hürriyetinin içindeki 'Hukuk seçme hürriyeti' en önemli insan hakkını teşkil eder. Bunun için toplumlara sadet getirecek anayasaların 'Çok hukuklu sistem'e uygun anayasalar olması gerekmektedir.' (RP-ADUT, s. 4)

Din ve inanç özgürlüğü, en önemli insan hakkı olarak belirlenince, öteki insan haklarının, özellikle seçme ve seçilme özgürlüğünün, ancak söz konusu bu en önemli hakkın bir türevi olarak kullanılabilir kılınmasının önünde herhangi bir engel de kal-

mamaktadır. Bir başka deyişle, tüm insan ve yurttaşlık haklarının aynı ağırlıkta sayılmadığı bir düşünce yapısına göre yeniden yapılandırılacak bir siyasal sistemin, farklı inanç sistemleri karşısında, toplumda en yaygın biçimde benimsenen ya da kabul gördüğü varsayılan inanç sistemine, dolayısıyla sözkonusu inanç sahiplerine, öteki yurttaşlar lehine, bazı ayrıcalıklar tanınması da kaçınılmaz olacaktır.

Yine bu çerçevede, gözönüne alınması gereken önemli bir nokta da, 'inancına göre örgütlenme ve yaşama özgürlüğü'dür. Böylesi bir durumda, demokratik bir siyasal sistemin temel kurumlarından olan yasama organının, inanç dışı kalan alanı belirlemek ve düzenlemek dışında önemli hiçbir yasama işlevi kalmayacaktır. Öte yandan, inanç dışı alan, yoruma açık olacağına göre, yasama organına bir de bu konuda görev düşebilecek-tir. Ancak bu işlev de kesinlikle uzmanlık gerektireceği için, seçilmişlerin karar verebileceği bir alan olmayacak; sözkonusu bu teknik sorunu giderebilmek üzere, kararları uzmanların alması yoluna başvurulması durumunda ise, ortaya teokratik bir Platoncu devlet sistemi çıkacaktır.

Din ve inanç özgürlüğünü 'gerçekleştirmek' üzere RP tarafından öngörülen 'hukuk seçme özgürlüğü' de yukardaki kuşku-ları güçlendirmektedir. RP'nin, kadının işlevlerini özel alanla sınırlandırma eğilimine, yukarda, yurttaşların eşitlikleri bakımın-dan değinilmişti. Bu tutumun, kamusal alanı yaklaşık yüzde elli oranında sınırlandıracağı açıktır. 'Hukuk seçme özgürlüğü' so-mutlaştırıldığı ölçüde ise, toplumda, üyeler için, demokratik ka-tılım temelinde, ortak bir alan ya da kamusal alan oluşturma ola-nağı iyice sınırlandırılacaktır. Ortak bir alanı ya da kamusal alanı bulunmayan, ya da varsa da çok sınırlı bir ölçekte kalan bir oluşumun ise, siyasal sistem nitelendirmesi bir yana, sistem olarak adlandırılması bile kolay olmayacaktır. Çünkü, sözkonusu oluşu-mun kendi haline bırakılması durumundaki belirleyici niteliği anarşi olacaktır. 'Zorlamayla, bir şekilde oluşturulabilecek ortak kamusal alan' ise, ya 'çoğunluk' tarafından, ya da çoğunluk adına hareket eden 'yetkililer'ce, ancak tek yanlı olarak

belirlenebilecektir. Her iki 'çözüm yolu' da demokratik bir karar alma sürecine dayanmadığı için, böylesi bir siyasal ortamda, toplumda azınlıkta kalan yurttaşların/yurttaş topluluklarının, salt din ve inanç özgürlükleri değil, tüm hak ve özgürlüklerinin zedeleneyeceği de açıktır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan 'çok hukuklu sistemin', uyrukların, nasıl, birinci, ikinci v.b. sınıflara ayrılmalara ve sözkonusu eşitsizlik çerçevesinde sistem içinde ne tür siyasal sorunlara yol açtığını da, kısaca anımsatmakta yarar bulunmaktadır.

Devşirme sistemine dayanan kapıkulu bürokrasisinin, İmparatorlukta, hem Müslüman olan hem de olmayan uyruklar bakımından yol açtığı sorunlar bilinmektedir. Bu bağlamda, özellikle kapıkulu sistemi ile sözkonusu sistemin çevresinde gelişen sorunlar üzerinde durulabilir. Kapıkulu bürokrasisi, başlangıçta, hem Müslüman olmayan uyruklara, hem de, devşirme kökeninden gelmediği ölçüde, Müslüman olan uyruklara kapalı tutulduğu için, sistem, sonuç itibarıyla, her iki inanç sistemine sahip insanlar açısından da ciddi eşitsizlik ve dolayısıyla dışlanma sorunları yaratmış, önemli kargaşalıklara ve isyanlara neden hazırlamıştır. Böylelikle, bir yandan, İmparatorluğun Müslüman olmayan uyrukları, öte yandan da Osmanlı Anadolu'sunun Müslüman kökenli halkı, bir şekilde, sistemden dışlanmış, sonuç olarak da, ortaya, biri farklı inanç sistemlerini, öteki de, aynı inanç sisteminin farklı yorumlarını benimseyen uyruklar arasında olmak üzere, iki ana eksenli, ancak, dört, hattâ beş boyutlu bir toplumsal çelişki biçimi çıkmıştır: (i) Müslüman olan/Müslüman olmayan (Hristiyan, Musevi) uyruklar ve (ii) devşirme kökenli/Müslüman kökenli hükümdar görevlileri. (iii) Sünnî İslam yorumunu benimseyen İmparatorlukta, Müslüman uyruklar arasında da, ayrıca, ciddi bir Sunnî/Alevî çatışması yaşandığı gibi, Hristiyan mezhepler arasında, Fener Rum Patrikhanesine tanınan ayrıcalık ise, hem (iv) Hristiyan/Musevi kökenli bir uyruk farklılığı yaratmış, hem de (v) Ortodoks/Ortodoks olmayan (Katolik, Protestan) Hristiyan kökenli uyrukların kendi aralarındaki bir eşitsizliğe yol açmıştır. Müslüman/Müslüman olma-

yan çatışması ise, Tüm uyrukların yasalar önünde eşit olduklarının kabul edildiği Tanzimat ve Islahat Dönemlerini izleyen yıllarda bile, ayrılıkçı hareketler biçiminde, İmparatorluğun dağılmasına kadar yol açacak bir çerçeve içinde sürmüştür.

Yukarda demokratik bakımdan değinilen tüm kuramsal nitelikli ve tarihsel örnekli sakıncalarına karşın, RP, inançlarından kaynaklanan bir çerçeve içinde, devletin niteliklerini belirleyen 1982 Anayasasının 2. Maddesinden 'laik' sözcüğünün çıkarılmasını önermekte; (s. 70), 'Dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya ve yayma, öğrenme ve öğretme, örgütlenme ve inandığı gibi yaşama ve ibadet' özgürlüklerini içeren yeni bir laiklik tanımını getirmekte (Madde 24, s. 79) ve Anayasanın 1., 2. ve 3. Maddelerinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri sayılırken, değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif bile edilemeyeceği belirtilen, 'demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti' ifadesine de gönderme yapan, Anayasanın 4. Maddesinin kaldırılmasını önermektedir. (s. 71). Ayrıca, ilginç bir biçimde, Anayasanın 24. Maddesi ile, 'devletin sosyal, ekonomik, siyasi ya da hukuki düzeninin kısmen de olsa din kurallarına dayandırılmasına' getirilen yasağın da kaldırılması önerilmektedir. (s. 79-80)

Sonuç itibarıyla, RP'nin siyaset felsefesi demokratik değildir. Kaldı ki, RP demokrasiyi bir araç olarak gördüğünü de saklamaktadır. RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ile DYP Genel Başkanı Tansu Çiller ile partileri de, işte bu çerçevede, aynı noktada, Refah-Yol Koalisyonu'nda buluşabilmektedirler. Bir başka deyişle, amaçlar farklı olsa da araç ortaktır: Demokratik siyasal sistemin sağladığı fırsatları kullanarak iktidar olmak.

belirlenebilecektir. Her iki 'çözüm yolu' da demokratik bir karar alma sürecine dayanmadığı için, böylesi bir siyasal ortamda, toplumda azınlıkta kalan yurttaşların/yurttaş topluluklarının, salt din ve inanç özgürlükleri değil, tüm hak ve özgürlüklerinin zedeleneyeceği de açıktır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan '**çok hukuklu sistemin**', uyrukların, nasıl, birinci, ikinci v.b. sınıflara ayrılmasına ve sözkonusu eşitsizlik çerçevesinde sistem içinde ne tür siyasal sorunlara yol açtığını da, kısaca anımsatmakta yarar bulunmaktadır.

Devşirme sistemine dayanan **kapıkulu bürokrasisinin**, İmparatorlukta, hem Müslüman olan hem de olmayan uyruklar bakımından yol açtığı sorunlar bilinmektedir. Bu bağlamda, özellikle **kapıkulu** sistemi ile sözkonusu sistemin çevresinde gelişen sorunlar üzerinde durulabilir. **Kapıkulu bürokrasisi**, başlangıçta, hem Müslüman olmayan uyruklara, hem de, devşirme kökeninden gelmediği ölçüde, Müslüman olan uyruklara kapalı tutulduğu için, sistem, sonuç itibarıyla, her iki inanç sistemine sahip insanlar açısından da ciddi eşitsizlik ve dolayısıyla dışlanma sorunları yaratmış, önemli kargaşalıklara ve isyanlara neden hazırlamıştır. Böylelikle, bir yandan, İmparatorluğun Müslüman olmayan uyrukları, öte yandan da Osmanlı Anadolu'sunun Müslüman kökenli halkı, bir şekilde, sistemden dışlanmış, sonuç olarak da, ortaya, biri farklı inanç sistemlerini, öteki de, aynı inanç sisteminin farklı yorumlarını benimseyen uyruklar arasında olmak üzere, iki ana eksenli, ancak, dört, hattâ beş boyutlu bir toplumsal çelişki biçimi çıkmıştır: (i) Müslüman olan/Müslüman olmayan (Hristiyan, Musevi) uyruklar ve (ii) **devşirme** kökenli/Müslüman kökenli hükümdar görevlileri. (iii) Sünnî İslam yorumunu benimseyen İmparatorlukta, Müslüman uyruklar arasında da, ayrıca, ciddi bir Sunnî/Alevî çatışması yaşandığı gibi, Hristiyan mezhepler arasında, Fener Rum Patrikhanesine tanınan ayrıcalık ise, hem (iv) Hristiyan/Musevi kökenli bir uyruk farklılığı yaratmış, hem de (v) Ortodoks/Ortodoks olmayan (Katolik, Protestan) Hristiyan kökenli uyrukların kendi aralarındaki bir eşitsizliğe yol açmıştır. Müslüman/Müslüman olma-

yan çatışması ise, Tüm uyrukların yasalar önünde eşit olduklarının kabul edildiği **Tanzimat** ve **Islahat** Dönemlerini izleyen yıllarda bile, ayrılıkçı hareketler biçiminde, İmparatorluğun dağılmasına kadar yol açacak bir çerçeve içinde sürmüştür.

Yukarda demokratik bakımdan değinilen tüm kuramsal nitelikli ve tarihsel örnekli sakıncalarına karşın, RP, inançlarından kaynaklanan bir çerçeve içinde, devletin niteliklerini belirleyen 1982 Anayasasının 2. Maddesinden '**laik**' sözcüğünün çıkarılmasını önermekte; (s. 70), '**Dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya ve yayma, öğrenme ve öğretme, örgütlenme ve inandığı gibi yaşama ve ibadet**' özgürlüklerini içeren yeni bir laiklik tanımını getirmekte (Madde 24, s. 79) ve Anayasanın 1., 2. ve 3. Maddelerinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri sayılırken, değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif bile edilemeyeceği belirtilen, '**demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti**' ifadesine de gönderme yapan, Anayasanın 4. Maddesinin kaldırılmasını önermektedir. (s. 71). Ayrıca, ilginç bir biçimde, Anayasanın 24. Maddesi ile, '**devletin sosyal, ekonomik, siyasi ya da hukuki düzeninin kısmen de olsa din kurallarına dayandırılmasına**' getirilen yasağın da kaldırılması önerilmektedir. (s. 79-80)

Sonuç itibarıyla, RP'nin siyaset felsefesi demokratik değildir. Kaldı ki, RP demokrasiyi bir araç olarak gördüğünü de saklamaktadır. RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ile DYP Genel Başkanı Tansu Çiller ile partileri de, işte bu çerçevede, aynı noktada, Refah-Yol Koalisyonu'nda buluşabilmektedirler. Bir başka deyişle, amaçlar farklı olsa da araç ortaktır: Demokratik siyasal sistemin sağladığı fırsatları kullanarak iktidar olmak.

Notlar

- ¹ M. Sarıkaya-K. Saydamer, *Hürriyet*, 23 Nisan 1996.
- ² *Gazeteler*, 25 Nisan 1996.
- ³ S. Sarılar-S. Arat, *Hürriyet*, 8 Mayıs 1996.
- ⁴ *Gazeteler*, 9 Mayıs 1996.
- ⁵ *Hürriyet, Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1996.
- ⁶ *Gazeteler*, 10 Mayıs 1996.
- ⁷ *Hürriyet*, 12 Mayıs 1996.
- ⁸ A. Ballı-U. Tekin, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1996.
- ⁹ H. Akpınar, *Hürriyet*, 1 Mayıs 1996.
- ¹⁰ *Hürriyet*, 21 Mayıs 1996.
- ¹¹ T. Akyol, *Milliyet*, 21 Mayıs 1996.
- ¹² *Gazeteler*, 6 Haziran 1996.
- ¹³ T. Yılmaz, *Hürriyet*, 15 Haziran 1996; *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1996.
- ¹⁴ *Gazeteler*, 23 Haziran 1996.
- ¹⁵ M. Güler, *Hürriyet*, 26 Haziran 1996.
- ¹⁶ *Hürriyet*, 2 Haziran 1996.
- ¹⁷ *Hürriyet*, 28 Haziran 1996.
- ¹⁸ O. Aydoğan, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1996.
- ¹⁹ *Hürriyet*, 29 Haziran 1996.
- ²⁰ O. Aydoğan, *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1996; *Hürriyet*, 30 Haziran 1996.
- ²¹ *Milliyet*, 4 Temmuz 1996.
- ²² *Bizim Gazete*, 6 Ağustos 1996.
- ²³ *Hürriyet, Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1996.
- ²⁴ *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1996.
- ²⁵ *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1996.
- ²⁶ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1996.
- ²⁷ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1996.
- ²⁸ S. Demirkan, *Hürriyet*; D. Güçer, *Milliyet*, 4 Ağustos 1996.
- ²⁹ *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1996.

Kaynaklar

- Necmettin Erbakan, a, *Adil Ekonomik Düzen*, Ankara, Semih Ofset, 1991. b, *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri: Program*, Ankara, Refah Partisi, 1991.
- Refah Partisi, *Refah Partisi'nin Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi*, Ankara, Semih Ofset, tarihsiz.

II- Kuşatma

■ Kemâli Saybaşılı

Giriş

SON günlerde Türkiye'nin 'kuşatma' altında olduğunu ileri sürenler, 'ambargo' işaretlerinin ortaya çıktığından söz edenler var.¹ Bu iddialarda bir gerçek payı olduğu doğrudur, ancak olayın sorumlularını yurt dışında aramak yanlıştır. Çünkü, Türkiye, herşeyden önce, kendi hükümetinin giriştiği demokratik olmayan uygulamaların yol açtığı sıkıntıları yaşamakta, bir yandan ülke yönetiminde söz sahibi olan bazı yöneticilerin yetkeci eğilimlerini göğüslemek durumunda kalmakta, öte yandan da, kendi seçkinlerinin kişisel hesaplarının yarattığı çözümsüzlüğün ortaya çıkardığı baskıların altında bunalmaktadır.

Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, eylül başında, Devletin çöktüğünü ilan etmişti: 'Açıkça söylüyorum. Devlet çökmüştür.' Gerekçesi de çok ilginçti: 'Önümüzde tek hedef var; ihracat için bürokrasiyi kaldırmak.' Amacı daha da ilginçti: 'Tek imzaya giden yeni bir yapılanmaya gideceğiz... Bürokrasiyi azaltacağız. Bu devletin işleyişini değiştireceğiz.'²

Oysa, devletin çöktüğünü ileri sürmek amacıyla gerekçe olarak kullanılması yersiz de olsa, ciddiyetini ve etkinliğini yitirdiğini düşündürecek çok daha önemli başka nedenler bulmak için gazete koleksiyonlarını karıştırmaya bile gerek yoktu. Aynı günkü *Hürriyet* Gazetesinin, ilk sayfadan, Erdal İpekeşen imzasıyla verdiği haberdan öğrendiğimize göre, üzüm fiyatlarını açıklamak üzere Antalya'da bulunan Devlet Bakanı Ufuk Söylemez'in, sayın Çiller'in verdiği, 'Ankara'ya dön.', talimatını yerine getirebilmesini sağlamak için, İzmir'den Ankara'ya uçmakta olan THY uçağının yönü Antalya'ya çevrilmiş, uçak, önce Antalya'dan sayın Devlet Bakanı ve ailesini almış, Ankara'ya, ancak bundan sonra inebilmişti.

Sayın Çiller, yukarda alıntılanan konuşmasında, 'Devletin

bir terör mücadelesi, bayrak mücadelesi çok sağlamdır.' demeyi de ihmal etmemişti. Ancak bir noktayı gözden kaçırdığı ya da görmezden geldiği, hatta, belki de benimsediğini düşündürecek nedenler de bulunuyordu. Çünkü, bayrağa bir de rakip çıkmıştı. Gerçekten de, *Akit* Gazetesi 'Türk bayrağı ile başörtüsü arasında hiçbir fark olmadığını' savunuyor, Milli Gençlik Vakfı da, 'Kurtuluş Savaşının başörtü zulmüne karşı yapıldığını' iddia ediyordu.³

Öte yandan, RefahYol Koalisyonunun kadrolaşma atağı tüm hızıyla sürdürülüyordu.⁴ Ayın ikinci yarısı geldiğinde, keyfi atamalara karşı açılmış bulunan memur davaları 15 bini bulmuştu.⁵ Neyse ki, Cumhurbaşkanı, kendisine gönderilen her görevden alma ve atama kararnamesini de onaylamıyordu; bu çerçevede, ekimin ilk haftasına kadar 200 dolayındaki kararname Hükümete iade edilecekti.⁶

Aynı şekilde, sayın Demirel, daha önce veto ettiği Yetki Yasası hiçbir değişikliğe uğramadan Mecliste yeniden kabul edilince, yürütmenin durdurulması ve iptal istemleriyle Anayasa Mahkemesine başvurmuştu.⁷ Bir hafta kadar sonra, Mahkemenin Yasayı esastan incelemek üzere 'yürütmeyi durdurma kararı' aldığı öğrendik.⁸ Ekim başında ise, Refahyol Hükümetine, Kararnameler aracılığıyla dilediği gibi kadrolaşma yetkisi veren, Yetki Yasası oybirliğiyle iptal edilecekti.⁹

Koalisyon Hükümetinin kadrolaşma atağı bağlamında, iki nedenle, en çok yargıç ve savcı atamaları üzerinde durulması gerekmektedir. Süreç, ilk olarak, ülkemizde yargı bağımsızlığının henüz sözde kaldığının en önemli göstergelerinden biridir. Buna bağlı olarak dikkat çekilmesi gereken ikinci bir nokta da, mevcut yapının, siyasal iktidarın keyfi tasarruflarına olanak sağlamasının, 'hukukun üstünlüğü ilkesi'nin işlerliğine karşı, somut düzeyde yarattığı aykırılıklardır. Bu çerçevede, Eylülün ilk yarısı bitmeden, 'sorunsuz' olarak nitelendirilen 800 kadar yargıç ve savcının atanmalarına ilişkin çalışmalar, Adalet Bakanı sayın Şevket Kazan tarafından, pürüzsüz bir biçimde yerine getirilmişti. Sorun ise, yerleşik geleneklere aykırı bir biçimde, atan-

ma süresi henüz gelmemiş olan yargıç ve savcılarının durumuna ilişkin olarak ve 'rütbe tenzili' anlamına gelecek atamalar konusunda ortaya çıkmıştı.¹⁰

'Sorun' çözüldüğü zaman, laiklik bildirisine imza atmış olan Başsavcıların 'düz savcı' olarak sürgün edildikleri görüldü. Bunlar arasında, ünvanı değiştirilmemekle birlikte, Mercüme ve Parsadan davalarının savcısı, Ankara Cumhuriyet Başsavcısı Nazmi Şarvan da bulunuyordu. Ayrıca, Danıştaydan 'yürütmeyi durdurma kararı' almış olmalarına karşın, Bakanlık kadrolarında görevli bulunan birçok bürokrat, yeniden mahkemelere atanmışlardı.¹¹ Böylelikle, Adalet Bakanlığı kadroları da, yeni atamalar için, yasalara aykırı bir biçimde, boşaltılmış oluyordu.

Refahyol Koalisyonunun hukuka ve yargı kararlarına aykırı bu tutumunun, iyi niyetli, ancak teknik açıdan, demokrasiyle, irade dışı bir çerçevede çelişen nitelik taşımaktan çok, iktidarın, umursamaz ve bilinçli bir tutumunu yansıttığı da görülmüyordu. Gerçekten de, Bakanlar Kurulu, çevre kirliliğine yol açtığı için, Aydın İdare Mahkemesi tarafından faaliyetlerinin durdurulmasına karar verilmiş bulunan, Yatağan, Yeniköy ve Gökova termik santrallerinin üretimlerini sürdürmeleri doğrultusunda bir karar almaktan hiç çekinmemişti.¹²

Aynı şekilde, 'yap-işlet-devret' modeliyle enerji üretimi alanında yatırımlar yapılmasını öngören 4180 sayılı Yasanın da hukuka aykırı olduğu iddia edilmişti. Konuyu Anayasa Mahkemesine götürmeye hazırlanan DSP, iddiasını şöyle gerekçelendiriyordu:

'3996 sayılı yasanın 5. maddesinin, bu yasa kapsamındaki sözleşmelerin 'imtiyaz teşkil etmeyecek' nitelikte yapılacağını ve 'özel hukuk hükümlerine tabi olacağını' belirten hükümleri, Anayasa Mahkemesinin 28.6.1995 günlü kararıyla iptal edilmiştir. Bu kararın sonucu olarak 3996 sayılı yasa uyarınca yapılan sözleşmeler, Danıştay incelemesine tabidir. Ancak 3996 sayılı yasanın uygulama usul ve esaslarını gösteren Bakanlar Kurulu Kararı, Anayasa Mahkemesinin söz konusu kararından önce çıkarıldığı için bu yasaya

göre imzalanacak sözleşmelerin imtiyaz oluşturmayaacağı, dolayısıyla Danıştay denetiminden geçirilmeyeceği belirtilmektedir ve anayasaya aykırıdır. Şimdi yapılan değişiklik ile 3996 sayılı yasa değil, bu yasaya göre çıkarılmış karar geçerli duruma getirilmekte ve Anayasa Mahkemesinin kararı geçersiz kılınmaktadır. Böylelikle, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilerek anayasaya uygun hale getirilmiş yasa değil, Anayasa Mahkemesinin iptal kararından önce çıkarılmış ve anayasaya aykırılığı ilan edilmiş Bakanlar Kurulu Kararı geçerli hale getirilmektedir.¹³

Böylelikle, karşı karşıya bulunduğumuz durum çerçevesinde, Refahyol Koalisyonunun tutumunun, yalnızca Anayasa Mahkemesi kararını görmezlikten gelmek ile sınırlı kalmadığı, Hükümetin, ayrıca, ısrarlı bir biçimde, yargı denetimini devre dışı bırakmak ve dolayısıyla 'serbest' ya da daha teknik bir deyimle 'keyfi' davranabilmek çabası içinde olduğu da açıkça görülmektedir.

Öte yandan, yine yukardaki bağlamda düşünülmesi gereken kadrolaşma girişimlerinden, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı da ciddi bir biçimde etkilenenecekti. Sayın Necati Çelik ilkin iki Müsteşar Yardımcısını görevden aldı.¹⁴ Sonraki girişim SSK üst yönetiminin değiştirilmesi doğrultusunda gelişti.¹⁵ Ay sonuna doğru ise, sayın Bakanın, 5 bin kişiyi kapsayacağı anlaşılan bir kadrolaşma hareketinin hesabı içinde olduğunu öğrenecektik.¹⁶

Refahyol Koalisyonunun kadrolaşma girişimleri, ne yukarda değinilmiş olan örneklerle, ne de Hükümetin RP kanadının girişimleriyle sınırlı kalmıştı. Yine eylülün son haftasında, DYP'li Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam, 20 ilde Milli Eğitim Müdürünü değiştirmişti. Henüz Bakanlık merkez örgütüne dokunmamış olan sayın Bakanın, bu konuda RP'den gelecek isimleri beklediği de belirtiliyordu.¹⁷ Bu arada, Milli Eğitim Bakanlığı, Mısır'da, şeriat eğitimi vermekte olan El-Ezher Üniversitesi mezunlarına öğretmenlik olanağı da sağlamıştı.¹⁸ Eylül ayının son haftasında, İlahiyat Fakültesi mezunlarına sınıf öğretmenliği hakkını da ilk kez içeren bir çerçeve içinde, 10 bin yeni öğretmen kadrosu için başvurular da başlamıştı.¹⁹

Yukarda ana çizgileri verilen gelişmeler, zorunlu olarak, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in bilinen kişiliğine hiç uymayan ender bir davranış biçimi içinde sergilediği son derece alçakgönüllü bazı değerlendirmeleri çağırıyordu. Gerçekten de, sayın Çiller, siyaset yaşamının başından beri, belki de ilk kez, kamuoyu önünde, bir özeleştiride bulunmuştu. DYP Genel Başkanı, sözkonusu özeleştirisi sırasında, Başbakanlık dönemi boyunca yapmış olduğuna inandığı hataları dört başlık altında toplamıştı: '[i] kendi zenginlerimi yaratmadım; [ii] basınla diyalog kuramadım; [iii] bürokrasiye hakim olamadım; [iv] Partiyi çok ihmal ettim.'²⁰

Anlaşılan sayın Çiller, önceki dönemde yaptığını düşündüğü hataları yeni dönemde, herhangi demokratik bir kaygı taşımaksızın, gidermeyi düşünüyordu. Zaten her zaman yukardaki kadar dolaylı da konuşmuyordu. Ekimin ilk haftasında yaptığı bir konuşmada, özellikle Koalisyon Hükümetinin, bütçe gelirlerini artırma amacını taşıyan orta dönemli programını açıklarken, sözlerine şöyle başlamış: 'Devleti silkeleyeceğiz', ancak, hızını alamamış olmalı ki, konuşmasını maliye ve ekonomi bürokrasiyle sınırlandırmamış, tersine, şöyle sürdürmüştü: 'Devleti, tüm kurum ve kuruluşlarıyla silkeleyecek, yeniden yapılandıracağız.'²¹

Toplumsal ve Ekonomik Sorunlar

'Kuşatma'nın yalnızca bürokrasiye yönelik olmadığı, yukardaki termik santrallerinin faaliyetlerinin sürdürülmesi kararı örneğinde olduğu gibi, daha genel düzeyde halkı da etki altına aldığı, basına yansıyan öteki haberler arasında da bulunuyordu. Nitekim, Tunceli'ye gıda ambargosu uygulandığı iddiaları, Ovacık Kaymakamı Yücel Yavuz tarafından doğrulanmıştı.

Ambargonun gerekçesi ise, 'PKK'nın vatandaşlardan zorla erzak almasını önlemek için gıda kontrolü uyguluyoruz' ifadesiyle açıklanıyordu.²² Gıda ambargosunun Tunceli'nin dış kesimlerinde bulunan dört mahalle ile ilçe ve köylerde çok sıkı bir şekilde ve 'tüm kuru temel gıda maddeleri ile pil, sigara ve kibrit gibi maddeleri' kapsayan bir çerçeve içinde uygulandığı

anlaşıyordu. 'Bir kişinin bakkaldan bir günde iki paket sigara almasına izin verilmiyordu. Köylülerin iki-üç günlük ihtiyaçtan fazla un ve şeker almaları da yasaklanmıştı. Ambargonun uygulanması sürecindeki kontrol işlevi de karakollar tarafından yerine getiriliyordu.'²³

Buna karşılık, Tunceli halkı ise, potansiyel suçlu olarak görülmemekten, yataklık yaptıkları önyargısı ile karşılaşmaktan bunaldıklarını, 'aramalar sırasında gayri insani uygulamalara hedef olduklarını, dayak yediklerini ve hakarete uğradıklarını' belirtiyor; açlık sıkıntısı içinde olduklarını da ekliyorlardı.²⁴ Öte yandan, CHP Tunceli Milletvekili Orhan Veli Yıldırım ise, 'kente yönelik gıda ambargosuna son verilmemesi, köyleri yakılan ve boşaltılan yurttaşların sorunlarının çözülmemesi durumunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuracağını' açıklamıştı.²⁵ Bu durum ise, sayın Çiller'in başarılı bir biçimde sürdürüldüğünü sık sık açıkladığı terörle mücadele sürecinin, insan ve toplum düzeyindeki maliyetine ilişkin olarak, sınırlı ölçekte bile olsa, son derece önemli bazı ipuçları sağlıyordu.

Refahiyol Koalisyonunun Bedelsiz İthalat Kararnamesi çıkarma niyetini açıklamasından sonraki eylül ayı itibarıyla, otomobil sektöründe, üretim yüzde 10, satış ise yüzde 25 oranında gerilemişti.²⁶ Buna karşın, Hükümetin, neye mal olursa olsun, adı geçen kararnameyi çıkarmaya kararlı bulunduğu da görülüyordu. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanının bu konudaki tavrı son derece umursamaz ve sanki siyasi herhangi bir sorumluluk taşımıyormuş havasındaydı: 'İddia edildiği gibi 120 bin insanın işsiz kalması, yerli sanayinin sektöre uğratılması sonuçlarıyla karşılaşırsak, bu kararlar yeniden gözden geçirilir.'²⁷

Buna karşılık, gündemdeki uygulama girişiminin, sayın Çelik'in sandığından daha ciddi boyutlu bir toplumsal ve ekonomik sorun yaratacağı görülüyordu. Gerçekten de, TİSK'in hesabına göre, üç ithal oto, otomotiv ve yan sanayi sektöründe bir işçiyi işsiz bırakacaktı²⁸; uygulamadan ise, 400 bin kişi ve ailesi zarar görecekti.²⁹ Otomotiv sanayicileri ise, ithal edilecek her iki otomobile karşılık bir işçinin işini yitireceğini belirtiyorlardı.³⁰

Kararname, önce, Cumhurbaşkanı tarafından, gözden geçirilmek üzere Hükümete geri gönderildi³¹; sonraki dönemde ise, iktidarın ısrarlı tutumunun sürmesi üzerine, 'koşullu onay' verildi. Bu çerçevede, sayın Demirel, Kararnameyi, 1 Haziran 1997 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi ve 'ithalatın sınırlı sayıda kalması' koşullarıyla onaylamıştı.³² Ancak, bunlardan, 'mahdut miktarda' ifadesi ile belirlenen koşulun ne anlama geldiği konusu, gündeme çeşitli soru işaretlerini de birlikte getiriyordu. Ayrıca, Kararnamenin son şekli, DYP'li Devlet Bakanı Ayfer Yılmaz da dahil olmak üzere, Bakanların haberleri olmadığı anlaşıyor, 'Başbakan Necmettin Erbakan'ın, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in itirazları sonucu, kararnameyi Başbakanlık Kanunlar Kararlar Genel Müdürlüğüne bile' danışmadan, değiştirerek, Resmi Gazeteye gönderdiği tahmin ediliyordu.³³

Otomotiv Sanayi Derneği, Kararnameye karşı, yürütmenin durdurulması istemiyle Danıştayda dava açmaya karar verdi.³⁴ Ardından, Taşıt Araçları Yan Sanayicileri Derneği ile Türk Metal Sendikası da Kararnameye karşı yasal haklarını kullanacaklarını açıkladılar. Bu çerçevede, iki gerekçe ileri sürüleceği anlaşıyordu: [i] Kararname kaynak yaratmaya dönük değildir; ve [ii] Gümrük Birliği üyelik pazarlıkları sırasında, Avrupa Birliğinden, kullanılmış araç ithali yapılmayacağına ilişkin olarak Türkiye adına alınmış olan ödünden vazgeçilmesine yol açmaktadır ve kapsamının ilerde diğer motorlu araçları da kapsayacak bir biçimde genişletilmesi tehlikesini de bünyesinde taşımaktadır.³⁵

Gerçekten de, Kararnamenin ciddi bir kaynak yaratma aracı olarak kabul edilmesi olanaklı görünmüyordu. Çünkü, Kararnamenin son şekline göre, yurt dışında oturma iznine sahip kişiler, 31/12/1996 tarihine kadar, Ziraat Bankasına bir yıl vade ile en az 50.000 DM tutarında döviz yatırmaları durumunda, vadenin bitim tarihini izleyen 1/6/1996 tarihinden başlamak ve fiili dışalım tarihinde dört yaşını geçmemiş olmak üzere, bir otomobil ya da makineyi ithal etme hakkını kazanacaklardı.³⁶ Bedelsiz dışalım hakkını elde etmek için yatırılacak döviz üzerinden, öncelik-

le yüzde 10 tutarında faiz geliri kazanılması sözkonusuydu; ayrıca, 'bedelsiz ithalat' işleminden ise, 2-3 bin DM tutarında kâr elde edilebileceği de tahmin ediliyordu. Dolayısıyla, yıllık faiz oranı yüzde 10'dan 15'e kadar çıkabilecekti.³⁷

Oysa, bu kadar yüksek bir faiz geliri sağladıktan sonra, kaynak yaratmanın Türkiye sanayisi ve işçisi için sorun yaratmayacak başka yolları da bulunabilirdi. Bu çerçevede, aşağıdaki saptama önem kazanmaktaydı: **'Bir Hazine bonosu satın alan yatırımcı, bunu yüksek faiz elde etmek için yapıyor. Kendisine yüksek faiz verildikçe bono almaya devam edebilir. 50 bin markını Merkez Bankasına yatıran bir işçi ise bu yatırımı otomobil ithal etmek için yapıyor. Otomobili Türkiye'ye getirip sattıktan sonra, bir yıl dolunca, parasını geri isteyecek.'**³⁸ Ya da aynı hakkı bir kez daha isteyecek, belki de aynı gelir düzeyinin, bir biçimde, yeniden sağlanmasını bekleyecektir.

Karşılaştığı tüm toplumsal muhalefete ve konuya ilişkin olarak uzmanlarca gündeme getirilmiş bulunan tüm sakıncalara karşın, Refahyol Koalisyonunun, sözkonusu Kararname üzerinde ısrarla durması, ister istemez, başından beri gündemde olan bazı soru işaretlerinin önemini de arttırmaktadır: [i] Acaba, RP Avrupa'daki tabanına bir gelir kapısı yaratmak peşinde midir? ve/ya da [ii] Acaba, Türkiye sanayisinin bir kesimi, belki de belirli bir Holding, Hükümet ya da Hükümetin bir kanadı tarafından cezalandırılmak mı istenmektedir?

Öte yandan, ülkemizde ciddi bir işsizlik ve yoksulluk sorunu bulunmaktadır. DİE verilerine göre Türkiye'deki işsizlik oranı, Nisan 1996 itibarıyla 3 milyon 870 bin kişi olarak açıklanmıştı.³⁹

Ülkemizde, resmen kayıtlı 4,5 milyon yoksul bulunduğu anlaşıyordu.⁴⁰ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı tarafından BM için hazırlanmış olan, **'İnsan Kaynakları Gelişim Raporu'**na göre, 20 milyonu aşkın yurttaş, **'günde 2.450 kalori alamadığı için'**, BM Uluslararası Kalkınma Örgütünün tanımı uyarınca yoksul sayılmaktaydı.⁴¹ Ya da bir başka ölçüte göre, Türkiye'deki nüfusun yüzde 20'sinin yıllık toplam geliri, 537 dolarla, BM'nin yoksulluk sınırı olan 690 doların altında kalıyordu.⁴²

Ayrıca, halk enflasyon karşısında eziliyordu. İstanbul Ticaret Odası adına İstanbul'da 1.427 hanenin katılımıyla Taner Berksoy tarafından yapılmış olan bir araştırmaya göre, ailelerin yüzde 83,9'u geçim sıkıntısının artmasından şikayet etmiş, yüzde 79'u tasarruf yapamadıklarını belirtmiş, yaklaşık yüzde 25'i de evden eşya satmak durumunda kaldıklarını açıklamışlardı.⁴³

Gelir dağılımı rakamları ise son derece eşitsiz bir yapıya işaret ediyordu. 1987 yılında en zengin ile en yoksul arasındaki gelir farkı 9,6 kat iken, bu rakam, 1996 yılı itibarıyla 11,2'ye çıkmıştı. Toplumun en zengin yüzde 20'lik kesimi, 1996 yılı itibarıyla, gelirin yüzde 55'ini, en yoksul yüzde 20'lik kesimi ise yüzde 45'ini alıyordu. Bu çerçevede ise, gelir dağılımının, son on yılda, en zengin yüzde 20 lehine, yüzde 10 oranında, değiştiği görülmüştü.⁴⁴ DİE'nin 1994 yılı verilerine göre de, **'toplam gelirin yüzde 28,3'ü, maaş, ücret ve yevmiyelerden, yüzde 42,4'ü de müteşebbis gelirlerinden'** oluşmuştu. Kalan bölümünün ise **'yüzde 10'u karşılıksız diye adlandırılan üretime dayalı olmayan gelirlerden, yüzde 7,7'si menkul kıymetlerden, yüzde 11,6'sı da gayri menkullerden sağlanan rant gelirlerinden'** oluşmuştu. Böylelikle, toplam gelirlerin yaklaşık yüzde 30'u, ranttan elde edilmiş oluyordu.⁴⁵

Tartışma

Refahyol Koalisyonu, şimdiye kadar, sorunların çözümüne yönelik üzerinde durulabilecek nitelikte herhangi bir uygulama gerçekleştirmek bir yana, iyimser olunmasına yol açabilecek ciddi bir siyasa bile üretmemiştir. Dolayısıyla, Hükümetin kurulduğu sırada ülkenin karşı karşıya bulunduğu tüm sorunlar, günümüzde de çözüm beklemektedir, hatta, boyutları itibarıyla daha karamsar olunması için yeni nedenler de bulunmaktadır. Örneğin, enflasyon oranı, 1995 yılında sayın Çiller'in Başbakan olarak kırmış bulunduğu yüzde 140'lık rekor düzeye ulaşmadıysa bile, ekim ayında ilk kez yüzde 80 düzeyini aşarak, ikinci en yüksek noktaya ulaşmıştı.⁴⁶

Bu çerçevede, Koalisyon Hükümetinin kaynak yaratma nok-

tasında zorlandığı görülmektedir. Hükümet, ağustos başında, esas itibarıyla özelleştirme gelirleri ile borçlanma yoluyla, 10 milyar dolarlık bir kaynak yaratmayı öngören bir **'paket'** açıklamıştı. ⁴⁷ Daha aradan bir ay geçmeden, **'kaynak paketi'**nin, ciddiye alınabilecek herhangi yeni bir gelir kaynağı yaratamayacağı doğrultusundaki bilgiler basına yansımaya başlamıştı bile. ⁴⁸

Derken, eylülün ikinci yarısında, Hükümetin, ilginç bir biçimde, yine 10 milyar dolarlık gelir yaratmayı amaçlayan **'ikinci kaynak paketi'** üzerinde çalışmalar yaptığını öğrenmiştik. ⁴⁹ Söz konusu paket basına açıklandığında, zam ve borçlanma yoluyla yaratılması düşünülenler dışında, ortada, somut ve ciddiye alınabilecek herhangi bir gelir kaynağı öngörülmemiş olduğu da anlaşıldı. Hatta, hangi kaynak kullanılarak yapılacağı bilinmeyen yatırımlardan, günün birinde elde edileceği açıklanan kârlara dayanılarak çıkartılacağı anlaşılan **'gelir ortaklığı senetleri'**, şaka konusu bile yapıldı. ⁵⁰

Kaynak sorununun boyutları, siyasal iktidarın, **'zorunlu tasarruf kesintileri'**nin geleceğine ilişkin planları bağlamında zaten yeterince somutlaşmıştı. Türkiye'de, ortaya kaynak **'yetersizliği'** görüntüsü altında çıkan sorunun, aslında, bir vergilendirme ve tahakkuk eden vergileri toplama **'beceriksizliği'**nden ibaret olduğuna ilişkin bilgiler, eylül sonunda basına yine yansımıştı. Gerçekten de, *The Economist* Dergisinin bir araştırmasına göre, Türkiye, 1995 yılı verileri ışığında, GSYİH'sının ancak yüzde 20'si oranında vergi toplayabilen bir ülke olarak, OECD ülkeleri arasında, sonuncu sırayı alıyordu. İlk sırada ise, yüzde 52 ile Danimarka bulunuyordu. ⁵¹

Öte yandan, 1997 mali yılı bütçe tasarısının hazırlıkları sırasında, IMF ile ilişkilerin de önemli bir yer tutacağı görülmüyordu. Bu çerçevede, Koalisyonun iki kanadı arasında görüş birliği olmadığı da anlaşılmıyordu. DYP, IMF ile yapılacak bir anlaşma sonunda yeni bir istikrar paketi uygulama eğilimi içinde olduğu izlenimi verirken, RP ise, Devlet Bakanı Abdullah Gül aracılığıyla, **'Kimseden talimat almaz'** açıklamasını yapıyordu. ⁵² Aradan geçen zaman içinde, konuya ilişkin olarak Koalisyon ortakları

arasında bulunan fikir ayrılığının giderilmesinin kolay olmayacağı da ortaya çıkmıştı. ⁵³

Bu arada, RP'nin, kaynak sorununu, kamu kesimi ve özel kesim bankalarının yurt dışında tuttıkları kaynaklardan 2 milyar dolar borç alarak aşmayı düşündüğü basına yansdı. Ancak, bankaların, özellikle özel kesim bankalarının, konuya sıcak bakmadıkları da anlaşılmıyordu. ⁵⁴ Buna karşılık, Koalisyon Hükümeti, kasım başında yayınladığı bir Genelge ile, tüm kamu kuruluşlarının bankalar ve özel finans kurumlarında bulunan hesaplarının, Emlakbank, Halkbank, Vakıfbank, ve Ziraat Bankasında açılacak bir **'Kamu Ortak Hesabı'**nda toplanmasını sağlamaya yöneldi. KİT'ler ve bağlı ortaklıklar da Genelgenin kapsamı içine alınmışlardı. **'Kamu Ortak Hesabı'**nda toplanacak mevduat ise, yukarıda adı geçen bankalarca, Hazine'nin kullanımına sunulacaktı. Bu çerçevede, Hazine'nin hemen kullanımına geçmesi söz konusu olan kaynağın tutarının da 400 trilyon TL'nin üzerinde olduğu bildiriliyordu. ⁵⁵

1997 Bütçe Tasarısı, işte bu yoğun **'kaynak yetersizliği'**nin baskısı altında hazırlanmaya başlandı. Ayrıca, Koalisyon Hükümetinin iki kanadı arasında ciddi görüş ayrılıkları da bulunuyordu. Başbakan Necmettin Erbakan, kaynak paketinde yer alan kalemlerin bütçe gelirleri arasında gösterilmesini istiyor, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ise, bunların, gelir olmadıklarını belirtiyor, borç olarak nitelendirilmeleri gerektiğini ileri sürüyor ve anımsatıyordu: **'Olmaz öyle şey. Bütçe hedeflerini daha düşük tutmak lazım, aksi halde IMF'yi ikna edemeyiz. Bir an önce bu önlemleri almazsak şubat veya mart ayında ekonomi tıkanır.'** ⁵⁶ İzleyen hafta içinde ise, Başbakanın, her nasılsa, yardımcısını ikna etme başarısını gösterdiğini öğrenecektik. ⁵⁷

Yukardaki **'uzlaşma'**dan sonra açıklanan **'denk bütçe'** ise kamuoyunda pek ciddiye alınmadı. Bütçeye ilişkin olarak kullanılan ifadeler arasında, **'Denk bütçe güldürdü'** ve **'Bütçede hayalet var'**, gibi özlü ve çarpıcı sözler de bulunuyordu. Konuya ilişkin verilen bilgiler arasında ise şunlar vardı: [i] başlangıçta 7,5 katrilyon TL olarak öngörülmüş olan giderler, incelemeler yap-

mak üzere Türkiye’de bulunan IMF heyetinin varlığı düşünülerek, herhalde heyet üyelerinin Türkçe bilmediklerine ve çeviri hizmetinden yararlanma olanakları da bulunmadığına güvenilerek, 6,2 katrilyon TL’ye düşürmüştü; [ii] vergi ve fonlar 275 trilyon TL tutarında şişirilmişti; [iii] ve kaynak paketlerinden beklenen 675 trilyon TL gelir olarak gösterilmişti.⁵⁸

Böylelikle, Hükümet, ‘**üçüncü kaynak paketini**’ de açıklamış oluyordu. Gerçekten de, ertesi gün, Başbakan, ‘**Denk Bütçe**’ye Nisan 1997’ye kadar ömür biçecek ve yeni bütçe yılının üçüncü ayında ‘**Ek Bütçe**’ çıkartılacağını açıklayacaktı.⁵⁹ Ne yazık ki, 1997 mali yılı Bütçe Tasarısının en ‘**gerçekçi**’ kalemlerinin eğitim ve sağlık hizmetleri olduğu da ayrıca kayda değer nitelikte bir nokta olarak göze çarpmakta idi: Bütçe Tasarısında eğitim yatırımları için binde 9, sağlık yatırımları için de binde 3 oranında pay ayrılmıştı.⁶⁰

Ne muhalefetteki partiler, ne işadamları ne de konunun uzmanları Bütçe Taslağını ciddiye almışlardı. Aynı şekilde, IMF heyeti de kendilerine sunulan ‘**denk bütçeyi**’ pek ciddiye almamıştı. IMF heyeti ile temasları sürdürmekle görevli olan bürokratların konuya ilişkin açıklamasını birlikte okuyalım: ‘**Denk bütçe önlerine konunca çok şaşırdılar, ve ‘Bunu bir şaka olarak kabul ediyoruz’ dediler.**’⁶¹

IMF’nin 1997 Bütçe Tasarısına ilişkin kuşkuları olduğu artık çok belirgin bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştı.⁶² IMF yetkilileri, sonunda, bütçe rakamlarını onaylamaları durumunda, uluslararası piyasalarda kendilerinin de itibarlarının zedeleneceğini açıkladılar⁶³ ve programlarını yarıda keserek, Şubat 1997’de yeniden gelmek üzere, Ankara’dan ayrıldılar.⁶⁴

Bununla birlikte, IMF heyeti, Türkiye’den ayrılmadan önce Başbakan ile bir saat kadar süren bir görüşme yapmıştı.⁶⁵ Söz konusu görüşmenin sonuçlarına ilişkin olarak basına yansıyan bilgiler, karamsar bir nitelik gösteriyordu; ancak, Başbakan, artık kanıksadığımız, o her zamanki umursamaz tutumu içinde, aşırı iyimser bir yorum yapmıştı. Bu çerçevede, Başbakan, IMF yetkilisi Martin Hardy’nin, ‘**Siz büyük bir devrim yapıyorsunuz-**

nuz. Eğer bu bütçeyi denk olarak gerçekleştirirseniz, bu asrın başarısı olacak.’, dediğini açıklamıştı.⁶⁶

Buna karşılık, basında yer alan başka haberlere göre, Başbakanın, ‘**IMF bile bütçemize hayran kaldı**’ yolundaki yorumu gerçekçi değildi. Aslında, yukarda adigeçen IMF Türkiye Masası Şefi, Hükümetin Bütçe Tasarısıyla, diplomatik bir dille, ince ince ‘**dalga geçmişti**’.⁶⁷ Konuya ilişkin bu ikinci yorumun daha gerçekçi olduğuna ilişkin somut gelişmeler de bulunuyordu Gerçekten de, Japonya, ‘**Türkiye ile yaptığı 500 milyon dolarlık anlaşmayı ‘ekonomideki belirsizlikler’ gerekçesiyle askıya almış**’ ve Hazineye, ‘**Tahvil ihracını IMF’nin yönetim raporu yayınlanana kadar gerçekleştirmeyin**’ yolunda haber iletmışti.⁶⁸

Yalçın Doğan ise, birkaç gün sonra, IMF kaynaklarına dayanarak aşağıdaki açıklamayı yapmıştı: ‘**IMF’ye göre durum şu: 1- ... gelirler hayali. Yani bütçe denk değil. 2- Türkiye’nin hiç zaman yitirmeden bir istikrar programına ihtiyacı var. Ne var ki, böyle bir programı uygulayacak siyasal otorite yok. 3- Ortaya konulmaya çalışılan sosyal güvenlik kurumlarının iyileştirilmesine dönük proje, hiçbir işe yaramaz. 4- Türkiye gerçekten ciddi bir ekonomik program yapmak isterse, biz yeniden temas kurmaya hazırız.**’; ve ekliyordu: IMF’nin dünyaya gönderdiği olumsuz sinyallerin Japonya ile sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır: ‘**Değil ülkeler, özel firmalar da benzer tavırdadır. Onlar da Türkiye’de iş yaptıkları özel firmalara, ‘biraz bekleyelim’, diyorlar, ‘Firmadan firmaya imza aşamasına gelen özel krediler birer birer askıda.**’⁶⁹

Öte yandan, Refahiyol Koalisyonunun dış dünyayla ilgili sorunları, ne salt ekonomik içerikliydi, ne de IMF ile sınırlıydı. *The Wall Street Journal*, 1995 yılı başında, sayın Çiller’i ‘**ip üstünde yürüme dalında**’ birinci seçmiş, ayrıca, ‘**bütün olumsuzluklara karşın iktidarda kalabilmesinin bütün çevreleri şaşırttığı görüşüne**’ de değinmişti.⁷⁰ 1996 yılının ikinci yarısında ise, bu kez, *International Herald Tribune* Gazetesinde çıkan bir yazıda, Jim Hoagland, Erbakan ile Çiller’i, ‘**aynı ip üzerinde oynayan iki cambaza**’ benzetmişti.⁷¹

Eylülün üçüncü yarısında ise, Fransa'nın önde gelen gazetelerinden *Liberation*, Avrupa Parlamentosunun Türkiye'yi çok sert bir dille eleştirdiğini bildirmişti. Sözkonusu eleştiriye göre, Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması öncesinde, sayın Çiller, 'İslamcılara karşı bir baraj' olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürerek, Anlaşmaya Avrupa Birliğinden destek sağlanmış, buna karşılık, Anlaşmanın imzalanmasından dokuz ay sonra, aynı siyasetçi RP ile bir Koalisyon Hükümeti kurmuştu.⁷²

Yukarda adıgeçen gazetenin aynı tarihli imzasız bir haberinde de, Avrupa Parlamentosunun, 20 çekimser, 23 alehte oya karşılık, 319'u bulan bir oy çokluğuyla, Türkiye'ye yapılacak mali yardımın askıya alınmasını kararlaştırdığı bildiriliyordu. Kararın gerekçesinde ise, yukarda değinilmiş olan imzalı yazı doğrulanıyordu. Bir başka deyişle, Avrupa'da, Başbakan Yardımcısının, hiçbir güvenilirliği kalmamıştı. Ayrıca, ülkedeki muhalefet partilerinin de, Avrupa Parlamentosunu haklı buldukları anlaşıyordu. Avrupa Parlamentosu tutanakları, aynı gün, başka bir günlük gazetede daha ayrıntılı bir biçimde yeniden yayınlanmıştı.⁷³ Sözkonusu eleştirilerin ne denli sert olduğunu görüp, ülkemiz ve insanları adına üzüntü duymamak elde değildi; ancak, eleştirilere hak vermemek de, aynı şekilde, hiç olanaklı değildi.

Bir ay kadar sonra, Türkiye Avrupa ilişkileri daha da gerginleşmişti. Bu çerçevedeki güvensizlikte, Koalisyon Hükümetinin RP kanadının payı olduğu kadar, Sayın Çiller'in de yeni bir katkısı bulunduğu anlaşıyordu. Konuya ilişkin haberin ilgili bölümünü birlikte okuyalım: 'Koalisyonun büyük ortağının Avrupa'ya sıcak bakmadığı Brüksel'de herkes tarafından biliniyor. Hükümetin küçük ortağı DYP'nin lideri Tansu Çiller'e de AB içinde 'güven' duyulmuyor. Üstüne üstlük, Çiller, Brüksel'de hiç hoş karşılanmayan bir çelişki daha sergiledi. Çiller, İnsan hakları paketini açıklarken, 'Avrupa şimdi de Türkiye'ye kapılarını kapatırsa, bir Hristiyan Klübü olduğunu gösterir' diyerek konuyu dini zemine çekti. Ancak, Ege'de yaptığı konuşmada, 'Camiyi Avrupa'ya götüreceğiz' şeklinde 'İslami tavır' koyarak kendi kendisiyle çelişkiye

düştü. Kaldı ki, camileri, Avrupa'ya getirmek için ne Çiller'e ne de tam üyeliğe gerek yok. Şu anda Avrupa'da yüzlerce cami zaten var. Üstelik, Hollanda ve Belçika'nın bazı bölgelerinde ezan hoparlörlerden dışarıya bile okunuyor.'⁷⁴

Bu bağlamda, sayın Çiller'in Avrupa Parlamentosuna sunduğu yeni insan hakları paketi de ihtiyatla karşılanmıştı. Konuya ilişkin olarak Avrupalı Parlamenterlerin görüşleri de şöyle özetlenmişti: 'Bu aşamada, bu paketi Çiller'in daha önceki vaatlerinden biri olarak görüyoruz ve bu vaatlerin somutlaşmasını bekliyoruz.'⁷⁵

Yine Avrupa ile ilişkiler bağlamında bazı hukuksal sorunlar da bulunuyordu. Eylülün ikinci yarısında, Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde ilk kez köy yakmaktan suçlu bulunmuştu.⁷⁶ Kasım başında ise, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Türkiye'nin savunma avukatlığını yapmakta olan hukukçulardan biri, sayın Bakır Çağlar istifa etmişti. İstifa gerekçesi ise, 'iç hukuk, uluslararası sözleşmelere uygun bir duruma getirilmediği sürece, Türkiye'nin, Avrupa'da, gerçek anlamda bir başarı şansına sahip olamayacağı' biçiminde okunabilirdi.⁷⁷

Sonuç itibarıyla;

[i] Demokratik bir siyasal sistem içinde, bir ülkenin, yurt içinde ya da dışında karşılaştığı sorunların tek sorumlusunun siyasal iktidar olduğu gerçeğinden yola çıkılarak;

[ii] Refahyol Koalisyonunun bilinçli ve ısrarlı nitelikteki bir siyasal yeğlemesinin ürünü olduğu da artık açıkça ortaya çıkmış bulunan, öncelikle yukarda değinilmiş bulunan, hukuka aykırı tutum ve davranışları da gözönüne alınarak;

[iii] Ülke insanlarının karşı karşıya bulundukları sorunların çözümüne katkıda bulunmak bir yana, bu doğrultuda herhangi ciddi bir çaba içinde bile olmadığı, tersine, yalnızca, Koalisyon ortaklarının kişisel hesaplarını, özel çıkarlarını ve heveslerini, hatta hayallerini, inatla gerçekleştirme amacı bağlamında Türkiye'yi dünyada yalnızlığa mahkum etmiş bulunan ve ülkeyi de bir maceraya sürüklemesi olasılığı yüksek görünen,

[iv] Refahyol Hükümetinin demokratik bir biçimde görev-

den uzaklaştırılması ve yerine, hukukun üstünlüğü, kamu hizmeti, kamu çıkarı v.b. demokratik değerlere tutarlı bir biçimde sahip çıkacak, kendi yandaşları dışındaki kamu oyuna karşı da demokratik bir duyarlılık içinde davranabilecek, ülkenin tüm yurttaşlarına karşı sorumluluk taşıdığını kendiliğinden kabul edebilecek yeni bir Hükümet kurulması gerekliliği, zaman içinde zaten ortaya çıkmıştı.

Çünkü, herşeyden önce, Refahyol Hükümetinin kamuoyunda ciddi bir desteği kalmadığı anlaşıyordu. Gerçekten de, Ekim sonunda yapılmış olan bir araştırma bulgularına göre, halkın yüzde 61,6'sının, Refahyol Hükümetinin Türkiye'nin sorunlarını çözemeyeceğine inandığını, yalnızca yüzde 18,7'sinin, Koalisyonun, sorunları ancak kısmen çözebileceğini düşündüğünü ortaya çıkarmıştı. Ankete yanıt verenler arasında, partisine bağlılığı sürmekte olan yurttaşların oranı RP bağlamında yüzde 81,8, DYP bağlamında ise yüzde 63,2, olarak saptanmıştı.⁷⁸

Kasımın ilk haftasında basına yansıyan bir haberin, demokratik açıdan yarattığı soru işaretleri ise, ortaya, deyim yerindeyse, 'bardağı taşıran bir damla' çıkarmıştı. Bu çerçevede, Susurluk'ta bir kamyonu çarpan arabada bulunan bir DYP Milletvekili, Sedat Bucak, yaralanmıştı; 12 Eylül öncesi dönemde yedi gencin öldürülmesi gibi bir katliamla ilgili olarak hâlâ aranmakta olmakla birlikte, Mehmet Özbay adına düzenlenmiş bir kimlikle aynı arabada seyahat etmekte olduğu anlaşılan Abdullah Çatlı ile Polis Okulu Müdürü Hüseyin Kocadağ ve bir kadın ölümüşlerdi. Basında, kazayı hemen izleyen günde ortaya, atılan soru son derece ciddi boyutlu idi: 'Bir siyasetçi, bir polis ve eski Ülkücü bir mafya mensubu, aynı otoda ne arıyorlardı?'⁷⁹

Ertesi gün, Çatlı'nın yine Mehmet Özbay adına düzenlenmiş olan 'yeşil pasaportu' bulunduğu da ortaya çıkmıştı. Araçta, ikisi makineli olmak üzere yedi de tabanca bulunmuştu. Ayrıca, Çatlı'nın polis kimliği taşıdığı, bir de silah ruhsatına sahip olduğu saptanmıştı. Kazazedelerin, yola çıkmadan önce, hafta sonunu İzmir'de birlikte geçirmiş oldukları da anlaşıyordu. Konuya ilişkin en önemli nokta ise, daha önce *Aydınlık* gazetesinde ya-

yınlanmış bir 'MİT Raporu'nda gündeme getirilmiş olan idiaların doğru olabileceği yolunda kuşkular yaratmış bulunmasıydı. Üstelik, konuya ilişkin olarak, sayın Çiller ve Ağar'ın da adları geçiyordu.⁸⁰

Susurluk kazasından bu yana geçen son bir hafta-on gün içinde, demokrasimizin niteliği ve geleceği açısından son derece önemli olduğu görülen bağlantılı çeşitli bilgilerin ortaya çıkması ve haklı gerekçelerle yeni kuşkuların dile getirilmesi sonucunda, yukarda değinilmiş olan başlıca soru, kartopu gibi büyüyerek, sözcüğün tam anlamıyla bir soru yumağı biçimini aldı. Bu ortam içinde, sayın Mehmet Ağar'ın İçişleri Bakanlığından istifa ettiği ve yerine sayın Meral Akşener'in getirildiği görüldü. Ancak ne sayın Ağar'ın istifasının gerçek nedeni açıklık kazandı, ne de sayın Akşener'in hangi sorunu nasıl çözeceği konusu. Çünkü, kamuoyu, sayın Akşener'in, Çiller Ailesi adına, başta *Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri olmak üzere, basını tehdit ettiğini unutmamıştı.⁸¹ Bu çerçevede İçişleri yeni Bakanı yoğun eleştirilerle karşılaştı. Bununla birlikte, yeni Bakan, Çiller Ailesine yakın olduğunu reddetmediği gibi, tersine doğruladı⁸² ve İçişleri eski Bakanının, azledilmeyi bile göze alarak, imzalamamış olduğu, Başbakanın tartışmalı Libya gezisi Kararnamesini de imzaladı.⁸³

Konuya ilişkin ikinci bir gelişme ise, TBMM'nin Susurluk kazası ile ortaya çıkan durumu araştırmayı, Hükümetin de desteğiyle, kabul etmiş olması idi. Öte yandan, ANAP Genel Başkanı Yılmaz, [i] sekiz yıl önce yeni bir istihbarat örgütü kurulduğu, (ii) sözkonusu örgütün bir yıldır siyasetçilere hizmet eden faaliyetler içinde bulunduğu ve [iii] ülkede can güvenliği kalmadığı iddiaları ile, fakat buna karşılık, [iv] Hükümetin olayı örteceği kuşkusunu taşıdığını belirterek, yardım için, Cumhurbaşkanına başvurmuştu.⁸⁴

Haberin üçüncü gününde, ortaya, ürkütücü ve karamsar boyutlu bir tablo çıkmaya başladı. Ertuğrul Özkök, üst düzey bir yetkiliye dayanarak, 'devlet içinde' böylesi bir çete bulunduğu-nun uzun süreden beri bilindiğini belirttikten sonra, şu bilgileri aktarıyor, 'Devlet içindeki bu çetenin yaptığı eylemlerin adı

yeni terördür... Hedefleri ve çıkar ilişkileri itibarıyla bunlarla mücadele etmek çok zor... Bu yeni terör iyice kontrolden çıkarsa, ülke savaş alanına döner', ve ekliyordu, 'Dikkat ediniz. Bu yetkilinin söyledikleri ile bir süre önce Aydınlık Gazetesinde yayınlanan ve MİT tarafından da yalanlanmayan raporun sonuç bölümündeki bir ifade birbirini tutuyor.'⁸⁵ Yalçın Doğan da yine üst düzey bir yetkiliye dayanarak yukardaki duruma benzer bir tablo çiziyordu: 'Bu düğüm çözülmez!.. Bu ülkede kanun hakimiyeti yok!.. Hep birlikte çok büyük bir anarşiye sürükleniyoruz.'⁸⁶ Bir günlük gazetede de, ANAP MKYK üyesi sayın Avni Çarsancaklı'dan alınan bilgilere dayanılarak, devletin, Abdullah Çatlı'yı aramadığı, kendi işleri için kullandığı ve adigeçenin 'Mehmet Ağar'la görüşen, Çillerler'le yemek yiyen biri' olduğu ileri sürülüyordu.⁸⁷

Bu durumda, enine boyuna araştırılması gereken, son derece önemli boyutları bulunan ciddi bir demokrasi sorunuyla karşılaşıldığı açıktır. Şimdiden, kimsenin herhangi bir şekilde suçlanması olanaklı değildir. Ancak, artık bir zorunluluk durumuna gelmiş bulunan araştırmanın sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesine olanak sağlamak bakımından, Refahyol Koalisyonu, istifa ederek, sağlıklı bir soruşturma ortamının yaratılmasına katkıda bulunmak durumundadır. Buna, yalnızca Türkiye'nin insanlarının ve demokrasisinin, bugünü ve geleceği için gereksinme yoktur, artık, yukarda gündeme getirilmiş olan soru işaretlerinin, bir biçimde yöneldiği her siyasetçi, kendine ve kamuoyuna karşı, ahlâki bir sorumluluk altında bulunmaktadır. Sorunun kesin çözümünün, demokratik siyaset sürecinin, bir başka deyişle, hukuk devleti anlayışının dışında aranması ise, kesinlikle gündem dışı tutulması gereken bir 'seçenek'tir. Bu noktada en önemli sorumluluk da, hukukun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde kalmak önkoşuluyla, TBMM'de, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını temsil etmekte olan siyasetçilere düşmektedir.

Notlar

- ¹ *Milliyet*, 25-26 Ekim 1996.
- ² *Hürriyet*, 3 Eylül 1996.
- ³ Y. Sökmenstür, *Hürriyet*, 3 Eylül 1996; *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1996.
- ⁴ H.Akpınar, *Hürriyet*, 8 Eylül 1996.
- ⁵ M. Kul, *Milliyet*, 16 Eylül 1996.
- ⁶ *Milliyet*, 10 Ekim 1996.
- ⁷ *Hürriyet*, 11 Eylül 1996.
- ⁸ *Cumhuriyet*, *Milliyet*, 19 Eylül 1996.
- ⁹ *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, 3 Ekim 1996.
- ¹⁰ O. Armutçu, *Hürriyet*, 11 Eylül 1996.
- ¹¹ O. Armutçu, *Hürriyet*, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1996.
- ¹² *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1996.
- ¹³ A.Sayın, *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1996.
- ¹⁴ *Milliyet*, 16 Eylül 1996.
- ¹⁵ D.Güçer, *Milliyet*, 21 Eylül 1996.
- ¹⁶ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1996.
- ¹⁷ K Zeren, *Hürriyet*, 24 Eylül 1996.
- ¹⁸ E.Kaplan, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1996; H. Aydoğan, *Milliyet*, 21 Eylül 1996; K. Zeren, *Hürriyet*, 22 Eylül 1996.
- ¹⁹ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1996.
- ²⁰ S. Ergin, *Hürriyet*, 18 Şubat 1996.
- ²¹ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1996.
- ²² Ş. Sevinç, *Hürriyet*, 24 Ekim 1996.
- ²³ Ş. Sevinç, *Hürriyet*, 25 Ekim 1996.
- ²⁴ A. Ballı, *Cumhuriyet*, 25, 27 Ekim 1996.
- ²⁵ *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1996.
- ²⁶ *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1996.
- ²⁷ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1996.
- ²⁸ *Hürriyet*, 16 Eylül 1996.
- ²⁹ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1996.
- ³⁰ B. Sarioğlu, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1996.
- ³¹ *Milliyet*, 15 Ekim 1996.
- ³² *Hürriyet*, 25 Ekim 1996.
- ³³ E. Sağlam, *Hürriyet*, 26 Ekim 1996.
- ³⁴ C. Soysal, *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1996.
- ³⁵ S. Oğuz, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1996.
- ³⁶ *Hürriyet*, 25 Ekim 1996.
- ³⁷ B. Krcioğlu, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1996.
- ³⁸ S. Neftçi, *Hürriyet*, 7 Eylül 1996.
- ³⁹ *Hürriyet*, 4 Ekim 1996.
- ⁴⁰ M. Kul, *Milliyet*, 2 Ekim 1996.
- ⁴¹ *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1996.
- ⁴² *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1996.

- ⁴³ *Milliyet*, 2 Kasım 1996.
⁴⁴ *Hürriyet*, 19 Ekim 1996.
⁴⁵ *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1996.
⁴⁶ *Milliyet*, 5 Kasım 1996.
⁴⁷ *Gazeteler*, 1 Ağustos 1996.
⁴⁸ E. Yener, *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1996; *Milliyet*, 2 Eylül 1996.
⁴⁹ *Hürriyet*, 14 Eylül 1996.
⁵⁰ *Cumhuriyet*, 20-21 Eylül 1996; *Milliyet*, 20 Eylül 1996.
⁵¹ *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1996.
⁵² N. Şener, *Milliyet*, 15 Ekim 1996.
⁵³ *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1996.
⁵⁴ E. Sağlam, *Hürriyet*, 1 Kasım 1996.
⁵⁵ *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1996.
⁵⁶ E. Sağlam, *Hürriyet*, 9 Ekim 1996.
⁵⁷ E. Sağlam, *Hürriyet*, 15 Ekim 1996.
⁵⁸ N. Şener, *Milliyet*, 17 Ekim 1996; S. Oğuz, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1996.
⁵⁹ *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1996.
⁶⁰ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1996.
⁶¹ E. Sağlam, *Hürriyet*, 20 Ekim 1996.
⁶² E. Sağlam, *Hürriyet*, 23 Ekim 1996.
⁶³ E. Yener, *Cumhuriyet*, Z. Doğan, Y. Doğan, *Milliyet*, 24 Ekim 1996.
⁶⁴ *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1996.
⁶⁵ *Gazeteler*, 26 Ekim 1996.
⁶⁶ *Hürriyet*, 27 Ekim 1996.
⁶⁷ Z. Doğan, *Milliyet*, 29 Ekim 1996.
⁶⁸ *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1996.
⁶⁹ *Milliyet*, 2 Kasım 1996.
⁷⁰ *Milliyet*, 1 Ocak 1997.
⁷¹ *Hürriyet*, 12 Temmuz 1996.
⁷² M. Perlman, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1996.
⁷³ Z. Lüle, *Hürriyet*, 21 Eylül 1996.
⁷⁴ A. Sever, *Milliyet*, 22 Ekim 1996.
⁷⁵ A. Sever, *Milliyet*, 24 Ekim 1996.
⁷⁶ *Cumhuriyet*, Z. Lüle, *Hürriyet*, 17 Eylül 1996.
⁷⁷ Ali Er, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1996.
⁷⁸ *Hürriyet*, 28 Ekim 1996.
⁷⁹ *Gazeteler*, 4 Kasım 1996.
⁸⁰ *Gazeteler*, 5 Kasım 1996.
⁸¹ *Hürriyet*, *Milliyet*, 10-11 Eylül 1996.
⁸² K. Saydamer, *Hürriyet*, 14 Kasım 1996.
⁸³ *Gazeteler*, 14 Kasım 1996.
⁸⁴ *Gazeteler*, 13 Kasım 1996.
⁸⁵ *Hürriyet*, 6 Kasım 1996.
⁸⁶ *Milliyet*, 6 Kasım 1996.
⁸⁷ *Radikal*, 6 Kasım 1996.

III- Kendi-merkezli Davranış

■ Kemâli Saybaşılı

Giriş

TÜRKİYE, ülke çok-partili demokratik yaşamı benimsediğinden beri, siyasal iktidarın, TBMM'deki çoğunluğuna güvenilecek, hukukun üstünlüğü ilkesini bir yana bırakıp, istediği kararı alabileceği inancını yansıtan davranışlarından çok çekmişti. 12 Eylül Askeri Müdahalesinden sonra, 1960 darbesinin gerekçeleri arasında bile gösterilen, siyasal iktidarın sözkonusu bu 'kendi-merkezli' tutum ve davranışları, ne yazık ki, yeniden egemen olmuştu. Böylelikle, **DYP-SHP Koalisyonu** kuruluncaya kadar geçen süre boyunca, özellikle Askeri Yönetim sırasında ve iktidara sayın Turgut Özalın kişisel damgasını vurduğu 80'li yıllarda, 1950-60 döneminde olduğu gibi, siyasette keyfi davranış, yeniden 'meşruluk' kazanmıştı.

Refahyol Koalisyonunun kuruluşundan sonra ise, demokratik siyaset sorumluluğunun gerektirdiği ilkeleri umursamayan, iktidarın demokratik sınırlarını kabul etmeye yanaşmayan, kendi amaçlarını, ancak, hukukun üstünlüğü ve bağlayıcılığı ile, demokratik ilke ve gelenekler bağlamında gerçekleştirebileceğinin bilincini taşımayan bir hükümet anlayışı, yeniden, belirgin bir biçimde 'geçerlilik' kazanmaya başlamıştır. SDD'in bundan önceki sayılarındaki yazılarımda, sözkonusu davranış biçimini somutlaştıran çok sayıda örnek bulunabilir. Derginin yayın yaşamındaki birinci yılını geride bırakacağı bu sayıda, **TBMM Soruşturma Komisyonlarının** çalışmaları ile **Susurluk Kazası** sonrasında, siyasal sistemdeki kirlenmenin boyutlarına ilişkin olarak büyük ölçüde sayın Mesut Yılmaz'ın kişisel çabaları ve 'basın-yayın araçları' (medya)nın ısrarlı araştırmaları sonucunda, ortaya çıkartılan çeşitli soru işaretleri üzerinde durulmasında zorunluluk bulunmaktadır. Çünkü, içinde bulunduğumuz siyasal ortam, Türkiye'yi önemli bir kavşak noktasında, kararsız bırakmış gibi görünmektedir.

Türkiye'nin seçimi aydınlık bir gelecek olacaksa, önünde tek seçenek bulunmaktadır: Susurluk Kazasının rastlantısal bir biçimde dikkatleri çektiği karanlık noktaların üstüne bilinçli bir çerçeve içinde gitmek; demokratik açıdan ne denli sakıncalı olduğu bir kez daha ortaya çıkmış bulunan 'özel ve gizli' düzenlemeleri sonuna kadar araştırmak; ülkede hukukun üstünde ya da TBMM'nin siyasal denetim ve gözetimi dışında hiçbir kişi ve /ya da kurum bırakmamak. Bir başka deyişle, demokratikleşme sürecinin önündeki kişisel ve kurumsal engellerin kaldırılması, hukuk devletinin eksiksiz bir biçimde oluşturulması ve kalıcılık kazanmasının sağlanması ülke gündemindeki birinci öncelik olmadığı sürece, Türkiye'nin bir adım ileri atması olası görünmemektedir.

'Ülke gündemindeki sorunlar demokratik bir çerçeve içinde çözülemediği sürece, önümüzdeki yıllarda, ülkeyi ve insanlarını, karanlıktan ve geriye gidişten başka neyin beklediği' sorusu, yanıtsız kalacaktır. Bu açıdan, hem Faily Meçhul Siyasal Cinayetler Konusunda Meclis Araştırma Komisyonu (FMSCAK) Raporunun akıbeti, hem de sözkonusu Raporda verilen bilgiler ve yapılan değerlendirmeler önem taşımaktadır.

Herşeyden önce, TBMM, kendi kurduğu FMSCAK Raporuna gereken önemi vermemiş ve sonunda rafa kaldırmıştır. Buna karşılık, sayın Süleyman Demirel ise, Rapora gereken önemi vermiş ve 1995 yılında, Milletvekili Genel Seçimlerinden bir ay kadar önce, İçişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanının da katıldıkları bir toplantı düzenleyerek, Başbakan Tansu Çiller'den, konunun araştırılmasını ve açıklığa kavuşturulmasını istemiştir.¹ Cumhurbaşkanının bu girişiminin de, aynı TBMM'nin konuyu aydınlatmaya yönelik çabalarının olduğu gibi, sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır.

FMSCAK Raporunda verilen son derece önemli bilgiler arasında, demokrasimizin eksiklikleri ile, ülkemizin şu anda içinde bulunduğu ürkütücü durumun erken bir saptamasının yapılmış olması bakımından kilit bir önem taşıyan, aşağıdaki değerlendirme de bulunmaktadır: '...gerçekleri tesbit edip bunları yüce

Meclise sunmak isteyen komisyonumuzun çalışmaları ... bir takım gizli örgüt denebilecek oluşumlar tarafından engellenmiştir. Bu gizli örgüt tabiriyle istihbarat örgütleri kastedilmemektedir ... hukuk kuralları tanımayan ve istedikleri zaman istedikleri kuralları uygulayan kişiler ve bir takım kurumlar kastedilmektedir.' Sorun, 'bu oluşumların Devletin seçimle işbaşına gelmiş organlarınca' denetlenememeleridir '... yargı organlarınca da soru sorulamayan bu örgütler istedikleri gibi devlet idaresindeki organlara hakim olmakta ve devleti her türlü emellerine alet edebilmektedirler.' Sözkonusu 'gizli örgütler'in dikkate değer faaliyetleri arasında, istediklerine yasalara aykırı bir biçimde silah taşıma izni verilmesi ile, yine yasal dayanaktan yoksun olmasına karşın, istedikleri insanları 'gizli korucu' adı altında görevlendirmeleri de sayılmaktadır. (s. 154).

FMSCAK Raporunda, koruculuk sistemine ilişkin olarak son derece ciddi nitelikli eleştiriler de bulunmaktadır. Bu çerçevede, bazı korucuların silah ve uyuşturucu kaçakçılığı yaptıklarının saptanmış olması üzerinde durulmaya değer bir noktadır: 'Bölgede halen de silah ve uyuşturucu kaçakçılığının büyük bir kısmının denetimi korucuların elinde bulunmaktadır.' Ayrıca, bölgedeki etkin kişilerin, koruculuğu kendi kişisel hakiyetlerine dayanak olarak kullandıkları, korucubaşı olan aşiret ağalarının, 'eskisinden daha beter kural tanımaz ve acımasız bir şekilde bölgede kendi yandaşları' olmayanlara baskı kurdukları, 'bunları PKK mensubu diye güvenlik güçlerine' bildirdikleri anlaşılmaktadır. 'Bir kısım korucular kan davalı oldukları köylüleri PKK örgütüne mensup olduğu iddiasıyla öldürmüş, baskı yapıp köylerini terke zorlamıştır.' (s. 45).

OHAL Bölgesinde meydana gelen faili meçhul cinayetlere ilişkin olarak FMSCAK Raporundaki saptama ve değerlendirme de ciddi kuşkular yaratacak niteliktedir: Sözkonusu cinayetler, 'genellikle cadde ortasında, şehrin en işlek yerlerinde gündüz işlenmektedir' Bunların 'faillerinin bulunmaması vatan-daşta korku ve şüphe uyandırmaktadır. Güvenlik güçlerinin

adi olaylarda işlenen cinayetlerin faillerini kısa sürede yakalaması veya tespit etmesine rağmen, siyasal içerikli cinayetlerde failleri yakalayamaması, vatandaş tarafından bu cinayetlere devletin göz yumduğu şeklinde algılanmaktadır.¹ Üstelik, ilk zamanlarda sözkonusu cinayetlerin aydınlatılması için tanıklık yapanların da sonunda faili meçhul cinayete kurban gitmelerinden sonra, işlerin iyice karıştığı da belirtilmektedir. (s. 33). Ayrıca, bölgede şehir komiteleri de kurmuş bulunan 'PKK örgütü bile gündüz şehrin en işlek caddesinde eylem yapamazken, Hizbullahçı olarak adlandırılan kişilerin eylem yapıp yakalanamamasından ötürü', devletin zan altında kaldığı da saptanmaktadır. (s. 34).

Meclis Soruşturma Komisyonları

Ülke ciddi bir demokratikleşme atılımı gereksinmesi içinde iken, Koalisyon Hükümetinin umursamaz bir hava içinde, kendi-merkezli bir biçimde, iktidar ortaklarına ilişkin soruşturmaların üstünü örtmek peşinde olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, öncelik TEDAŞ Soruşturma Komisyonu çalışmalarına verilmiştir.

Sayın Tansu Çiller, TEDAŞ ihalelerinde yolsuzluk yapıldığına ilişkin iddiaları suçsuz olduğu biçiminde yanıtlamıştı.² Buna karşılık TEDAŞ Soruşturma Komisyonuna ön rapor hazırlamak üzere, her partiden bir kişinin katılımıyla oluşturulan Alt Komisyon, sayın Tansu Çiller'in Yüce Divanda yargılanması gerektiği doğrultusunda karar alacak; sözkonusu kararın basına sızması üzerine ise, iktidarın tepkisini çekecekti.³

Ancak, Alt Komisyon, başlangıçta Hükümetin baskısına boyun eğmeyecek ve sayın Çiller'in 'görevini ihmal ettiği gerekçesiyle bir aydan üç aya kadar hapis cezası istemiyle yargılanmak üzere Yüce Divan'a sevk'i'ni önerecekti.⁴ Bununla birlikte, DYP ve RP'li Alt Komisyon üyelerinin, adigeçen Komisyonun karar alma yetkisi olmadığı doğrultusundaki itirazları üzerine, sayın Çiller'in Yüce Divana sevk edilmesi önerisi, ön rapordan çıkarılacaktı.⁵

Bir muhalefet partisi iken, TEDAŞ Soruşturma Komisyonunun kurulmasına önyak olan RP'nin, Koalisyon ortağı olduk-

tan sonra, başlangıçtaki iddiasından vazgeçerek, kendi kendini red etme pahasına bile olsa, tam karşıt bir görüşü benimsemesi ve sayın Çiller'i ısrarlı bir biçimde savunması, siyasette, iktidar tutkusuyula olacak, son yıllarda oldukça sık görülen, ilkesiz ve dolayısıyla tutarsız bir davranış örneği olarak, ilginçtir. Bu çerçevede, sayın Çiller, salt Koalisyon ortağı partilerin TBMM TEDAŞ Soruşturma Komisyonundaki temsilcilerinin destekleriyle, 8'e karşı 7 oyla, Yüce Divana, görevi ihmal suçlamasıyla, sevk edilmekten kurtulacaktı.⁶

Öte yandan, Koalisyon ortaklarının yukarda sözkonusu 'kendi-merkezli', hatta, bu durumda, 'iktidar-merkezli' davranışlarının, Hükümetin kuruluş amacına uygun olarak, ısrarlı bir siyasal davranış çizgisinin somut düzeydeki ilk uygulaması olduğu da zamanla görülecekti. Bu çerçevede, ikinci örnekle TBMM TOFAŞ Soruşturma Komisyonunda karşılaşıldı.

Sayın Çiller'e yönelik suçlama, özetle, TOFAŞ ihalesine müdahale etmek idi. Bu çerçevede, ihale Komisyonunun oluşumunun etkilenmesi, üyelerinin değiştirilmesi, kapalı zarfların Başbakanlık Konutunda açılması, teklif koşullarına müdahale edilmesi ve ihale sonucunda devletin zarara uğratılması iddiaları bulunuyordu. Sayın Çiller ise, TBMM TOFAŞ Soruşturma Komisyonuna gönderdiği yazılı savunmasında, konuya ilişkin tasarrufunun yasalara uygunluğu gerekçesiyle, suçsuz olduğunu ileri sürmüştü. Sayın Çiller'in savunmasını dayandırdığı 'yasa' ise, 8/5/1985 yılında, sayın Turgut Özal'ın Başbakanlığı döneminde çıkarılmış bulunan gizli bir Başbakanlık Genelgesi idi.⁷

Sözkonusu Genelgeye göre, büyük uluslararası kuruluşların katıldıkları ihalelere ilişkin olarak, konunun, ülkenin 'dış politika hedefleri ... açısından değerlendirilmesine imkân sağlamak üzere', Kamu Kuruluşlarının, ihalenin sonuçlandırılmasından önce, Başbakanlığın 'görüşünü almaları' isteniyordu.⁸ Sonunda, sayın Çiller, 'TOFAŞ ihalelerine fesat karıştırmak ve görevi kötüye kullanmak' suçlamasından, yine 7'ye karşı 8 oyla kurtulacaktı.⁹ Böylelikle, RP'nin girişimiyle kurulmuş bulunan bir Soruşturma Komisyonu, yine ilginç bir biçimde, sayın

Çiller'in yargılanmak üzere Yüce Divana gönderilmemesine, yine RP'li Komisyon üyelerinin destek oylarıyla karar vermişti.

Üçüncü olarak, sıra, Bosna Hersek'e yardım sağlamak amacıyla toplanan 3,5 milyon DM tutarındaki malî yardımı yerine ulaştırmadığı iddia edilen sayın Süleyman Mercümeğin, RP ile ilişkilerini incelemek üzere kurulan **TBMM Araştırma Komisyonunun** çalışmalarının sonuçlandırılması sürecindeki **DYP-RP** işbirliğine gelecekti. Taslak rapora göre, sayın Mercümeğin RP ile ilişkili bulunmuştu. Hattâ, RP'ye yapılan 65 milyar TL tutarındaki Hazine yardımının sayın Mercümeğin hesabına yatırıldığı, kendisinin de bunun 64 milyar TL'lik bölümünü dövizde yatırdığı saptanmış¹⁰; ayrıca, Avrupa, Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki bir para trafiğini yönettiği, bu çerçevede, 14 bankada da yüklü döviz hesabı bulunduğu belirlenmişti.¹¹ Sayın Mercümeğin de, Komisyona verdiği ifadede, RP ile ilişkisi bulunduğunu ve yaptığı döviz işlemleri sonucunda Partiye para kazandırdığını kabul etmişti: **'... 5 Nisan Kararları geldi, dolayısıyla, bizim partiye böylelikle 65 milyar liraya yakın para kazandıracağız söz konusu oldu.'**¹²

Öte yandan, RP'nin **'yurtdışından yasadışı para yardımı'** aldığı iddiasıyla araştırma önergesi vermiş olan DYP Grup Başkanvekili Ali Rıza Gönül, Genel Başkanlarına RP tarafından verilen destekten kaynaklanan çerçeve içinde, **'diyet borcu'** ödeme çağrışımına yol açma pahasına, ilk ifadesini değiştirecekti. Oysa, sayın Gönül, önergenin Meclis Genel Kurulundaki görüşmelerinde tutanaklara geçen konuşmasında, yasadışı yollardan RP'ye 650 bin dolarlık dış yardım geldiğini ileri sürmüştü ve eklemiştir: **'... belge var. Bu çeklerin kime, nerede ve ne amaçla verildiğine dair Arapça yazılmış, noterce tercüme edilmiş, açıklama kısmında da bu çeklerin Refah Partisine yardım amacıyla verildiğini merkezine rapor eden kişinin belgesi var, belgesi...'** Yeni durumda ise, **'Elimizde önergemizde ileri sürdüğümüz iddiaları teyit edici hiçbir belge mevcut değildir.'** diyordu. DYP'nin yalnızca ifade değişikliğiyle yetinmediği, ayrıca, Araştırma Komisyonunun çalışmalarını engellediği de

görüliyordu. Gerçekten de, Hazine Müsteşarlığının, **'Çiller için TBMM Malvarlığı Komisyonuna, Demirbank kanalıyla ABD'ye para transferi hakkında tartışmalı belgeler sunar-ken, Mercümeğin Komisyonunun isteklerini 'banka ve müşteri sırrı' gerekçesiyle geri çevirdiği'** anlaşılıyordu.¹³

Olaylar beklendiği gibi gelişti ve Mercümeğin ile RP, koalisyon ortaklarının oy çoğunluğunun etkili olduğu bir karar alma süreci sonunda, bu kez de DYP'li Milletvekillerinin **'kendi-merkezli'**, tutarsız davranışları sonucunda Komisyonda aklandı. Komisyonun kararına göre, **'RP ile Mercümeğin arasında hukuk dışı maddi ilişki tespit edilememiştir.'**¹⁴

Bununla birlikte, konu henüz kapanmış sayılamaz. Çünkü, sözkonusu Komisyon üyesi muhalefet Milletvekilleri, aynı konuda, Mercümeğin RP ile para ilişkisinin ortaya konulduğu, başka bir rapor hazırlamışlar ve sayın Mustafa Kalemli'ye sunmuşlardı. TBMM Başkanı ise, ikinci raporun da basılarak Mecliste görüşülmesi talimatını vermişti.¹⁵

TBMM Mal Varlığını Soruşturma Komisyonu, çalışmalarını henüz bitirmemiştir. Ancak, Meclis içindeki siyasal dengelerde önemli bir değişiklik olmadığı sürece, sözkonusu Komisyonun çalışmalarının yukardakilerden farklı bir sonuca ulaşmasını beklemek için herhangi bir neden de bulunmamaktadır. Gerçekten de, RP muhalefette iken, **'Çiller kanuna ve genel ahlaka aykırı mal edinmiştir'** gerekçesiyle, önerge verip soruşturma açılmasını sağlayan sayın Lütfü Esengün, şimdi, Koalisyon Hükümetinin bir Devlet Bakanı olarak, eski iddiasından vazgeçmiştir. Üstelik, sayın Esengün, önce, Komisyona gelmek zorundayım ama soruları yanıtlamak zorunda değilim demiş; Komisyon Başkanı RP Milletvekili Naci Terzi'nin, sayın Esengün'ü, **'komisyona tanık ve sanık olarak çağrılan herkese yaptırılan yeminden muaf'** tutmasından sonra katıldığı toplantıda ise, sayın Çiller'e yönelik başlangıçta ortaya attığı iddialarını, ilginç bir biçimde, red etmiştir.¹⁶

Kaldı ki, sözkonusu Komisyonun RP'li Başkanı sayın Naci Terzi'nin, yetkisini kullanarak, Çiller Ailesinin sahip olduğu şir-

ketlerin defter kayıtlarının incelenmesini de engellediği anlaşılmaktadır.¹⁷ Ayrıca, Komisyon Başkanının tutumunda kararlı olduğu da görülmektedir.¹⁸ TBMM Malvarlığı Soruşturma Komisyonunun görev süresi, bu durumda, belki de, sağlıklı bir karar alma sürecinin gerektirdiği bilgileri toplayamadan, 22 Ocak'ta sona erecektir.

Buna karşılık, Çiller Ailesinin servetlerinin ilk kaynağından başlayan; ilk servette sonraki aşamalarda ortaya çıkan ani artışlarla süren; bu çerçevede, gerek verilen bilgilerde, gerekse konuya ilişkin yapılan çeşitli açıklamalarda görülen dikkati çeken eksiklikler, yanlışlıklar ve çelişkilerle boyutları iyice karmaşılaşan; ve sonuç itibarıyla, ABD'deki mallarının edinilmesinde kullanılan para aktarma yöntemlerinin meşruluğuna kadar uzanan bir 'bilmece' ile karşılaşmaktadır. Yukarda sözkonusu bir dizi kuşku yaratan durumun oluşturduğu karşımızdaki sorular yumağı, gerektiği gibi araştırılmadığı ölçüde, ne Çiller Ailesi kamu vicdanında aklanabilecek, ne de Refah Partisi, Ailenin bu özel servet tutkusunun, kamu vicdanında yarattığı soruların muhatapı, hattâ ortağı olmaktan, kurtulabilecektir.

Susurluk Kazası

Susurluk Kazası sonrasında ortaya çıkan ürkütücü bilgiler ve bunların yol açtığı sorular yumağı, ülkeyi, yukarda gündeme getirilen, Koalisyon ortaklarının küçük hesaplarını ve bu çerçevede içinde somutluk kazanan iktidar tutkularını aşan; son çözümlemede, demokratik açıdan, siyasal sistemin yapısı ile işleyişine yönelik son derece ciddi yeni soru işaretleri yaratan; çok daha geniş kapsamlı boyutları ve sonuçları bulunan bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. Olay, bir boyutuyla, FMSCAK Raporunda OHAL Bölgesine ilişkin olarak verilen bilgilerin tüm ülke düzeyinde, üstelik daha geniş kapsamlı bir çerçeve içinde, geçerlilik taşıdığını gözler önüne sermiş, bir boyutuyla da, aslında önceki dönemde yalnızca sınırlı bir kitleye ulaşabilmiş bulunan bilgileri kamuoyuna mâletmiştir.

Gerçekten de, *Milliyet Yayınları* arasında, Mayıs 1996'da,

Tuncay Özkan imzasıyla yayınlanmış bulunan '**Bir Gizli Servisin Tarihi**' adlı kitapta, adigeçen kazadan sonra zaman içinde ortaya çıkan önemli bazı bilgiler, yer alıyordu. Bu çerçevede, özellikle siyasetçilerin '**özel istihbarat örgütü**' kurma merakını (s.175) vurgulamak gerekmektedir. Sonra, 12 Eylül müdahalesini izleyen dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in düşünceleri doğrultusunda, damadı Erkan Gürvit'in girişimleri sonucunda, MİT içinde, Ermeni terörüne karşı, Gürvit'in gözetimi altında, '**çok gizli**' özel bir harekât timinin kurulduğunu; ASALA'ya karşı beklenen başarıyı elde edememesi sonucunda ise, olayda taşeron kullanılmasına karar verildiğini aktarmakta yarar bulunmaktadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için, '**12 Eylül öncesinde yurtdışına kaçan... Ankara Bahçelievler'de yedi TİP'li öğrencinin öldürülmesi olayı başta olmak üzere pek çok suçlamayla aranmakta olan ülkücülere ulaşılır.**' Bu çerçevede, MİT-ülkücü işbirliği sonucunda bazı başarılı sonuçlar alınmışsa da, '**... gelişmelerin sonucu MİT açısından hiç de iç açıcı olmamıştır.**' (s. 214). '**... kontrol kimin elindedir pek belli değildir.**' (s. 215).

Sonunda gelinen nokta da şöyle belirlenmektedir: '**... Abdullah Çatlı ve ülkücü arkadaşları yapılan pazarlığın gereğiymiş gibi Türkiye'de aranmalarına karşın, serbestçe dolaşmaya başlamışlardır.**' Aslında MİT, ortaya çıkan sorunlar ve daha sonra gelişen uyuşturucu bağlantıları nedeniyle gruptan uzaklaşmayı yeğlemiştir. Bugün fiilen yürürlükte bulunan '**yakalama, duyma, görme**' şeklinde özetlenebilecek uygulama, bu grubun girdiği başka kişisel ilişkilerin sonucunda fiili durum yaratılmasından başka birşey değildir. Ancak bu grup başka güvenlik birimlerinin üst düzey yöneticileriyle girdiği yakın dayanışmalar sonucu haklarındaki mahkeme kararlarına, arama tezkerelerine rağmen, ANAP gibi partilerin kongrelerinde izleyici, başkanlıklarda bakanların misafiri, emniyet genel müdürlerinin arkadaşı, başbakanların, ki bunlar arasında Tansu Çiller'in bulunduğu da iddia edilmektedir, görüşmek gereğini duyduğu kişiler arasına girmiştir. (s. 215).

Benzer doğrultudaki bazı bilgiler de, sayın Doğu Perinçek tarafından, Eylül 1996'da bir basın toplantısıyla açıklanmış ve *Aydınlık*'ta da yayınlanmıştı.¹⁹ Ayrıca, sayın Perinçek, Susurluk Kazasından yaklaşık bir ay kadar önce, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ile İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'ın, 'özel örgüt kurarak işledikleri suçlar nedeniyle, haklarında Meclis soruşturması açılması istemiyle TBMM Başkanlığına' başvurmuştu. İddiaya göre, sayın Çiller, kamu kurumlarının birtakım 'görevlileri ile uyuşturucu mafyası ve ülkücü mafya diye anılan suç örgütlerinde yer almış bazı kimselerden oluşan bir özel suç örgütü kurulmasını azmettirmiş, bu örgütü, eline geçirdiği devlet olanakları ile beslemiş, himaye etmiş ve yönlendirmiş'ti.²⁰

Susurluk Kazasının çeşitli boyutlarına ilişkin bilgiler basın-yayın araçlarına yansıdığı, konu çeşitli boyutlarıyla irdelendiği, tartışıldığı son iki ay boyunca, olaylar geliştikçe, konu bir ölçüde açıklık kazandı. Ancak, olayın ortaya çıktığı andan itibaren, Ocak 1997'nin ilk iki haftasına kadar geçen süre boyunca, kamuoyunda, Koalisyon ortaklarının konuya yeteri önemi vermedikleri doğrultusunda haklı gerekçelere dayanan kuşku da oluştu.

Sayın Mehmet Ağar'ın İçişleri Bakanlığından ayrılarak yerini sayın Meral Akşener'e bırakması sorunun çözüleceğine ilişkin herhangi bir umut yaratmadı. Çünkü, sayın Akşener'in Çillerler'e yakın bir kişi olduğu zaten biliniyordu. İçişleri yeni Bakanı da, gerek açıklamaları gerekse uygulamalarıyla kuşkuları haklı çıkartacak bir tavır sergiledi. Önce, 'Çiller'in siyasi öğrencisi' olduğunu açıkladı²¹, sonra, başından beri soruşturmayı yürütmekte olan İstanbul Emniyet Müdürü Kemal Yazıcıoğlu'nu görevden aldı.²² Söz konusu tasarrufunun gerekçesini de, 'Yazıcıoğlu ANAP'a yakındı' biçiminde açıkladı.²³

Başbakan Necmettin Erbakan da uzun süre konuyu ciddiye almadı. Kaza sonucunda siyasetçi, emniyet görevlileri ve mafya arasında ortaya çıkan kuşkulu ilişkilere ilişkin olarak sessiz kalarak, İçişleri Bakanı ile ilginç bir uyum sergiledi. Ardından, kazanın üzerinden tam 30 gün geçtikten sonra, 'Devletin içinde çetelerin yeri olmadığını, yapılacak araştırma sonucunda

varlıklarının saptanması durumunda, dağıtılacaklarını' açıkladı.²⁴ Buna karşılık, Sanayi Bakanı Yalım Erez ise, Başbakanla aynı tarihte verdiği bir demecinde, 'Devlette en az iki çete' olduğunu açıklayacaktı.²⁵

Aralık 1996'nın ikinci haftasından itibaren, Susurluk Kazasına ilişkin olarak basına yansıyan bilgiler daha çarpıcı bir nitelik kazanmaya başladı. Bu çerçevede, ilkin, Jandarma Genel Komutanlığı Kriminal Dairesi tarafından yapılan inceleme sonucuna göre, kazada ölen eski ülkücü Abdullah Çatlı'nın üzerinde, Mehmet Özbay adına düzenlenmiş olarak bulunmuş olan Emniyet Genel Müdürlüğü görevli kimliğinin, sahte olduğunun, ancak kimlikteki Mehmet Ağar imzasının büyük bir olasılıkla gerçek olabileceğinin saptandığını öğrendik.²⁶

Aynı tarihlerde, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel konuya ağırlığını koymaya başladı. Nitekim, sayın Demirel, Başbakan Erbakan'dan, basında kumarhaneler kralı olarak ün yapmış bulunan Ömer Lütfü Topal'ın öldürülüşünün anahtar önemde olabileceğini belirterek, Özel Timin araştırma konusu yapılmasını istemişti.²⁷ Cumhurbaşkanı'nın bu yeni tutumunda, iktidarın konuya ilişkin vurdumduymaz tutumu ve konuyu örtmeye yönelik davranışları kadar, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın kendisine başvurusunun etkisinin de bulunduğu anlaşıyordu.

Sayın Yılmaz'ın, Cumhurbaşkanı ile yaptığı konuşmada, aşğıdaki iddiaları inandırıcı bir biçimde dile getirdiği, basına yansıyan haberler arasındaydı: (i) devlet içinde 120 kişiden oluşan bir çete bulunmaktadır; (ii) Özel Harekat Dairesinin bazı mensupları, adam öldürmek, uyuşturucu ve kumarhane işlerine karışmak, haraç almak gibi birtakım suçlara karışmışlardır; (iii) Topal cınayetine karıştıklarını itiraf etmiş bulunan üç Özel Tim görevlisi polis, önce Ankara'ya istenmiş, sonra da serbest bırakılarak DYP Milletvekili Sedat Bucak'ın korumasına verilmişlerdir.²⁸

Susurluk Kazası ile bağlantılı çarpıcı ikinci kanıt Topal cınayeti konusunda ortaya çıktı. Bu çerçevede, Topal'ın öldürülmesinde kullanılan silahlardan birinin şarjörünün üzerinde Abdullah Çatlı'nın parmak izinin bulunduğu basına yansımıştı.²⁹ Böy-

lelikle, çete iddialarına ilişkin maddi kanıtlar önemli ölçüde ortaya çıkmış oluyordu. Buna karşılık, aynı günkü gazetelerden, ilginç bir raslantı olarak, Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın, İçişleri eski Bakanı Mehmet Ağar'ın dokunulmazlığının kaldırılmasını öneren Ankara Cumhuriyet Savcısının fezlekesini 'şekil eksikliği' gerekçesiyle iade ettiğini öğrendik. Oysa, Anayasa Mahkemesinin, 1971 yılında ele aldığı iki ayrı davada, Adalet Bakanlığının, Savcılıkların, Milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırmaya yönelik fezlekelerini iade etme yetkisi bulunmadığını karara bağlamıştı.³⁰

Bu arada, aralık ayının ikinci yarısından itibaren, Susurluk Kazası bağlantılı çarpıcı bilgilerin basına yansması süreci de hızlanmıştı. Olayı soruşturan Emniyet Başmüfettişlerinin raporuna göre, Topal cinayeti sanığı üç Özel Tim görevlisinin İstanbul'dan Ankara'ya aldırılması emrini dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar vermişti.³¹ *Radikal* gazetesinin, aynı tarihli, Y. Özbek imzalı bir haberine göre ise, Susurluk Kazasına ilişkin MİT Raporu hazır; Raporda, 'yorumsuz ve kesin ifadeler kullanmaksızın', olaylarda, Çillerler'in adlarının geçtiği bilgisi de yer alıyordu.

Ertesi gün, Susurluk Kazasından sonra Sedat Bucak'ın arabasından çıkan üç silahın Emniyete ait olduğunu öğrendik.³² Çillerler'in adı ise, kaza ile bağlantılı bir çerçevede, gündemde kalmaya devam ediyordu. Gerçekten de, İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesinde bulunduğu bildirilen bir ifadeye göre, Abdullah Çatlı ile Özer Çiller'in görüştükleri ileri sürülüyordu. Ayrıca, Topal cinayeti sanığı üç Özel Tim görevlisi polisten 'özellikle birinin, İstanbul'daki sorgusu sırasında, 'Topal'ı vur emrini polis şefinden aldıklarını ve eylemin Mehmet Ağar ve Özer Çiller'in bilgisi dahilinde gerçekleştiğini öne sürdüğünü' öğrenildi.³³

Siyasetin içinde bulunduğu, iktidara olan güvensizliğin arttığı bu özel ortam içinde, Cumhurbaşkanının olağan ölçüleri aşan bir önem kazandı ve muhalefet partilerinden gelen yoğun istemlerden sonra, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Mecliste temsil

edilen tüm partilerin Genel Başkanlarının katıldıkları bir 'Susurluk Zirvesi' düzenlendi. Başbakan Erbakan, sözkonusu zirve sırasında, konunun kamuoyuna yansıyandan çok daha tehlikeli boyutları olduğunu, olayın içinde, bazı siyasetçilerin, asker, polis, mafyanın ve kaçakçılık ile kara para bağlantısının bulunduğunu açıkladı.³⁴

İzleyen günlerde, basına, bir yandan konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgiler, bir yandan da yeni iddialar yansdı. Bu çerçevedeki en çarpıcı gelişme, sayın Mesut Yılmaz'ın, **TBBM Araştırma Komisyonuna** yaptığı iki açıklama oldu. Sayın Yılmaz'a göre, elindeki belge ve ifadeler, Özer Çiller'e uzanıyordu. Bu bağlamda, [i] Topal cinayeti sanıkları, sorgularında, '**Yaptıklarımızdan Mehmet Ağar ve Özer Çiller'in haberleri vardı**', demişlerdi; [ii] '**Kanada'da yakalanan bir eroin kaçakçısının Başbakanlık Özel Kalemi ile telefon görüşmesi yaptığı**' belirlenmişti.³⁵

Ayrıca, MİT yetkililerinin yaptıkları açıklamalar da Ağar ve Çatlı arasındaki bağlantıyı doğrular nitelikteydi.³⁶

Uzatılmış yılbaşı tatili bile kamuoyunun Susurluk Kazasına olan ilgisini azaltmadı. Bununla birlikte, kazanın üzerinden iki ay geçmiş, yine de tek zanlı hakkında dava açılmamıştı. Derken, Susurluk Kazasından sonra Sedat Bucak'ın arabasında bulunan silahlarda parmak izi bulunmadığı açıklandı. Konuya ilişkin Adalet Bakanının açıklaması şöyleydi: '**Parmak izi araştırması yapılmış ve hiçbirsey bulunamamış ... muayeneye gönderildiği zaman parmak izlerinin silindiği anlaşılmış.**'³⁷

Başbakanlık Teftiş Kurulunun Susurluk Kazası Raporu Adalet Bakanı tarafından açıklandığı zaman, sayın Kazan'ın kullandığı ifade, ortaya, acaba olayın üstü örtülmek mi isteniyor sorusunun atılmasına yol açtı. Çünkü, Adalet Bakanı, devlet içinde çete de '**Çiller Özel Örgütü**' de bulunmadığını açıklamıştı.³⁸ Aynı günkü gazetelerde başka ilginç haberler de bulunuyordu: Telekom Genel Müdürlüğünün o tarihteki telefon kayıtları silinmiş olduğu için, Kanada bağlantılı uyuşturucu olayında gündeme getirilmiş bulunan telefon konuşmasına ilişkin araştırma yapılması olanağı da kalmamıştı³⁹; çete konusunun gündeme gel-

mesinden sonraki günlerde adı olaylarla ilgili olarak hiçbir şekilde basına yansımamış olan DYP eski Milletvekili Necdet Menzir ise, hakkında soruşturma yapılması gereken isimler arasında sayılıyordu; buna karşılık, adı, başından beri, farklı ifadeler ve belgelere dayanan açıklamalarla olaylara karışmış bulunan Özer Çiller ise, soruşturma konusu yapılması gereken isimler arasında sayılmıyordu.

Tartışma

Sonunda, FMSCAK Raporunu hazırlamış olan Milletvekillerinin endişelerinin yersiz olmadığı ortaya çıktı. Önce, sözkonusu endişelerin dile getirildiği satırları birlikte okuyalım: ‘...siyasi irade herşeyi askere havale ederek sorumluluğu üzerinden atmaya çalışmıştır. Ancak görünüşte sivil otoritenin yetkili olmasına rağmen uygulamada askeri otoritenin herşeye hakim olması demokrasinin işleyişi açısından sakıncalar doğuracaktır. Bu durumda askeri otorite Parlamento ve siyasi iradeyi küçük görecektir, her türlü sıkıntının kendilerince çözülebileceğine kendileri de inanmaya başlayacaklardır.’ (s. 155)

Sorun, Bakanlar Kurulu tarafından 30/9/1996 tarihinde kurulması kararlaştırılmış bir ‘Kriz Yönetim Merkezi’ne ilişkin olarak 9 Ocak 1997 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan bir Yönetmelikle somutluk kazandı. Basına sınırlı ölçüde yansıyan Yönetmelikle, 1976 yılında alınan ve gizli tutularak yayımlanmamış olan, ‘Buhran Değerlendirme Kurulu Kurulması, Görev, Yetki ve Çalışma Esasları Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı’nın da yürürlükten kaldırıldığı anlaşıyordu.

Genelkurmay Başkanlığı ile Başbakanlığın işbirliğiyle ve MGK Genel Sekreterinin eşgüdümü altında, ilgili kamu kuruluşlarının bürokrat düzeyindeki katılımlarıyla kurulup çalışması öngörülen Merkeze ilişkin Yönetmelikle ilgili olarak yaptıkları değerlendirmelerinde, hukukçular, ‘sıkıyönetim gibi askeri otoriteyi sivil otorite üstüne çıkarabilecek yönetim biçimlerinin Meclis denetimine girmeden uygulamaya konabileceğini’ belirtmişlerdi. Çünkü, sıkıyönetim ve olağanüstü hal ila-

nından farklı olarak, Merkezin kurulup faaliyete geçmesinde Meclis onayına gerek duyulmuyordu.⁴⁰ Yönetmeliğin öngördüğü bu özel durum, ortaya, haklı olarak, ‘Acaba, darbe otomatige mi bağlanıyor?’ sorusunun atılmasına yol açtı.⁴¹

Sonuç olarak, yazıyı, FMSCAK Raporunda dile getirilen bir başka kaygıyı, ifadenin sonunda kullanılan ikinci ‘hukuk devleti’ kavramının yerine, ‘ülke’ sözcüğünü yazarak anımsatıp noktalamakta yarar bulunmaktadır: ‘Eğer hukuk devletin yetkili kuruluşları hukuk dışı oluşumların faaliyetlerini devam ettirmesine göz yumarlarsa bundan en fazla zararlı çıkacak’ ülke olacaktır. (s. 155).

Notlar

- ¹ C. Arcayürek, *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1997.
- ² S. B. Ecer, *Milliyet*, 6 Kasım 1996.
- ³ *Milliyet*, 17 Kasım 1996.
- ⁴ *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, 19 Kasım 1996.
- ⁵ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1996.
- ⁶ *Gazeteler*, 26 Kasım 1996.
- ⁷ A. R. Oral, *Milliyet*, 27 Kasım 1996.
- ⁸ E. Berberoğlu, *Hürriyet*, 28 Kasım 1996.
- ⁹ *Gazeteler*, 29 Kasım 1996.
- ¹⁰ *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1996.
- ¹¹ *Hürriyet*, 7 Aralık 1996.
- ¹² *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1996.
- ¹³ Ş. Sevinç, *Hürriyet*; *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1996.
- ¹⁴ *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, 12 Aralık 1996.
- ¹⁵ *Radikal*, 20 Aralık 1996.
- ¹⁶ N. S. Erdem, *Sabah*, 14 Aralık 1996.
- ¹⁷ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1996.
- ¹⁸ A. Sayın, *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1997.
- ¹⁹ *Cumhuriyet*, *Milliyet*, 22 Eylül 1996.
- ²⁰ *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1996; *Aydınlık*, 10 Kasım 1996.
- ²¹ *Milliyet*, 25 Kasım 1996.
- ²² *Gazeteler*, 7 Aralık 1996.
- ²³ *Radikal*, 11 Aralık 1996.
- ²⁴ *Gazeteler*, 3 Aralık 1996.
- ²⁵ *Yeni Yüzyıl*.
- ²⁶ *Gazeteler*, 12 Aralık 1996.
- ²⁷ İ. Berkan, *Radikal*, 12 Aralık 1996; *Gazeteler*, 13 Aralık 1996.
- ²⁸ *Hürriyet*, 11 Aralık 1996.
- ²⁹ *Gazeteler*, 14 Aralık 1996.
- ³⁰ E. Gökteş, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1996.
- ³¹ K. Ercan, *Hürriyet*; *Cumhuriyet*; *Milliyet*, 17 Aralık 1996.
- ³² *Hürriyet*, *Milliyet*, *Yeni Yüzyıl*.
- ³³ D. Akın, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1996.
- ³⁴ *Gazeteler*, 23 Aralık 1996.
- ³⁵ H. Gürel, *Milliyet*, 25 Aralık 1996; *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1996.
- ³⁶ *Gazeteler*, 27-28 Aralık 1996.
- ³⁷ *Hürriyet*, 7 Ocak 1997.
- ³⁸ *Hürriyet*, 11 Ocak 1997.
- ³⁹ *Cumhuriyet*.
- ⁴⁰ Ü. Bektaş, *Milliyet*, 10 Ocak 1997; Z. Doğan, *Milliyet*, 12 Ocak 1997.
- ⁴¹ *Radikal*, 11 Ocak 1996.

IV- Siyasal Sistem Bunalımı

■ Kemâli Saybaşılı

Koalisyon Protokolü

REFAHYOL Koalisyonunun her iki ortağı da, TBMM Soruşturmaları ve Susurluk Araştırması konusunda, başından beri, genellikle duyarsız, özellikle tutarsız bir davranış çizgisi sergilemişlerdi. Konuya ilişkin olarak, geçtiğimiz iki ay boyunca da, Hükümetin kuruluş amacına uygun davranarak, ısrarlı bir biçimde, karşılıklılık içinde, iktidar-merkezli bir güvenilirlik yarışı içinde hareket ettiler.

Bu çerçevede, ocak ayının ilk haftasından sonraki dönemde, TBMM Malvarlığı Soruşturma Komisyonu, RP ve DYP'li üyelerin oylarıyla, sekize karşı yedi dengesi içinde, sayın Tansu Çiller'in malvarlığını aklayacaktı. ¹ Oysa, Soruşturma Önergesi, RP'li Milletvekilleri tarafından verilmiş olduğu gibi, malvarlığının kaynaklarına ilişkin kuşkular da giderilememişti. Aynı konuda TBMM'de yapılan oylamada ise, sayın Çiller, yine RP'li Milletvekillerinin destekleriyle, 262'ye karşı 271 oyla aklanacaktı. ²

Konuya ilişkin başlıca kuşkulu noktalar özetlenecek olursa, herşeyden önce, Çiller Ailesinin ABD'deki malvarlığının değeri 4-5 milyon ABD doları tutarına ulaşırken, sözkonusu servetin edinilmesi için, Çillerler'in ABD'ye transfer ettikleri döviz miktarı, kendi açıklamalarına göre, yalnızca 925 bin ABD Doları idi; üstelik, döviz transferinin de, ancak 425 bin ABD Doları tutarındaki bölümü belgelenebiliyordu. Öte yandan, ne MARSAN sözkonusu miktardaki bir döviz transferini yapabilecek gelir kaynaklarına sahip görünüyordu, ne de ABD'deki şirket kâr elde edebiliyordu, tersine 1994 ve 1995 yıllarında zarar etmişti. İkinci olarak, Çiller Ailesinin mal bildirimleri ile Maliye ve Sanayi Bakanlıklarından aynı konuda gelen bilgiler arasında fark saptanmıştı. Buna göre, Çiller Ailesinin şirketlerdeki paylarının, bildirdiklerinden çok daha fazla olduğu belirlenmişti. Ayrıca, Ailenin, şimdiye kadar mal bildirimlerinde açıklamadıkları bir şirkette or-

taklıkları bulunduğu da ortaya çıkmıştı. Yukardaki kuşkulu noktalar, Tansu Çiller'in, 1995 yılında, annesinin ölümü üzerine miras kaldığını bildirdiği, 570 bin ABD Doları, 690 bin DM, 880 cumhuriyet altını ile 432 milyon TL tutarındaki ek servetin kaynağının da araştırılması gerektiği kanısını doğurmuştu.³

TURBAN'ın olanaklarını kişisel ve siyasal çıkar elde etmek için kullandığı iddiasıyla sayın Tansu Çiller hakkında soruşturma açılması istemiyle verilen önerge ise, başlangıçta, Çiller'in TBMM'de beş oy farkla aklandığının açıklanmasına karşın, sonraki aşamada saptanan üç sahte, üç mükerrer ve sayıma alınmayan bir oy üzerine, önce bir skandala yol açacaktı.⁴ Sonraki aşamada yinelenen oylama sonucunda ise, soruşturma açılması, 260'a karşı 268 oyla red edilecekti.⁵

Refah Partili Milletvekillerinin, sayın Tansu Çiller'i aklama konusundaki güvenilirliklerinin, bir istisnayla sürdüğü de, zaman içinde, görülecekti. Bu çerçevede ise, sayın Çiller, TEDAŞ ve TOFAŞ ihalelerinde yolsuzluk yapma iddiasıyla Yüce Divana gönderilmekten de kurtulacaktı.⁶ RP Genel Başkan Yardımcısı Abdülkadir Aksu, RP'nin oylama süreci sırasındaki davranışının nedenini ise şöyle açıklayacaktı: 'Ahde vefa gösterdik, hükümet olarak görevimizi yaptık. Koalisyon protokolu yaptık, gereğini yerine getirdik.'⁷

'Susurluk Kazası' ile kazadan sonra ortaya çıkan ciddi kuşku-
ların soruşturulması süreci de, siyasal düzeyde, Koalisyon Protokoluna, yasal bağlamda ise, Anayasa uyarınca, 'yargı erki'nin siyasal iktidara olan bağımlılığına, kurban edilecek gibi görünmektedir. Oysa, ocak ayının ilk yarısında, Topal'ı öldürmekle suçlanan üç Özel Tim görevlisi polislin, Ayhan Çarkın, Ercan Ersoy ve Oğuz Yorulmaz'ın, 'cürüm işlemek için çete kurmak' iddiası ile, İstanbul DGM tarafından tutuklanmalarına karar verilmesi, önemli bir gelişmeydi.⁸

Çünkü, sözkonusu polisler, DYP Milletvekili Sedat Bucak'ın korumaları idiler. Ayrıca, sanıklardan Ayhan Çarkın, HBB Televizyonuna 28 Aralık 1996 tarihinde yaptığı açıklamada, Topal Cinayetini, Özer Çiller ve Mehmet Ağar'ın bilgisi dahilinde işle-

diği yolunda ifadesi bulunduğunu, dolaylı olarak kabul etmiş ve açıklamalarının kaydedildiği bir ses bandı olduğunu da doğrulamıştı.⁹ Daha sonra, ANAP Trabzon Milletvekili Eyüp Aşık da, Topal cinayetine adı karışan üç Özel Tim görevlisinin, Özer Çiller'in de adını verdikleri ifade kasetlerinin ellerinde bulunduğunu ve güvenli bir yerde saklandığını açıklayacaktı.¹⁰

Yukarda özetlenen gelişmeler, olayın siyasal boyutlarına ilişkin önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilirdi. Buna karşılık, Refahyol Koalisyonu, ilginç bir raslantı olarak, 'cürüm işlemek üzere çete kurmak' suçunu, DGM kapsamından çıkarmak üzere bir çalışma başlatıyordu.¹¹

Öte yandan, DGM'lerin olağan mahkemelerle karşılaştırılması sonunda, ikinciler aleyhine bazı ayrıcalıklara sahip oldukları da dikkatli gözlerden kaçmamıştı. Yukardaki haberi veren *Radikal* Gazetesi muhabirleri, DGM'lerin özelliklerini şöyle belirlemişlerdi:

- [i] DGM'ler, adli tatil sırasında da yargılamaya devam edebiliyorlardı;
- [ii] DGM Yargıçlarının, yaptırımını iki kat arttırma yetkileri bulunuyordu;
- [iii] Emniyet Teşkilatı, DGM Savcılarının talimatlarını öncelikle değerlendirmek ve sonuçlandırmak durumundaydı ve
- [iv] DGM Savcısı, gerekli gördüğü takdirde, soruşturma kapsamında tüm ülke çapında araştırma yapma yetkisine sahipti.

Birkaç gün sonra, TBMM Susurluk Araştırma Komisyonu tarafından ifadesine başvurulmuş DYP Milletvekili ve İçişleri eski Bakanı Mehmet Ağar, yargıya intikal etmiş bir konu hakkında bilgi vermek durumunda olmadığı gerekçesiyle, ancak sınırlı nitelikte açıklamalar yapacaktı.¹² Oysa, sayın Ağar'ın yasama dokunulmazlığı sahibi olması, kendi rızası bulunmaksızın, mahkemeler tarafından sorgulanmasına olanak vermiyordu. Konuya ilişkin olarak mahkemelere açıklama yapmayı kabul etse bile, uygun görmediği bilgileri, 'devlet sırrı' ya da 'ulusal çıkar' gibi,

tümüyle kendi değer yargılarına dayanan soyut gerekçelerle, veremeyebilirdi. Son olarak, sayın Ağar'ın yasama dokunulmazlığı hâlâ kaldırılmadığı gibi, İstanbul DGM Savcılığının bu doğrultudaki girişimleri henüz TBMM'ye bile sevk edilmemiştir, Başbakanlıkta tutulmaktadır.¹³

Susurluk Komisyonunda birkaç gün sonra ifade veren DYP Milletvekili Sedat Bucak ise çelişkili bilgiler verecek, bu arada, Abdullah Çatlı'nın asıl kimliğini bildiğini, ancak kendisini 'devletin adamı' olarak tanıdığını da açıklayacaktı.¹⁴ Ertesi günkü bazı gazetelerde ise, Özel Tim Görevlileri, Ayhan Akça ve Ziya Bandırmalıoğlu'nun oğullarının sünnet düğününde çekildiği anlaşılan ve Kanal D tarafından ele geçirilmiş bulunan bazı fotoğraflar yayınlanacaktı. Bunların birinde, Özel Harekât Dairesi Başkan Vekili İbrahim Şahin, Abdullah Çatlı ve Ayhan Akça kol kola görülmüyordu. Bir başka fotoğrafta ise, Bucak Aşireti ileri gelenleri ile, 'cürüm işlemek için çete kurmak' suçlamasıyla DGM tarafından tutuklanmış bulunan Özel Tim Görevlisi polislerden, Enver Ulu, Ercan Ersoy ve Oğuz Yorulmaz, aynı masada görüntülenmişti.¹⁵ Oysa, sayın İbrahim Şahin, ocak ayının ilk yarısında Susurluk Komisyonuna verdiği ifadede, Abdullah Çatlı'yı pek iyi tanımadığını, adını ise Mehmet Özbay olarak bildiğini açıklamıştı.¹⁶

Bu ortam içinde, İstanbul DGM, şubat ayı başında, Mahkemeye ifade vermeye gelmeyen Özel Harekât Dairesi eski Başkanvekili İbrahim Şahin ile, şöförü, Özel Tim Görevlisi Ayhan Akça için, giyabi tutuklama kararı çıkaracaktı.¹⁷ Buna karşılık, Susurluk Kazasının üzerinden üç ay geçmiş olmasına rağmen, henüz konuya ilişkin herhangi bir dava da açılmamıştı.

İzleyen günlerde Susurluk Komisyonuna ifade veren bazı yetkililer de önemli açıklamalar yapmışlardı. Bunlardan, Emniyet Kaçakçılık İstihbarat ve Organize Suçlarla Mücadele eski Daire Başkanı, Tuncay Yılmaz, uyuşturucu işinde bazı siyasilerin de bulunabileceğini açıklamıştı.¹⁸ Yine aynı günkü gazetelerde yer alan haberlere göre, Emniyet İstihbarat Daire Başkan Yardımcısı Haneefi Avcı da, Susurluk Komisyonuna verdiği ifadesinde, önemli

bilgiler sağlamıştı. Bu çerçevede, sayın Avcı devlet içinde sahip oldukları yetkileri kendi kişisel çıkarları doğrultusunda kullanan bir çete bulunduğunu doğrulamış, sözkonusu oluşumu, Emniyet, JİTEM ve MİT'le bağlantılandırmış, özetle şu açıklamayı yapmıştı: 'Çetenin siyasi kolu ve başında bulunan kişi Mehmet Ağar'dır. Polis içindeki ayağı İbrahim Şahin'dir. MİT içinde çetenin bağlantısı Mehmet Eymür ve Duran Fırat'tır. Bunlar MİT'te, MİT'in haberi olmadan organizasyon içinde yer almışlardır. Korkut Eken ise bu ekibin sivil ayağıdır. Çetenin askeri kanat içindeki sorumlusu ise bir dönem Kocaeli'de görev yapan Veli Küçük isimli subaydır.'¹⁹ Sayın Avcı ayrıca 'faili meçhul cinayetler'in çoğunun çetenin işi olduğunu da açıklamıştı.²⁰

Sayın Avcı, yukardaki açıklamalarına ek olarak, Özer Çiller'i de mafya ile birlikte iş takipçiliği yapmakla suçlamıştı. Avcı'nın bu konudaki açıklaması da şöyle idi : 'Erol Evci diye bir işadamı bir banka kurmak istiyor, ancak beceremeyince Alaaddin Çakıcı ve Özer Çiller'i devreye sokuyor.'²¹ İki PKK itirafçısı, Murat Demir ve Murat İpek ise, yeni itiraflarında, kendilerinin çetede beş yıl boyunca, Yeşil kod adlı Ahmet Demir'in yardımcısı olarak 'faili meçhul' adıyla bilinen cinayetlerde infaz görevleri yerine getirdiklerini, Mehmet Ağar'la tanıştıklarını, çetenin başında ise Özer Çiller ve Mehmet Eymür'ün bulunduğunu açıklayacaklardı.²²

Astsubay Hüseyin Oğuz'un, Susurluk Komisyonuna verdiği bilgiler de, yalnızca çarpıcı olmakla kalmıyordu, aynı zamanda, sayın Avcı'nın ifadelerini doğrular nitelikteydi. Oğuz'un verdiği bilgilere göre, Güneydoğu'daki 'faili meçhul cinayetler'den sorumlu tutulan 'Yeşil' kod adlı kişinin Abdullah Çatlı ile aralarında ast-üst ilişkisi bulunuyordu. Oğuz'a göre, 'Yeşil'in asıl patronu Tuğgeneral Veli Küçük'tür. Yeşil, Bingöl'de daha önce MHP İl Başkanlığı yaptı. Asıl adı Mahmut Yıldırım'dır. Çatlı, Alaattin Çakıcı ve halen İstanbul'da tutuklu bulunan üç Özel Tim görevlisi birbirlerini tanır. Adı geçen kişilerin ekip halinde çalıştıklarını vurgulayan Oğuz, 'Bu sil-

sileyi takip ederseniz Mehmet Ağar'a kadar gidersiniz. İbrahim Şahin bunların yanında küçük kalır' demiş ve 'Yeşil'in MİT ajanı olduğunu da açıklamıştı.²³

Susurluk Komisyonunun, martın ilk haftasında, RP'li üyelerin de destekledikleri bir oylama sonucunda, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ile eşi Özer Çiller'in ifadelerine başvurma kararı alması, konuya ilişkin basına yansıyan bilgiler bağlamında, hiç de şaşırtıcı karşılanamazdı. Ancak, Komisyonun DYP'li üyeleri, Çiller çiftinin komisyona çağrılmasına destek veren RP'li Başkan Mehmet Elkatmış ve diğer üyelere, 'Siz ne yapıyorsunuz, hükümeti mi bozmak istiyorsunuz?', biçiminde tepki göstermeleri,²⁴ Refahyol Koalisyonunun kuruluş amacını bilen ve sonraki gelişmeleri izleyen gözlemciler için hiç de sürpriz olmadı.

Öte yandan, Susurluk Komisyonunun yukardaki kararını televizyondan öğrenen Başbakan Necmettin Erbakan, çok şaşırmış, hattâ, karara Komisyon Başkanı RP Nevşehir Milletvekili Mehmet Elkatmış'ın da katıldığını öğrenince sinirlenmişti. 'Erbakan, kurmaylarını, koalisyon açısından sıkıntılı bir duruma yol açacak bu olayın önlenmesi için harekete geçirmiş', aynı saatlerde, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller de, Devlet Bakanı'ı Nevzat Ercan'ı çağırarak, 'Bu karar kabul edilemez. Bunu RP ile görüşüp düzelttirin' talimatı vermişti.²⁵

Gerçekten de, Başbakan Necmettin Erbakan'ın devreye girmesini izleyen günlerde, Susurluk Komisyonu üyeleri, Başkanın önerisi üzerine, ilk kararlarını gözden geçirecekler ve sayın Elkatmış'ın, önceki olumlu oyunu şimdi olumsuzla çevirmesi sonucunda, beşe karşı dört oyla, bu kez, Çiller Çifti'nin dinlenmemesine karar vereceklerdi. Kararın gözden geçirilmesine ilişkin tartışmalar sırasında, Komisyonun muhalefet partilerine mensup Milletvekilleri, yeni girişime itiraz etmişlerdi. Gerekçelerini de şöyle açıklamışlardı: '... öldürülen Ömer Lütfü Topal'ın resmi nikâhlı eşinin 'Bu işi Özer Çiller yaptırdı' dediğini, ayrıca Çiller'in Başbakanlığı döneminde MİT'ten sorumlu danışmanı olan Nuri Gündeş de, 'Bazen raporları Özer Çiller'e de bıraktırdım'...' demişti.²⁶

Buna karşılık, sayın Elkatmış, toplantıdan sonra kendisine yöneltilen, Komisyonun birden bire karar değiştirmesinin çelişkili bir durum yaratıp yaratmadığı yolundaki bir soruya çok ilginç bir yanıt verecekti: 'Çiller'i boşuna çağırmış olacaktık. Belki çağırsaydık o da gelmeyecekti. Ne söyleyecek? Bunları 'ben yaptım' mı diyecek? Mehmet Ağar'ı çağırdık, bilgi vermedi, Sedat Bucak 'Ben yapmadım' dedi. Boşuna çağırmışız.'²⁷

Siyasal Sistem Bunalımı

Şubat 97 sonunda Türkiye bir siyasal sistem bunalımıyla karşılaştı. Sözkonusu bunalım, esas itibarıyla, Refahyol Koalisyonunun kuruluşundan sonraki dönemde, kendi-merkezli çeşitli davranışlarına bağlı olarak, Hükümetin, ülke insanlarının gündemlerindeki toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlara büyük ölçüde kayıtsız kalması sonucunda ortaya çıkan bir iktidar boşluğundan kaynaklanmakla birlikte, bir yönüyle de, Refah Partisinin uzun dönemli amaçlarına ilişkin olarak, toplumun çeşitli kesimlerinde zaman içinde oluşmuş bulunan laik ve demokratik nitelikli kaygılara bağlanabilirdi. Gerçekten de, 19 Aralıkta basına yansıyan bir kamuoyu araştırmasının sonuçlarına göre, 'Refahyol Türkiye'nin sorunlarını çözebilir mi?' sorusuna, anketi yanıtlayanların yüzde 62,5'i 'kesinlikle çözemez', biçiminde tepki veriyordu.²⁸

Sözkonusu iktidar boşluğu, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından, Aralık 96 sonunda, 'Türkiye'de birçok olay var. Zihinler karışık. Daha da karıştırmamak gerekir.' biçiminde saptandıktan sonra, konu şöyle bağlanmıştı: 'Orta yerde bir devlet var. Ve bu, iyi bir devlet... Devletin iyi çalışan kurumları var. Milli Güvenlik Kurulu da bunlardan biridir.' Sayın Demirel'e göre, 'Bakanlar Kurulu siyasi bir müessesedir. Ama Milli Güvenlik Kurulu devlettir. Ve Türkiye'nin en iyi çalışan müessesesidir. Her defasında bir tebliğ verirler. Bunlar fevkalade iyi hazırlanmış tebliğlerdir... MGK çok önemli. Ülkenin bütün meselelerinin ele alındığı bir müessese.'²⁹

Öte yandan, ülkenin onca sorunu çözüm beklerken, koalis-

yon ortaklarının, karşılıklı olarak birbirlerini aklamak ya da so-
ruşturmaların ve araştırmaların üstünü örtmek dışında, dikkati
çeken en önemli faaliyetleri, Refah Partisinin, toplumun çeşitli
kesimlerinde yoğun bir laiklik ve demokrasi tartışmasına yol
açan bazı girişimleri oluyordu. Bu çerçevede, RP kadrolaşması,
Tarikat Şeyhlerine Başbakanlıkta verilen toplu iftar, devlet daire-
lerinde türbana izin verilmesi girişimi, İstanbul'un fethini ta-
mamlamak üzere Taksim'e Cami yapılması projesi, vb. noktalar,
tedirginlik yaratan başlıca konular arasında sayılabilirdi.³⁰

Bu ve benzeri konular ise ocak sonundan itibaren, askeri ka-
nadın kaygılarını dile getiren bir çerçeve içinde, MGK'da tartış-
ılmaya da başlanmıştı.³¹ Askerler, duyarlı oldukları oldukları beş
noktayı Cumhurbaşkanına da ayrıca, bildirmişlerdi. Söz konusu
noktalar,

[i] Taksim'e Cami,

[ii] Türban,

[iii] Ramazan mesaisi,

[iv] Kurban derilerine ilişkin yeni düzenleme ve

[v] Kara yoluyla Hac girişimi olarak belirleniyordu.³²

Şubat başında ise, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, ünifor-
malı bir özel koruma ekibi kurmuş olan RP Kayseri il örgütünü
uyaracak ve İl Yönetim Kurulunun feshedilmesini isteyecekti.
Bir komutan ise, aynı gün, bağlantılı bir çerçeve içinde, sormuş-
tu: 'Ya bu üniformalılar yarın öbür gün pompalı tüfekleriyle
le ortaya çıkarsa?'³³

İzleyen günlerde, Sincan Belediyesinin RP'li Başkanının dü-
zenlediği, HAMAS ve Hizbullah liderlerinin posterleri altında
toplanan, İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri
ile Sincan Belediye Başkanının 'şeriatçı' söylemleriyle süslenen,
Kudüs Gecesi ise gerginliği tırmandıran ek bir etki yaratacak.³⁴
Çünkü, söz konusu gecede, Büyükelçi Bagheri, 'Bize funda-
mentalîst [köktendinci] denmesinden korkmayalım Funda-
mentalîst, Hizbullahî, şeriatçı insanlar en âkil, en çağdaş ve
en mümin insanlardır. Allah onlara müjde vermiş, zafere
ulaşacaklar', ifadesiyle,³⁵ şeriat çağrısı yapmıştı.

Belediye Başkanının ise, daha önce verdiği bir demeçle,
İran'daki Humeyni Rejimini benimsediğini zaten açıklamış oldu-
ğu da gelişen toplumsal tepki ortamında basına yansıyacaktı.³⁶
Toplantı sırasında ise, 'Bana şeriat getirmek için çalışıp çalış-
madığımı sordular. Ben de 'Yüzde 99'u Müslüman bir ülke
zaten şeriatıdadır' dedim', açıklamasını yapacak³⁷; Başbakanlık-
ta Tarikat Şeyhlerine verilen iftar yemeğine yönelik eleştiriler ko-
nusunda, da 'Virüs bu vücuda girdi bir kere. Bir iğne yapılırsa
ateş düşecek. Yere yatırıp o enjekteyi zorla yapacağız' diye-
cek; türbanı ve karayolu ile Hacı savunurken de, 'Bizim için
vücudumuz Allah'ın istediği doğrultuda gider ise şerefini
onda bulur. Bizim için başörtüsü şeref sancağı. Biz inancı-
mız, şeref duyduğumuz sancağımız için mücadelemizi ve
müdafaamızı yaparız. Bizim sabrımız büyük. Bütün dünya
bilmeli ki Müslümanların sabrı taşmasın', uyarısında bulun-
muştu.³⁸

Kudüs Gecesi, ülkede geniş kapsamlı bir tepkiye neden ola-
caktı. Bu çerçevede, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail
Hakkı Karadayı, tepkisini şu sözlerle dile getirecekti: 'İşte ger-
çek yüzleri. Söylenecek söz bulamıyorum. Amaçları Türki-
ye'yi çağdaş dünyanın dışladığı İran yapmak.' Söz konusu
toplantıya yönelik olarak Silahlı Kuvvetlerde ortaya çıkan tepki-
lerin oldukça geniş kapsamlı bir nitelik taşıdığı da anlaşıyordu.
Üst düzey bir askeri kaynak, olayın, Ordu'nun tüm kademele-
rinde, 'endişe verici bir boyutta' nitelendirmesiyle değerlendiril-
diğini açıklamış ve konuşmasını şöyle sürdürmüştü: 'Türkiye,
karanlık bir uçuruma sürükleniyor. Ancak siyasi çıkar ve he-
saplaşmalar nedeniyle bu gidişe dur denemiyor.'³⁹

Kudüs Gecesi bağlamında ortaya konulan siyasal tutuma yö-
nelik olarak, muhalefet partileri yanında, DYP'li bazı Bakanların
bile kayıtsız kalamadıkları, tepkilerini dile getirdikleri de görüle-
cekti. Bu çerçevede, İçişleri Bakanı Meral Akşener, soruşturma
başlattığını açıkladı.ve Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan da
savcıları göreve çağırdı.⁴⁰

Aynı günlerde, muhalefet yeni Hükümet olanaklarını araştır-

maya başlıyor⁴¹, başta Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna olmak üzere, DYP'li bazı Bakanlar bile, RP'nin, türban, Taksim'e ve Çankaya'ya Cami gibi, laiklikle bağdaşmadığını düşündükleri girişimlerine yönelik olarak da, tümüyle karşı bir tutum içinde bulunduklarını, kesin ifadelerle açıklıyorlardı.⁴²

Öte yandan, Sincanlılar, 4 Şubat sabahı, tatbikat alanına giden tankların bu kez kent içinden geçmeyi yeğlemeleri sonucunda, palet sesleriyle uyanacaklardı.⁴³ Bu arada, CHP'nin Hükümet'e karşı bir gensoru hazırlığı içinde olduğu, ayrıca, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın, gensoruyu destekleyeceğini açıkladığı da bildiriliyordu.⁴⁴ Generallerin ise, Silahlı Kuvvetlerin ve siyasetçilerin tepkilerinin yeterli olmadığını düşündükleri anlaşıyordu. Konuya ilişkin somut önerileri ise şöyle aktarılıyordu: **'Nasıl kaybolan çocukları için anneler Taksim'de eylem yaptılarsa, nasıl sürekli aydınlık için bir dakika karanlık kampanyaları yapılıyorsa, bunun için de toplumsal tepkinin ortaya konulması gerekir.'**⁴⁵

Aslında, Türk-İş ve DİSK gibi başlıca sendikalardan, meslek odalarından ve esnaf birliklerinden oluşan demokratik kitle örgütleri, Kudüs Gecesi olayından bir süre önce, Refahyol Koalisyonunun **'cumhuriyetin temel niteliklerini hedef alan girişimlerine karşı parlamento içinde alternatif bir oluşum'** ifadesiyle özetlenebilecek demokratik bir amaçla harekete geçmişlerdi bile. Bu çerçevede, ilkin CHP ve DSP Genel Başkanlarıyla konuşmuşlar, Bayram'dan sonra da ANAP ve DYP Genel Başkanlarını ziyaret etmeyi planladıklarını açıklamışlardı.⁴⁶

Sözkonusu girişimin, Cumhurbaşkanının ve TBMM Başkanının da desteklerine sahip olduğu⁴⁷, zaman içinde ortaya çıkacaktı. Demokratik kitle örgütlerinin, girişimlerinden sonuç alamamaları durumunda ise, esnafın kepenk ve kontak kapamasını da kapsayacak bir dizi eylem yapmaya kararlı oldukları da, izleyen günlerde basına yansıyacaktı.⁴⁸

Başbakan Necmettin Erbakan'ın ve RP'nin çeşitli düzeydeki yetkililerinin ise, bir yandan, tepkileri ciddiye almaz ve küçümser, hattâ görmezden gelir bir tutum içinde oldukları, öte yan-

dan da, toplumun çeşitli kesimlerince dile getirilen kaygıların haklı olabileceği izlenimini veren tutum ve davranışlar sergiledikleri görülmüyordu. Örneğin, sayın Erbakan'ın, konuya ilişkin olarak özetle şöyle bir açıklama yaptığı görülecekti: **'Mesele laiklik değil, laikliği din düşmanlığı olarak kullanmak isteyenlerin rahatsızlığıdır. Bunu yapmak isteyenler de bir avuçtur. Onlar da fosil olmuşlardır.'**⁴⁹ Başbakanın yukardaki açıklamasından önce de, Kudüs Gecesi ile ilgili bir soruşturma başlatmış olan, Ankara DGM Savcısı Nuh Mete Yüksel görevinden alınmıştı.⁵⁰ İzleyen günlerde ise, Adalet Bakanı Şevket Kazan, tutuklanmış bulunan Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ı gizlice ziyaret edecek, konunun basın tarafından ortaya çıkarılması üzerine ise, amacının **'insani bir görevi yapmak'** olduğunu açıklayacaktı.⁵¹ Ancak, Bakanın yukardaki açıklaması kamuoyunca inandırıcı bulunmayacak, çok büyük tepki çekecek, hattâ, istifası istenecekti.⁵²

Yukarda özetlenen, toplumun farklı kesimleri arasında yaygın bir biçimde paylaşılan çeşitli demokratik kaygılara dikkat çeken bütün bu gelişmelere karşılık, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'in ise, alışıldık bir biçimde, öncelikli olarak, hakkında verilmiş bulunan TBMM Soruşturma Önergelerini, bir an önce, kendi amaçları doğrultusunda sonuçlandırmak hesapları içinde bulunduğu anlaşılıyordu. Bu çerçevede, TURBAN Soruşturmasından RP'li Milletvekilleri'nin desteğiyle kurtulduğunun ertesi günü, RP'nin içinde bulunduğu yalnızlık ortamında DYP'nin desteğine olan bağımlılığının artmış olmasından kaynaklanan cesaretle olacak, 18 Şubat tarihinde oylanması beklenen TEDAŞ ve TOFAŞ Soruşturma Komisyonu Raporlarının, öne alınarak, en kısa sürede oylanabilmesinin sağlanması için, kurmaylarına talimat vermişti.⁵³

İşte bu ortam içinde, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın, şubatın ilk yarısında yaptığı açıklamalar, gündeme bir bomba gibi düşecekti. Sayın Yılmaz'a göre, ülke üç tehlike ile karşı karşıya idi. Bunlardan biri, **'siyasi kirlenmenin doruk noktasına ulaşmış bulunması'** ile **'hukuk devletinden uzaklaşmış ol-**

ması'; bunun yanındaki iki büyük tehlikeden biri 'devletteki Refahçı kadrolaşma', öteki ise, 'Refah'ın tabandaki militanlaşması, hattâ silahlanması', olarak belirleniyordu.⁵⁴

Ertesi gün, sayın Yılmaz'ın, 'RP tabanı silahlanıyor' iddiası, Ordu'nun konuya ilişkin elde ettiği bilgilerle de desteklenecekti. Buna göre, RP tarafından, yoksul aileler ve gençler saptanarak, aralarından 50 bin kişi, 'özel koruma' adı altında, 'devrim' öncesi İran'dakine benzeyen bir sistemle, yeni bir örgütlenme çerçevesinde, kursa alınmıştı. Örgütlenmeyi Sakarya Grubu olarak da adlandırılan, Başbakanın özel korumalığını üstlenmiş bulunan, RP'li kesim yürütüyordu. Açıklamayı yapan askeri yetkilinin, konuya ilişkin değerlendirmesi şöyle sürüyordu: 'Bunlar henüz silahlanma aşamasında değiller. Bir kısmının pompalı tüfek ve av tüfekleri edindiklerine dair sağlam duyularımız var. Ancak bizi esas endişelendiren konu son günlerde o kesime mensup olanların üzerinde çıkan bir silah. Bu otuz santimlik bir tüfek. Bunun en önemli yanı cepte ya da torpido gözü gibi yerlerde saklanabilmesi.'⁵⁵

Şubat ortasında, demokratik kitle örgütlerinin kadın temsilcilerinin yaklaşık 20 bin kişinin katılımıyla Ankara'da düzenledikleri ve 'Ne şeriat, ne tank sesi', 'Türkiye laiktir, laik kalacaktır', sloganları altında gerçekleştirilen, 'şeriata karşı laiklik' yürüyüşü, yeni bir tartışmanın da başlangıcını oluşturdu. RP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk, yürüyüşü, 'Şeriata karşı yürüyüş! Şeriat ne? İslam dininin kuralları. Müslüman bir ülkede İslam'ın kurallarına karşı yürüyüş yapılır mı? Siz inanmayabilirsiniz, ancak inanan insanların inançlarına karşı yürümek yanlıştır.', sözleriyle⁵⁶ eleştirirken, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'la aynı görüşü paylaşıyor olmanın da rahatlığı içinde görünüyordu.

Gerçekten de, ANAP, söz konusu yürüyüşe, sloganına karşı olduğu için katılmamıştı. ANAP Genel Başkanı, bu tutumlarının gerekçesini de şöyle açıklamıştı: 'Şeriat İslam dini demektir. Halkımızın dine karşı gibi algılayacağı bu yürüyüşe katılmamız mümkün değildi.'⁵⁷ Oysa, şeriata karşı olduklarını açıklayanları-

nın sözcüğe yükledikleri anlam, bir bütün olarak İslam dini ile laik Müslümanların inançları ve dini değerleri değildi; genel anlamda 'İslam Hukuku', özel anlamda ise 'siyasetin dini temelde yeniden örgütlenmesi' ya da 'teokratik devlet' anlayışı idi.

Söz konusu kadın yürüyüşüne, DSP de ANAP'ın nedenlerine yakın bir gerekçe ile katılmamıştı. Başbakan Erbakan, bu durumun sağladığı ideolojik üstünlük duygusunun da etkisiyle olacak, 'şeriat'ın İslami kuralların tümü olduğunu savunurken, şöyle diyecekti: 'Şeriat din demek. Kamuoyu da bunu böyle anlıyor. ANAP ve DSP liderleriyle şeriat konusunda aynı noktadayız. Bu halkın yüzde 95'i demek. CHP'yi önemsemeye gerek yok. Meydanlarda yürüyenler de yalnızca yüzde 5'i temsil ediyorlar.'⁵⁸

Bu çerçevede ise, sünni İslami değerlerin sürekli ön plana çıkarılmasının, her şeyden önce, Müslüman yurttaşlar arasında ortak noktanın bulunmasını güçleştirecek, hattâ olanaksızlaştıracak bir etki yaratabileceği gözardı ediliyordu. Üstelik, Türkiye Cumhuriyeti'nin, dini inançları itibarıyla, Müslüman olmayan yurttaşlarının bulunduğu da biliniyordu. Buna karşılık, ANAP'ın, son genel seçimler sırasında, RP'nin tabanından oy almak isterken, çelişkili bir biçimde, sonunda Büyük Birlik Partisine yedi milletvekili kazandırması, hattâ, kendi tabanından ayrıca oy yitirmesi örneğinde olduğu gibi, yine RP'nin ideolojisinin etkisi altına girdiği de görülüyordu. DSP'nin farklı bir noktada olduğunu ileri sürmek de kolay değildi.

Tartışma

İşte, çeşitli olaylar sonucunda ortaya çıkan, yukarda özetlenen bu gerginlik ve umutsuzluk ortamı içinde, gözler, sonunda, 28 Şubatta yapılacak MGK toplantısına çevrilecekti.⁵⁹ Oysa, ülkenin gündeminde, işsizlik, iyice bozulmuş gelir dağılımı, eğitim, sağlık, enflasyon, Kürt sorunu gibi, zaman içinde bir türlü çözüme kavuşturulamamış olan, bunun için de birikmiş bulunan ve siyasetçilerin ilgilenmelerini bekleyen çok sayıda, ciddi boyutlu, toplumsal, ekonomik ve siyasal sorun bulunuyordu.

Hattâ, askeri kaynaklar, sözkonusu MGK toplantısından önceki dönemde, Güneydoğudaki terör sorununun, büyük ölçüde kontrol altına alındığını, böylelikle sıranın toplumsal ve ekonomik önlemlerin alınmasına, dolayısıyla, Hükümete geldiğini belirtiyorlardı. Bu çerçevede, Genelkurmay Başkanlığında yapılan üst düzey toplantılarda, şu tür değerlendirmelerin yapıldığı da anlaşılıyordu. '[i] MGK'nın sadece askeri önerilerde bulunduğu iddia edilir. Oysa, MGK'nın Güneydoğuya ilişkin önerilerinin çoğunluğu olayın sosyal yanıyla ilgilidir. Bu da sivil kuvvetlerin yerine getirmesi gereken bir durumdur. [ii] Ancak bunun tam olarak yerine getirildiği söylenemez. Güneydoğuda kimi bölgelere sağlık hizmetini bile askerler götürüyor. Bu uzun süre devam edecek bir yöntem değildir.'

Bu yeni durum ise, Kürt sorununa ilişkin olarak 1984 yılından beri uygulanan, 'Önce PKK terörü bitmeli', biçiminde özetlenebilecek olan politikanın değiştirilebilmesi olanağı sağlayabilecek son derece önemli bir gelişme iken, ne yazık ki, gerektiği gibi değerlendirilmeyecekti. Toplumun çeşitli kesimleri, bunun yerine, kendilerini, RP'nin başı çektiği, öteki bazı parti genel başkanlarının da, RP'nin ideolojisinin etkisi altında kalarak peşinden sürüklendikleri, salt kullanılan kavramlar bakımından, yanıltıcı olmakla kalmayan, hangi sorunun çözümüne ne şekilde katkıda bulunduğu ya da bulunacağı anlaşılmamakla birlikte, ülkenin gündemini günlerce işgal edecek nitelikteki bir ideolojik tartışmanın, tam ortasında bulacaklardı.

Ayrıca, Başbakan Necmettin Erbakan'ın, laiklik/karşı-laiklik tartışmalarının neden olduğu gergin siyasal ortamı yumuşatmaya hiç de niyetli olmadığı görülüyordu. Bu bağlamda, MGK'nın planlanmış toplantısından iki gün önce basına yansıyan bir demecinde, laiklikle ilgili eleştirilere yönelik olarak, 'Sen kimsin? Yüzde 3... Konuşamazsın. Din düşmanlığını laiklik diye yutturmaya çalışıyorsun'⁶¹, derken, aynı zamanda, kendi hayatında yarattığı bir çoğunluk desteğinin gerçekleşmesi durumunda, düşünce özgürlüğünü ve dolayısıyla demokrasiyi bekleyen akıbeti de açıklamış oluyordu.

Neyse ki, izleyen günlerde basına yansıyan bir kamuoyu araştırmasının sonucu, sayın Erbakan'ın hayallerinin kısa dönemde gerçekleşme olasılığının bulunmadığını gösterecekti. Sözkonusu araştırmaya göre, Başbakana, yurttaşların yalnızca yüzde 20,8'i güveniyor, yüzde 73,1'i ise güvenmiyordu; Hükümetin en çok eleştirilen siyasaları arasında da, 'laiklikle ilgili politikalar', yüzde 40,9 oranı ile birinci sırayı alıyordu.⁶²

İlgiyle beklenen Milli Güvenlik Kurulu toplantısı dokuz saat sürdü. Toplantıdan sonra yayınlanan bildiride, Cumhuriyetin belirleyici özellikleri, 'Anayasaya ve Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti' olarak tanımlanmış, ülkenin demokratik ve laik siyasal sisteminin temel özelliklerini değiştirmeye yönelik girişimlerden duyulan kaygılar dile getirilmiş, Cumhuriyetin dayandığı temel ilkelerin, bunları değiştirmeye yönelik girişimlere karşı güvence altına alınması ile, bu konuda hiçbir ödün verilmemesinin gerekliliği vurgulanmış ve eklenmişti: 'Açıklanan bu esaslar aksine davranışların toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiş; bu konularda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak, bu tedbirlerin Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir.'⁶³

Basına yansıyan bilgilerden, toplantının uzamasının başlıca nedenlerinin, taslak bildiri metninde yer alan ifadenin kesinleştirilmesinden önce çıkan tartışma ile, Hükümet tarafından alınması MGK'ca istenen önlemlerin de bildiriyle birlikte açıklanıp açıklanmaması konusunda Kurulda beliren görüş farklılıkları olduğu anlaşılacaktı. Bu çerçevede, Başbakan, RP tabanında 'bazı sıkıntılar yaratacağı' gerekçesiyle bildiri metninin yumuşatılmasını ve alınması önerilen önlemlerin de madde madde sayılmamasını önermiş, Cumhurbaşkanı'nın da, 'gerginlik yaratacak sivri ifadelerden kaçınılması' yolundaki görüşüyle, sayın Erbakan'ı desteklemesi üzerine, basın açıklaması daha genel bir nitelikte yazılmıştı. Ayrıca, aynı çerçevede, alınması için Hükümete bildirilecek önlemlerin ayrıntısına da, bildiride yer verilmemişti.⁶⁴

MGK toplantısında kararlaştırılan önlemlere ilişkin bilgiler, izleyen günlerde basına yansımaya başladı. Sözkonusu bilgilerden, MGK'nun askeri kanadının, kökdendinci kadrolaşmadan, özellikle, tarikatların siyasal ve ekonomik etkinliklerinden; denetimsiz Kur'an Kurslarının varlığından; eğitimde birliğin sağlanmamış olmasından; 163. Maddenin kaldırılmasından sonra yasalarda oluşan boşluk nedeniyle laiklik karşıtı akımlarla gerektiği gibi mücadele edilememesinin yol açtığı sorunlar, vb. gelişmelerden rahatsız olduğu anlaşıyordu. Bu çerçevede ortaya çıkan durumun yol açtığı sorunların giderilebilmesi için ise, genel olarak, siyasette din istismarı yapılmaması, özel olarak da, zorunlu ilköğretimin sekiz yıla çıkartılması, tarikatların ve Kur'an Kurslarının denetlenmeleri ile, laiklik karşıtı akımlarla daha etkin mücadele edilmesi ne olanak hazırlayacak yeni bir yasal düzenleme getirilmesi, gibi önlemler üzerinde duruluyordu.⁶⁵

MGK toplantısının ertesi günü bir 'imza bunalımı' doğdu. RP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk, MGK tarafından Hükümete bildirilen önlemler paketini kabul etmeyeceklerini açıkladı. Başbakan Necmettin Erbakan ise, özellikle Kur'an Kursları ile İmam Hatip Okullarına getirilen sınırlamalar ve 163. Madde benzeri yeni bir yasal düzenlemenin yapılmasına yönelik MGK kararlarının, kabul edilemeyeceğini açıkladı. Bu çerçevede, Başbakanın, sözkonusu kararları imzalamamaya karar verdiğini, bunun yerine, Mecliste temsil edilen muhalefet partilerinin genel başkanlarıyla görüşmeler yapmayı planladığını öğrendik.⁶⁶

Başbakanın görüşmeleri olumlu bir biçimde sonuçlanmadı. Bu çerçevede, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın Başbakana istifa etmesini önerdikleri görüldü. Bu arada, Cumhurbaşkanı, Başbakan imzalamasa da kararların Hükümete bildirileceğini açıkladı; DYP Genel Başkanı, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller ise, MGK Kararlarına uyulmaması durumunda Hükümetten çekileceklerini bildirdi.⁶⁷

Bununla birlikte, Başbakan MGK Kararlarını imzalamamakta yine de ısrarlı görünüyordu. Hükümete karşı ANAP tarafından

memur maaşlarındaki eşitsizlik nedeniyle verilmiş bulunan gen- sorunun Mecliste görüşülmesi sırasında, RP ve DYP'li Milletve- killerinin, önerenin red edilmesini sağlayacak doğrultudaki bir işbirliğini herşeye rağmen gerçekleştirebildiklerini göstermesi ise, Başbakanın sözkonusu ısrarının, ortağının desteğine hâlâ güvenebileceğine olan inancından kaynaklanıyor olabileceğini de düşündürecekti.⁶⁸

Başbakan, MGK Kararlarını sonunda imzaladı. Bu arada, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'dan, RP'nin 'demokrasi mücadelesi'ni desteklemesini istemiş, buna karşılık, sayın Yılmaz ise, kendisine, sorunların çözüm yerinin Meclis olduğunu kabul ettiğini, bununla birlikte, MGK Kararlarına karşı olunacak yerin de, böylesi bir durumda ne yapılacağını da, belli olduğunu söylemişti. Bu gelişmelere karşılık, MGK Kararlarının TBMM'de tartışılması girişimi, Hükümet tarafından, gündeme, yine de, getirilmmişti.⁶⁹

Neyse ki, gerek askeri, gerekse sivil çevrelerden, sözkonusu kararların adresinin Hükümet olduğu, MGK Kararlarını TBMM'ye götürme girişiminin ise, bunlara, Hükümet aracılığıyla, bir, 'muhtıra' niteliği kazandırmak anlamına geleceğine dikkat çekilmesi üzerine,⁷⁰ Başbakan ve Başbakan Yardımcısı, tartışmayı Meclise taşımaktan vazgeçtiler.⁷¹ Ancak, bu arada yapılan bir kamuoyu araştırması sonucunda, MGK Kararlarının, halkın yüzde 60'ı aşkın bir kesimi tarafından, 'muhtıra' olarak değerlendirildiği saptanmıştı bile.⁷² Öte yandan, tam da bunalımın artık çözülmüş olduğu düşünülürken, bu kez de, Başbakan tarafından bir sürpriz yapılacak ve yalnızca, Bakanlar Kurulu tarafından uygun bulunan MGK Kararlarının uygulanacağı açıklanacaktı.⁷³ Bu konudaki tartışmanın ise, siyaset gündemini, uzun bir süre meşgul edeceği de görülmektedir.

Sonuç itibarıyla, ortaya bir siyasal sistem bunalımı çıkmıştı. Çünkü, herşeyden önce, MGK'nın siyasal sistem içindeki demokratik olmayan konumu, özellikle 'yaptırım' sözcüğü bağlamında, somut bir düzeyde belirginlik kazanmıştı. Bu açıdan, MGK Kararlarının bir 'muhtıra' niteliği taşıdığına, başta De-

mokrat Türkiye Partisi (DTP) Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk olmak üzere, çoğu siyasetçi ve demokrat kamuoyunun aydın kesimi tarafından hemen dikkat çekilecekti. Ancak, sorunun siyasal sorumluluğunun Hükümette olduğu da, aynı siyasal muhalefet tarafından yaygın olarak ve ısrarlı bir biçimde dile getirilen bir başka görüş olacaktı. Askeri kesimde ise, bildiri, '**demokrasiye takviye**' olarak görülüyor ve olumlu bir biçimde değerlendiriliyordu.⁷⁴

Toplumda yaygın bir biçimde paylaşılan görüşe göre, MGK bildirisinde dile getirilen istekler esas itibarıyla demokratik nitelikler taşıyordu. Bununla birlikte, sorunun çözüm yeri de TBMM olarak belirleniyordu. Bir başka deyişle, kamuoyu askeri bir darbeye karşı idi. Buna karşın, Başbakan Erbakan ve RP'li bazı yetkililerin, MGK'ya karşı Hükümetin ve Meclisin üstünlüğünü savunan '**demokratik**' söylemleri, ne muhalefet partileri arasında, ne de genel olarak kamuoyunda bekledikleri desteği bulacaktı. Çünkü, kamuoyu, RP'nin iktidara ortak olduktan sonraki dönemde gerçekleştirdiği demokratik olmayan çok sayıda uygulamasının bilincinde olduğu gibi, bu çerçevede, RP'nin demokrasiyi araç olarak gördüğüne olan kuşkusunun haklı gerekçelere dayandığına inanmak için somut nedenleri de bulabiliyordu.

Böylelikle, çoğunluk kamuoyu, Refah Partisinin, demokratik siyasal sistemi benimsememekle birlikte, demokratik siyasal sistemin partilere sağladığı olanakları, bu aşamada, iktidara gelmek için kullandığını düşünüyor; uzun dönemde, iktidara gelmesinden sonra elde edeceği siyasal gücü ise, teokratik bir devlet sistemi kurmaya yönelik kullanmayı planlayan bir siyasal hareket olmasından kuşkulanyordu. Gerçekten de, RP tarafından sağlanmış bulunan ve bu konudaki kuşkuların yerinde olabileceğini düşündüren önemli ipuçları da eksik değildi. Bu çerçevede, bazı örnekler kısaca anımsatılabilir.

Söz konusu bu örnekler içinde, en çarpıcı olanı, sayın Erbakan'ın bundan birkaç yıl önce, RP'nin, nasıl oluyorsa, halkın yüzde 80'ini temsil ettiğini, dolayısıyla '**adil düzen**'e ya da '**RP**

düzeni'ne mutlaka geçileceğini iddia ettikten sonra, sözlerini, bütünselci zihniyetini olanca açıklığıyla yansıtan, şu ifadesiyle sürdürmüştü: '**geçiş dönemi tatlı mı olacak, tatsız mı; canlı mı olacak, cansız mı; kansız mı olacak, kanlı mı; yumuşak mı, olacak sert mi? Hep birlikte göreceğiz.**'⁷⁵ Sayın Erbakan, daha yakın tarihli bazı konuşmalarında ise, bir yandan seçimlerin '**formalite**' olduğunu açıklamıştı: '**Türkiye'de 24 milyon geçerli oy olduğunu düşünürseniz**', RP'nin hedeflediği 8 milyon üyeye sahip olması durumunda, '**seçmenin üçte biri Refahlı olacak. İktidar mazbatasını seçim sandıklarından değil, noterlerden alacağız. Çünkü seçimler formaliteden ibaret olacaktır.**'⁷⁶; öte yandan da, kurmayı düşündükleri düzenin, insanların kendilerinden uzaklaşmalarına yol açabileceğini, bunun için çukulata içinde ikram edilmesi gerektiğini belirtmişti: '**Aspirinin içinde asit salisilik var. Doğrudan verilirse, insanın midesini deler. Çocuk aspirinden 'acı' diye kaçır. Ona çikolata içinde vermeniz lazım.**' Benzer bir şekilde, '**İslam dini Kur'an, sünnet, hadis ve tefsire dayanır. Sadece tefsir, hadis öğrenmekle görev yapılmaz. Gerçekler bugün insanlara nasıl tatbik edilecek? İslam'ı doğrudan verirsiniz, insanlar bundan pek yararlanamıyor. İnsanlar çocuk gibi kaçıyorlar Bunları çikolata içinde ikram etmek lazım.**'⁷⁷

İşte yukardaki bu çerçeve içinde, siyasal sistem bunalımı ne yazık ki derinleşecekti. Çünkü, kamuoyu, sorunun Meclis içinde demokratik bir biçimde çözülmesi gerektiğini düşünüyor, buna karşılık, haklı gerekçelerle, demokrasi konusunda Refahyol Hükümetine, güvenmiyor, özellikle RP'nin uzun dönemli siyasal amaçlarından kuşku duyuyordu. Gerçekten de, ARAŞ Araştırma Şirketi tarafından Türkiye genelinde yapılan bir kamuoyu anketi sonuçlarına göre, seçmenin yüzde 53,9'unun Refahyol Hükümetinin laikliğe karşı olduğunu düşündüğü, yüzde 77'sine yakın bir bölümünün ise Refahyol Hükümetine karşı olduğu saptanmıştı.⁷⁸

Öte yandan, soruna Meclis içinde bir çözüm bulunabileceğinin ipuçları ise, ne yazık ki, henüz belirmemiştir. Çünkü, Refah-

yol Hükümetinin TBMM içindeki çoğunluk desteği sürmektedir ve ortada hâlâ yeni bir Hükümet seçeneği de görünmemektedir. Buna karşılık, sorunların, demokratik yollar kullanılarak çözülmesinin gerekliliğine olan inancın, toplumun hemen her kesimindeki büyük bir çoğunluk tarafından paylaşıldığı gerçeği de, gözden uzak tutulmaması gereken olumlu bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır. Geleceğe yönelik uzun dönemli bir bakış açısı bağlamında ele alındığı takdirde ise, kamuoyunca yaygın bir biçimde paylaşılan, ülkenin sorunlarını demokrasi içinde çözme doğrultusundaki bu kararlılık, en azından, bir başlangıç olarak, umut verebilecek ortak bir siyasal payda biçiminde değerlendirilebilir.

Notlar

- ¹ *Gazeteler*, 16 Ocak 1997.
- ² *Gazeteler*, 20 Şubat 1997.
- ³ C. Kuşçuoğlu, *Milliyet*, 13 Ocak 1997; D. Akın, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1997.
- ⁴ *Gazeteler*, 29-30 Ocak 1997.
- ⁵ *Gazeteler*, 6 Şubat 1997.
- ⁶ *Gazeteler*, 19 Şubat 1997.
- ⁷ *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1997.
- ⁸ *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, 14 Ocak 1997.
- ⁹ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1997.
- ¹⁰ *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1997.
- ¹¹ M. Güler, *Hürriyet*, Ü. Safter- İ. Bozan, *Radikal*, 15 Ocak 1997.
- ¹² *Gazeteler*, 17 Ocak 1997.
- ¹³ *Radikal*, 27 Şubat 1997; *Hürriyet*, *Milliyet*, 11 Şubat 1997.
- ¹⁴ *Gazeteler*, 22 Ocak 1997.
- ¹⁵ *Hürriyet*, *Milliyet*, *Radikal*.
- ¹⁶ *Gazeteler*, 8 Ocak 1997.
- ¹⁷ *Gazeteler*, 1 Şubat 1997.
- ¹⁸ *Hürriyet*, 5 Ocak 1997.
- ¹⁹ *Milliyet*.
- ²⁰ *Yeni Yüzyıl*.
- ²¹ Z. Erdem-E. Aksoy, *Radikal*, 5 Şubat 1997 ve Z. Erdem, *Radikal*, 6 Şubat 1997.
- ²² Ü. Safter-İ. Bozan, *Radikal*, 9 Şubat 1997.
- ²³ *Milliyet*, Z. Erdem-E. Aksoy, *Radikal*, 19 Şubat 1997; A. Sayın, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1997.
- ²⁴ *Cumhuriyet*, 6 Mart 1997.
- ²⁵ T. Yılmaz, *Hürriyet*, *Radikal*, 8 Mart 1997.
- ²⁶ *Hürriyet*, 12 Mart 1997.
- ²⁷ *Cumhuriyet*, Z. Erdem-E. Aksoy, *Radikal*, 12 Mart 1997.
- ²⁸ İ. Demirdöğen, *Yeni Yüzyıl*.
- ²⁹ E. Özkök, *Hürriyet*, 28 Aralık 1996.
- ³⁰ B. Çetin, *Yeni Yüzyıl*, 28 Ocak 1997.
- ³¹ *Radikal*, 31 Ocak 1997.
- ³² Y. Donat, *Milliyet*, 31 Ocak 1997.
- ³³ İ. Berkan, *Radikal*, 1 Şubat 1997.
- ³⁴ *Gazeteler*, 3 Şubat 1997.
- ³⁵ *Milliyet*, 3 Şubat 1997.
- ³⁶ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1997.
- ³⁷ *Hürriyet*, 2 Şubat 1997.

- ³⁸ *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1997.
³⁹ S. Şengün, *Hürriyet*, 3 Şubat 1997.
⁴⁰ *Hürriyet*, 3 Şubat 1997.
⁴¹ F. Bila, *Milliyet*, 3 Şubat 1997.
⁴² *Milliyet*, 3 Şubat 1997.
⁴³ *Gazeteler*, 5 Şubat 1997.
⁴⁴ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1997.
⁴⁵ E. Değer, *Milliyet*, 5 Şubat 1997.
⁴⁶ *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, Y. Donat, *Milliyet*, 1 Şubat 1997.
⁴⁷ İ. Berkan, *Radikal*, 5 Şubat 1997; E. Özkök, *Hürriyet*, 8 Şubat 1997; *Milliyet*, 9 Şubat 1997.
⁴⁸ *Cumhuriyet*, *Radikal*, 7 Şubat 1997.
⁴⁹ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1997.
⁵⁰ *Gazeteler*, 4 Şubat 1997.
⁵¹ *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1997.
⁵² *Hürriyet*, 18 Şubat 1997.
⁵³ İ. Berkan, *Radikal*, 6 Şubat 1997.
⁵⁴ S. Ergin, *Hürriyet*, 9 Şubat 1997.
⁵⁵ R. Dedeoğlu, *Radikal*, 10 Şubat 1997.
⁵⁶ *Hürriyet*, 16 Şubat 1997.
⁵⁷ D. Kocaoğlu, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1997.
⁵⁸ M. Kul, *Milliyet*; S. Karakoyun, *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1997.
⁵⁹ A. Özgürel, *Radikal*, 24 Şubat 1997.
⁶⁰ *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1997.
⁶¹ *Radikal*, 26 Şubat 1997.
⁶² *Hürriyet*, 28 Şubat 1997.
⁶³ *Gazeteler*, 1 Mart 1997.
⁶⁴ *Hürriyet*, 1 Mart 1997.
⁶⁵ *Gazeteler*, 2 Mart 1997.
⁶⁶ *Gazeteler*, 3 Mart 1997.
⁶⁷ *Gazeteler*, 4 Mart 1997.
⁶⁸ *Gazeteler*, 5 Mart 1997.
⁶⁹ *Gazeteler*, 6 Mart 1997.
⁷⁰ *Gazeteler*, 7 Mart 1997.
⁷¹ *Gazeteler*, 8 Mart 1997.
⁷² *Milliyet*, 7 Mart 1997.
⁷³ *Gazeteler*, 9 Mart 1997.
⁷⁴ *Gazeteler*, 2 Mart 1997.
⁷⁵ *Gazeteler*, 14 Nisan 1997.
⁷⁶ *Hürriyet*, 14 Ekim 1996; T. Pekçak, *Milliyet*, 13 Ocak 1997.
⁷⁷ M. Kınalı, *Hürriyet*, 22 Ekim 1996.
⁷⁸ *Radikal*, 14 Mart 1997.

V- Çoğulcu Demokrasi

■ Kemâli Saybaşı

Giriş

MARTIN ikinci yarısından, Refahyol Koalisyonu Başbakanının, kendini, ilginç bir biçimde, Cumhurbaşkanı'nın yerine koymayı deneyerek, Başbakanlığı DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e devretmek üzere istifa etmesine kadar geçen süre içinde, Hükümetin, işçi sendikalarından esnaf kuruluşlarına, memurlara, meslek odalarına, işveren kuruluşlarına ve basın yayın araçlarına kadar uzanan çok geniş bir yelpaze içinde yer alan, demokratik nitelikli toplumsal bir muhalefet ile karşılaştığı görüldü. Böylelikle, son üç ay içinde, bir yandan ülkedeki hükümet boşluğu iyice belirginleşmiş, öte yandan ise, özellikle demokratik kitle örgütlerinin toplumsal muhalefetleri sonucunda, Türkiye demokrasisinde eksikliği hissedilen 'çoğulcu' bir yapı, ilk kez işlerlik kazanmıştır.

Türkiye demokrasisinin çoğulcu bir yapı kazanmış olması, ülkemizdeki demokratikleşme süreci açısından son derece önemli bir gelişmedir. Platocu 'devlet' anlayışının kalıntıları zaten taşıyan ülkemizde, 12 Eylül Anayasası ile birlikte, 'toplumsal barışın sağlanabilmesi için, herkesin kendi görev alanında kalması' ilkesi benimsenmişti. Söz konusu yaklaşım çerçevesinde, siyasetçilere, ülkeyi, üst düzey devlet memurlarına da, kamu bürokrasisini yönetmek, demokratik kitle örgütlerine ise, siyasete karışmamak koşuluyla, kendi üyelerinin ekonomik ya da mesleki çıkarlarını gözetmek görevi verilmişti. İşte, 1982 Anayasasının, dernekler, sendikalar, meslek kuruluşları vb. demokratik kitle örgütlerine getirdiği siyaset yasakları, demokratik bir anlayışla bağdaşmayan yukardaki düşüncenin bir ürünüydü.

Anımsanacağı gibi, DYP-CHP Koalisyonu döneminde, büyük ölçüde dönemin CHP Genel Başkanı Hikmet Çetin'in özel çabaları sonucunda, 1995 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri sonrasında, demokratik kitle örgütlerine yönelik olarak Anayasaya konulmuş olan siyaset yasakları kaldırılmıştı. Böylelikle,

le, çoğulcu demokrasi önündeki anayasal engeller de ortadan kalkmış oluyordu. Bununla birlikte, çoğulcu demokrasi, sözkonusu Anayasa değişikliklerinden sonra kendiliğinden gelmediği için, çoğulcu demokrasinin toplumsal gerçeklik ve işlerlik kazanması çok daha sonraki bir gelişme olmuştur.

Bu çerçevede üzerinde önemle durulması gereken üç nokta bulunmaktadır. İlk olarak, RefahYol Koalisyonuna yönelik toplumsal muhalefeti biraraya getiren siyasal amacın, **‘Cumhuriyetin temel değerlerine’**, bir başka deyişle, **‘demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti’**ne sahip çıkmak kaygısı olduğu vurgulanmalıdır. İkinci olarak, sözkonusu demokratik kitle örgütlerinin faaliyetleri bağlamında ise, işçi sendikaları ile esnaf konfederasyonunun ve işveren temsilcilerinin aynı siyasal hareketin içinde yer alıyor olmalarının, çoğulcu demokrasi bakımından ayrı bir önem taşıdığına da değinilmelidir. Çünkü, sözkonusu örgütler, gerek ekonomik çıkarları, gerek toplumsal konuları ve dünya görüşleri bakımından, önemli farklılıklar, yerine göre karşıtlıklar, içinde olmakla birlikte, demokrasiyi savunmak üzere ortak bir siyasal hareket oluşturabilmişlerse, sonuç itibarıyla, ülkemizde çoğulcu demokrasinin işlerlik kazanmış olduğunun en somut göstergesini de üretmişlerdir. Son olarak, yukarda değinilen demokratik kitle örgütleri hareketi, eskiden olduğu gibi, ne iktidar ortakları dışındaki siyasetçiler, ne üst düzey bürokratlar, ne de, toplumun çeşitli kesimlerinin oluşturduğu çoğunluk tarafından, toplumsal barışa yönelik bir tehlike olarak algılanmıştır. Dolayısıyla, artık, çoğulcu demokrasi, Türkiye toplumunda, daha genel düzeyde de olumlu karşılanmaktadır.

Refahyol

Büyük ölçüde Refahyol Koalisyonunun tutum ve uygulamalarına demokratik bir tepki olarak ülkede işlerlik kazanan çoğulcu siyaset yapısına karşılık, iktidar ortaklarının ise, bildiklerini okumayı, ya da, **‘kendi-merkezli davranış’** nitelemesi dışındaki hiçbir tanım ile açıklanması olanaklı bulunmayan uygulamalarını sürdürdükleri görülecekti. Bu çerçevede, ilkin Süleyman Mercüme ve dolayısıyla RP aklanacaktı.¹

Konuyu incelemekle görevli TBMM Araştırma Komisyonu ise, Berberoğlu’nun çok güzel özetlediği gibi, sonunda, görevlendirildiği alana ilişkin kolaycı bir çözüm üretmişti:

- [i] Mercümeğin, RP’ye yapılmış olan 65 milyar TL’lik devlet yardımını piyasada işleterek değerlendirmesi sorununa ilişkin olarak, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının verdiği taksitsizlik kararı veri alınmıştı;
- [ii] Sultanbeyli arsalarının Avrupa’da Mercüme tarafından pazarlandığı iddiası konusunda **‘kanıt bulunamamıştı’**; ve
- [iii] Mercümeğin hesaplarında toplandığı bilinen, batırdığı yolunda da ciddi kuşkuvarın bulunduğu, Bosna için toplanan mali yardımın harcandığı yerlerin belirlenmesi konusunda ise kayıtsız kalmıştı. Komisyonun kayıtsızlığının gerekçesi de çok ilginçti: **‘Araştırma muhatabı Süleyman Mercümeğin Bosna-Hersek’e yardım için toplanıp kendisine tevdi edilen yardım paralarını yerine ulaştırıp ulaştırmadığı üzerinde, Komisyonun araştırma konusunun dışında bir husus olması, esasen bu konu yargıya intikal etmiş olup, yargılama devam ettiği için durulmuştur.’**²

Yine, martın ikinci yarısında ortaya çıkan manzaradan, TBMM Susurluk Araştırma Komisyonunun çalışmalarından da bir sonuç alınamayacağı kanısının, kamuoyunun önemli bir kesiminde yaygın bir biçimde paylaşıldığını gösteriyordu. Bu çerçevede, hukuk devleti kaygısı taşıyan çevrelerde, **‘devlet-mafya-siyaset’** ilişkilerinin de yeterince araştırılmayacağını, ancak, Komisyon Raporunda araştırılmış gibi gösterildikten sonra, konunun, Mecliste, iktidar ortaklarının işbirliği ile kapatılacağına ilişkin kuşkuvar da iyice yoğunluk kazanmıştı.³

Susurluk Raporu, basına, nisan başında ana haber olarak yansıdı.⁴ Raporu özetleyen başlıklar içinde en anlamlısı *Cumhuriyet* Gazetesinde yer almıştı: **‘Rapora göre, ‘suç var, suçlu yok’.**’ Haberin ayrıntılarında da şöyle bir yorum vardı: **‘Rapor DYP ile RP’nin karşılıklı iktidar diyetlerinin son halkasını oluşturmaktadır.’** Yorumun gerekçesini de birlikte okuyalım: **‘Baş-**

bakan Yardımcısı Tansu Çiller ve eşi Özer Çiller'i komisyonda ifade vermekten kurtaran RP'liler, raporun sonuç bölümünde de, iddialarla ilgili somut örnekler verme ve adlandırma yapmaktan kaçınarak ortaklarını kolladılar.⁵

Yine aynı gün basına yansıyan, DYP Milletvekilleri Mehmet Ağar ve Sedat Bucak'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması istemiyle İstanbul DGM Başsavcılığının hazırlamış olduğu fezlekeye göre, Ağar ve Bucak'ın, 'silahlı çete kurmak', 'görevi kötüye kullanmak', 'suçluları korumak' gibi nedenlerle, 11 ila 18 yıl hapis cezası istemiyle yargılanmalarına olanak sağlamak üzere, dokunulmazlıklarının kaldırılması isteniyordu. Öte yandan, fezleke, bilgi için TBMM Susurluk Araştırma Komisyonuna gönderilmiş olmasına rağmen, henüz Meclise iletilmemişti, iki ay aşkın bir süre boyunca Başbakanlıkta tutulmuştu.

Buna karşılık, basına birkaç gün önce yansıyan bir habere göre ise, Ağar'ın, TBMM Susurluk Araştırma Komisyonunda verdiği ifadede, kendini, MGK Kararları uyarınca hareket ettiğini iddia ederek savunmuş olduğu da anlaşıyordu.⁶ Komisyon Başkanı RP'li Milletvekili Mehmet Elkatmış da, yaklaşık 45 gün sonra yaptığı bir açıklamada, 'Ağar MGK Kararlarını uyguladı' diyerek, yukardaki haberi doğrulayacaktı.⁷ Komisyonun en son kararı, 'Ağar ve Bucak'ın dokunulmazlıkları kaldırılınsın' biçiminde çıktı. Söz konusu karara ANAP, DSP ve CHP'li üyelerce ekleneceği açıklanan muhalefet şerhi de önemliydi: 'Tansu Çiller hakkındaki iddialar araştırılsın.'⁸ Bu arada, ilginç bir rastlantı olarak, Susurluk soruşturmasını yürütmekte olan İstanbul DGM Başsavcısı İrfan Özliyen'in de, görevinden alınıp Şişli Cumhuriyet Savcılığına atanmış olduğunu öğrenmiştik.⁹

Ağar ve Bucak hakkındaki fezlekeler sonunda Meclise geldi. Ancak, TBMM Anayasa-Adalet Karma Komisyonu, RP, DYP ve bazı ANAP Milletvekillerinin destekleriyle, 13'e karşı 20 oyla, konunun ele alınmasını, dokunulmazlıkların sınırlandırılmasına ilişkin Anayasa değişikliği kabul edilinceye kadar erteledi.¹⁰ TBMM Komisyonu Raporu mayısın son haftasında Meclise geldiğinde ise, Refahyol İktidarının konuya ilişkin tutumunu bilen-

ler bakımından, sonuç hiç de şaşırtıcı olmadı. Tartışmalı bir oturumdan sonra, konu kapandı.¹¹ Böylelikle, Türkiye'de gerçek anlamda bir hukuk devleti oluşturmak için kullanılabilecek önemli bir fırsat da, iyimser olmak gerekirse, bir süre için ertelenmiş oldu.

Öte yandan, MGK'nın 28 Şubat Kararlarından sonra, gündem de değişmiş, bu çerçevede, özellikle, 'sekiz yıllık temel eğitim' konusu ön plana çıkmıştı. RP, sekiz yıllık temel eğitim uygulaması çerçevesinde, kendisi için önemli bir militan, üye ve sempatizan kaynağı olarak gördüğü İmam Hatip Liselerinin (İHL), orta kısımlarının kapanmasına karşı çıkıyordu. RP, sanki, Türkiye'de şu anda ortaokul çağında bulunan her öğrencinin ve/ya da ailesinin başka derdi yokmuş gibi, lise çağına gelince İHL'lerini tercih eden az olur düşüncesinden hareketle, üç yılda imam yetişmez gerekçesiyle, söz konusu projeye başından beri muhalefet ediyordu.¹² Sekiz yıllık kesintisiz temel eğitim için bir engel olarak, daha sonra, altyapı yetersizliği ileri sürüldü¹³; Meclisin üstünlüğü ilkesi üzerinde de duruldu¹⁴; daha da ileri gidildi ve, 'Bu ülkede Müslümanlarla savaşılar diye bir imaj ortaya atılmış. Bu doğru değildir. Müslümanlarla savaşmaz. İmam hatipliler aileleriyle birlikte 2 milyon nüfustur. Bunları kimse karşısına alamaz. Kimse toplumu dinsizleştiremez.', biçimindeki bir söylemle, toplumsal barışı sağlama sorumluluğu içinde bulunan bir Başbakana yakışmayan türdeki, militanca ve kışkırtıcı ifadelerle, gerginlik tırmandırıldı.¹⁵ En ilginç karşı çıkma gerekçesi ise, RP Milletvekili, TBMM Plan-Bütçe Komisyonu Başkanı Ertan Yülek'ten geldi: 'Gerekli altyapı hazırlanmadan uygulamaya geçip, 6 yaşındaki bir öğrenci ile 17 yaşındaki bir öğrenciye aynı tuvaleti kullanırsak, Türkiye'nin geleceğini tehlikeye atarız.'¹⁶

Toplumsal Muhalefet

İşte bu ortam içinde, DYP'de Hükümetten çekilmeyi gündeme getiren Milletvekilleri belirdi.¹⁷ RP içinde de 'Hükümet fiilen bitti, resmen bitişini bekliyoruz' diyen, Bakan düzeyinde RP'

lilerin bile bulunduğu ve RP tarafından erken seçimin gündeme getirilebileceği de basına yansdı.¹⁸ Buna karşılık, DYP, RP'nin, yukarda değinilmiş olan sert çıkışlarına katılmıyor, sekiz yıllık kesintisiz temel eğitim projesini destekler gibi görünüyordu.¹⁹

RP, yukarda değinilen görüşleri ve Başbakanın yukarda alıntılanan militanca demec türünden söylemleriyle, MGK'nın askeri kanadına ve bu çerçevede de Orduya karşı, **'demokrasi mücadelesi veren bir hava'** içinde oldu Ordunun çeşitli kademelerindeki üst düzey komutanlarla RP arasındaki ilişkilerin sürekli bir gerginlik içinde sürdüğü görüldü. Aynı dönem içinde, muhalefet partileriyle Koalisyon Hükümeti arasındaki ilişkiler de iyice yıprandı.

Bununla birlikte, Refahyol Koalisyonuna, yönelik eleştiriler yalnızca muhalefet partileriyle ve orduyla sınırlı kalmamıştı. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), daha mart içinde, **'Bu ülke bizim'** sloganıyla, çeteleri, irticayı ve demokratik gelişmeyi kararlılıkla izleyeceklerini açıklamışlardı.²⁰ Yaptıkları ortak basın toplantısı sırasında, arka planda yer alan afişte okunan slogan ise son derece anlamlıydı: **'Demokrasiye, Cumhuriyete, Laikliğe, Hukukun Üstünlüğüne, Atatürk İlke ve İlkelerine Karasevdayız.'**²¹

Toplumsal muhalefetin işçi esnaf ve işveren kesimini aşan bir nitelik taşıdığına da özellikle değinmek gerekir. Herşeyden önce, RP'nin dini söyleminin dindar insanların da tepkisini çektiği vurgulanmalıdır. Bu çerçevede, öncelikle Alevi Müslümanlar gelmektedir. Soruna Cumhurbaşkanının bulduğu çözüm, bir Alevi Dedesini, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, öteki din ve cemaat temsilcileriyle birlikte Çankaya'ya davet etmek oldu. Bu çerçevede, her ne kadar, Çankaya'daki protokolde yer verilen Cem Vakfı Başkanı İzzettin Doğan'ın tüm Alevileri temsil ettiği ileri sürülemezse de, kendisi olaydan duyduğu hoşnutluğu şöyle ifade edecekti: **'İlk kez böyle bir davete konuk olduk. Davet Vakfa geldi. Bu da Alevi İslam anlayışının kabul gördüğünü**

göstermektedir. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, bu ülkede yaşayan 25 milyon Alevinin dinsel kimliğini kabul etmiştir.'²²

Mayısın ikinci yarısında ise, 19 Alevi-Bektaşî derneği, ortak bir hareket bağlamında Cumhurbaşkanına sundukları ortak bir bildiriye, milletvekillerine de gönderdiler. Söz konusu bildiride, sekiz yıllık kesintisiz temel eğitiminin mutlaka uygulamaya geçirilmesi isteniyor, Hükümet eleştiriliyor ve milletvekillerine yönelik olarak şöyle deniyordu: **'M.Kemal Atatürk'ün kurduğu ve bizlerin yaşatma mücadelesi verdiğimiz laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerini yıkmak isteyen teokratik devlet özlemcilerinin karşısında kararlı biçimde durarak, laik Türkiye Cumhuriyeti'ni korumanızı ve yaptığınız yemine bağlı kalmanızı diliyoruz.'**²³

Ayrıca, Sünni Müslümanlar arasında da RP'yi ağır bir biçimde eleştirenler bulunmaktaydı. Gerçekten de, Nurcu kesimler arasında önemli bir desteğe sahip olan Fethullah Gülen, mart sonunda yaptığı bir televizyon konuşmasında, **'Kim din adına ben ülkeyi yönetiyorum diyorsa, dine ihanet ediyor'**, demişti.²⁴ Gülen, nisanın ikinci yarısında televizyonda yaptığı bir başka konuşmada da Hükümetin çekilmesi gerektiğini söyleyecekti.²⁵

Kaldı ki, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları arasında Müslüman olmayan insanların da bulunduğu unutulmamalıdır. Azınlıkta olmaları ise, din ve vicdan özgürlüğü haklarını herhalde ortadan kaldırmamaktadır.

Yine mart sonuna doğru, Piar-Gallup tarafından Türkiye genelinde yapılan ve 2 bin kişiyi kapsayan bir araştırmanın sonuçları basında yer aldı. Söz konusu araştırmanın bulgularına göre, kesintisiz sekiz yıllık eğitim projesini destekleyenlerin oranı %72,6, desteklemeyenlerin oranı ise yalnızca %20,1 düzeyinde idi.²⁶ Ay sonunda ise, 154 demokratik kitle örgütü, basında yer alan bildirilerinde, sekiz yıllık kesintisiz temel eğitime destek vereceklerdi. Sekiz yıllık kesintisiz eğitimi destekleyenler arasında, yukardaki girişimden bağımsız bir çerçeve içinde, 61 Üniversite Rektörünün bulunduğu da eklemek gerekmektedir.²⁷

Nisan başında, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı da, 800 bin üyesi adına, **'Hükümetin derhal çekilmesini isteyecekti.'**²⁸ Ertesi gün, TOBB'ye üye yerel oda ve borsa başkanlarının da TOBB Başkanını destekledikleri açıklandı.²⁹ Mayıs sonuna doğru ise, TOBB ile Türkiye İşveren Konfederasyonunun, Türk-İş, DISK ve TESK tarafından oluşturulmuş bulunan demokratik toplumsal muhalefete katılmaları gündeme gelecekti.³⁰ İki gün sonra sözkonusu katılım gerçekleşmiş ve adigeçen beş kuruluş ortak bir bildiri yayınlamışlardı bile. Sözkonusu bildiride, özetle, laik ve demokratik Cumhuriyet'in tehdit altında olduğu vurgulanmış, Parlamentodan çözüm üretmesi ve böylelikle demokrasiye sahip çıkması istenmişti.³¹

TÜSİAD Başkanının, **'Zoraki Koalisyonun sona ermesi gerekir'**, dediğini ise daha nisan başında öğrenmiştik.³² Adigeçen kuruluşun başkanı, şimdi de, siyasal istikrarın önemi üzerinde duruyor, Refahyol Koalisyonunu, toplumda hayal kırıklığı yarattığı için eleştiriyor ve **'Anayasada, Seçim ve Siyasal Partiler Kanununda, sosyal güvenlik sisteminde gerçekçi iyileştirmeler yapacak'** yeni bir Hükümetin gerekliliği üzerinde duruyordu.³³

Refahyol Koalisyonu, kamuoyu desteğini, daha genel düzeyde de çoktan yitirmişti. Mayıs başında basına yansıyan bir kamuoyu araştırması sonuçlarına göre, bunalımın baş sorumlusu RP ve Erbakan olarak belirlenmişti. Nisan sonunda İstanbul'da 1.289 kişinin katılımıyla Parametre tarafından sürdürülen yüz yüze görüşmelerin sonucuna göre, **'Türkiye'de bir Hükümet bunalımı var mı?'** sorusuna, deneklerin yüzde 69,6'sı evet, yüzde 26,8'i hayır yanıtını vermişti. Bunalımın sorumlusunu belirlemek için sorulan sorulardan sonra aşağıdaki sıralandırma çıkmıştı: Erbakan (%24,8), RP (%16,4), Refahyol (%6,9), MGK (%5,7), Kazan (%4,2), Çiller (%2,7). **'Refahyol devam etmeli midir?'** sorusuna ise deneklerin yüzde 59,2'si hayır, yüzde 30,7'si evet yanıtını vermişti.³⁴

Sonar'ın, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Samsun, Erzurum, Kayseri, Antalya, Trabzon ve Bursa'yı kapsayan coğrafyada

1.038 kişiyle yüz yüze görüşerek yaptığı araştırma sonuçlarına göre ise, seçmenler arasında en büyük grubu yüzde 19,7 ile kararsızlar, yüzde 12,7 ile de sandığa gitmeyecekler oluşturmuştu. RP'nin kamuoyundaki desteği yüzde 12,7, DYP'nin kamuoyu desteği ise yüzde 5,8 olarak belirlenmişti. Kamuoyu desteği açısından, ANAP yüzde 13,9 oranıyla birinci parti, CHP de yüzde 11,6 oranıyla üçüncü parti konumuna yükselmişti. Kararsızların dağıtılmasından sonra belirlenen seçmen desteği bakımından ise, partiler şöyle sıralandırılıyordu: ANAP (%21,1), RP (%19,3), CHP (%17,5), DSP (%13,2), MHP (%9,6), DYP (%8,8), HADEP (%4,4), BBP (%2,4), ÖDP (%1,8), Diğer (%1,8).³⁵

Ayrıca, Koalisyonun DYP kanadında çok belirgin bir huzursuzluk bulunduğu da görülüyordu. Yine mayısın son haftasında, DYP Genel Başkanının, biri parti tabanından öteki de DYP'li bazı bakan ve milletvekillerinden gelen, iki yönlü bir baskı altında kaldığı artık iyice açığa çıkmıştı. Bir yandan, DYP İl Başkanları, Koalisyonun DYP'yi yıprattığını, artık açıkça dile getiriyorlar, bu nedenle Hükümetin bozularak 1998 baharında seçime gidilmesini istiyorlardı.³⁶ Öte yandan ise, DYP'nin Koalisyon Hükümetinden çekilmesi gerektiği düşüncesini paylaşan ve başlangıçta yaklaşık 20 kişiden oluştuğu ileri sürülen bir milletvekili ve/ya da bakan grubunun yürütmekte olduğu partiçi bir muhalefet hareketi, DYP Genel Başkanına, nisan başından beri zor günler yaşatmaya başlamıştı.³⁷

Nisanın ikinci haftasında ise, DYP Genel İdare Kurulu (GİK), Hükümetten çekilme çağrısı yapmış olan Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalın Erez'i cezalandırmak üzere toplantıya çağrılmışken, böylesi bir karar alamayacak, hattâ, tam tersine, Kurulda Erez'in görüşlerinin ciddi ölçüde benimsendiği ortaya çıkacaktı.³⁸ Ertesi gün, DYP içinde, **'Hükümet sürmeli'** görüşünü savunan Çiller ve yandaşlarına karşılık, başka bir grup milletvekilinin, **'Hükümetten hemen çekilmeyi'** savunduklarını, aralarında DYP'nin etkili isimlerinden Necmettin Cevheri, Mehmet Gölhan ve Hasan Ekinci'nin de bulunduğu üçüncü bir grubun

ise, RP ile ortaklıktan rahatsız olmakla birlikte, '...merkez sağda bütünleşmeye yönelik bir adım atılmadan RP'ye tavır alınmanın siyasetteki kilitlenmeyi çözemeyeceği düşüncesinde oldukları' ortaya çıkacaktı.³⁹

Ardından, DYP'deki muhalefet parti yönetimine karşı tavır aldı.⁴⁰ Bu çerçevede, ilkin DYP'li Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalım Erez ile Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna'nın, 'Refah Partisi'nin Cumhuriyetin temel niteliklerini tahrip ettiğini' belirterek, Hükümetten istifa ettikleri görüldü.⁴¹ Buna karşılık, DYP Genel Başkanının, RP'nin kamuoyundaki yalnızlığından da yararlanarak, gelişmeleri kendi lehine çevirmek amacıyla, ilginç bir biçimde, gözüünü Başbakanlığa diktiği de anlaşıyordu.⁴² RP'nin, yukardaki düşünceye ilk tepkisi, RP Grup Başkanvekili aracılığıyla yaptığı, 'Protokolde başbakanlık süresi iki yıl', biçimindeki anımsatma oldu.⁴³

Ana muhalefet partisi başkanı Mesut Yılmaz ise, mayısın ilk haftasında, ANAP Genel Başkanı seçildiğinden beri ilk kez TOBB'yi ziyaret ederek, bir yandan, adigeçen kuruluşun Çiller'i desteklemesinden sonra ortaya çıkan ve altı yıldır süren soğukluğu gidermeyi denemiş, öte yandan da , Refahyol Koalisyonu yerine yeni bir Hükümet oluşturma girişimlerine bir yenisini eklemişti.⁴⁴ Buna karşılık, Tansu Çiller, sanki, toplumun çeşitli kesimlerinden hatırı sayılır bir çoğunluğu karşısına aldığı yetmiyor-muş gibi, DYP tarafından Sultanahmet'te düzenlenmiş bulunan, 'Demokrasi için sağda birlik' adlı mitingde, Erbakan'ın bazı iddialarına da sahip çıkarak, bir ölçüde RP Genel Başkanının söylemini benimsediği izlenimi veren bir ifade içinde, basın ve yayın araçları ile tekeli sermayeyi, özellikle Hürriyet, Milliyet ve Sabah Grubu ile Koç Grubunu suçlarken, şöyle diyecekti: 'Hükümet meşrudur, Meclisin, halkın ürünüdür. Eksik olan muhalefettir. Muhalefet yok ... Yerini dolduran belli. Medya doldurmuş, tekeli sermaye doldurmuş. Başta Anamuhalefet Başkanı olmak üzere hepsi birlikte darbe tahrikçiliği yapıyorlar ... Türkiye, Osmanlı'nın gücünü şaha kaldıracaksa eğer, bacınız bunu kimseye teslim etmez.'⁴⁵

Refahyol Koalisyonuna karşı, aralarında ANAP, DSP ve CHP Genel Başkanlarının imzaları da bulunan bir grup milletvekili tarafından, yukardaki ortam içinde verilen gensoru önergesi, Hükümeti, tarafsız basın ve yayın kuruluşlarına yönelik saldırıları özendirmek, halkı inanan/inanmayan gibi ayrımcı kamplara bölmek ve Cumhuriyetin temel kurumları ile değerlerini yıpratıcı nitelikteki faaliyetlerin iktidarın bazı bakanlarınca desteklenmesi, üzerinde duruyordu.⁴⁶ Hükümetin, beklenmedik bir biçimde güvenoyu almasından sonra, gelişmede, Büyük Birlik Partisi'nin (BBP) 'enişte'nin etkisiyle tavır değiştirerek, yedi milletvekili ile Koalisyonu desteklemesi kadar, Çiller'in DYP içindeki bazı muhalifleri, 'Size Kur'an üzerine yemin ediyorum ki, başbakanlığı alamazsam iki hafta içinde bu hükümeti bozacağım' (Hürriyet) ya da 'Seçim geliyor, ben de Başbakan oluyorum.' (Radikal), iddiasıyla etkisizleştirmesinin de önemli bir payı olduğu ortaya çıktı.⁴⁷

DYP Genel Başkanı ortağını, istifa ederek, erken seçim koşuluyla, Başbakanlığı devretmeye razı etmeyi başardı. Bununla birlikte, ne DYP içindeki muhalefeti tümüyle etkisizleştirebildi ne de Başbakanlığı alabildi. Mayısın son haftasında DYP'de başlayan istifalar⁴⁸, zaman içinde, Partideki erime sürecinin de başlangıcı oldu. Haziran başında, Erbakan ve Çiller, seçime gidileceğini, bu çerçevede, Başbakanlığın devri konusunda anlaşıklarını açıkladılar. Buna karşılık, Cumhurbaşkanı, 'Anayasada, Başbakanlığın devrini öngören ya da buna olanak sağlayan bir yol bulunmadığını' açıkladı.⁴⁹

Cumhurbaşkanının uyarılarına aldırmayan, buna karşılık, Anayasanın hangi maddesine dayanarak Başbakanlığı kendi aralarında değiş-tokuş etmeye karar verdikleri de belli olmayan iktidar ortakları, projelerini herşeye karşın uygulamakta ısrarlı olunca, tarafsız gözlemciler tarafından beklenen gelişme de gerçekleşti. Haziranın ikinci yarısında, Cumhurbaşkanının görevi ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vereceği belli olmuştu.⁵⁰ Gerçekten de, ertesi gün, Cumhurbaşkanının Hükümeti kurma görevini Yılmaz'a verdiği görüldü.⁵¹

Tartışma

ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın kurduğu Koalisyon Hükümetinin, DSP ve DTP'nin katılımı, CHP ile bağımsız milletvekillerinin de, güvenoyu konusunda Hükümete dışardan destek sağlayacaklarına ilişkin verdikleri sözlerden sonra, güvenoyu sorunu kalmamış gibi görünmektedir. Bu çerçevede, haziran sonu itibarıyla, Yılmaz ittifakının desteği 278 milletvekilini bulmuştur. Böylelikle, yeni Hükümet, Mecliste yüzde ellinin üzerindeki oranda milletvekilinin desteğini sağlayarak, seçmen iradesini temsil yetkisi alacak gibi görünmektedir. Bu sayının içinde, 26 Nisandan itibaren, DYP'den zaman içinde istifâ eden, 20 dolayında milletvekilinin de bulunduğu ise ayrıca belirtilmelidir.⁵²

Yeni Hükümeti kurma görevinin Cumhurbaşkanınca Yılmaz'a verilmesi de, oluşturulan Koalisyonun yapısı da, işçi ve işveren kuruluşları ile öteki demokratik kitle örgütleri tarafından olumlu karşılanmıştır.⁵³ Buna karşılık, Ana-Sol-D Koalisyonuna CHP tarafından sağlanan desteğin, ısrarla, bazı koşullara, özellikle bu yıl içinde yapılması istenen bir erken seçime bağlanması, kamuoyunda, yeni Hükümetin ömrüne ilişkin bazı kuşklar da yaratmıştır.

Sözkonusu bu kuşkların başında, 1995 Aralığında, CHP'nin de katkısıyla, seçmen kütükleri yenilenmeksizin ve başta yüksek oranlı baraj olmak üzere, seçim yasasında yer alan, seçmenin demokratik nitelikli bir temsiline gerçekleştirilmesinin önünde duran ciddi engeller giderilmeksizin, ya da bir başka deyişle, haktanır bir seçim ortamı oluşturulmaksızın, ülkenin aceleyle içine sürüklendiği erken seçimin ortaya çıkarmış olduğu, demokratik anlamda sakıncalı, ayrıca istikrarsız, siyaset ortamının yinelenmesi olasılığı gelmektedir. Bu çerçevede, günümüzdeki seçim sisteminin, seçmenin yüzde 15-16'sının, hattâ, yerine göre, belki daha da yüksek oranlara ulaşabilecek bir bölümünün kararının, TBMM'ye yansımaları engellediğini özellikle vurgulamak gerekmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta da, Refahyol Koalisyonunun iktidardan ayrılma biçimidir. Kamuoyunun, için-

de RP ile bazı DYP'li yöneticilerin de yer aldığı bazı kesimlerinde, Hükümetin, iktidardan ayrılma sürecini, özel olarak MGK Kararlarına, genel olarak da Ordu'nun baskısına bağlamak gibi bir eğilime rastlanmaktadır. Bu noktadan hareketle, eski Hükümetin ortakları tarafından, zaman zaman bazı 'münevverler' ile 'entelektüeller'in de katıldıkları, ancak ne anlama geldiği belli olmayan bir 'demokrasi mücadelesi' sürdürülmektedir. Hattâ, Tansu Çiller, 'Gerekirse yine şehit verimiz', edebiyatı bile yapmıştır.⁵⁴

Bu çerçevede, önce bazı saptamalar yapmakta yarar bulunmaktadır. RP'ye yönelik seçmen desteğinde, 12 Eylül Yönetiminin benimsemiş ve desteklemiş olduğu 'Türk-İslam Sentezi' ideolojisinin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Başta siyasal partiler olmak üzere, sendikalar, meslek odaları, dernekler vb. demokratik kitle örgütlerini kapatan 12 Eylül Yönetimi, siyaset ortamında demokratik bir boşluk yaratıktan başka, vakıflara dokunmayıp, tersine, özel hukuka bağlı olmakla birlikte kamu hizmeti sağlama iddiasında olan bu kuruluşları özendirerek, meşru bir temelde toplumda kök salmalarının da önünü açmıştır. Kürt kimliğine karşı, İslam kimliğini çıkarma politikası da, aynı şekilde, yine aynı dönemin ve sonrasının bir ürünüdür. Günümüz Türkiye'sinde, merkez sağ ve merkez solda iki partinin bulunmasının yarattığı istikrarsızlık da, yine, büyük ölçüde, 12 Eylül askeri yönetiminden sonraki dönemde, çokpartili yaşama yenido geçiş sırasında, partilere ve siyasetçilere uygulanan siyaset yasaklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, MGK'nın konumu demokratik değildir; çünkü, siyasal sorumluluğu olmayan kimseler siyasal kararların alınmasına katılmaktadırlar.

Buna karşılık, MGK'nın bugünü anayasal konumu sürdükçe, bu kurumun almış olduğu kararlara yasal bir temelde karşı çıkmak olanaklı değildir. Kaldı ki, iktidardan ayrılan koalisyon ortakları, sözkonusu kararları imzalayarak sürece katılmışlardır da. Şimdi 'demokrasi mücadelesi' yapmak, bir yandan, bu girişimleri, imzaladıkları kararlara yönelik olduğu için, aslında, kendi iradelerini inkâr etmektir; öte yandan ise, özünde demokratik

nitelik taşıyan kararlara karşı çıkmak anlamına geldiği için de, özünde, demokrasiyle bağdaşmayan, 'kendi-merkezli' nitelikteki bir iktidar tutkusunun dışavurumudur.

Kaldı ki, Refahyol Koalisyonunun, başından beri, sözkonusu 'kendi-merkezli yaklaşımı' ile, memurdan işçiye, esnaftan sanayiciye ve işverene, laik Sünnilerden Alevi Müslümanlara, Hristiyan ve Musevi yurttaşlara kadar genişleyen bir yelpaze içinde, toplumun, demokratik, laik ve temiz bir siyaset özlemi içinde bulunan büyük çoğunluğunu karşısına aldığı da unutmamak gerekmektedir. Bu çerçevede, üstelik, çoktan beri Meclis çoğunluğuna da sahip olmadıkları gerçeğinden hareketle, Refahyol Koalisyonu eski ortaklarının, demokrasi denildiği zaman, salt TBMM'deki çoğunluğu anlamalarının yanlışlığı bir yana bırakılsa bile, gerçek demokrasinin, temsili niteliği kadar çoğulcu yapısının da önem taşıdığı ise hiç unutulmamalıdır. Demokrasinin, bazı kaynaklarda, 'kamuoyuna duyarlı bir siyasal sistem' olarak tanımlanmasının mantığı da, demokrasinin yukardaki iki özelliğinin birden yansıtılmasının amaçlanması ile açıklanabilir.

Üstelik, hem RP'li hem de DYP'li yetkililer, iktidarlara boyunca, demokratik bir devlet yapısı içinde iktidarın sınırları olduğunu, örneğin, yargı bağımsızlığını, kabul etmek bir yana, gerçekleştirmek eğilimi içinde bile olmamışlardır. Eski Hükümet ortakları için, iktidar ile iktidarın sağladığı yasal, yönetsel, ekonomik ve toplumsal olanaklar, özdeş bir çerçeve içinde, yeterli, hattâ, tek amaç olmuştur.

Notlar

- ¹ *Gazeteler*, 26 Mart 1997.
- ² *Hürriyet*, 24 Mart 1997.
- ³ *Milliyet*, 22 Mart 1997.
- ⁴ *Gazeteler*, 3 Nisan 1997.
- ⁵ A. Sayın, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1997.
- ⁶ E. Değer, *Milliyet*, 2 Nisan 1997.
- ⁷ *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1997.
- ⁸ *Hürriyet*, *Milliyet*, 4 Nisan 1997.
- ⁹ *Milliyet*, 9 Mayıs 1997.
- ¹⁰ *Gazeteler*, 21 Mayıs 1997.
- ¹¹ *Gazeteler*, 28 Mayıs 1997.
- ¹² *Yeni Yüzyıl*, 10 Mart 1997.
- ¹³ *Milliyet*, 15 Mart 1997.
- ¹⁴ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1997.
- ¹⁵ E. Aksoy, *Radikal*; S. Bozkurt, *Yeni Yüzyıl*, 26 Mart 1997.
- ¹⁶ T. Yılmaz, *Hürriyet*, 31 Mart 1997.
- ¹⁷ M. Sarıkaya, *Hürriyet*, 28 Mart 1997.
- ¹⁸ *Radikal*, 28 Mart 1997.
- ¹⁹ *Gazeteler*, 29 Mart 1997.
- ²⁰ *Gazeteler*, 15 Mart 1997.
- ²¹ *Milliyet*, 15 Mart 1997.
- ²² Ş. Küçükşahin, *Hürriyet*, 6 Nisan 1997.
- ²³ A. E. Ertürk, *Sabah*, 20 Mayıs 1997.
- ²⁴ *Hürriyet*, 31 Mart 1997.
- ²⁵ M. Kul, *Milliyet*, 17 Nisan 1997; *Hürriyet*, 18 Nisan 1997.
- ²⁶ B. Tanla, *Cumhuriyet*; Ü. Tanrıseven, *Milliyet*, 27 Mart 1997.
- ²⁷ *Hürriyet*, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1997.
- ²⁸ M. Sarıkaya, *Hürriyet*, 1 Nisan 1997.
- ²⁹ M. Sarıkaya, *Hürriyet*, 2 Nisan 1997.
- ³⁰ *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1997.
- ³¹ *Gazeteler*, 22 Mayıs 1997.
- ³² İ. Okumamış, *Hürriyet*, 3 Nisan 1997.
- ³³ *Gazeteler*, 22 Mayıs 1997.
- ³⁴ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1997.
- ³⁵ *Hürriyet*, 9 Haziran 1997.
- ³⁶ H. Akpınar, *Hürriyet*, 22 Mayıs 1997.
- ³⁷ A. Özgürel, *Radikal*, 5 Nisan 1997.
- ³⁸ *Gazeteler*, 11 Nisan 1997.
- ³⁹ A. Hasan, *Milliyet*, 12 Nisan 1997.
- ⁴⁰ *Gazeteler*, 13 Nisan 1997.

- ⁴¹ *Gazeteler*, 27 Nisan 1997.
⁴² *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1997 ve 2 Mayıs 1997.
⁴³ *Radikal*, 3 Mayıs 1997.
⁴⁴ *Hürriyet*, 7 Mayıs 1997.
⁴⁵ *Milliyet*, *Sabah*, 11 Mayıs 1997.
⁴⁶ *Gazeteler*, 17 Mayıs 1997.
⁴⁷ *Gazeteler*, 21 Mayıs 1997.
⁴⁸ *Gazeteler*, 24 Mayıs 1997.
⁴⁹ *Gazeteler*, 2 Haziran 1997.
⁵⁰ *Radikal*, 20 Haziran 1997.
⁵¹ *Gazeteler*, 21 Haziran 1997.
⁵² *Sabah*, 29 Haziran 1997; *Hürriyet*, 30 Haziran 1997.
⁵³ *Gazeteler*, 21-22 Haziran 1997; 29-30 Haziran 1997; 1 Temmuz 1997.
⁵⁴ *Hürriyet*, 24 Haziran 1997.

II

Refahyol'un Ekonomi Anlayışı

I- Ekonomiye Bakış

■ İzzettin Önder

REFAHYOL koalisyonunda hakim konumda bulunmuş olan Refah Partisi, iktidara gelmeden önceki dönemlerde, özellikle de seçim konuşmalarında, hem içte ekonominin yönetimi hem de dış ilişkiler konularında siyasileri tavizsiz bir biçimde eleştirmiştir. İçte, ekonominin yönetiminde özellikle faiz ve mevcut vergi sistemini iki mikrop olarak niteleyen Refah yöneticileri, dış ilişkilerde de bağımlı ve güdümlü bir politika izlendiği eleştirisi yapmıştır. Zaman zaman ortaya çıkmış olan ekonomik ve sosyal sorunların giderilmesine yönelik geliştirilen önlemleri ‘**pansuman tedbir**’ olarak niteleyen Refah yöneticileri, ülke yönetimini bağımlı ve edilgen olarak nitelemekten de geri durmamışlardır. Batı ile sıkı temasları şiddetle eleştiren Refah’lı yöneticiler, IMF ve Dünya Bankasına karşı çok kesin bir tavır almışlardır.

Uygulanan ekonomik politikayı eleştiren Refah Partisi, iktidara geldiklerinde uygulamayı hedefledikleri ‘**Adil Düzen**’ görüşü ve programını geliştirdiler. Adil düzen politikasında faiz uygulamasına doğrudan yer verilmekte, ancak bir tür iskonto oranı olarak sisteme dahil edilmektedir. Finansal alanda, faizin yerine ‘**kâr ortaklığı**’ kavramı ve uygulaması öngörülmektedir.

Adil düzen sisteminde devlet ve vergi kurum ve kavramlarına da farklı yaklaşılmaktadır. Buna göre, devlet hizmetleri özel üretime katkı yapan bir tür girdi olarak görülerek, sadece bu tür girdi niteliğindeki kamusal hizmetler kamu faaliyeti içine alınmaktadır. Gelir dağılımını düzeltici hizmetlerin vakıflar vb. gibi cemaat ilişkileri bağlamında halledilmesi gerektiğine inanan Refah’ın, nihai hizmet niteliğindeki sair kamu hizmetlerini nereye koyduğu ise belirsizdir.

Adil düzen projesi, kaynak dağılımı, gelir dağılımı ve teknolojik atılım açılarından kayda değer politikalar geliştirememiştir. Aynı şekilde, adil düzen mantığı ülkede teknolojik atılım yapma konusuna da fazla ağırlık vermeden, ilk sanayi dönemi modeli olan işletmeleri gündeme getirmiştir.

Refahyol koalisyonunda Refah Partisi güçlü ve ağırlıklı olmakla beraber, iki ciddi nedene bağlı olarak kendi öngördüğü programı uygulama durumunda olamadı. Bunlardan birincisi, Refah Partisinin Refahyol koalisyonunu bir tür sıçrama taşı olarak görmesidir. Böyle bir anlayış çerçevesinde Refah Partisi, ekonominin temel dokularına el sürmeden kadrolaşma ve böylece sosyal tabanı yanında bürokratik taban da oluşturmaya çalıştı.

Refah Partisinin güçlü bir değişim projesi önündeki ikinci ciddi engeli ise, ekonominin iç ve dış dinamikleri oluşturmuştur. İçeride belirli bir sermaye yapılanması ve buna koşut olarak kamu ve özel kesim bileşimi gerçekleşmiştir. Öte yandan, Türkiye Gümrük Birliği üyesi olmuş, dış ticaretinin yarısından fazlasını Avrupa ülkeleri ile sürdürür bir konuma gelmiş ve 80 milyar dolar dolayındaki dış borç yükü nedeni ile IMF ve Dünya Bankası'na bağlı durumda bir ekonomidir. Bu bağlantıları bir anda bozmak gerekli de değildir, olası da olamaz. Bu nedenle, Refah Partisi, önündeki tek seçenek olan, mevcut durumu sürdürme yoluna girmiştir.

Refah Partisinin mevcut durumu sürdürmesi, bizzat kendisinin de işine gelmiştir. Şöyle ki, ekonomik durum ve yakın gelecek ile ilgili beklenti fazla iyimser değildir. Böyle bir alt yapıyı kullanmak yerine, ne olduğu belli olmayan yeni bir düzen uygulamak ve bunu güçlü iktidar olmadan, koalisyon ortağı olarak yapmak, Refah Partisini fevkalade yıpratıcı idi. Olumsuz ekonomik gidişin günahını yeni sisteme yıkmak yerine, yeni sistem uygulamamanın sıkıntılarını topluma anlatmak Refah'ın daha fazla işine gelir idi. Nitekim Refah Partisi de bunu yaptı.

Refahyol koalisyonunun ekonomi politikası, görüntüde önceki politikalardan bir sapma göstermemiştir. Refah Partisinin 'Adil Düzen' sloganı ile tanımladığı politika uygulama araçları da bu dönemde devreye sokulmadı. Faiz ve vergi uygulamalarında hiçbir belirgin değişiklik olmadığı gibi, değişiklik yönünde ciddi bir adım da atılmadı. Sisteme musallat olan mikroplardan biri olarak tanımlanan faiz uygulamasına Refahyol döneminde de devam edildi.

Sistemin bünyesinde diğer bir mikrop olarak tanımlanan vergi sistemi de aynen korundu. Refah Partisi, kamu hizmetlerini, hizmet bedeli olan vergiyi de, devletin üretime katılma payı olarak görmekte idi. Böyle bir yaklaşım çerçevesinde, geliri yeniden dağıtıcı kamu hizmetlerinin cemaatlara devredileceği, devletin sadece üretime katkıda bulunan kamu hizmetlerini yürüteceği mantığı gözlenmekte idi. Yine aynı düşünce eğilimine göre, vergilemede 'ödeme gücü ilkesi' yerine, 'yararlanma ilkesi' hakim olacak idi. Uygulanan ekonomik sistem toplumda gelir dağılımını her geçen gün biraz daha bozarken, Refah Partisinin yararlanma ilkesine göre vergileme politikasını amaçlaması, söylemlerine ters olarak, Refah'ın da kendi tabanını oluşturan ekonomik gücü ortaya çıkartmayı ve ona dayanmayı amaçladığını göstermekte idi.

Refah Partisinin görüntüde ödeme gücü ilkesine oturan vergi sisteminde ciddi bir değişikliğe gitmemesi ve bu yönde bir proje geliştirmemesi, aslında yüzeysel görüntüye rağmen, güçlüünün yanında olan vergi sistemini koruduğu anlama gelmektedir. Zira, mevcut vergi sistemi, bir yandan istisna ve muafiyet hükümleri, diğer yandan da vergi kaçak ve kayıpları ile, dayandığı ilkenin tersine olarak, vergiyi vergi ödeme gücüne dayandırmaktan uzaktır. Refah Partisi ise, bu çarpıklığı düzeltme yönünde bir proje geliştirmemiştir.

Refah Partisinin üzerinde durmadığı diğer bir konu da kayıt-dışı ekonomi sorunudur. Bilindiği gibi, ekonominin her geçen gün giderek büyük bir bölümü kayıt-dışı alana kaymaktadır. Birçok açıdan olumsuz ve sağlıklı olmayan bu tablonun değiştirilmesi Refah Partisi tarafından hedeflenmedi. Refah Partisinin böyle bir amacı olamazdı! Zira, Refah Partisi, büyük bölümü itibarıyla kayıt-dışı alanda kalan bir kesim üzerinde yükseliyordu. Daha çok KOBİ tipi işletmeler üzerinde hakim olan bu tabana dayanarak yükselen Refah Partisi, ekonominin kayıt altına alınması gayreti içinde olamazdı. Refah karşıtı büyük sermaye kayıt-dışı olmasa da, siyasal gücü ile vergi-dışı kalabilmiştir. Buna karşılık küçük ve orta boy işletmeler, aynı siyasal güce sahip olama-

dıkları için, yasal yoldan vergi-dışı kalamamış, fakat onlar da kayıt-dışına çıkarak, vergi yükünden kurtulabilmişlerdir. Böylesine ekonomik olarak dengelenirken, siyasal olarak Refah Partisine taban oluşturan bir kesim aleyhine gayret göstermek, Refah'ın opportünite anlayışına sığmazdı. Bu nedenle, 'Adil Düzen' savunucusu Refah Partisi, çeşitli alanlardaki adaletsizlikleri dengeleyerek siyasal ufkunu açmaya çalıştı. Refah Partisi adaletsizlikleri dengelemeye çalışırken, kuralıslılığın toplum düzeyinde yayılmasına da hizmet etmiş oldu.

Refahyol koalisyonunda iktidar konumunda bulunan Refah Partisi içte ekonomide ve dış ticarete temelde büyük bir değişim öngörmeden, marjinal ayarlamalar yapma yoluna gitti. Önce dış ekonomik ilişkilere baktığımızda, Refah Partisinin uzlaşmacı bir yol izlediğini görmekteyiz. Türkiye, ağır dış borç nedeni ile IMF ve Dünya Bankasına, dış ticaret açısından ise büyük bir ağırlıkla Avrupa ülkelerine bağlı bulunmaktadır. İslam ülkeleri ile bağlarını güçlendirmek isteyen Refah Partisi, mevcut durum ile kendi hedefi arasında uzlaşmacı bir yol izlemek zorunda kaldı. Dış borç açısından IMF ile görüşmeleri sürdüren Refah Partisi, Washington'daki toplantılar esnasında, geleneklerin dışında, o esnada kabineden de bazı üyelerin ABD'de bulunmasına özen göstermiş ve böylece IMF ile köprülerin atılmaması politikasını yeğlemiştir. Böyle bir siyasal manevraya karşı IMF'nin tutumu da, kapıları kapatmadan, aralık tutma biçiminde gelişmiştir.

Refah Partisi, dış ticaretimizde %50 dolayında pay işgal eden Avrupa'ya karşın İslam ülkeleri ile ticari ve siyasi bağları pekiştirme amacı gütmüştür. İslam ülkeleri ile ilişkiler, salt ticari alanda tutulmaktan öte, bir tür ittifaka dönüştürülmek istenmiş ve bu amaçla, G-7'lere karşın D-8'ler kurulmuştur. Böyle bir ittifak ya da birliğin sonuçları alınmadan ve bunun için gerekli süre geçmeden Refahyol koalisyonu ömrünü tamamlamış olduğundan, böyle bir atılımın kaderi hakkında fazla birşey söylenemez. Ancak şu kadarı açıktır ki, Türkiye, kendinden çok daha geri ekonomik durumda olan ülkelerle bir birlik kurduğunda, teknolojik

alanda fazla yol alamaz. Oysa, Türkiye'nin temel sorunu hızlı birikim yapmak ve dünya teknolojik düzeyini yakalamaktır.

Türkiye'nin Gümrük Birliğine üyeliği konusunda da Refah Partisi önceki eleştirilerini geri çekip, oldukça sessiz kalmıştır. Oysa, Refah Partisi muhalefette iken Gümrük Birliği Protokolü ile Türkiye'nin tek yanlı olarak bir yükümlülük altına girmiş olduğunu, oysa siyasal ve ekonomik alanda eşit haklar düzeyinde böyle bir işbirliğine gitmesinin anlamlı olacağını vurgulamış idi. Refah Partisinin bu politikası, IMF ve Dünya Bankasına karşı olduğu gibi, oluşmuş dengeleri fazlaca sarsmamaya özen gösterildiği izlenimi vermiştir.

Refah Partisinin içte izlediği ekonomi politikaları da, yine marjinal değişiklikleri içermekle beraber, çeşitli kamu kaynaklarının yönlendirilmesi ve kamu politikalarının oluşturulması açısından, kendi grubuna yönelik bir görüntü sergilemiştir. Bu politikaları iki ana politik çizgi üzerinde izlemek olasıdır. Bunlardan birincisi, yukarıda da bahsedildiği gibi, kayıt-dışı kesimlerin üzerine gidilmemesi politikasıdır. Ekonomide kayıt-dışılığın korunması ve hatta yaygınlaştırılması, bir yandan Refah'ın ekonomik tabanını oluşturan orta ve küçük boy ekonomik ünitelerin korunması ve geliştirilmesine, diğer yandan da çeşitli kaynaklardan taraftarlara akan değerlerin gizlenmesine hizmet etmiştir. Bu nedenle, Refah Partisi ekonomiyi kayıt altına alma mantığına hiçbir zaman sıcak bakmamıştır.

Refah Partisinin kendi grubuna yönelik ikinci politik çizgiyi, küçük ve orta boy işletmeleri de potansiyel oy tabanı olarak görerek, KOBİ mantığını toplumda işlemeye özen göstermesi oluşturmıştır. Yoğun işsizlik sorunu ile karşı karşıya olan Türkiye, KOBİ'lere bir kurtarıcı olarak yaklaşırken, aynı anda ülkeyi teknolojik atılımdan uzak tutma gafleti yaşadı. Günümüz ile teknoloji düzeyinde ufak üretim ünitesi, KOBİ'lerden çok farklı ve başka bir şeydir. Dolayısıyla, KOBİ'leri küçük fakat teknoloji-yoğun üretim ünitesi olarak görmek yanlıştır. Refah Partisi, bilerek veya bilmeyerek, bu yanlışı yapma yoluna girdi. Yoğun birikim gerektiren teknolojik atılım yerine, yoğun emek is-

tihtam edebilen KOBİ tercihi öne çıktı. Dün olduğu gibi, bugün dahi Türkiye'nin geleceği açısından yapılabilecek en büyük hata olan emek-yoğun KOBİ politikası, maalesef, Refah Partisi tarafından da destek görmüştür.

Ekonominin genel göstergelerine baktığımızda, Refahyol döneminde çok ciddi bir değişimin olduğu gözlenmemektedir. Büyüme hızı oranı, kümülatif olarak, 1996 yılında üç aylık dönemler itibariyle %9,6, %8,6, %7,1 ve %7,4 değerlerini vermiştir. 1997 yılı ilk üç ayında ise büyüme hızı oranı %5,7 olmuştur. 1995 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren yükselmeye başlayan büyüme oranı, kendi ivmesi içinde 1996 yılının ilk üç ayında zirveye çıkmış ve sonra inmeye başlamıştır. Büyüme hızı açısından ekonomi kendi ivmesinde gelişmiş olup, Refahyol'un bu ivmede fazla bir rolü söz konusu olmamıştır.

Fiyatlar genel düzeyi de 1996 yılı boyunca artış trendini sürdürmüştür. Tüketici fiyatları, 1995 yılı sonu itibariyle %76,0 olduğu halde, 1996 yılı sonu itibariyle %79,8 oranına ulaşmıştır.

Fiyat artışlarına paralel olarak döviz kuru da yükseliş seyrini sürdürmüştür. 1996 yılı Haziran ayında 81,3 bin TL. olan dolar kuru, 1996 yılı sonunda 107 bin TL'ye yükseldi. 1996 Haziran ayındaki pariteye oranla, 1997 Haziran paritesindeki artış oranı %81,7'dir. Aynı dönemdeki Mark paritesindeki değişim oranı %58,6, kur sepetindeki değişim oranı ise %70,3'dür. Buna göre, en hızlı yükselen yabancı para dolardır. Bu nedenle, para ikamesinin Türkiye özelindeki adı 'dolarizasyon' olarak geçmektedir. Ağırlıklı olarak doların hakim olduğu birçok ülkelerde aynı kavram geçerlidir.

Refahyol dönemindeki dış ticaret ve cari işlemlerdeki gelişmelerde de fazla radikal dönüşümler görülmemektedir. İthalat, ihracatın üzerinde bir hızla gelişerek, ticaret ve cari dengeleri ciddi biçimde sarsmaya devam etmiştir. İhracatın GSMH'ya oranı, 1995 yılı sonu itibariyle %12,6 iken, bu oran 1996 yılı sonu itibariyle %12,4'e gerilemiştir. Buna karşın, ithalatın GSMH'ya oranı, 1995 yılı sonu itibariyle %20,8 iken, bu oran 1996 sonu itibariyle %22,9'a yükselmiştir. Bunun sonucunda, cari işlemler

dengesinin GSMH'ya oranı da, 1995 yılı sonu itibariyle %1,4 iken, 1996 yılı sonunda %2,4 oranına yükselmiştir.

Ekonominin itici gücü olan sanayi kesimin yıllık büyüme hızı 1995 yılı sonu itibariyle, %12,1 iken, 1996 yılı sonunda %7,1'e gerilemiştir. Bu gerileme, ekonomideki genel büyümenin sanayi alandaki yatırımlardan çok, tüketime dayalı olduğunu göstermektedir.

Sanayi alandaki kısıtlı gelişme istihdam sorununun çözülmesini güçleştirmiş bulunmaktadır. Açık işsizlere ilaveten yüksek oranda gizli işsiz de bulunduğu Türkiye'de, yatırıma dayalı kalkınmanın önemi ortada iken, Refahyol bu konuda ciddi bir atılım başlatmamıştır.

Bütün ekonomik göstergeler Refah Partisinin ekonomik tabanı olduğunu ve bu nedenle de ekonomik dinamiklerde güçlü bir değişiklik yapmak istemediğini göstermektedir. Refahyolun kısa dönemli iktidarı esnasında Refah Partisinin güçlü atılımlar yapması da fazla beklenemezdi. Ancak Refah Partisi, topluma 'adil düzen' diye tanıttığı ekonomi politikasından bu kısa iktidarı döneminde hiç söz etmedi. Refah Partisinin amacı, büyük bir olasılıkla, koalisyonda kadrolaşma ve ekonomik tabanını güçlendirme ve buradan daha güçlü olarak iktidara ulaşmak idi.

Refah Partisini iktidara taşıyan güç, tabanda oluşacak ekonomik alt yapı olacak idi. 1980 politikaları bir yandan küçük sermaye gruplarını eritip, sistem dışına iterken, diğer taraftan da düşük gelir grubuna dahil kesimleri hızla fakirleştirdi. Refah Partisi sadece yoksul ve fakir kesimler üzerinde yükselmedi. Fakat, bu gruplar yanında, Refah Partisinin ana gücü, örgütleyebildiği ekonomik alt-yapıdan geldi. İşte bu bağlamda Refah Partisi küçük ve ortaboy işletmelere dayandı. Yine aynı nedenden dolayı, Refah Partisi kayıt-dışı ekonomiye karşı ciddi ve kararlı bir mücadeleye girişmedi, girişemezdi de!

Refah Partisi kamu kesimi yönetiminde de, geçmiş iktidarlara göre fazla bir değişim gerçekleştirmemiştir. Kamu kesiminin küçültülmesi, özelleştirme vb. gibi konular, tüm önceki eleştirilerine rağmen, Refah Partisinin de ağırlıklı olarak gündemini işgal etmiştir.

Kamu açıklarının kapatılması konusuna Refah Partisinin yaklaşımı, hiçbir radikal ve çözücü önlem geliştirilmeden, yüzeysel ve geçiştirici olmuştur. Bu konuda Refah Partisi iki önlemi uygulamaya koymaya çalışmıştır. Birincisi, 'havuz sistemi' adı verilen ve tüm kamu kurum ve kuruluşlarının nakit hareketlerinin bir merkezde kümelenmesi sistemidir. Bu yolla, piyasadan çok daha düşük faiz oranı ile kamunun kaynak gereksinimi karşılanmaya çalışıldı. Bu politikalarla, hazine ihaleleri ağırlıklı borçlanma faizi bileşik yüzdesi, 1995 yılı Aralık ayındaki 182,6 değerinden, 1996 yılı içinde Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında, sırası ile, 127,2, 126,0, 125,5 ve 127,8 değerlerine geriletebildi. Aynı değerler, 1997 yılı Ocak ve Şubat aylarında ise, daha da gerileyerek, 108,0 ve 106,7 değerlerine indi. Nitekim faizlerdeki bu gerileme dikkate alınarak, 1997 Bütçesinde faiz ödemelerinin bütçe içindeki göreceli ağırlığı bir önceki yıl bütçesine göre düşük tutuldu. Faiz ödemelerinin bütçedeki payı, 1996 Bütçesinde %36,9 iken, bu oran 1997 Bütçesinde %29,8 olarak verilmiştir. Ancak, 1997 Bütçesindeki bu oranın gerçeği tam olarak yansıtmadığı düşünülmektedir.

Refah Partisi kamu açıklarına çare olarak özelleştirme gelirlerini cömertçe ileri sürdü. Bu cümleden olarak, 1997 Bütçesi'nde, 'Devlet Patrimuvanı Gelirleri' kalemine 1,170 katrilyon TL'lık gelir tahmini koyulmuş ve faiz giderlerinin yaklaşık üçte ikilik bölümünün bu gelirlerle karşılanacağı öngörülmüştü.

Bir yandan faizlerin bastırılması, diğer yandan gelirlerin şişirilmesi ile Refah Partisi 1997 Bütçesini denk olarak bağlamıştır. Söz konusu düşük ve yüksek tahminler için düzeltme yapıldığından, 1997 Bütçesinin de 2 katrilyon TL. dolayında bir açıkla bağlandığı anlaşılmaktadır.

Bütçenin denk bağlanması, borç stoğunun sabitleştirilip, faizlerin olağan bütçe gelirleri ile karşılanması anlamını ifade etmektedir. 1997 Bütçesinin samimi olarak denk bağlanmış olması durumunda dahi, bütçe açığı sorunu kapanmış olmayacak idi. Zira, 1997 yılı faiz giderlerinin büyük bir bölümünün 'Devlet Patrimuvanı Gelirleri' kaleminden karşılanıyor olması, gelecek

yıllardaki faiz giderleri için kaynak arama sorununu çözmüş olmuyordu. Kaldı ki, borcun anapara tutarı değişmemiş olacağından, her yıl aynı tutarda faiz ödemesi ile karşı karşıya kalınması da kaçınılmaz idi. Bütçe açıkları sorununa gerçekçi çözüm, uzun-dönemli ve radikal önlemler içerir.

Gerçekçi olmamakla beraber 'denk bütçe' yaklaşımı, kamu açıkları konusuna radikal çözüm arayışını gündeme getirmesi açısından önemlidir. Ancak, böylece gündemde üst sıralara yerleştirilmeye çalışılan konu, maalesef, palyatif önlemlerle geçiştirilmeye çalışıldı. Kamu açıkları sorunu, bir alt-yapı ve ekonomik işleyiş sorunu olarak değil, fakat bir tür bütçeleme hatası sonucunda oluşan teknik bir sorun olarak algılandı. Oysa, sorun aslında kamu açıkları değil, fakat ekonominin açığı sorunu idi. Ekonominin açığı sorunu ise, bütçe teknik ve önlemleri ile düzeltilemezdi. Konuya böyle bir ciddiyetle yaklaşp, ekonominin kaynak sorunu biçiminde ele almak gerekiyor idi. Zira, görüntüsel olarak kamusal açık olarak beliren sorun, aslında ekonomik açığın kamu kesimine yansımış biçimidir. Bu nedenle, gelecek iki bölümde kaynak sorunu, sistem dinamikleri açısından ve üretilen kaynak paketleri bağlamında işlenmektedir.

Refahyol koalisyon ile, iktidara ulaşan Refah Partisinin yükselişini, radikal akımlarla ya da sosyal güvenlik kapsamına alınmayan grupların desteği ile açıklamak yanlış olmasa da, eksik olur. Refah Partisinin yükselişi, altına çekebildiği ekonomik tabanla açıklanabilir. Küçük ve ortaboy işletmelerin 1980 politikaları ile büyük sermaye karşısında erimeye başlaması, Refah Partisine tarihsel misyon kapısını açtı. Böylece kendisine ekonomik taban bulan Refah, gerçek anlamda iktidar adayı oldu.

Refah Partisinin koalisyondaki görevi de, kaçınılmaz olarak, kamusal kaynak ve olanakları kendi potansiyel tabanına kanallize etmek olmuştur. Bürokraside kadrolaşmayı sürdüren Refah, böylece kendisini iktidara taşıyan ekonomik tabanını da güçlendirmeye çalıştı. İşte bu nokta Refah'ı büyük sermaye ile çatışma ortamına taşıdı. Sermaye-içi çatışma şimdilik Refah'ın aleyhine sonuçlandı. Ancak, ekonomide kaynak sorunu çözülmeden, bu

tür çatışmaların bittiğini düşünmek yanlış olur. Bu nedenle, ekonominin birinci derecede önemli olan sorunu, kaynak sorunudur.

II- Kaynak Sorunu

■ İzzettin Önder

Giriş

REFAHYOL iktidarı, ilk icraatları arasında, kaynak sorununu önplana çıkardı ve bu sorunu çözmeye yönelik bir dizi önlemler geliştirdi. Bu yazıda kaynak sorunu irdelenerek, Refahyol'un bu soruna bakış açısı ve neden böyle bir sorunu gündeme getirdiği tartışılacaktır. Tartışmanın akışı içinde, doğal olarak, algılanış biçimi ile çözümüne yönelik önlemler de ele alınacaktır.

Refahyol iktidarının kaynak sorununu gündeme getirmesi, kanımca üç temel nedene dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, DYP için de geçerli olmakla beraber, özellikle Refah Partisinin, büyük bir olasılıkla gidilecek olan bir erken seçime yönelik popülist yatırımları finanse etmek amacı oluşturmaktadır. Seçim ekonomisi mantığı ve bunun kamçılacağı harcama artışı, koalisyon koşulunda tek parti iktidarı dönemlerindeki orana daha şiddetli olur. Bunun nedeni, koalisyonun her bir ortağının, aynı ya da benzer kaynakların yönetiminde söz sahibi olan ortağı ile mücadele ediyor olmasıdır. Bu nedenle, genellikle koalisyonlarda harcama tetiklemesi tırmanırcasına, hızla yükselme eğilimi içine girer.

Refahyol koalisyonunda Refah Partisinin işi, olağan bir koalisyon ortağına göre iki bakımdan daha da zor gözükmektedir. Bunlardan birincisi, Refah Partisi giderek oyunu yükselterek tek başına iktidarı hedeflemektedir. Bu yükseliş aşamasında, böyle bir koalisyonda etkili olmamak parti açısından ciddi bir sıkıntı doğurabilir. Yükseliş trendini koalisyon döneminde de sürdürebilmek için, beklenti içinde olan seçmenlere bazı aktarımlarda bulunmak gereklidir. Kaldı ki, koalisyon içinde de olsa, partinin iktidara geldiğini gören seçmen, bu durumda beklentilerinin fiiliyata dönüştüğünü de görmek ister.

Bu bağlamda Refah Partisinin ikinci güçlüğü, kaynakların büyük bölümünün koalisyonun öbür partisinin tabanında olma-

sı ve Refah'ın kaynak kaydırma girişimlerine bu kesimin sempatik bakmamasıdır. Bu açıdan, Refah Partisinin sol partilere yüz vermemesi, fakat sağ partilerle ilişki ve temas içinde bulunması anlamlı ve kendi açısından da fevkalade tutarlıdır. Sistem dışı bir parti gibi algılanan Refah'ın iktidardan uzaklaştırılmasını isteyenlerin ilk önlemleri, iktidarın mali kaynaklarını kısmak olabilir. Bu bakımdan da Refah, diğer sağ partilere göre biraz daha dezavantajlı görülmektedir. Dış güçlerin Refah Partisi üzerinde etkili olma kanalları da aynı niteliktedir. Türkiye'nin ağır borçlu konumunda bulunması Refah'ın konumunu daha da ağırlaştırmaktadır.

Kaynak sorununun gündeme gelmesinin, partilerden ve koalisyondan bağımsız, ikinci ve daha teknik bir nedeni de, kamu gelir ve gider dengesinin fevkalade bozulmuş ve bu bozukluğun tüm ekonomiyi büyük şoklara açık hale getirmiş olmasıdır. 1980 politikaları sonucunda bugün ulaşılmış olan nokta, kamu açıklarının sürdürülebilirliği konusunu ciddi olarak topluma dayatmaktadır. 1996 yılı bütçe uygulaması sonuçlarına göre, ilk altı ay içinde gerçekleşen bütçe açığı öngörülenin çok üstünde çıkmış, bu arada harcamaların %44'ü de faiz ödemelerine gitmiş bulunmaktadır. Böyle bir bütçe yapısı sadece kamu sektörünü çökertmekle kalmamakta, fakat ekonomide de çok büyük tahribat yaratmaktadır. Bu açıklar, finansman yönetimine göre, kaçınılmaz olarak, enflasyon ve/veya faiz artışına neden olmaktadır. Finansal liberalizasyon uygulamasında çok büyük bir önem kazanan mali disiplin zayıfladığında, ülke hızla cari açık vermeye ve belirli aralıklarla finansal krizler yaşamaya başlamaktadır.

Mali disiplin sağlamada en sağlıklı yol olağan kamu gelirlerini arttırmak olmakla beraber, kısa vadede borçların anapara tutarını törpüleyerek faiz ödemelerini hafifletmek de bir yöntem olarak düşünülmektedir. Bazı kamu varlıklarının satılması çabalarının temel amacı borç stoğunu eritmeye yöneliktir. Gerçekten, borç stoğu eritebildiği derecede, hem bütçe üzerindeki mevcut faiz yükü hafifletilebilir, hem de buna bağlı olarak, ekonomide genel faiz haddinde belirli bir gerileme görülebilir. İşte

böyle bir amaçla, yani borç stoğunu eritebilmek için, hükümetler ciddi bir kaynak arayışı içine girmektedir.

Refahyol hükümetinin kaynak arayışının bir başka nedeni de politik olabilir. Her yeni iktidarın en temel savunması, çok kötü bir mirasın devralınmış olduğudur. Bu sav çok çeşitli biçimlerde ileri sürülebilir. Bu çeşitli yöntemlerden enaz yıpranmış olanını kullanmak, ileri sürülen savın görüntüsünü ve gücünü artırır. Kaynak ihtiyacı içinde olduğunu ileri süren hükümet, bunun içinde özellikle de Refah Partisi, bu yolla seçmene verdiği mesajı da çeşitlendirmiş olmaktadır. Bunlardan birinde, topluma, **'Eski iktidarlar kaynak sorunu üzerinde hiç durmamışlar, biz bu temel sorunu ele alıyoruz!'** mesajı verilirken, bununla bağlantılı olarak, **'Bu kadar kaynakla, şimdilik verilenlerle yetinin, ileride kaynaklar artınca daha fazlasına kavuşacaksınız!'** gibi seçmenin dikkatini ileriye yöneltici mesajlar da verilebilir. Böylece, hem nazik bir biçimde geçmiş karalanır, hem de ileriye yönelik umut ufku oluşturulmuş olur. Bütün bunlardan başka, günlük icraat içinde oluşabilecek hayal kırıklıkları için de seçmen gözünde fevkalade geçerli mazeret bulunmuş olur.

Kaynak Sorununun Gerçek Temeli

Kaynak sorunu, iktisadın, Lionel Rabbins tanımına göre, ezeli ve ebedi bir konudur. Zira iktisat, kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçlar arasında geliştirilen çözüm yol ve yöntemleri olarak tanımlanırken, kaynak konusu mutlak değil, göreceli bir konuma dönüşmektedir. Bu bağlamda, en zengin ekonomilerin de kaynak sorunu ile başbaşa olduğu tartışmasızdır. Böyle bir yaklaşım içinde kaynak konusu kronik bir sorun olarak görülebilir.

Özü itibariyle kronik bir konu olarak görülen kaynak sorunu, bazı ekonomilerde ve bazı dönemlerde akut olarak su yüzüne çıkabilmektedir. Kalkınmakta olan ülkeler kaynak sorununu çok yoğun ve akut olarak yaşarlar. Çünkü bu ekonomilerde hızlı nüfus artışı, hızlı kentleşme ve sosyal uyanış yanında ekonomik olanaklar aynı hızda arttırılamamaktadır.

Türkiye'nin özel konumuna eğildiğimizde, kalkınmakta olan

ekonomilere özgü tipik sorunların yanında, Türkiye'ye ve Türkiye'nin içinde bulunduğu oluşumlara özgü sorunların da bulunduğunu ve bu nedenle ekonominin ciddi bir kaynak sorunu ile karşı karşıya olduğunu görürüz.

Türkiye, oldukça genç ve oldukça büyük bir hızla artan nüfus yapısına sahiptir. Nüfusun genç olmasının bir avantajı oluşturmada, nüfus artışı hızının yüksekliği de ciddi bir olumsuzluk yaratmaktadır. 1950 ve 1960'larda, yılda %3 dolayında seyreden nüfus artış hızı, günümüzde %1,8 dolaylarına gerilemiş bulunmaktadır. Bu gerilemeye rağmen, günümüz koşullarına göre hâlâ çok yüksek olan bu artış oranı, ekonominin üzerinde tüketim baskısını yoğunlaştırarak, birikim hızını olumsuz etkileyen bir etki yaratmaktadır.

Günümüzde insan hakları konusunun önem kazanması nedeni ile, ekonomik kalkınma açısından salt nüfus artışı bir avantaj olmaktan çıkıp, ekonomi üzerinde yük oluşturan olumsuz bir faktöre dönüşmektedir. Bu olumsuzluk iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birinci şekil ile, hızlı nüfus artışı aynı hızla eğitim hizmetleri ile teçhiz edilemediğinden dolayı, insan kaynakları konusunda gerekli hızla ilerlenememektedir. Bu yönü ile hızlı nüfus artışı, beşeri sermaye birikimi önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Hızlı nüfus artışının ikinci olumsuz yönü, maddi sermaye birikimi önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Nüfus artışı, veri ekonomik kaynaklar üzerinde yapılabilecek tasarrufu olumsuz etkilemektedir. Birikim ve sabit sermaye yatırım hızı gereği biçimde yükseltilemeyince, ekonomide verimlilik artışı ve gelir artış hızı fazla yükseltilememektedir.

Türkiye'deki tasarruf ve sabit sermaye yatırımlarına baktığımızda, bu alanlarda henüz arzulanan düzeylerde olmadığımız görülmektedir. Yurtiçi tasarruflarının ve sabit sermaye yatırımlarının gayrisafi milli hasılaya oranlarının verildiği **Tablo-1**'in incelenmesi ve bu oranların birkaç ekonomideki oranlarla karşılaştırılması, durumu ortaya koymaktadır. Ulaşmaya çalıştığımız bazı ülkelerde, 1990 yılı itibariyle yatırımların GSMH'ya oranı

şöyledir: Güney Kore %37,7, Endonezya %34,6, Malezya %33,7. Buna karşın, 1990 yılı itibariyle, yatırımların GSMH içindeki payı, Brezilya'da %21,3, Şili'de %20, Meksika'da %23,6, Mısır'da %20'dir. Görülüyor ki Türkiye'de oranlar, yeterli kaynak yaratabilecek düzeyde değildir.

Tasarruf ve yatırımların yeterli düzeyde olmamasının hem bir sonucu hem de geriden besleyici diğer bir faktörü de marjinal sermaye hasıla katsayısının olumsuz düzeyde gerçekleşme olgusudur. Tablo-1'in üçüncü sütununda izlenebildiği gibi, marjinal sermaye hasıla katsayısı zaman içinde giderek yükselmiştir. Bu değişimin çok doğrudan sonuçları yine aynı tablonun dördüncü sütununda izlenebilmektedir. 1963-67 döneminde ortalama yıllık büyüme hızı %6 dolaylarında iken, bu oran MSHK'nın yükseldiği 1990'lara doğru %3-4 dolaylarına gerilemektedir.

Kaynak sorunu, toplumsal arzu ve isteklerle, ekonomik olanakların bu talepleri karşılama potansiyeli arasındaki fark olarak tanımlandığında, günümüz dünyasında hızla artan toplumsal talepler karşısında, ekonomik potansiyelin aynı hızda arttırılamadığı ortadır.

Ekonomide kaynak sorununu akut hale getiren diğer bir neden de bizzat ekonomik işleyiş ile ortaya çıkmaktadır. O da, sermayenin globalleştiği ve finansal serbestinin yaşandığı bir kapitalist dünyada, dış borç ve finansal plasmanlar üzerinden dışarıya yapılan ve boyutu giderek büyüyen faiz ödemesidir. Resmi verilere göre, Türkiye, dış borç faizi olarak, yılda GSMH'nın %2,5 ile %3'ü arasındaki bir değeri dış alacaklılara ödemektedir. Buna ilaveten, kesin tutar verilememekle beraber, büyük bir miktarın da dış kaynaklı portföy yatırımcılarına ödendiği açıktır.

Ekonominin bir yandan hammadde, makina ve teçhizat olarak dışarıya bağımlı olması, fakat diğer taraftan ekonomik büyüme esnasında ihracatın aynı hızda arttırılamaması, büyüme dönemlerinde, dış ve iç açıkları da aynı anda büyümektedir. Doğal olarak, bu sorunun kökeninde ekonomik verim, ya da daha doğru bir ifade ile verimsizlik konusu yeralmaktadır.

Mevcut kıt kaynakları hızla arttırabilmek, tasarruf ve yüksek

verimli yatırımlara yönelmekle olası olduğu halde, bu iki konuda da Türkiye dezavantajlı bir konumda oluşagelmıştır. Bir kere, gelişmiş bir kapitalist dünyanın tüketim kalıplarını alan Türkiye, bozuk gelir dağılımı ortamında, ortalama tasarruf eğitimi yükseltmemekte, tam tersine, düşük düzeyde tutmaktadır. Kuşkusuz, bunun nedeni, gelirden büyük pay alan görece ufak bir kesimin, Batı ekonomilerine göre dahi çok yükek sayılabilecek bir yaşam standardını tutturmaya çalışmasıdır.

Yatırımların verimlilik düzeyine gelince, özel sektör için verimlilik değil, kârlılık önemli olduğundan ve kapalı bir ekonomi içinde tekelleri oluşumlar daima yüksek kâr sağladığından dolayı, ekonomide verimlilik daima ikinci plana atılmış, böylece ekonominin maddi kaynak yaratma gücü zayıflatılırken, gelir dağılımı bozukluğu ve bunun ortaya çıkardığı aşırı tüketim pompalanmıştır.

Tüm bu açıklamalar, kaynak sorununun sebep-sonuç ilişkisi içinde bir kısır döngü yaratarak oluştuğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle kaynak sorunu, genel ekonomik bir sorundur, uzun-dönemli bir sorundur ve bu sorun ekonominin yapısal nitelikleri ile ilgilidir. Bu konuda şu nokta da vurgulanmalıdır ki, kaynak sorunu hem geçmişten gelen bir sonuç, hem de geleceği belirlemede çok önemli rol oynayan bir faktördür.

Kaynak Sorunun Kamu Kesimine Yansıması

Ekonomide yapısal nedenlere bağlı olarak oluşan kaynak sorunu, çok çeşitli kanallarla kamu kesimine yansır ve tüm ekonomide kronik olarak seyreden bu sorunun akut olarak ortaya çıkışı da genellikle kamu kesiminde gerçekleşir. Kamu kesimi borçlanma gereksinimi, temelde ekonominin yapısal özelliklerinden kaynaklanan, fakat kamu kesimine yansıtılan açıkları, daha doğru bir ifade ile, kaynak sorununu ifade etmektedir. Zira, temel işlevleri itibarıyla kamu kesimi, özel sektör anlamında ekonomik faaliyette bulunmamakta ve gördüğü hizmetlerin maliyetini de özel sektörde olduğu gibi fiyat yolu ile finanse etmemektedir. Mülk-devlet yapısından günümüzdeki vergi-devleti yapısına dö-

nüştürmüş olan devlet, ana gelir kaynağı olarak vergiye dayandığından dolayı, kamu harcamaları veri olarak, vergi geliri düzeyi, kamu kesimi borçlanma gereksinimini belirleyen temel faktörler olmaktadır.

Toplumda düzeni korumak, sistemin aksayan yönlerini olabildiğince törpüleyerek onu yumuşatma ve meşrulaştırma işlevleri ile yükümlü olan devlet, zannedildiği gibi, vergi gelirlerine de harcamalara da fazla hakim değildir. Böyle bir konumda olan devlet, toplumsal talep ve baskılarla vergi ve diğer gelirleri arasında devamlı bir denge kurma çabası içindedir.

Tablo-2 ve **Tablo-3**'ün incelenmesinden şu noktalar açığa çıkmaktadır:

– Kamu kesimi borçlanma gereksinimi içinde en büyük kalemi Konsolide Bütçe oluşturmaktadır.

– Konsolide Bütçe harcama toplamı, ele alınan dönem boyunca, GSMH'ya oran olarak %16'dan %22,5'e yükselmiş olmakla beraber, faiz ödemelerini dikkate almazsak, birincil bütçe açığının, 1986 yılındaki %13,4 oranından, 1995 yılından ancak %15 oranına yükseldiğini görmekteyiz. Zira, bütçeden yapılan faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 1986 yılında %2,6'dan 1995 yılında %7,5'a kadar yükselmiştir.

– Konsolide Bütçe gelirlerine baktığımızda, gelirlerin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Tablo verilerini 1980 yılına kadar geriye yürüttüğümüzde, gelirlerin sadece düşük düzeyde olmadığını, fakat aynı zamanda 1980'lerin başından itibaren geriletildiğini de görmekteyiz. Tablo-3'ün gelirlerle ait verilerini geriye çektiğimizde, %14,8 olduğunu görürüz. (*Tablo-3 için kullanılan kaynak*). Diğer bir deyişle 1980'ler boyunca vergi gelirlerinde U-dönüşümü yaşanmıştır.

1980 politikaları bağlamında uygulanan ve U-dönüşümü biçiminde şekillenen vergi geliri oluşumunu vergi yükümlülerinin gücü ile açıklamak biraz kolaycı bir yaklaşım olur. Bu noktada açıklanması gereken, vergi yükümlülerinin bu gücü nereden aldığıdır. Vergi yükümlüleri bu gücü, ülkenin içine düşürülmüş olduğu döviz gereksinimi ve, maalesef, verimsiz sanayi yapısın-

dan almışlardır. 1980 politikaları, ekonomiyi dışa açarken, dönemin başlangıcında yükseltilecek döviz kuru ve verimsiz üretim koşulları, bir yandan ücret bastırmaları, diğer yandan da yoğun kamu sektörü desteği ile telafi edilmeye çalışılmıştır. İşte böyle bir geçişte sermaye üzerindeki vergi yükü, kısmen dolaylı vergilere kısmen de tüketicilere yansıtılabilen tür vergilere kaydırılmıştır. Buna rağmen, sermayeye sağlanan vergi avantajının bir bölümü telafi edilememiş ve açık olarak bütçeye yansımış bulunmaktadır.

1980 politikaları vergi sisteminde çok yoğun istisna ve muafiyet hükümleri getirerek, mükellefler arasında büyük fark yaratmıştır. Daha çok ihracata yönelik büyük firmalara çok büyük vergi ayrıcalığı sağlanırken, orta ve ufak firmalar görece dezavantajlı bir konuma girmiş oldular. Bu durum, vergi dışı kesimin oluşumunda önemli bir faktör oldu.

Bir yandan vergi ayrıcalıklarının, diğer yandan da giderek genişleyen vergi-dışı kesimin neden olduğu kamu açıkları, borçlanma yolu ile finans kesimini körükledi. Finans kesiminin, hem aşırı mobil ve duyarlı olması, hem de kamu açıkları nedenlerine bağlı olarak vergi dışı tutulması, ekonominin önemli bir bölümü itibarıyla finans kesimine olmak üzere, sermayeye yönelik ciddi bir aktarım mekanizması kurulmuş oldu.

Bu açıklamaların bir cümlede özeti, ekonominin kronik açığının, vergi gelirlerinin geriletilmesi yolu ile kamu kesimine yansıtılması ve kamu kesimi borçlanma gereksinimi görüntüsü altında akut konuma dönüşmesi, şeklinde yapılabilir. Bu özet cümle mevcut durumu tanımlamakta, fakat böyle bir oluşumun nedenini açıklamamaktadır. Vergilerin hafifletilmesi, özel sektör üzerindeki yükün kamu sektörüne deplase edilmesi demektir. Nitekim bu yük, büyüyen kamu açıklarını ve giderek şişen borç stoğunu oluşturmuştur. Doğal olarak, bu oluşumun sonucunda faiz yükü arttı ve büyüyen bu yük diğer kamu harcama kalemlerini sıkıştırmaya başladı.

Ekonominin yapısal nedenlerinden ileri gelen ve kamu sektörünü olumsuz etkileyen kaynak sorunu, özel sektörün de yaptığı aktarımlarla bu sektörde daha da derin görüntüler vererek

akut hale gelirken, kamu kesimi, doğrudan bütçe kalemlerine yansıyan ve yansımayan kaynaklar yaratma çabası içine girmiştir. Kamu kesiminin kullandığı birinci kaynak kısılan bütçe içi yatırımlardır. Tablo-3'den rahatça görüldüğü gibi, ele alınan dönem boyunca bütçe yatırım harcamaları yarıyariya indirilmiş bulunmaktadır. Kamu yatırımları, özel sektör ve tüm ekonomi için alt yapı niteliğinde olduğundan, bu kalemdeki aksama ekonominin ve özel sektörün verimliliğini olumsuz yönde etkiler. Bunun anlamı, topluma uzun-dönemli, görünmez bir yük yıkmaktır.

Tablo-3'den görüldüğü gibi, KİT'lere yapılan transferler de fevkalâde cılız kalmıştır. Bunun sonucunda KİT'ler kanalı ile yapılan yatırımlar da fevkalâde geriletilmiştir. Yatırımlardaki tüm bu olumsuz gelişmeler topluma yıkılan yük anlamına gelmektedir.

Kamu sektörü içinde de kaynak yaratma çabasına girilmiştir. Kamu personeli maaşlarının, özel sektördeki gelire göre düşük olan düzeyi, bizzat bu personel üzerine salınan vergi niteliğinde bir yükür. Doğal olarak, düşük kademelerde istihdam edilen kamu personelinin özel sektördeki alternatif getirisi yüksek olduğundan dolayı, bu kademe personel üzerinde bu tür bir yük söz konusu değildir. Ancak, kamu personeline üst kademelere doğru çıkıldıkça, nitelikli personelin kamu sektöründen sağladığı gelir ile özel sektördeki potansiyel gelir gücü arasındaki fark açılmakta ve bu fark personel üzerinde aynen vergi yüküne benzer bir yük oluşturmaktadır. Buna karşı kamu personelinin tepkisi, kalite kaybı biçiminde ortaya çıkmaktadır. Böylesine olumsuz bir etkinin sonuçları sadece kamu sektörü sınırları içinde kalmamakta, fakat tüm ekonomiye dalga dalga yayılmaktadır. Eğitim, sağlık, genel idare ya da adalet hizmetleri gibi hemen tüm kamu hizmetlerinde görülen kalite erimesi, özellikle bu hizmetlerde istihdam edilen nitelikli elemanlar üzerinde, bunların özel sektörde sağlayabileceği gelir ile kamu sektöründe fiilen elde ettikleri gelir arasındaki farktan kaynaklanan fiili bir vergi uygulaması sonucunda oluşmaktadır.

Kısaca denebilir ki, ekonominin genel kaynak sorununun,

vergi hafifletilmesi yolu ile kısmen kamu sektörüne deplase edilmesi, bu yükün telafisine yönelik olarak, kamu harcama kalemlerinde ciddi değişimlere neden olmaktadır. Ne var ki, özel sektörün kurtulduğunu sandığı yük, çeşitli kanallardan, yine özel sektörü de paylaşıma ortak etmektedir. Bir farkla ki, özel sektör içinde yükü kovanlarla yükü yüklenenler farklılaşmaktadır. Vergi yükünü hafifleten ekonomik ajanların yanında toplumun diğer kesimleri de yükü paylaşmaktadır. Kamu hizmetlerinde kalite erimesi biçiminde oluşan yük tüm topluma yayılırken, ilk aşamada vergi hafifletilmesi yolu ile yükten kurtulmaya çalışan ekonomik ajanlar da bundan payını alırken, bu yükü tüketicilere daha kolay yansıtabilme olanağına da kavuşmuş olmaktadır. Hattâ bu süreç, piyasa fiyatlarını belirlemede etkin olan güçlü ajanlara fazla bir külfet oluşturmazken, zayıf konumdaki firmaları zor durumda bırakarak, ekonomide tekelleşme sürecini de, kendi etkisi çapında, güçlendirebilir.

Giderek artan kamu açıkları karşısında kamunun geliştirdiği diğer kaynak çekme (kaynak yaratma değil!) araçları da monetizasyon adı verilen para arzı artışı ve/veya Merkez Bankası dışı kaynaklardan yapılan borçlanmadır. Bunlardan birincisinde, doğrudan etki olarak, fiyatlar yükselir. İkincisinde ise, doğrudan etki olarak, faiz haddi yükselir. Dikkatli incelendiğinde, para arzı artışı ve borçlanmanın, kaynak yaratıcı birer araç olmayıp, özel sektörden kamu sektörüne kaynak kaydırıcı araçlar olduğu görülür.

Günümüz akımları içinde ileri sürülen diğer kaynaklar arasında, kamu sektörünün küçültülmesi ve özelleştirme de sayılmaktadır. Her iki kalem de tüm ekonomi açısından kaynak niteliğinde görülemez. Hatta kamu sektörü içinde görülen bazı hizmetler özel sektöre devredildiğinde, kamu sektöründe olmayan ve özel sektörde olan kâr faktörü devreye gireceğinden, ekonominin kaynak gereksinimi hafiflemez, tam tersine, artar. Ancak böyle bir işlem, kamu sektörüne bir defalık belirli bir aktarım sağlayabilir. Verimlilik farkı olmadığı koşulda, özelleştirmede de durum aynıdır. Tüm ekonomi için transfer niteliğinde olan özelleştirme, kamu sektörüne bir defalık parasal olanak sağlar.

Önerilen Çözümlerin Değerlendirilmesi

Ekonominin yapısal nedenlerinden kaynaklanarak kamu sektörünü etkileyen kaynak sorunu yanında, özel sektörün kamu sektörüne deplase ettiği kaynak sorunu da kamu sektörü üzerinde gerçekten çok büyük bir yük oluşturmaktadır. Bu yükün altında kalan kamu kesimi, bir yandan harcama kalemlerinde gerekli artırımları yapamayarak, hatta onları kısarak, bir anlamda kamu kesimini vergilendirmekte, diğer yandan da monetizasyon ve/veya borçlanma yöntemleri ile ekonomiye dolaylı yollardan yük yüklemektedir. Böyle bir açmaz içinde iç koşullardan kaynaklanan, dış çevrelerde hakim görüşe de paralel olan özelleştirme ve kamu kesiminin küçültülmesi görüşleri doğrultusunda uygulanmaya çalışılan politikalar da, esas itibarıyla, kamu sektörüne kaynak aktarmaya yöneliktir.

Kamu kesiminde yoğun olarak duyulan kaynak ihtiyacı gerçektir. Zira, kamu kesimi küçültülmeyeceği gibi, kaynak açığını kapatmaya yönelik yan önlemler de ekonomide ciddi tahribat yapmaktadır. 1980 politikaları bağlamında yapıldığı gibi, vergi yükünün dolaylı vergiler alanına kaydırılması veya dolaysız vergilerin yükünü bugünkünden daha fazla orta ve düşük gelir gruplarına doğru aktarılması da fazla olası görülmemektedir. Zira böyle bir davranış Refah Partisinin tabanını rahatsız edebilir. Bu durum karşısında kaynak arayışında yeni ufuklar yaratmak Refah Partisi için de kaçınılmaz olmaktadır.

Kaynak arayışı içinde olan Refah Partisi, kuşkusuz, 1988 yılında 1 Nisanda yürürlüğe girmiş olan yasa uygulaması ile oluşturulan tasarruf fonları ile ilgili yeni yasa gibi her tarafı memnun eder bir görüntü sergileyen yüzeysel önlemlere başvurabilir. Yeni yasaya göre, hem ücretler biraz yükselecek, hem işverenin ödediği miktar kâra ilave edilecek, hem de kamu çalışanına devlet tarafından ödenen kesinti ortadan kalkmış, yani kamu sektörünün de yükü hafiflemiş olacaktır. Tabiatıyla bu önlem reel kaynak yaratmamakta, ancak kamu kesinti hissesi kadar bir miktarı kamu sektörüne kaynak olarak sağlamış olmaktadır.

Refahyol iktidarının yürürlüğe koymaya çalıştığı, bir kısmını

da yasallaştırdığı önlemler şu şekilde özetlenebilir. Bunlardan birincisi dövizde endeksli borçlanmadır. Buradaki ana amaç, borçların anapara değerini dövizde endeksleyerek sabit tutup, böylece bütçe üzerinde büyük bir yük oluşturan faiz tutarını aşağı çekebilmektedir. Dış kaynakların da rağbet edeceği düşünülen bu kaynaktan 7-8 milyar dolar dolayında bir gelir beklenmektedir. Dövizde endeksli borçlanma, kamu sektörü nihai yükünü gelecek nesillere kaydırmaktır. Diğer bir ifade ile dövizde endeksli borçlanma, gelecek nesillerin potansiyel kaynaklarından borçlanma anlamına gelmektedir.

Dövizde endeksli borçlanmanın diğer bir amacı da, borç stoğunun ortalama vadesini uzatarak, hazineyi kısa dönemde rahatlatmaktır. Kısa vadede rahatlayan hazine, borcun anapara tutarı için *roll-over* yapmayacağından dolayı, sermaye piyasası üzerinde baskı yapan kamu talebi görece hafifleyecek ve böylece piyasa faiz haddinin geriletilmesine olanak sağlamış olacaktır.

Dövizde endeksli borç mantığı, vadeyi uzatmak yanında, nominal faizin yerine reel faiz uygulanacağından dolayı, bütçenin faiz yükünü de hafifletmektir. Ancak, aşırı borçlu durumdaki kamu kesimi ile güçlü finans kesimi arasındaki müzakerede, finansal serbesti nedeni ile finans kesimi daha güçlü görülmektedir. Böyle bir politika, kamu alacaklılarının likidite derecesini zayıflatacağı için, reel faiz yükseliyor olabilir. Nihai dengeyi, bir yandan kamu sektörünün fon talebi, diğer yandan da fon sahiplerinin dövizde ve sair finansal araçlara kayabilme olanaklarına bağlı olan fon arzı belirleyecektir.

Kaynak sağlamaya yönelik diğer araçlar arasında, imar affı, bedelsiz ithalat, arazi-lojman satışı ve özelleştirme gibi politika araçları düşünülmektedir. İmar affı, hazine arazisi üzerine kurulmuş olan gecekondü sahiplerinin, bedel karşılığı, tapulandırılması esasına dayanmaktadır. Bu kaynaktan 300 trilyon lira dolayında bir gelir beklenmektedir. Ancak, fevkalâde büyük spekülasyon ve yolsuzluklara açık olan bu tasarının, eleştirilere rağmen uygulanması hayli güç görülmektedir.

Kamu kuruluşlarının bünyesinde bulunan arazi ve lojmanların,

belirli kriterler çerçevesinde satışı da, kaynak sağlama konusunda diğer bir önlem olarak sunulmaktadır. Bu konuda çok çeşitli çevrelerden gelen yoğun tepkilerin aşılp, uygulamaya geçilmesi halinde, kısa vadeli ve görüntüsel olarak bütçeye gelir sağlanması gerçekleşecek olmakla beraber, uzun dönemde kamu kesimi ve kamu kesimi personeli üzerine yük yıkılmış olacaktır. Lojman ve hattâ dinlenme tesisi, bugün bütçeye yük yıkmakla beraber, kamu personeline aynı kalitede hizmetin verilebilmesi için yapılması gereken mali aktarım bu rakamdan daha yüksektir. Lojman satışı, sonuçta, lojman ve tesislerden yararlananların reel gelir ve refah düzeyini geriletmiş olacaktır. Diğer bir deyişle, lojman satışı ile bütçeye sağlanan gelir, buralardan yararlananların refah düzeyinin geriletilmesi bedeline karşılık gerçekleştirilmiş olacaktır.

Hazine arsalarına geline, aynen özelleştirmede olduğu gibi, bu arsaların da piyasa rayicinin altında satılma olasılığı karşısında, kısa dönemli gelir karşılığında, uzun dönemde kamu kesimi zarara uğratılmış olabilir. Kaldı ki, lojman ve arazi satışı bir seferlik gelir sağlayarak, borç stoğunu küçültülebilir; fakat borç birikiminin önlenmesine aynı düzeyde katkıda bulunamaz. Lojman satışı sonucunda harcama kısıntısı yapılmış olacağından dolayı, bu işlem, borç birimine de katkıda bulunulmuş gibi düşünülmüyor olabilir, fakat bunun karşılığında kamu kesimi bir maliyet de yüklenmiş, lojmanlardan yararlanan kamu personelinin refah düzeyi geriletilmiş olmaktadır.

Kaynak yaratma konusunda diğer bir araç da bedelsiz otomobil ve makine ithalatı olarak ileri sürülmektedir. Yerli üreticilerden yoğun bir tepki aldığı için durdurulan bu politika aracının amacı, yurt dışında çalışan işçilerin tasarruflarını çekmektir. Merkez Bankasında süper Döviz Hesabına 30.000 Mark yatıran işçilerin kullanılmış otomobil ve makina getirebileceği öngörülen bu proje ile ancak 2-3 milyar dolarlık kaynak yaratılacağı anlaşıldı. Bu kaynak da nihai olmayıp, borç niteliğinde görülmelidir.

Kaynak yaratma konusunda en fazla güvenilen araç özelleştirme olarak görülmektedir. PTT'nin T'si, Etibank, THY gibi güçlü ve kârlı kamu işletmelerinin satışı ile önemli gelir sağlanacağı

düşünülmektedir. Bu tür özelleştirmeler, gerçek piyasa değerinde yapılıyor olsa da, bir seferlik kaynak sağlayan, fakat, uzun dönemde kaynak kaybına neden olan, transfer niteliğinde işlemlerdir. Satışa çıkarılan işletmeler kârlı ve tekel konumunda olduğundan, söz konusu satışlar hem ileri dönemlerde oluşacak kârlardan kamu sektörünü mahrum bırakacak, hem de özel sektörde güçlü tekeller yaratarak, kamunun vergi ve harcama konusundaki kararlarında bağımsızlığını zedeleyebilecek niteliktedir.

Kaynak konusunda diğer bir önlem de, peşin ödenen vergi borcuna indirim tanınarak, yükümlülerin vergilerini vadeden önce ödemelerini sağlamaktır. Vadeden önce yapılan ödemelerde her gün başına yıllık % 0,8 oranlarında indirim sağlama yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Bu önlem de, kesinlikle, nihai bir çözüm değildir. Sadece bir seferlik rahatlatma getirebilecek olan bu önleme, yüksek piyasa faiz haddi karşısında yükümlülerin rağbet etmesi fazla olası görülemez.

Kamu sektörüne kaynak oluşturmak amacı ile geliştirilen politika araçlarının temel nitelikleri şöylece özetlenebilir.

- Hemen tüm araçlar bir seferlik kaynak yaratmaya yönelik olup, devamlılık arzetmemektedir.
- Döviz endeksli borçlanmada olduğu gibi, bu araçlardan bazıları, gelecek nesillerin potansiyel kaynaklarına yönelerek, ekonominin yüküne gelecek nesilleri de, daha yoğun bir biçimde, ortak etme eğilimi taşımaktadır.
- Lojman satışı gibi durumlarda, bir seferlik gelir, kamu personelinin uzun dönemli refah bedeli karşılığında sağlanmaya yöneliktir.
- Özelleştirmede, lojman ve hazine arazisi satışlarında fiili bedellerin gerçek değerinin altında oluşması halinde, kamu sektörü fiili gelir sağlama karşılığında, uzun vadeli refah kaybına uğramaya aday görülmektedir.
- Kaynak politika araçlarından hiçbiri gerçek anlamda ve devamlılık arzeden bir nitelik taşımamaktadır. Diğer bir ifade ile, kamu sektörünün temel gelir kaynağı olan vergiler konusu gündeme dahi getirilmemiştir.

Sonuç

Refahyol hükümetinin gündeme getirmiş olduğu kaynak sorunu, uzun dönem boyunca oluşan ve ekonominin yapısal nedenlerinden kaynaklanan ciddi bir sorundur. Bu sorun, salt kamu sektörünün sorunu olmayıp, tüm ekonominin sorunudur.

Özel sektör çok çeşitli yöntemlerle kaynak sorununun ağırlık merkezini kamu sektörüne kaydırmış bulunmaktadır. Böylece, tüm ekonomiyi ilgilendiren sorun, kamu sektörü sorunu niteliğine dönüştürülmüştür. Kamu sektörü, hem genel kaynak sorunundan payını almakta, hem de özel sektörün yansıttığı yükün altında kalmaktadır.

Kamu sektörü, üzerindeki bu ağır yük karşısında hem refleks ayarlamalarla hem de iradi önlemlerle bazı politikalara yönelmektedir. Bunların başında bazı kamu harcama kalemlerini kısmak gelmektedir. Böylece, kamu sektörü, üzerindeki yükün önemli bir bölümünü bizzat kendisini eriterek karşılamaktadır. Ancak, bu şekilde eritilen kamu sektörü, uzun dönemde ekonomide ve özel sektörde ciddi verimlilik kaybına yol açmaktadır.

Kamu yatırımlarının daraltılması, kamu çalışanlarına toplu sözleşme ve grev hakkının tanınmaması, hem maddi hem de beşeri sermaye unsuru itibarıyla, kamu kesiminin eritilmesi anlamına gelmektedir. Özel sektörün ve tüm ekonominin bir tür maddi-idari ve beşeri alt yapısı niteliğinde olan kamu sektörünün erimesi ve çürümesi, aslında bir tür kaynak kaybıdır ve tüm ekonomiye ciddi bir yük yığmaktadır.

Özelleştirme ise, bazı kamu malvarlıklarının satışı biçiminde, bir tür transferdir. Özelleştirme, kamu kesimine bir defalık bir olanak yaratma özelliğine sahiptir. Özelleştirme, kamu sektöründe verimsiz olan bir işletmenin özel sektörde verimli olabilmesi koşulu ile ancak tartışılabilir bir konudur. Aksi takdirde, sadece işletme kârını yükseltme amacı, özelleştirmenin gerekçesi olamaz. Bunun da ötesinde, kamuya bir defalık gelir sağlama amacı ise, özelleştirme açısından hiçbir şekilde dikkate değer bir gerekçe oluşturamaz.

Gerek özelleştirme gerek kamu sektörünün küçültülmesi po-

litikaları, kamu sektörüne parasal olanaklar sağlayabilmekle beraber, tüm ekonomi açısından bakıldığında kaynak niteliğinde görülemez. Her iki uygulamada da olmak üzere, özellikle de kamu sektörü içinde görülen bazı hizmetlerin özel sektöre gördürülmesi halinde, kamu sektöründe olmayan fakat özel sektörde büyük bir paya sahip olan kâr faktörü nedeni ile, ekonomi açısından reel kaynak yaratılmamış, tam tersine kaynak gereksinimi arttırılmış olur. Özelleştirme ve bazı kamu hizmetlerinin özel sektöre ihalesi sonucunda oluşan yoğun taşeronlaştırma, sendikasılaştırma ve ücret bastırmaları, ortaya çıkan yeni kaynak gereksiniminin ve ekonomideki güç dengesinin bir sonucudur.

Refahiyol hükümetinin geliştirdiği kaynak projesi içinde yer alan önlemlerin hiçbirisi gerçek anlamda ve devamlılık arzeder nitelikte değildir.

Kaynak sözcüğü, ya mevcut kaynakların miktarını azaltmadan ekonomiye yapılan bir katkı, ya da mevcut kaynakların kullanım bileşimini yeni kapasite yaratacak biçimde değiştirmek anlamı ifade eder. Bunlardan birincisi, ekonomiye dış kaynak sağlanarak, ikincisi ise tüketimi kısıp, tasarrufu attırarak gerçekleştirilebilir. Kaynak sözcüğü salt kamu sektörüne değil, fakat tüm ekonomiye özgü bir kavram olduğundan dolayı, genellikle ekonomide kaynak aktırımı sağlayan, yani mevcut tüketimi kısan önlemlere ya da tüm ekonomiye dışarıdan yapılan net aktarımlara ancak reel kaynak olarak bakılabilir. Böyle bir tanımlama çerçevesinde, mevcut birikimi eriten, yeni birikimler önüne engel koyan politika uygulamaları, bunlar kamu kesimine parasal olanaklar sağlasa dahi, tüm ekonomi ve kamu sektörü açısından reel kaynak olarak nitelendirilemez. Kaynak sıkışıklığı karşısında bütçede gözlenen, yatırımların daraltılması, kamu personelinin nitelik olarak eritilmesi, hep bütçeye parasal olanak sağlayan, fakat gerçekte reel kaynak niteliğinde olmayan, hatta reel kaynağı eriten politikalardır.

Kamu kesiminin içine düştüğü kaynak sorununun, hem ekonomik anlamda kaynak yetersizliği hem de özel sektörün deplase ettiği yüklerden oluştuğu dikkate alındığında, bu sorunu çöz-

meye yönelik önlemlerin de bir yandan ekonomide reel kaynak yaratmaya, diğer yandan da özel sektörden daha fazla kaynak aktarmaya yönelik olması gerektiği anlaşılmaktadır. Dış kaynağı hariç tutarsak, böyle bir politikanın iç tüketimi kısmayı amaçlaması kaçınılmazdır. Hem iç tüketim kısılmalı, ki reel iç kaynak budur, hem de özel yatırımların bir bölümü de kamusal yatırımlara dönüştürülmelidir. Özel yatırımların kamusal yatırımlara dönüştürülmesi siyasal, fakat ideolojik olmayan teknik bir karar olarak görülmelidir. Bunun amacı, kamu ve özel yatırımlar arasında optimal dengeyi sağlamaktır. Çok cılız kamu yatırımları üzerinde yükselen özel yatırımlarda verimlilik düzeyi gereği kadar yüksek olamaz. Dengeli kalkınma için kamu ve özel yatırımlar arasında da belirli bir dengenin kurulması kaçınılmazdır. Kaldı ki, kamu sektörünün bölgesel dengesizliği hafifletme, beşeri sermaye oluşumunun sağlama vb. gibi özel yatırımların amaçları dışında kalan hedefleri de vardır.

Özel tüketimi adaletsizlik yaratmadan kısabilmek için adil bir vergi sistemi uygulamak gerekmektedir. Adil bir vergi sistemi; gelire dayalı artan oranlı doğrudan vergiler ve lüks tüketime dayalı dolaylı vergilerden oluşan bir yapı niteliği sergilemelidir. Böylece oluşturulan vergi sistemi, ekonominin kapasitesi dahilinde, yeterli düzeyde gelir sağlamalıdır. Türkiye’de vergi yükü, ekonomik olarak Türkiye ile benzer durumda olan ülkelerle karşılaştırıldığında hafif kalmaktadır. Kaldı ki, fiili vergi yükü, nominal vergi yükünün çok altındadır. Bir defa söz konusu oranlamada kullanılan vergi geliri tutarı gerçek olduğu halde, milli gelir rakamı kayıt dışı ekonomi nedeni ile, gerçek değerinden oldukça düşüktür. İkincisi, vergi gelirleri, iadeler kapsamadan, gayrisafi olarak gösterilmektedir. Şu halde, gerekli düzeltmelerin yapılması halinde, fiili vergi yükü, görünenden çok daha hafif çıkar.

Kaldor Raporunda (1961) vergi politikaları arasında, kamu kesimine gelir sağlamak ve özel sektöre teşvik vermek olarak iki çelişkili hedef belirtilmekte ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde birinci hedefin ağırlıklı olması gereği ileri sürülmektedir. Bunun için vergi sistemi yaygın olmalı; istisna ve muafiyetler,

çok gerekli ve teknik nedenlerde dışında kaldırılmalı; vergi dışına kaçış şiddetle cezalandırılmalı; vergi içinde oranlar hafif saptanmalı; ve nihayet, böyle bir sistemi uygulayabilecek etkin bir idare kurulmalıdır.

Bu işlemler yapılırken şu nokta açıkça kabul edilmelidir. Kalkınmakta olan ve kronik kaynak sorunu ile boğuşan bir ekonomide ne özel sektör ne de kamu sektörü bol kaynağa kavuşabilir. Kaynak sorunu tüm ekonomide sürdüğü sürece, her iki sektör de bu sıkıntıdan payını alacaktır. Burada önemli olan, her iki sektör arasında kaynakların dengeli dağılması ya da, tersinden bakarsak, kaynak sıkıntısı yükünün her iki sektörde de dengeli olmasıdır. Bunun için, gerekli siyasal koşul, demokrasi ve üretim araçlarının sektörler arasında dengeli dağılımıdır.

Kaynak sorunun çözümü uzun vadeli olduğundan, bugün için mühim olan, ileride doğru çözümlere yönelik doğru raylara giriliyor olmasıdır. Başka bir ifade ile, bugün bir bozukluk başka bir bozucu önlemle düzeltilmek yerine, ileriye yönelik denge açısından, doğru adımların atılarak ve doğru raylara girilerek, kısa dönemli rahatlama değil, uzun dönemli çözüme ulaşma hedefine yönelinmelidir.

Vergi, kamu kesimine bir defalık değil, fakat devamlı gelir sağladığından dolayı, borç stoğunun eritilmesi yanında, fakat ondan da önemli olarak, kamu kesimi borçlanma gereksinimini gerileterek, borç birimini de önleyen bir gelir aracıdır. Bu niteliği ile, verginin alternatifi de yoktur.

Ne var ki, çoğu ekonomik karar ve önlemlerde olduğu gibi, vergi sistemlerinin oluşumunda da teorik görüşler değil, fakat ağırlıklı olarak ekonomik ve politik güç dengeleri hakim olmaktadır.

TABLO-1
Seçilmiş Temel Göstergeler

	Tasarruf/ GSMH(%)	Yatırım/ GSMH(%)	MSHK	Büyüme Hızı
1963-1967	17.7	14.2	2.7	6.6
1968-1972	21.5	21.2	3.5	6.3
1973-1977	20.7	22.3	5.3	5.2
1979-1983	16.7	19.2	13.0	1.7
1985-1989	22.4	22.5	5.2	4.7
1990-1994	21.7	23.7	7.8	3.5

Kaynak: DPT: *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)*, s. 3, 18, 19.

Not: MSHK= Marjinal Sermaye Hasıla Katsayısı.

TABLO-2
Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi
(GSMH'ya Oran Olarak)

	1986	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Toplam Kamu	3.7	7.4	10.2	10.6	12.2	8.1	6.7
Toplam Kamu							
(Faiz Dışı)	1.1	3.9	6.4	6.9	6.4	0.4	-0.8
Konsolide Bütçe	2.8	3.0	5.3	4.3	6.7	3.9	4.1
Konsolide Bütçe							
(Faiz Dışı)	0.2	-0.5	1.5	0.6	0.9	-3.8	-3.4
KIT'ler	2.6	3.8	3.1	3.3	2.4	1.4	0.8
Yerel İdareler	0.3	0.0	0.3	0.8	0.9	0.6	0.4
Döner Ser.Kur.	-0.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Sosyal Güvenlik	0.0	-0.3	0.1	0.2	0.6	0.6	0.5
Fonlar	-1.7	0.6	0.9	1.3	0.8	0.9	0.7

Kaynak: DPT: *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)*, s. 54.

TABLO-3
Seçilmiş Konsolide Bütçe Verileri
(GSMH'ya Oran Olarak)

	1986	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Harcamalar	16.0	16.9	20.5	20.1	24.3	23.1	22.5
Cari	6.0	8.4	9.5	10.3	10.3	8.9	8.4
Personel	3.6	6.7	7.8	8.5	8.5	7.0	6.6
Diğer Cari	2.4	1.7	1.8	1.8	1.8	1.9	1.9
Yatırım	3.2	2.2	2.7	2.6	2.7	1.9	1.3
Transfer	6.8	6.3	8.3	7.1	11.4	12.3	12.7
Faiz Öde.	2.6	3.5	3.8	3.7	5.8	7.7	7.5
KİT'ler	0.3	0.3	1.9	0.7	1.3	0.5	0.6
Vergi İadesi	2.2	0.9	1.0	1.0	1.1	0.8	0.7
Sair	1.8	1.5	1.6	1.7	3.2	3.3	3.9
Gelirler	13.2	13.9	15.3	15.8	17.6	19.2	18.3
Genel Bütçe	13.0	13.7	15.1	15.7	17.4	19.0	18.0
Vergi Gel.	11.7	11.4	12.4	12.8	13.2	15.1	14.2
Gelir Üz.	8.0	5.9	6.4	6.4	6.3	7.2	5.7
Servet Üz.	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.3
Mal ve Hiz.	3.7	3.4	3.9	4.3	4.5	5.5	5.6
Dış Ticaret	1.9	2.0	2.0	2.1	2.3	2.3	2.5
Diğer	1.3	2.3	2.7	2.8	4.2	3.9	3.8
Katma Bütçe	0.2	0.2	0.1	0.1	0.2	0.1	0.3
Gelir-Gider Farkı	-2.8	-3.0	-5.3	-4.3	-6.7	-3.9	-4.1

Kaynak: DPT: *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)*, s. 58.

III- Kaynak Paketleri

■ İzzettin Önder

BUNDAN önceki yazı kaynak sorununa yapısal ve reel bir yaklaşım niteliğinde görülebilir. Zira orada, kaynak sorununun ekonominin yapı ve işleyişinden kaynaklanan ve bu nedenle çözümünün de ancak yapısal dönüşümlerle olası olabileceği görüşü hakimdi. Yine aynı yazıda, böyle bir hakim çerçevenin doğal sonucu olarak, sorunun ancak uzun dönemde ve kalıcı gelir kalemi yaratılarak çözülebileceği savunulmuş idi. Böyle bir yaklaşım ve çözümün aşamalarını tedrici, fakat kalıcı gelir artışı ve buna paralel bir biçimde borç stoğunun eritilmesi oluşturur.

Ancak, zamanla netleşen politikaların böyle bir amacının olmadığı günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Bugün görülen durum şudur: Mal-mülk satışından sağlanan gelirle günlük açık kapatılmaya çalışılmakta, fakat yapısal ve kalıcı çözümlere rağbet edilmemektedir. Bu durum karşısında, kaynak sorunu ve bu soruna geliştirilen çözümler de, uzun-dönemli ve günlük politikalar niteliğinde bir mesele olarak ele alınıp, incelenecektir.

Önce, siyasal karar mekanizmasının kaynak sorununu akut ve kısa-dönemli bir konu olarak ele almasının felsefik boyutunu irdelemek gerekmektedir. Kamu kesimi borçlanma gereksiniminin en büyük bölümünü konsolide bütçe, bunun içinde de en büyük bölümü faiz ödemeleri oluşturmaktadır. 1996 yılında GSMH'nın %8,5 dolayında bir orana yükselmiş olan faiz ödemelerin 1997 yılı bütçe verilerine göre GSMH'ya oranı %7,5 dolayında öngörülmektedir. Böyle bir yükü kısa dönemde ve olağan bütçe gelirlerinin (tercihen verginin) arttırılması ile törpülemek olası görülemez. Konsolide bütçeye dahil vergilerin GSMH'ya oranı, 1997 Bütçesi verilerine göre, %17,2'dir. Faiz giderlerinin tümünün vergilerle karşılanıyor olabilmesi için, konsolide bütçe vergi yükünün %25 dolayına yükseltilmesi gerekir ki, vergi gibi en allerjik gelir arasında kısa dönemde bu denli hızlı bir yükseliş hiçbir şekilde olası değildir.

Kaldı ki, vergi yükünün bu denli hızlı yükseltilmesi halinde dahi, sadece faiz yükü sıfırlanmış, fakat borç anapara tutarı korunmuş olacaktır. Diğer bir ifade ile, vergi gelirlerinin böyle radikal bir yükseltilişi dahi ancak borç stoğunu stabilize etmeye yarar, fakat borç stoğunu eritmeye yeterli olamaz. Bu nedenle, borç sorununun kalıcı çözümü olan olağan gelirlerle itfası konusu, ancak uzun vadede gündeme gelebilecek bir meseledir.

Siyasal kadronun borç konusunu kalıcı gelir kaynakları ile çözmeye yanaşmamasının ikinci ve bence birinciden daha da önemli bir nedeni de, kamu harcamaları ve bütçe hacminin sınırlandırılması ile ilgili hakim sermaye-yanlı görüştür. Bu görüşe göre, olağan bütçe kaynakları, özellikle de vergilerin yükseltilmesi-olasılık sorununu şimdilik bir tarafa bırakalım- halinde, borç yükü hafiflerken, bunun yerini kamu harcamaları alır. Bu yöntemle, belirli süre sonunda borçlar eritildiğinde, bunun yerine kamu harcamalarının artışı gerçekleşebilir. Böylece, olağan bütçe gelirleri ile borç silme ya da hafifletme yöntemi, kendi süreci ve dinamiği içinde kamu harcamalarını artırma mekanizmasına dönüşmüş olur. İşte sermayenin karşı çıktığı süreç budur. Sermayenin ve bunun güdüsündeki siyasal iktidarın amacı, kamu harcamalarını yükseltmeden borç yükünü hafifletmektir.

Yeni sağ akım çerçevesinde, 1980'lerden beri topluma pompalanan kamu kesiminin küçültülmesi, kamu harcamalarının sınırlandırılması görüşleri karşısında, borç sorununun çözümüne olağan bütçe gelirleri bulunarak yaklaşım yapmamak anlaşılır olmaktadır. Vergi-dışı ve geçici gelir kaynakları ile borç sorunu çözüme kavuşturulurken, hem vergi yükü ağırlaştırılmamış hem de kamu harcama artışının önü kesilmiş olmaktadır. Bu niteliği ile Refahyol'un topluma dayattığı çözüm, kamu hizmetlerinden yararlanan grupların değil, fakat sermaye gruplarının arzu ve önerileridir.

Ülkenin ağır borçlu konumda bulunması ve enerji ve telekomünikasyon gibi gelişmeye fevkalade müsait alanların yabancı yatırımcıların iştahını kabartmasının bu politikaların uygulanmasında belirli bir ivme sağladığı da ortadadır. Enerji santralleri, li-

manlar, haberleşme sistemleri Batılı yatırımcıların iştahını kabartan alanlarıdır. Özellikle enerji ve haberleşme alanları, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde fevkalade bakir ve hızla gelişmeye elverişli sektörlerdir. Bu sektörler, artık doyum noktasına ulaşmış olan ileri ülkelere giderek cazibesini yitirmektedir. Batılı yatırımcılar, rekabetin bulunmadığı, sadece devletin regülasyon kurallarının geçerli olabileceği enerji ve haberleşme alanlarına temiz kâr merkezleri olarak bakmakta ve ağır dış borçlu ülkeleri bu konuda zorlamaktadır.

Enerji alanı Türkiye için fevkalade acı politikalara gebe bulunmaktadır. Kasım 1996'da, farklı tarihlerde çıkartılan kararlarla, 12 santralin 20 yıllık işletme hakkının devri, elektrik dağıtım şebekesinin işletme hakkının 30 yıllığına devri ve 19 hidro-elektrik santralının de yap-işlet-devret modeli ile ihalesi gündeme gelmiş bulunmaktadır. İhaleye çıkartılan 12 termik santrale şimdiye dek yapılmış olan yatırım tutarı 7,5 milyar dolardır. Bunlara halen 2 milyar dolarlık yatırım yapılmaktadır. Bu santrallerin bir yıllık karı 750 milyon dolar, 20 yıllık karı ise 15 milyar dolar civarındadır. Tüm bu veriler karşısında bu santrallere biçilen ihale tahmin bedeli 1,6 milyar dolardır. Böyle bir politika ne hesap-sızlık, hatta ne de bazı gizli hesaplarla açıklanabilir. Bu politika-nın gösterdiği tek şey, ağır borçlu konumda olan ülkeye Refahyol kanalından güçlü Batı sermayesinin yaptığı dayatmadır. Ya da tersinden bakarsak, bu politikalarla Refahyol'un Türk halkına dayattığı çözüm, yabancı finans ve yatırım çevrelerinin ter-cihlerinden ibaret görülmektedir.

Kaynak sorununa mevcut yaklaşımın son yorumu ise, ekonomide bir gruptan başka bir gruba, hatta iç ekonomiden yabancı-lara özvarlık transferi biçiminde olabilir. Mevcut hükümet ve sermaye çevrelerinin algılayış biçimi ile kaynak sorunu, borç yükü nedeni ile ve onunla sınırlı olarak gündemde bulunmaktadır. Böyle bir yaklaşım, bugünkü kaynak sorununun nedeni olarak birikmiş borç mürettebatını gördüğü için, kaynak sorununun özünü bütçe gelirlerinin bütçe giderlerinin gerisinde kalmış ol-ması, diğer bir deyişle bütçe açığının oluşması oluşturmaktadır.

Potansiyel vergi yükümlülerinin neden olduğu vergi ziyayı ile oluşan bugünkü yük, bu gruplara o dönemde vergi tasarrufu sağlarken, bugün de devletten alacaklı konumda olarak, faiz geliri elde etmelerine ve bunun da ötesinde özelleştirmeden yararlanabilecekleri anlamına gelmektedir. Bu tahlilin dayandığı temel; potansiyel vergi yükümlülerinin vergi ziyayı yaratırken kaynak kaybına uğramamış olmaları, devlete borç verirken haksız faiz kazancı sağlamaları ve özelleştirme esnasında da kamu servetlerini kendi malvarlıklarına katma olasılığına ulaşmış bulunmalarıdır. Bugün özelleştirilen malvarlıkları ise, vergi vermeyenlerin değil, vergi verenlerin sağladığı kaynaklarla oluşturulmuş değerlerdir.

Böylece, vergi ziyayı yaratarak devleti bugünkü yük altına sokanlar, sadece bu arada büyük faiz gelirleri almış olmakla yetinmekle kalmamakta, aynı zamanda vergi verenlerin sağladığı kaynaklarla oluşturulmuş olan malvarlıklarına da el uzatmaktalar.

Türkiye'nin aynı zamanda ağır dış borçlu bir konumda bulunması, söz konusu varlıkların dış alıcılara satışını da gündeme getirdiğinden, vergi ziyasına yol açanlar, sadece ülke içi mal transferine değil, fakat ülke dışına yönelik mal transferine de neden olmaktadır. Bu yönü ile Refahyol Hükümeti, vergi verenlerin oluşturduğu varlıkları, gereği biçimde vergi vermeyenlere transfer görevi ile yükümlü görülmektedir. Bu yükümlülük, yabancılara mal devrini de içermektedir.

Kaynak sorununa bakış açısının tüm bu yönleri, 1997 Bütçesi ve ona bağlı politika uygulamalarında açıkça görülmektedir. Borç faiz yükünün, yaklaşık 2/3'ünün '**Vergi Dışı Normal Gelirler**' adı altında toplanacak özelleştirme gelirlerinden yapılmasının öngörülmesi, kaynak sorununa uzun dönemli yaklaşıldığı ve düzenli kaynaklara yönelinmediğini göstermektedir. Bu kalemde sağlanacak gelirlerin özelleştirme yolu ile elde edilme-ye çalışılması da, vergi verenlerin oluşturduğu malvarlıklarının varlıklı gruplara transferi felsefesini yansıtmaktadır. Yabancı alıcılara satış öngörülmesi ise, yerli kaynaklar üzerindeki hakimiyetin yabancılara geçirilmesi anlamına gelmektedir.

Bu felsefe ile girilen politikalar çerçevesinde üç kaynak paketi açıklanmış bulunmaktadır. Herbirinin 10 milyar dolarlık gelir sağlayacağı düşünülen bu paketlerin belirgin ve müşterek özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Paketler, vergi ve sair olağan ve devamlı gelir kaynaklarının geliştirilmesi politikalarından yoksundur.
- Kamu malvarlıklarının satışına, özelleştirme politikası şemsiyesi altında, hız kazandırılmak istenmektedir.
- İleride tahsili öngörülen bazı kamusal gelirlerin öne çekilmesi yoluna gidilmektedir.
- Maliyeti fevkalâde yüksek gelir kalemleri yaratılmaktadır.

Üç pakette de vergi ya da vergi yönetimi ile ilgili ciddi bir önlem görülmemektedir. Bu bağlamda; paketlere serpiştirilen çeşitli kalemler arasından, cep telefonlarından yapılan aylık sabit kesinti miktarının yükseltilmesi, solventler üzerine uygulanan fonun yükseltilmesi, maden ruhsat harcı ile yabancı tahvillerden tahsil edilecek %10 vergi sayılabilir. Tüm bu önlemler, düşünüldüğü biçimde gerçekleşse dahi, üç önlem paketinde öngörülen toplam gelirlerin %8-10 civarında bir gelir sağlamaya aday görülmektedir.

Kaynak paketlerinin ikinci önemli gelir kaynağını kamu malvarlıklarının satışı oluşturmaktadır. Bu bağlamda; TELEKOM'un özelleştirilmesinden 100 trilyon TL., lojman, sosyal tesis, arsa satışlarından 300 trilyon TL. sosyal güvenlik kurumlarının gayri-menkullerinin satışından 425 trilyon TL., turistik tesis ve arsa hisselerinin yabancılara satışından 8 trilyon TL., enerji santalleri ve limanların satışından yaklaşık 1 katrilyon TL. gelir öngörülmektedir. Böylece, özelleştirme gelirleri kaynak paketleri toplam gelirlerinin yaklaşık 2/3'ünü oluşturmaktadır. Refahyol kaynak paketi adı altında özelleştirmeyi, hatta yabancılaştırmayı topluma biraz süslü biraz da karmaşık bir ambalaj içinde tezgahlayarak, dayatmaktadır.

Bilindiği gibi, özelleştirmeye karşı toplumda, özellikle de çalışan kesimde ciddi bir tepki yükselmektedir. Latin Amerika ülkelerinde, halkın tepkisini kırmanın bir yöntemini, bu politikala-

rın hızla ve kararnamelerle yürütölmesi oluşturmuştur. Aslında, Türkiye de bu yolu denedi. Ancak, Refahyol'un özelleştirmeyi 'kaynak paketi' adı altında topluma dayatması, ustaca bir peçeleme ve yutturmacanın ötesine geçmemektedir. Özelleştirme, üç kaynak paketine serpiştirilerek, dikkatlerin bir noktaya yoğunlaşması da önlenmek istenmiştir. Görölüyor ki, kaynak paketlerinin belkemiğini özelleştirme oluşturmaktadır.

Kaynak paketlerinin üçüncü önemli özelliği de, ileride tahsili öngörölün bazı gelirlerin öne alınmasıdır. Bu konuda; vergi tahsilatının hızlandırılması ve erken ödemeyi teşvik, tütün ve alkollü içkilerden bandrol uygulaması ile peşin vergi almak, kamu vergi ve SSK prim alacaklarının tahsili gibi yöntemlerle, yaklaşık 750 trilyon TL. gelir öngörölünmektedir. Böylece, özelleştirme ve ileriye ait gelirlerin öne alınması yöntemi ile üç kaynak paketinden beklenen toplam gelirlerin %90'ı sağlanmış olmaktadır.

İleride tahsil edilecek olan gelirlerin tahsilinin hızlandırılması, sağlanan gelir yanında bütçeye yük de getirmektedir. Zira erken ödemeyi teşvik edebilmek için, gecikme faizlerinin ve tahakkuk etmiş cezaların indirilmesi gibi bazı maliyetler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, söz konusu gelirleri brüt kazanç olarak kabul etmek ve bu miktardan maliyet bölümü için bir indirim yapmak gerekmektedir. Diğer bir ifade ile, bu gelirler hazinenin ihtiyacını giderirken, aslında potansiyel bütçe gelirlerini de geri letmektedir.

Nihayet, son kategorideki gelir kalemleri ise, yine brüt gelirler olarak görölünmelidir. Zira bunların elde edilmesine yönelik olarak, ileriki dönemlerde çok ciddi maliyetler göze alınmış bulunmaktadır. Örneğin, kullanılmış araba ve makina ithal izni alabilmek (bedelsiz ithalat) için, taşıt alım vergisinde yapılacak indirim yolu ile devlete yüksek faizle borç verme veya gurbetçilere sağlanan emeklilik hakları karşılığında sağlanacak gelirler bu bağlamda sayılabilir.

Kaynak paketlerinin oturtulduğu bu görüş şöyle bir görüntü sergilemektedir. Kaynaklar; bir yandan kamu malvarlıklarının satışı, diğer yandan da ileride tahsil edilecek gelirlerin belirli bir

maliyetle öne çekilmesi yolu ile oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu gelirler, ifade edildikleri boyutu ile, net gelir olmayıp, kaynak transferi ve ileride sağlanacak gelirlerin iskonto değerleri olarak görölünmelidir. Bu yönü ile kaynak paketi, kısa-dönemli finansman sıkışıklığını gidermeye aday, fakat uzun dönemde etkisiz bir araç olarak görölünmektedir.

Böyle bir politikanın politik yorumu, yukarıda da belirtildiği gibi, borç sorununa kısa dönemli rahatlatma getirilirken, kamu harcamalarında görölünebilecek artış eğiliminin de önünü kesmektedir. Bu politikanın başarılı olma şansı, borç anapara ve faiz yükünün makûl boyutlara indirilene kadar, söz konusu geçici kaynakların el altında bulunması koşuluna bağlı bulunmaktadır.

Böyle bir olasılığın fazla geçerli olmadığı, gelirlerin niteliklerinden anlaşılmaktadır. Bu durumda, ikinci politik yorum gündeme gelmektedir. Bu yorum; koalisyon içinde Refah Partisinin, ortağına karşı net bir üstünlük sağlama çabası biçiminde yorumlanabilir. Bir yıla yoğunlaştırılmaya çalışılan gelirler, bu yılda göreceli bir rahatlık sağlarken, sonraki yılları tehlikeye atmış olmaktadır. Refah Partisi bu durumdan yararlanarak erken seçime de gidebilir, ya da normal seçim dönemi kapanırken, Refah Partisi dönemi göreceli bir parıltı kazanmış olabilir.

Belkemiğini özelleştirme adı altında değerli kamu malvarlıklarının satışının oluşturduğu yeni ekonomi politikalar ve kaynak paketlerine sosyal demokratların ciddi bir bakış açısı geliştirmesi gerektiği kanaatini taşımaktayım. Sosyal demokrasi, hem tarihsel gelişimi hem de bugünkü konumu ve yorumu ile, üretim araçlarının özel mülkiyette olmasına karşı çıkmadan, sosyal hakların kamusal kararlarla güvence altına alınması politikası gütmüştür ve gütmektedir. Böyle bir politikanın oldukça güçlü tarihsel kökenini de, kasıtlı ve üstten güdümlü bir biçimde geliştirilen Bismark politikalarını bir yana bırakırsak, II. Dünya Harbini izleyen dönemde, bir yandan yeryüzüne kızıl nefesini salan devlerden korkan kapitalist alemin savunma refleksi, diğer yandan da sistemin kaynak ayırma potansiyeli oluşturmaktadır. Bu müthiş tarihsel dönüşümde, doğal olarak, emekçi ve halk yığınlarının müca-

delesi de önemli bir faktör olmuştur. Ne var ki, oluşumu sadece mücadele gücüne bağlarsak bugünü açıklayamayız. Zira, bugün karşı karşıya bulunduğumuz durumda emekçi örgütleri de emeğin üretimden gelen gücü de eskisi kadar etkili olamamaktadır. Bir dizi başka nedenler yanında, bu oluşumun temel nedeni; dünya sosyalizminin içinde bulunduğu durum ve kapitalizmin içine düştüğü krizdir. Sermayenin, yeni örgütleniş biçimi ve geliştirdiği artık yaratma teknikleri ile üretim gücünü önemli ölçüde ele geçirmiş olması da yeni kapitalist ilişkilerde sermaye hanesine yazılacak bir kalem oluşturmaktadır.

Kapitalist alemin içinde bulunduğu bu koşullarda sermaye-dışı kesimlerin, politik ve demokratik mücadeleler yolu ile hak aramaya ve almaya kalkışması fazla olası ve etkin bir çözüm yöntemi olarak görülmemektedir. Güçlenen sermaye ve bunun karşısında örgütsüzleşerek güç yitiren sermaye-dışı kesimlere karşı siyasal aygıt da yerini birinciler yönünde belirlemektedir. Böylece ekonomik güç, yanına siyasal güç ve kurumları da almaktadır. Siyasal gücün bağımlılık derecesi, tabandaki ekonomik gücün şekillenmesi ile belirlenmektedir. Tabandaki sermaye gücü rekabetçi yapıdan uzaklaşarak büyümeye başladığında, siyasal gücün sermayeye bağımlılığı da artmaktadır. Bu bağımlılık, siyasal erk içinde bulunan vergi ve harcama yasaları ile diğer ekonomik yasa ve uygulamaların şekillenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ekonomik taban üzerine oturtulmuş olan siyasal erk 'özerk' değildir. Bunun anlamı ise, böyle bir ekonomik yapı üzerinde yükselen siyasal erki ele geçirmenin –yani, farazi bir durumda seçimle iktidar olmak– hakim politikaları değiştirmede fazla etkili olmayacağıdır. Zira, ekonomik gücün karşıtı ancak başka bir ekonomik güç olabilir. İşte, tekerci yapıdan uzaklaştıkça sadece emeği değil, köylüyü, esnafı ve hattâ küçük sermaye ve girişimciyi de baskı altına alan güçlü sermaye karşısında siyasal gücü ele geçirmek yanında, onun altını da ekonomik güçle beslemek kaçınılmazdır. Bu, özelleştirmenin bir soyguna dönüştürülmesi, kamu malvarlıklarının ucuza ya da bedava fiyatla birilerine aktarılmasından çok daha önemli ve temel sorundur.

Öte yandan, güçlenen tekerci sermaye karşısında kamu mülkiyeti ve işletmeciliğini savunmak katı bir rejim konusu olarak da görülmemelidir. Bugün Türkiye'de bölgesel dengesizlik ve onun üzerinde yükselen siyasal dengesizlik ve çatışma var ise; güçlü Batı karşısında hızla teknolojik atılım yapma zorunluluğu ortada iken, 1950 ve 1980 liberal dönemlerini hovardaca harcayan özel kesim bu konuda başarılı bir sınav verememiş ise; toplumsal örgütlenme ve sosyo-politik mücadele tabanına özel sermaye izin vermiyor ise; ve nihayet, kamu hizmetleri ve kamu harcamalarının arttırılmasına özel sermaye engel olmak istiyor ise, bir sistem sorunu olarak değil, fakat sosyal demokrat ilkeler çerçevesinde özelleştirmeye karşı çıkıp, tam tersine devlet mülkiyeti ve işletmeciliğinin yaygınlaştırılmasını savunmak kaçınılmaz görülmektedir.

Bu kaynak paketleri ve arkaplandaki felsefe, kamu harcamalarının önünü açmadan sadece borç sorununa bir çözüm bulmaktır. Bu uygulamada önemli olan ekonomik kurallara uymak değil, fakat nakit olanakları yükseltmektir. Eğer sosyal demokratlar politik mücadelelerle, şimdiye dek sağlanmış olan kazanımlarını korumak ve onun da üzerinde yeni alanlar kazanmak istiyorlarsa, uygulanan ekonomi-politikalara, kaynak paketlerine ve bunların belkemiğini oluşturan özelleştirmeye karşı çıkıp, karşıt politikalar geliştirmek zorundadır. Siyasal iktidar güçsüzleşip, özel sermayenin ajanı konumuna indirgendiği durumda, kamu malvarlığı güçlü özel sermaye lehine kullanılır. Eğer bu denge kamu kuruluşları lehine bozulursa, oligopolistik özel sermayenin göreceli gücü zayıflar, kamu kesimi içinde örgütlenen toplum, siyasal güce de ağırlığını koyabilir. Sosyal mücadeleler ise ancak böyle bir ortamda yeşerip, gelişebilir.

Sosyal demokrasi fikri ve hatta uygulaması kapitalist alemin, günahı gibi korktuğu olası gelişmelerden kurtarmıştır. Sosyal demokrasinin tarihsel birinci görevi bu idi: Sistemi kurtarmak! Kurtarılan, sistemin tümü değil, temel taşları, yani güçlülere oldu. Bugün bu güçlüler, ortamı müsait bulunca, sosyal demokrat uygulamayı zayıflatma yoluna girdiler. Felsefenin, uygulamaya

benzer biçimde derhal değıştirilmesi ya da kaldırılması teknik olarak olası olmadığı gibi, strateji olarak da arzulanmayabilir.

Sosyal demokrasiye samimi olarak inananlar için bu felsefeye sarılmak yanında, bu felsefenin hayata geçirilebilmesi için gerekli araçlara ulaşmak da gereklidir. Her dönemin aracı farklıdır. Elli yıl öncesinin aracı, üretim araçları üzerinde mülkiyete müdahale etmeden, siyasal ve toplumsal mücadele olabilir. Nitekim, bu yöntem o dönemlerde işlev görmüştür. Ancak, değışen çevre koşullarının araçlarda da değışiklik öngörmesi kaçınılmazdır. Bir sistem sorunu olarak değİL –bu ayrı bir konu– fakat samimi ve ilkeli bir sosyal demokrat kişi sorunu olarak, üretim araçlarının bugünkü özel mülkiyet biçimi sorgulanmalıdır. Bunu yapmayan bir sosyal demokrat, özelleştirme biçimi ve sonuçlarını; bölgesel dengesizlik sorunlarını; teknolojik aşama yapamama meselesini; örgütsüzleştirilen toplum yapılarını halkına açıklamayı göze almalıdır. Eğer bir sosyal demokrat, bunlara da girmek istemiyorsa, bazı konuları kendi vicdanına açıklamak zorundadır. Kapitalist kaleleri kurtarmış olan sosyal demokrasinin, bireyleri de kurtarma gibi bir işlevi yoktur!

III

Dış Politikada Refahyol

I- Ortadoğu Maceraları

■ Mensur Akgün

ASLINDA her şey farklı olabilirdi. Refahyol hükümeti Türkiye'nin Ortadoğuda tıkanan ilişkilerinin açılmasına, PKK başta olmak üzere kronik sorunlarının çözülmesine ve hattâ dünya politikası üstünde söz sahibi olmasına yol açabilirdi. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşından bu yana ilk kez batıdan bağımsız politikalar izleyeceğini beyan eden bir parti, açıkça batıcı olan bir başka parti ile iktidarı paylaşıyordu. Bir yandan batı ile ilişkiler sürdürülebilir, diğer yandan bu ilişkiler nedeniyle çıkmaza girmiş olan Türk-Arap, Türk-İran ilişkileri geliştirilebilirdi.

Temmuz 1996'da Batıdan bakıldığında seçkin ve seçilmişlerinin siyasi anlayışı, kültürel etkilenimi, eğitim formasyonu ile kendisinin ayrılmaz bir parçası olarak görünen Türkiye'nin yerinde artık, her an saf değiştirebilecek, çıkarlarına ve menfaatlere dikkat edilmesi gereken bir Türkiye vardı. Batıcı, NATO'cu, AB'ci DYP'nin etkinliği liderini Yüce Divandan kurtarmak için kısıtlanmıştı. Çiller Refah Partisinin elinde rehindi. Batı'nın Refah'a, orduya ve kendisini desteklemeyen yüzde 80'lik seçmen kitlesine karşı kullanabileceği kozlar vermemesi gerekirdi. Erbakan ve kurmayları belli sınırları aşmadıkları sürece kendilerinden taviz koparabilirdi.

Ortadoğudan bakıldığında ise, 73 yıllık cumhuriyet tarihinde ilk kez konuştukları dilden anlayan, uzun muhalefet yıllarında sorunlarına, acılarına sempati gösteren bir siyasi parti Türkiye'de iktidara gelmişti. Bölgenin bu önemli ülkesi kendi saflarına çekilebildiği, en azından olayları batı gözlüğünü çıkararak görebildiği taktirde dengeler değişebilir, İsrail ile olan pazarlıklarında daha rahat hareket edebilirlerdi. Ayrıca Suriye, Irak ve İran sorunlarını Türkiye ile masaya oturup kendi istedikleri parametreler içinde çözebilirlerdi. Şubat ayında İsrail ile imzalanmış olan ve herkesin yüreğini ağzına getiren askeri anlaşma yeniden gözden geçirilebilirdi. Umut bu ya, bakarsınız Türkiye'nin İsrail ile olan

ilişkilerini geliştirmekte Mısır'ın bir adım gerisinden gelmesi bile sağlanabilirdi.

Ancak ne yazık ki, Refahyol iktidarı bu beklentilerin farkına varamadı. Dışişleri Bakanlığını sadece uluslararası krizlerden siyasi parsa toplanacak bir yer olarak gören bir Dışişleri Bakanı ile bakanlığın 'tutucu' yapısına güvenmediği için her işi kendi halletmek isteyen bir Başbakan, Türkiye'nin kendileriyle ve kendilerine rağmen kazanmış olduğu tarihi fırsatı kaçırmaya neden oldular.

Çok yakın bir zamana kadar bakanlığına uğramaya fırsat bulamayan Çiller güdülecek dış politika konusunda Erbakan'la görüşmek külfetine katlanamazken, Erbakan'da bakanlığın uyarılarını gözardı ederek kutsal doğu seferini kendi imkanları ile hazırladı. Mesut Yılmaz için kararlaştırılmış olan Pakistan gezisine, önce İran, daha sonra da kişisel ricalarla, Malezya, Endonezya ve tabii Singapur ayakları ilave edildi.

Düşünülmeden, tartışılmadan, planlanmadan, bölge gerçekleri gözönüne alınmadan yapılan gezi kaçınılmaz olarak siyasi bir şova dönüştü. Erbakan Türkiye açısından en kritik ülkelerden biri olan İran ile olan ilişkilerimizi İslam kardeşliği temelinde geliştirebileceğine inanarak büyük bir iyiniyetle İranlılara hiç bir başbakanın vermeyeceği sırları verdi. Kendi istihbarat örgütünün CIA ve MOSSAD etkisinde kalmış olabileceğini Rafsanjani'ye fısıldadı.¹ Başbakan İran'da bu ülkenin tam da Amerikan baskısıyla ciddi bir şekilde köşeye sıkışmış olduğu bir dönemde PKK için pazarlık edeceğine, İran rejimine inanılmaz bir siyasi prestij sağlayan zaten imzalanmış bir boru hattı anlaşmasını tekrar imzalayarak yoluna devam etti.

Erbakan gezisinin kalan kısmında Türklerin '*beyinli mi, beyinsiz mi*' olduğunu araştırırken, Çiller birden bire dış politika sahnesine girdi. GAP'ı kimseye kaptırmayan üvey babası gibi o da ortağına boru hattını kaptırmadı. Bakanlığı İran'la yapılan anlaşmanın D'Amato Yasası kapsamına girmediğini Amerikalılara anlatmaya çalışırken, Tansu Çiller bir yıl önce İran'la kendi başbakanlığı döneminde imzalanmış olan anlaşmayı Bakanlık

merdivenlerinde televizyon kameralarına gösteriyordu. Şimdi artık seçmenler belki de hiç gerçekleşmeyecek bir doğalgaz anlaşmasının kimin tarafından yapıldığını öğrenmişlerdi. Ama öğrenemedikleri İran'ın PKK'ya verdiği lojistik desteği kesip kesmeyeceğiydi. Görünen o ki, Türkiye'nin atılmaya hazırlandığı Kuzey Irak macerası ile seçmenler bu sorunun cevabını uzunca bir süre daha öğrenemeyecekler. Çok büyük bir fırsatın fazladan bir kaç oy için nasıl harcadığını anlayamayacaklar.

Bu arada Refahyol'un Adalet Bakanı da siyasi acemiliğin müstesna örneklerinden bir başkasını sergiledi. Şevket Kazan hiç bir araştırmaya, soruşturmaya dayanmaksızın yine İslamî iyi niyet çerçevesinde Kürt sorununun çözümü için dört bölge ülkesinin oturup konuşması gerektiğini öne sürdü ve adeta lideriyle yarışmasına apartopar Irak'a gitti. Saddam'dan gereken cevabı aldıktan sonra da Ankara'da gazetecilere sanki dünyanın özenilecek ülkelerinden birini ziyaret etmişcesine, Irak'taki infaz sistemini anlattı. Neyse ki hükümetin Refah kanadının Suriye gezisi başlamadan bu dörtlü zirve önerisi rafa kaldırıldı.

Ama bu arada Türkiye'nin Refahyol kozu boşu boşuna harlandı. Politikacılarımız dünya ve bölge dengelerini kollamayan çıkışları ile ne İran'a ne Irak'a ne de girift ilişkilerle bağlı olduğumuz ABD'ye yaranabildiler. Adana Milletvekilleri Ertan Yülek'in yalancılıkla suçladığı Dışişleri Bakanlığının uzmanlığına güvenmeyen Refah Partisi elindeki tüm kartları bir seferde açarak iktidarlarının bölgede oynayabileceği rolü sınırladı. Bu yazı kaleme alındığı sırada Erbakan dış politikadan elini ayağını çekmiş, bir köşede ABD'deki seçim kampanyalarını hesaplamadan yaramazlık yapan Saddam'ı cezalandırmak için gönderilen *seyir* füzelerinin bölgede yarattığı kaosda ortağının, belki de Türkiye'yi peşinden sürükleyecek bir şekilde, iyice batmasını bekliyordu.

Çünkü Çiller yönetimindeki Türkiye, Ecevit'in ısrarı, ABD'nin göz kırpması, Türkmenler'in birdenbire hatırlanan ızdırabı, MHP ve BBP'nin Musul özlemiyle sonu belirsiz bir maceraya doğru sürükleniyordu. Bu arada olan tek sevindirici gelişme di-

şardan gelen baskılarla tampon bölgeyle başlayıp Irak batağına saplanmamıza yol açabilecek planın yumuşamasıydı. Anlaşılan Erbakan Çiller'in batışını seyretmek için biraz daha sabırlı olmak zorunda.

Biz de siyasi parsa peşinde koşan politikacılarımız varolan sorunlarımızı çözemeseler bile hiç olmazsa şimdilik olanlarına yenilerini katmayacaklarını düşünerek rahat bir nefes alacağı benzeriz. Nasılsa zararın döndüğümüz yeri Türkiye'nin kâr hanesine yazılacak.

Sorunların Tarihi

Ortadoğuyu batı penceresinden seyreden Türk eliti ile bölgenin bizce bir türlü anlaşılamayan 'oryantal' insanların arası hiç bir zaman iyi olmadı. Ne Birinci Dünya Savaşında kendini sırtından hançerleyen Arap'ı Türkler, ne de Osmanlı emperyalizmi yüzünden kalkınmasını geciktiren Türk'ü Araplar affedebildi. İngilizlerin ve Fransızların bölgedeki fiili varlığı da Araplar ile Türklerin arasında İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar karşılıklı çıkar temeline oturabilecek ciddi ilişkilerin gelişmesini engelledi. Resmi tarihimizin çok ciddiye aldığı 1937 **Sadabad Paktı** bile Dünya barışını tehdit eden Alman, Japon ve İtalyan yayılcılığı karşısında marjinal bir belge olmaktan öteye geçemedi. Zaten imparatorluk mirasının paylaşımı da, en azından bizim açımızdan, 1939 yılında Hatay sorununun çözülmesine kadar bitmemiştir. Bu yüzden 1945 yılına gelindiğinde aradan geçen yıllara karşın, Türkler ile Araplar arasındaki bu yoğun duygusal uzaklık bütün şiddetiyle sürmekteydi.²

1945'ten sonra da uzunca bir süre ne Arapların ne de Türklerin birbirini keşfedecek hali olmadı. Türklerin, Boğazlarına ve doğu vilayetlerine musallat olan Rus tehdidi arkalarına İngiliz ve Amerikalıları alarak savuşturmaya çalışırken, Araplara ayıracak pek zamanları yoktu. Arapların ise karşısında çok daha büyük bir sorun vardı. Savaş boyunca Nazilerin soy kırımına uğrayan Yahudiler eskiden kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri topraklarda devlet kurmaya çalışıyorlardı. Filistinli kardeşlerinin hakla-

rını ve yeni keşfettikleri ulusal onurlarını korumak için yoğun bir şekilde savaş hazırlığı içindeydiler.

Zaten batı dünyasında kendine bir yer bulmak ve çıkarlarının büyük devletler arasındaki pazarlıklarda harcanmasını önlemek isteyen Türkiye, bölgeyi hep kendi sınırlı güvenlik gereksinimleri çerçevesinde gördü. Araplarla yakınlaştıysa bu Sovyetlerin Ortadoğuya sarkmasını önlemek için paktlar kurmak amacıyla oldu. Sonunda da amacına ulaştı. Kurulması düşünülen Ortadoğu Komutanlığı aracılığıyla arka kapısından Yunanistan'la birlikte 1952'de **NATO**'ya girdi. Bundan sonrada Araplarla olan ilişkilerini minimum düzeyde sürdürdü.

Türkiye Arap dünyasını yeniden ancak 1960'larda keşfetti. Türk elitinin Batı ile olan kayıtsız şartsız birlikteliği Kıbrıs sorunu ile sarsıntı geçirdi. Ankara aniden tüm çıkarlarımızın batılı dostlarımızla ortak olmadığını anladı. İnönü'nün Kıbrıs sorununa ABD'yi taraf yapmak amacıyla aldığı askeri müdahale kararı 5 Haziran 1964 tarihli ünlü Johnson mektubu ve 18 Aralık 1965 tarih 2077 sayılı BM Genel Kurul kararıyla sonuçlanınca Türkiye Doğuya ve Ortadoğuya açılmaya başladı.³

Bir yandan zamanın Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık Moskova ve Pekin'i ziyaret ederken diğer yandan Mısır'la aksayan ilişkiler 10 Ağustos 1975'de büyükelçilik düzeyine çıkarıldı. Sonra 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye Amerikan üslerinin İsrail'e lojistik destek sağlamak için kullanılmasına mücadele etmedi. 1969'da **El-Aksa** yangınına takiben Rabat'da toplanan ilk İslam Konferansı toplantısına Türkiye de katıldı. Türk-Arap samimiyeti 1974 petrol ambargosundan sonra daha da arttı. Türkiye'nin kronik dış ödemeler krizi Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinin gelişmesinin arkasındaki itici güçtü.

Genellikle İsrail'le olan ilişkilerin azaltılması karşılığında olan bu politika, yanlış da olsa, tanımlanmış ülke çıkarlarının korunması amacıyla hesaplı kitaplı bir şekilde uygulandı.⁴

30 Temmuz 1980'de İsrail Parlementosunun aldığı karara göre Kudüs İsrail'in başkenti ilan edilince de önce, müslümanlarca kutsal kabul edilen bu şehirdeki Türk konsolosluğu kapa-

tıldı, ardından da, İslâm ülkeleri ile bir dayanışma girişimi olarak gösterilse de, ekonomik gerekçelerle alındığı bilinen bir kararla, Ulusu Hükümeti diplomatik ilişkileri ikinci kâtiplik düzeyine indirdi.⁵ İsrail ile olan ilişkiler, ancak barış sürecinin ivme kazanması ile normalleşti.

Ondan önce de FKÖ'nün Kıbrıs ve Bulgaristan Türkleri konusundaki tavrı ile teröristleri arasındaki flörtten rahatsız olan Türkiye, İran-Irak Savaşının yarattığı kendisi açısından olumlu olan konjonktürü de hesaba katarak, İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. 1986 yılında diplomatik ilişkilerin düzeyi yükseltilmiş ve 1991 yılında elçilik düzeyine çıkarılacak olan ilişkinin kapısı aralanmıştı. Aslında her şey bu yıla kadar iyi gitti. Türkiye Arapları kızdırmadan, İsrail ile olan ilişkilerini dengeli bir şekilde geliştirdi. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin 1993'de İsrail'i ziyaret eden ilk dışişleri bakanı oldu. 1994'de de İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman Türkiye'ye geldi. ABD'deki yahudi lobisi Türkiye'yi destekledi. Demirel İsrail'i ziyaret etti ve olan bitenden Araplar gocunmadı.

Ayaklarımız Dolaşıyor

Ancak işler 23 Şubat 1996'da Tel Aviv'de gizlice imzalanan Türk-İsrail Askeri İşbirliği Anlaşması'nın basına sızmasının ardından karıştı. Çünkü artık Kuveyt'i işgal eden Irak'ın yenilmesinden sonra yapılan Madrid Toplantısıyla ivme kazanan Ortadoğu Barış süreci teklemeye başlamıştı. Mart başında barış sürecine kategorik olarak karşı çıkan *Hamas* marifetiyle patlayan bombalar İsrail'de can almaya başlamış ve 120 kişilik *Knesset*'deki hassas dengeleri etkilemişti. *Hamas* adeta sağcı *Likud* Partisi ile koalisyon ortaklığı yapmışcasına, İzak Rabin'in barış karşıtı fanatik bir yahudi tarafından Kasım 1996'da öldürülmesinin yarattığı partisi lehine havadan yararlanmak için erken seçim kararı alan Şimon Peres'i köşeye sıkıştırmaya çalışıyordu. İsrail'de ilk kez yapılacak doğrudan başbakanlık seçimlerinin sonunda sandıktan Peres çıkmazsa, barış süreci sona erebilirdi.

Peres'i iktidarda tutmak için herkes elinden geleni yaptı.

13 Martta Şarm el Şeyh'de toplanan zirve 30'a yakın ülkenin en üst düzey temsilcilerini Mısır'da biraraya getirerek teröre karşı yapılması gerekenleri kararlaştırırken, Arafat Oslo II olarak anılmaya başlanan Taba Uzlaşması hükümleri gereği yönetimine geçmiş olan yerlerdeki İslâmcı militanları yakalayarak hapsetmekteydi.⁶ Ancak Peres'in de, en büyük kaygısı güvenlik olan seçmenine kendisini ispatlaması gerekiyordu.

Şarm el Şeyh'e davet edildiği halde gelmeyenler ve davet edilmeyenler, varlıklarını İsrail'in Kuzey ile Güney Lübnan'daki tampon bölgeye gönderdikleri Katyuşa roketleri ile göstermeye kalkınca, Peres'e gün doğdu. Kendisine tanınan bu fırsatı Beyrut da dahil Lübnan'ın pek çok yerindeki *Hizbullah* mevzilerine saldırarak değerlendirdi. Nisan ayının ortalarında Ortadoğu toz-duman ve kan içindeyken, iki ay önce imzalanan askeri anlaşmanın gereği olarak İsraili pilotlar Türkiye'ye geldi.

Şimdi aksayan Ortadoğu barışının ceremesini çekme sırası Türkiye'deydi. Ankara'da PKK baskısından bunalan Genelkurmay tarafından hükümetin ve Dışişleri Bakanlığının haberi olmadan imzalanan anlaşma Arap dünyasında yoğun tepkilere neden oldu. Bölgenin siyasi hamisi Mısır ve para babası Suudi Arabistan Türkiye'ye uyarı mektupları gönderdi. Arap gazeteleri eleştirel yorumlar yayınladı.⁷ Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa Ankara'yı ziyaretinden sonra bile anlatılanlardan tatmin olmadığını gösterecek açıklamalar yaptı. Anlaşmayı kendisine karşı bir tertip olarak gören İran ise, en yoğun şekilde eleştirenler arasındaydı.

İçeriği ilk kez 18 Mayıs'ta *Aksiyon* dergisi tarafından Türk kamuoyuna açıklanan askeri anlaşma aslında basit bir çerçeve anlaşmasıydı ve hiç kimseyi tehdit eder nitelikte değildi. Ancak içeriğinin nasıl doldurulacağı konusundaki kuşkular, ama ondan da önemlisi, sembolik önemi bölgenin diğer ülkelerini rahatsız etmekteydi. Türkiye Araplardan bir adım ileri giderek daha sorunlar çözülmeden İsrail ile olan ilişkilerine bir de stratejik boyut katmıştı. Bu ilişkinin İsrail'i, Filistin ve Suriye ile olan pazarlığında güçlendireceği hesaplanıyordu.

İşler 29 Mayıs'ta İsrail'de yapılan seçimlerden sonra daha da karıştı. *Likud* lideri küçük bir farkla başbakan seçilmişti. Binyamin Netanyahu sonuçlar belli olduktan sonra yaptığı ilk konuşmada Doğu Kudüs'ün statüsünü tartışmayacağını söyledi. Konuşmanın satır aralarından Filistinlilere özerkliğin ötesinde bir hak tanımak niyetinde olmadığı da anlaşılıyordu. Netanyahu seçim taahhütlerinde samimiye benziyordu. Bu barış sürecinin biteceği ya da en azından zorlanacağı anlamına gelmekteydi.

Türkiye'nin işi çok daha zorlaşmıştı. Güçlü bir Arap baskısı altında kalabilir, Arap Birliği'nde zar zor geçirilen Türkiye aleyhindeki karar tasarılarının çok daha sertleri ile karşılaşabilirdi. Üstelik bir de artık 1980 cuntamızın hediyesi olan ve sadece bölgeyle değil, bütün dünya ile ilişkilerimizi etkileyen Kürt sorunumuz vardı. Sıkıştırlarsa Suriye ve İran gemiyi aza atarak PKK'ya verdikleri desteği arttırabilirlerdi. Su konusu tekrar ısıtılabilir; Türkiye'nin Arap ülkeleri ile zaten zar zor yürüten ilişkileri sekteye uğrayabilirdi. İşin kötüsü, Arap ülkelerinin baskılarına boyun eğilerek bu anlaşmadan vaz geçilmesi, hem bu ülkelere Türkiye'nin baskılara ne denli açık olduğunu gösterecek, hem de pek çok açıdan dostluğuna ihtiyacımız olan İsrail'i küstürecekti.

Refahiyol hükümetinin iktidara gelmesi bölgesel siyasi sonuçları düşünülmeden imzalanmış olan bu anlaşmayı birden bire Türkiye için bir yük olmaktan çıkartıp Türk diplomasisinin elinde etkin bir araç haline getirebilirdi. İran ve özellikle de Suriye ile parametreleri iyi belirlenmiş bir pazarlığa oturduğunda, Türkiye'deki İslamcı iktidarın Türk-İsrail işbirliğini kolayca harcayacağını düşünecek görüşmeciler ağırlığı bu anlaşmaya verebilirlerdi. Türkiye anlaşmayı iptal etmese bile anlaşmanın uygulama koşulları konusunda bölge ülkelerine güvenebilecekleri teminatlar verebilirdi. Yani Türkiye az vererek çok alabilirdi.

Ancak, iktidara gelmeye hazırlıksız tüm diğer partilerimiz gibi Refah da, sorunlara deneme yanılma yoluyla yaklaşmayı tercih etti. Gerekli alt yapı çalışmaları yapılmadan düzenlenen Erbakan'ın İran gezisi ve arkasından Kazan'ın hapisanelerini keşfetti-

ği Irak seyahati, Türkiye'nin Refah kozunun da harcanmasına sebep oldu. Belki de sonuçlarından uzun süre rahatsızlık duyacağımız Irak'a yapılan son ABD müdahalesine katkıda bulundu. Türkiye'nin en hayati sorununun çözümünün ertelenmesine, kaynakların ve insanların en azından bir süre daha müsrifçe harcanmasına, Türkiye'yi maceraya sürükleyecek tampon bölge planlarının gündeme gelmesine sebep oldu.

Kuzey Irak Kışkacı

İran'dan yardım alan Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği ile çarpışan Mesut Barzani, Irak yönetimine yanaşınca kıyamet koptu. Eylül başında Irak kara birliklerinin Talabani'nin elindeki Erbil şehrini almak için Barzani'ye yardım etmesi Amerikan kamuoyundaki Saddam korkusunu canlandırdı. Erbil Barzani'nin eline geçene kadar bölgeye pek müdahale etmeye niyetli görünmeyen Clinton yönetimi, kasım ayındaki seçimlerin Cumhuriyetçi adayı Bob Dole yaptığı konuşmalarda Clinton'a yüklenince, Saddam'a haddini bildirecek, kendilerine de puan kazandıracak *seyir* füzelerini 3 Eylül sabahı erken saatlerde Körfezdeki gemilerinden ve Guyam'daki üslerinden kalan uçaklarından ateşledi.⁸

Füzeler bu kez Saddam'dan çok Ortadoğu politikasına zarar verdi ve bu işten de en fazla Türkiye yara aldı. BM Güvenlik Konseyi'nin 14 Nisan 1995 tarihli ve 986 sayılı kararı gereğince Irak'ın acil insanı ihtiyaçlarını karşılamak için Türkiye üstünden yapacağı 2 milyar dolarlık petrol satışı önce BM Genel Sekreteri tarafından oraya gönderilecek personelin güvenliği gerekçesiyle askıya alındı, arkasından da ABD'nin bu şartlar altında zaten petrol satışına izin vermesinin söz konusu olmadığı anlaşıldı. Kendisine Irak'a koyulan ambargoya rağmen ticaret imkanı sağlayacak Ürdün modeli başvurusu daha bir kaç gün önce red edilen Türkiye, şimdi yüz milyonlarca dolarlık bir zarara giriyordu.

Üstelik füzelerin yarattığı kaostan yararlanmaya çalışan Çiller'in yönetimindeki Türkiye güvenli bölge adı altında, görünüşte bir türlü çözemediği PKK sorunu için, ciddi bir maceraya atıl-

maktaydı. Dışardan gelen tepkilere göre sürekli hafifletilmeye çalışılan planın asıl amacının Kuzey Irak üstünde bir şekilde etkili olmak olduğu anlaşılmaktadır. Zaten birden bire Türkmenlerin hatırlanması ve tam Barzani ile Saddam anlaşırken **Çekiç Güç**'ün Türkmenleri de korunmasının istenmesi düşündürücüydü.

Çekiç Güç Sorunu

ABD'nin Irak müdahalesi **Çekiç Güç** sorununu da olduğundan daha çetrefilli hale getirdi. **Çekiç Güç**'ten herkesden çok şüphelenen Refah Partisi, iktidar ateşine elini soktukten sonra eski söylediklerini yutarak, bu gücün Türkiye'deki kalış süresini, son kez kaydıyla, yıl sonuna kadar uzattı. Ancak Erbil operasyonundan sonra gerçekleşen Amerikan müdahalesi, **Çekiç Güç**'ün üstüne oturduğu yarı meşru zemini ortadan kaldırdı.

Bilindiği gibi, ne *Güvenli Bölge* uygulaması ne de **Çekiç Güç** herhangi bir Güvenlik Konseyi kararına oturmamaktadır. Bu uygulamalarının temelini oluşturduğu söylenen BM Güvenlik Konseyi'nin 5 Nisan 1991 tarihli ve 688 sayılı kararı Nisan 1991'de Kürtler başta olmak üzere neredeyse tüm Kuzey Irak halkına karşı hareket düzenleyip onların sersefil bir şekilde Türkiye ile İran sınırına yığılmasına sebep olan Saddam Hüseyin'i uyarmak amacıyla alınmıştır. İçinde yaptırım tedbirleriyle veya 36. ile 32. parallerle ilintilendirilebilecek hiç bir hüküm yoktur. Kararda BM Şartı'nın yaptırımlarla ilgili 7. Bölümüne yapılmış herhangi bir atıf da bulunmamaktadır. Karardaki tek atıf devletlerin içişlerine karışılmasını men eden 2. maddenin 4. paragrafına yapılan göndermedir.⁹

Zaten Güvenli Bölge ve **Çekiç Güç** uygulaması da zamanın koşullarının gereği, BM çerçevesi dışında Saddam'ın 1988 Halepçe katliamı gözönünde bulundurularak Özal'ın teşviki ile alınmış geçici bir önlemdir. 1991 Nisanında özellikle Türkiye sınırına yığılan ve dalgalar halinde sınırı geçen sığınmacıları geri göndermek amacını taşıyan bu önlem, Saddam tüm bir etnik grubu hedef aldığı sürece 1948 Soykırımını Önleme Sözleşmesi temelinde haklı gösterilebilirdi.¹⁰ Oysa şimdi, Saddam'ın bir

Kürt grubunu desteklemek amacıyla diğerine karşı kendi ulusal sınırları içinde, üstelik kara birliklerini kullanarak yapmış olduğu harekâta karşı ABD'nin düzenlediği füze saldırısı *Güvenli Bölge*'nin, dolayısıyla da **Çekiç Güç**'ün meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır.

Bu şartlar altında **Çekiç Güç**'ün süresinin uzatılması söz konusu olduğunda, Refahyol hükümetinin çok zorlanacağını söyleyebiliriz. Özellikle Refah Partisi ya seçmenine gayrimeşru bir gücün Türkiye'de kalışının sebebini anlatmak ya da **Çekiç Güç** git derse, onun sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalacaktır.

İran Türkiye İlişkileri

1979 İran devriminden bu yana bir türlü rayına oturamayan Türk-İran ilişkileri Refahyol'un ilk iki aylık iktidarı döneminde de kayda değer bir gelişme göstermemiştir. İran ve Türkiye'nin zoraki coğrafi birlikteliği yapılan tüm toplantılara, ortaya atılan tüm işbirliği önerilerine karşın anlayış birliği düzeyine ulaşamamıştır. Ancak diplomatik krizlerin ve iki ülkenin basını arasında ki atışmalara karşın şimdiye kadar karşılaşılan tüm sorunlar aşılabilmiştir. Erbakan'ın 10-12 Ağustos tarihleri arasındaki İran gezisi de iki ülke arasındaki ilişkilerin niteliğini değiştirememiştir.

Dünya sisteminin ezilen ve ezen devletlerden oluştuğunu ve ezenlerin güçlerini işbirlikçi rejimlerden aldığını söyleyen İran yönetiminin dünyanın her yerindeki ezilen halkalara ve özellikle de Türkiye'dekilere yardım etmeye kalkması, ilk bakışta iyi bir gözükken Türk-İran ilişkilerini derinden etkilemiştir. Türk devletinin gelenek ve sembollerine sürekli olarak saldıran İran rejimi, zaman zaman içişlerimize, 1989'daki türban meselesinde olduğu gibi, laiklerin aklını başından alan müdahaleler yapmıştır. Ayrıca İran, Türkiye'de İslamî radikalizmin gelişmesine, pek çok aydının, radikal militanlar ya da doğrudan kendi ajanları vasıtasıyla, öldürülmesine katkıda bulunmuştur.

Refahyol iktidarı ile bu tür sorunların iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemesi beklenmemekle beraber, Türkiye'nin 1984 yılından beri Kuzey Irak'a yaptığı müdahalelerden her zaman rahat-

sızlık duyan İran tampon bölge fikrinden son derece tedirgindir. İran her zaman bu müdahalelerin bölgedeki güç dengelerini de-
ğiştirdiğinden yakınmıştır. Bazı dış politika uzmanları, Türki-
ye'nin bölgeye uzun süreli olarak girmesinin Ankara ile Tahran'ı
karşı karşıya bırakabileceği endişesini taşımaktadır.¹¹

Türk-Amerikan İlişkileri ve Zararlar

Bilindiği gibi Refahyol hükümeti ile birlikte Türk-Amerikan iliş-
kileri bir soğumaya girmiştir. ABD'nin lanetlediği ülkelerle hü-
kümetin Refah kanadının acemice yaptığı temaslar Clinton yö-
netimini rahatsız etmiştir. Son Irak krizi sırasında Mısır'ı, Ür-
dün'ü ve Suudi Arabistan'ı arayıp konuşan Başkan Clinton ve
Dışişleri Bakanı Christopher, zamanında kendisine *Vakko* kravat
bile hediye eden Çiller'i unutmuştur. Sayın Çiller'in dil sürçme-
si nedeniyle Türk basını tarafından kırılan gönlü, ancak kriz du-
rulduktan sonra Dışişleri Bakanı Cristopher tarafından alınabil-
miştir.

Türkiye'deki insan hakları ihlallerine rağmen Ankara'ya yar-
dımında bulunduğu için eleştirilen ve bu yüzden de savaş gemile-
rinin bile teslimini askıya alan Amerikan yönetimi ile Türkiye'nin
arası zaten pek iyi değildi. İki ülke arasındaki girift ilişkiler yü-
zünden her iki tarafça da pek ciddiye alınmayan bu soğukluk,
Erbakan'ın, Başkan Clinton tam da **D'Amato Yasasını** imzala-
dıktan sonra İran'a gitmesi ile daha da artmıştı.¹² *Yeni Şafak* ga-
zetesinin bir haberinden anlaşıldığına göre, Irak'ın KDP yanın-
da KYP'ye müdahale edileceği bilgisinin Türkiye'ye iletilmiş ol-
ması da bardağı taşıran son damla olsa gerektir.¹³

Tüm bu ilişkinin en ilginç boyutu ise, BM Güvenlik Konse-
yinin 986 sayılı kararı ile Irak'a konan ambargonun 6 ay süreyle
2 milyar dolarlık petrol satışı için kaldırılacağını bilen ve Ameri-
kan çıkarlarına zerre kadar dikkat etmeyerek İran, Irak ve Libya
ile tek taraflı flört eden Türkiye'nin, bir de kendisine Ürdün
modelinin uygulanması için BM Yaptırımlar Komitesine başvur-
masıdır.¹⁴

Ağustos ayı başında **Çekiç Güç**'ün uzattığı oturma mücade-

siyle ABD'ye iyilik yaptığını ve bu iyiliğin unutulmayacağını dü-
şünen Refahyol Hükümeti, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi-
nin 6 Ağustos 1990'da aldığı 661 sayılı kararı gereğince Irak'a uy-
gulanan yaptırımlardan zarar gördüğü için, Irak'la ticaret yap-
mak amacıyla, Güvenlik Konseyi üyesi devletlerin temsilcilerin-
den oluşan Yaptırımlar Komitesi'ne başvurdu. Basına daha önce
BM Şartının 50. maddesindeki bu haktan Ürdün yararlandığı
için Ürdün Modeli olarak geçen bu başvuru zamansız ve yine
gerekli altyapı çalışmaları gerçekleştirilmeden yapılmıştı. Ardın-
dan da, dünya gündemine Türkiye'nin İslamcı başbakanın İran
gezisi girince, 28 Ağustosta toplanan Yaptırımlar Komitesi Tür-
kiye'nin başvurusunu reddetti.

Şimdi 986 sayılı kararla tanınan sınırlı petrol satışı da askıya
alınınca, Türkiye Körfez Savaşından bu yana uğradığı 27 milyar
doların hesabını yapmaya başladı. Şu ana kadar bu zarara sadece
sempati duyan ABD borcunu Türkiye'nin Kuzey Irak'a girmesi-
ne karşı çıkmayarak ödeyeceğe benzer.

Sonuç

Böyle bir konudan sonuç çıkartmak neredeyse imkansız. Son bir
kaç hafta içindeki hızlı değişikliklere karşın 10 Eylül 1996 itiba-
rıyla hala her şey havada. Pek çok şey Türkiye'nin ve Türkiye'de-
ki siyasi kadroların inisiyatifi dışında gelişmekte. Süleymaniye'yi
de ele geçiren Barzani Irak içinde bir otonomi yönetimini kabul
etmiş. Saddam da otonomi teklifinde samimi gibi Talabani ise
kuvvetleri ile birlikte İran'a doğru çekilirken, bir temsilcisi
CNN'de silahlı mücadelelerine devam edeceklerini söylüyor. Bu
gelişmeler ilk bakışta tüm dengeleri alt üst etmişe benziyor. An-
cak, yeni dengenin ne kadar kalıcı olacağı da hiç belli değil. Bel-
li olan tek şey, Türkiye'nin hâlâ çok tehlikeli bir maceraya sürük-
lenilmeye çalışıldığı. Gördüğümüz ise, Refahyol iktidarının ilk
iki ayda eline geçirdiği fırsatları bilinçsizce harcadığı.

Hükümetin Refah kanadı devlet adamlarının yapmaması ge-
reken hatalar yaptı: Türkiye'nin en önemli iç ve dış politika so-
rununun çözümü için, elindeki kozları dikkatsizce kullandı. Gü-

nün şartları altında çok daha iyi değerlendirilebilecek İran gezisi siyasi bir şova dönüştürüldü. İktidarın diğer ortağı ise, bilinen özellikleri ile, ülke çıkarlarından çok parti ve seçmen beklentilerini tatmin eden bir politika izlemeye çalıştı. Neyse ki dış baskılar Çiller'i Türkiye'yi sokmak istediği maceradan bir ölçüde alıkoydu. Bundan sonraki gelişmeler Çiller'in istediklerini yapmasına pek imkan tanıyacak gibi gözüküyor.

Refahyol, büyük bir olasılıkla, ne yaptığı hataları fark edecek ne de kaçırdığı fırsatları görecektir. Refahyol'un iki aylık dış politika icraatından asıl ders çıkartması gerekenler, seslerini çıkartmadan oturup olanı biteni seyreden diğer politikacılar ve liderlerdir. Zaten bir ders çıkarılacaksa o da gerek bölgede, gerekse bölge dışında karşılaştığımız sorunların sebebinin aslında kendi içimizde yıllardır bir türlü çözemediğimiz Kürt sorunu olduğudur.

Kuzey Irak'da yuvalanmasını önlemeye çalıştığımız, sızmasınlar diye önlerine tampon bölgeler kurduğumuz, tampon bölgeler uğruna komşularımızla ve diğer Kürt gruplarla çatışmayı göze aldığımız, Araplarla ilişkilerimizin bozulması uğruna İsrail ile anlaşmalar imzaladığımız PKK, aslında bizim sorunumuzdur. Bu insanlar bizim insanlarımızdır. Bu sorunun çözümü ise sınırlarımızın dışında değil içindedir.

Notlar

- ¹ Erbakan bu konuda gazetecilere söylediklerini red etmekle beraber, MİT'i Rafsancani'ye de çektiirdiği konusundaki iddiaları cevapsız bırakmıştır.
- ² Zamanın Ankara nezdindeki ABD büyükelçisi George McGhee tarafından 1952 yılında neredeyse tüm Arap ülkelerindeki Amerikan temsilciliklerine yaptırılan bir araştırmada Arapların Türklerden kesin olarak hoşlanmadığı ve Türklerin Ortadoğuda etkin bir siyasi rol oynamasını istemedikleri ortaya çıkmıştı. Bkz. George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection*, London, The Macmillan Press, 1990, ss. 186-207.
- ³ Bkz. M. Hakan Yavuz, 'İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)'; Faruk Sönmezoglu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 1994, ss. 243-257.
- ⁴ Bkz. Şule Kut, 'Filistin Sorunu ve Türkiye'; Haluk Ülman (der.), *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul, TUSES, 1991.
- ⁵ George G. Gruen, 'Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations', *Israel Affairs*, Vol. 1, No. 4, Yaz 1995, s. 48.
- ⁶ Oslo II için bkz. *The Middle East*, December 1995.
- ⁷ *Al Abram Weekly* uzunca bir süre bu anlaşmayı gündemde tuttu. İlginç bir görüş için, bkz.: Khaled El-Sergani, 'Israel's Turkish foothold', *Al Abram Weekly*, 8-14 April 1996.
- ⁸ Amerikan ABC televizyonu tarafından yapılan bir ankete göre Amerikan halkının % 79'u Irak'a karşı yapılan füze saldırılarını desteklemiştir. Bkz.: Murat Bırsel, 'Çünkü Amerika'nın Hoşuna Gidiyor', *Yeni Yüzyıl*, 5 Eylül 1996.
- ⁹ Bkz.: *The United Nations and the Iraq-Kuwait Conflict, 1990-1996*, New York, The United Nations Blue Book Series, 1996, s. 199.
- ¹⁰ John Major'a atfedilen bu görüş için bkz.: Baskın Oran, 'Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti', Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 56.
- ¹¹ Bkz.: Sami Kohen, 'Tampon bölge ne kadar etkili olur?', *Milliyet*, 6 Eylül 1996.
- ¹² Senator Alfonso D'Amato'nun İran ve Libya'ya yatırım yapan Amerikalı olan veya olmayan şirketleri cezalandırmak için önerdiği bu yasa 6 Ağustos 1996'da Başkan Bill Clinton tarafından imzalanmıştır. ABD ile AB'nin arasını açan bu yasanın uluslararası hukukun temel prensiplerini ihlâl ettiği söylenmektedir. Yasa için bkz.: *International Herald Tribune*, 7 August 1996. Tartışma için bkz. *The Economist*, 10-16 August 1996.
- ¹³ *Yeni Şafak*, 8 Eylül 1996.
- ¹⁴ Erbakan'ın İran gezisinin Amerikan basınındaki yankısı için bkz.: *Hürriyet*, 14 Ağustos 1996.

I- Yalan Dünyaya Sanal Politikalar¹

■ Gencer Özcan

Giriş

SIYASAL yaşamımızın yerine oturmak bilmeyen temel taşları 24 Aralık 1995 seçimleriyle bir kez daha yerinden oynadı. 1996'nın ilk altı ayında merkez sağ partiler arasında bir türlü gevşemeyen siyasal gerilimler en kararsız denge durumunu yarattı; en zayıf olasılık gibi duran Refahyol ansızın gerçek oldu. Cumhuriyet tarihinde İslâmcı bir partinin büyük ortak konumunda katıldığı ilk koalisyon hükümeti, kısa ömürlü olacağına ilişkin iddialara karşın, Ocak 1997'de iktidarının altıncı ayını doldurdu. Sistem dışı olduğunu iddia eden RP'nin iktidara geldiğinde 12 Eylül tasarımı siyasal rejimi nasıl çalıştıracığı başlı başına bir merak konusuydu. Ulusal güvenlik politikaları ve dışişleri alanında kökten değişim önerileri getiren bir siyasal partinin, sistemin önemli parametrelerini nasıl tanımlayacağı, sözgelimi siyasal iktidarla askeri yapı arasındaki yerleşik ilişkileri ne türden bir düzene bağlayacağı gibisinden sorular, uzun zamandır kafaları meşgul ediyordu. İlk altı ayın gelişmeleri gerek bu soruların, gerekse dış politikanın nasıl oluşturulacağı ve yürütüleceği konusunda RP'nin devlet ve siyaset anlayışına ilişkin gözlemler yapabilmek bakımından yeterli bir süre oldu. **Çekiç Güç**'ün görev süresi, Kuzey Irak'daki çatışmalar, İsrail'le askeri işbirliği anlaşmasının uygulamaya konulması, Asya ve Afrika gezileri sırasında izlenen gelişmeler, yukardaki sorulara yanıt arayanlara anlamlı ipuçları verdi.

Refahyol hükümeti TBMM'den 8 Temmuz 1996'da güvenoyu aldı. Programda İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi konusuna özel önem verildi. '**Çekiç Güç**' gibi duyarlı konulara değinilmedi; '**GB yükümlülüklerinin, AB'nin yapması gerekenleri yerine getirdiği ölçüde dikkate alınacağı**' belirtildi. Bunların yanı sıra, Batı ile ilişkilerde hoyratça davranılacağı ve İsrail'le askeri işbirliği anlaşmasının yürürlükten kaldırılacağı gibisinden endişelere meydan vermemek için olsa gerek, bir yandan,

Türkiye'nin taraf olduğu bütün stratejik antlaşmalara bağlı kalınacağı sözü verildi, öte yandan, bu anlaşmaların '**milli güvenlik ve milli menfaatler aleyhine tatbikine meydan verilmeyeceği**' görüşü dile getirildi. Ortaklar arasındaki ilişkileri düzenleyen protokolün dış politikaya ilişkin kesiminde, hükümet programında dile getirilen esaslar tekrarlandı. Protokolün '**Güvenlik ve İç Barış**' başlıklı kesimde ise, '**dış kaynaklı bölücü teröre**' karşı mücadele üzerinde durulurken, '**Anayasamızda yer alan esaslar ve bilhassa üniter-millî devlet yapısı muhafaza edilerek**' terörle, içte ve dışta kararlılıkla mücadele edileceği yinelandı.

Bakanlıklararası görev dağılımına ve ortakların dış politika konusundaki yerleşik anlayışları arasındaki farklılıklar gözönüne alındığında, Refahyol içinde **doğu** ve **batı** politikalarının sorumluluğunun ayrı ayrı üstlenilmesi temeline dayanan bir işbölümünün ortaya çıktığı görüldü. Bu işbölümü ise, **doğu** ve **batı** eksenlerinde yürütülen dış politikanın eşgüdüm içinde dinamik bir hareketlilik kazanacağı beklentisine yol açtı.² İlk altı ayın gelişmeleri, böylesi beklentilerin gerçekleşmesi bir yana, dış politikada çok başlılık sorununun ortaya çarpıcı görüntüler çıkardığı bir karmaşa ortamına yol açtı. Bir yandan, dış politika alanında, **hükümet**, **askeri yapı** ve **cumhurbaşkanlığı** arasındaki ilişkilerde yaşanan sorunlar, öte yandan, hükümet ortaklarının dış politika anlayışları arasındaki temelli ayrımlar, yürütmeye çok başlılık sorununa, çarpıcı görüntüler eşliğinde, yeni boyutlar kazandırdı.

Koalisyonun iki kanadının dış politikadan beklentilerinin farklı olduğu, bakanlıklararası görev dağılımında, koalisyonun DYP kanadından Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in yanı sıra, RP kanadından Devlet Bakanı Abdullah Gül'e de dış politika alanında yetki verilmesiyle belli oldu. Bakanlıklararası görev dağılımını düzenleyen Başbakanlık genelgesiyle, Kıbrıs ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin sorumluluğu Devlet Bakanı Gül'e verildi. Bu durum, Devlet Bakanı Gül'ün '**gölge dışişleri bakanı**' olarak nitelendirilmesine yol açtı. Aralık 1996'da Dışişleri Bakanlığı yetkilerinin iki ayrı bakan arasında paylaşımı konusunda bir başka gelişme yaşandı. Başbakan Erba-

kan 18 Aralık 1996 tarihli bir genelgeyle, Dışişleri Bakanlığının bazı yetkilerini Devlet Bakanı Gül'e devretti. Bu yetki devri uyarınca, Türkî cumhuriyetler, yurtdışında yaşayan Türkler ve İslam ülkeleri ile tüm ekonomik ve kültürel işlerin koordinasyonu RP tarafından yürütülen Devlet Bakanlığına devredildi. Yetki devrine ilişkin bir soruyu yanıtlarken, Devlet Bakanı Gül, yetkilerin kendisine, '**Erbakan'ın Türkî cumhuriyetleri ihmal ettiği yolunda eleştiriler**' olduğu gerekçesiyle verildiğini belirtti.

Koalisyon ortakları arasındaki güç dengesinde gözlemlenen kaymalar da, dış politikada çok başlılık sorununun ağırlaşmasına neden oldu. Başbakanlığı dönemini ilgilendiren soruşturmalar ve **Susurluk Kazası** sonrasındaki gelişmeler yüzünden, DYP'nin kamuoyu karşısında güç duruma düşmesi nedeniyle, Dışişleri Bakanı Çiller, Başbakan Erbakan'ın taleplerine karşı direnemedi. Koalisyon kurulduğunda, '**DYP sayesinde iktidar olabilen RP**' görüntüsü, ilerleyen aylarda, yerini '**RP sayesinde genel başkanı Yüce Divana gönderilmeyen DYP**' görünümüne bıraktı. Bu güç kayması, iç siyasal yaşantıda fiilen '**RP'nin tek başına iktidar olması**' gibi bir duruma yol açtı. Dışişleri Bakanı Çiller'in, çalışmalarını Dışişleri Bakanlığının görev alanına girmeyen alanlarda yoğunlaştırmasıyla, dış politika alanında girişim üstünlüğü RP'nin eline geçti. Gerçekten de, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir Dışişleri Bakanı, bakanlık bütçesinin görüşülmesi sırasında TBMM'de bulunmadı. Dışişleri Bakanlığının bazı yetkilerinin RP kanadından Devlet Bakanı Gül'e devredilerek kısıtlanması da böyle bir ortamda gerçekleşti.

Karmaşanın bir başka boyutu ise koalisyonun Refah kanadı ile askerler arasında yaşanan ilişkiler ekseninde belirginleşti. Askeri yapının RP'nin kurduğu bir koalisyon hükümeti düşüncesini benimsemediği görünümünü ortadan kaldırabilmek için olsa gerek, Başbakan Erbakan, ilk günlerden başlayarak askerlerle ilişkilerinde aşırı özeni elden bırakmadı. Temmuz 1996'da RP'nin TBMM grup toplantısında yaptığı bir konuşma sırasında '**biz askerlerden sadece yurt savunmasında değil, her türlü icraat hususunda ders almalıyız**' diyerek ne kadar uyumlu

bir başbakan olacağının işaretini verdi. Buna karşın, askeri yapının üst düzey temsilcileri, siyasal yaşamın öteki alanlarında olduğu gibi, dış politikada da hükümeti kamuoyu önünde açıkça eleştirmekten kaçınmadılar.

Dış Seferler ve Temaslar

Başbakan Erbakan ilk yurtdışı gezisini KKTC'ye yaptı. Başbakan Erbakan, Barış Harekatının 22. yıldönümü törenlerine katıldığı geziyi **'bir vecibe, bir mecburiyet'** olarak değerlendirdi. *Milli Gazete* geziyi **'Kıbrıs Sahipsiz Değil'** başlığıyla manşetten verdi.³ Ağustos 1996'daki İran, Endonezya, Malezya ve Singapur'u kapsayan Asya gezisini, Ekim 1996'da Mısır, Libya ve Nijerya'yı kapsayan bir Afrika gezisi izledi. Seferlerin istikametleri, **'şahsiyetli dış politika'**nın tezahürleri olarak nitelendirildi.

Zincirleme seferlerle uygulamaya konulan **'şahsiyetli'** dış politikayı Erbakan şu sözlerle açıkladı: **'Alman Bakan illâ ne zaman Almanya'ya geleceğimi soruyor. İtalyan Başbakanı böyle istiyor. Ama ben önce Asya'ya, şimdi de Kuzey Afrika'ya gidiyorum. Bir köprü görevi görüyorum. İşte şahsiyetli dış politika budur.'**⁴ Buna karşılık, RP'ye yakın basında RP'nin batı ile ilişkilerde mesafeli bir tutum aldığı; ABD'ye ve AB üyesi ülkelere karşı **'soğuk'** davrandığı izlenimi yaratıldı. Örneğin, Hükümetin kuruluşunu izleyen günlerde, *Milli Gazete* ABD'li yetkililerle yapılan ve Erbakan'ın sert bir tutum aldığı iddia edilen görüşmeyi **'İşte Buna Hasrettik'** manşetiyle verdi.⁵

Başbakan Erbakan'ın **doğu** gezilerine yön veren anlayışa ve **batıya** bakış açısına dışişlerinden sorumlu Devlet Bakanı Gül, **'Erbakan, önce Uzakdoğu ve Afrika'ya açılarak dış politika seçenekleri artmış bir ülke, Batı'ya karşı kozları artmış bir ülke olarak Doğu'dan Batı'ya açılmak istiyor. Erbakan, Türkiye'nin herhangi bir ülke olmadığını göstermek istiyor. Erbakan ABD, Almanya ya da İtalya'ya gittiği zaman 'Bir garip ülke lideri geldi' imajını vermek istemiyor'** sözleriyle açıklık kazandı. Gül sözlerini, Batı basınında **'Türkiye'nin bu politikalarını onaylayan açıklamalar'** olduğunu, **'Batı'nın**

Erbakan'ın izlediği siyasete tamamen karşı olduğu söylene-
meyeceğini belirterek sürdürdü.'⁶

Seferler sırasında bir dizi özelliğin belirginleştiği görüldü. İlk özellik, gezilerin hazırlık ve uygulama aşamalarında Dışişleri Bakanlığının dışlanması oldu. Basında Başbakan Erbakan'ın gezilerini **'Dışişlerini pek dinlemeden ve kendi kanallarını kullanarak'** gerçekleştirdiği ve **'bir devlet politikası yerine, adeta Refah'ın dış politikasının uyguladığı izlenimi'** verdiğine ilişkin yorumlar yer aldı.⁷ İkinci özellik ise dış geziler sırasında resmi görüşmelerin yanısıra **başbaşa** gerçekleştirilen ikili temaslara bu gezilerin özel bir nitelik kazanmasıydı. Ağustos 1996 İran gezisi sırasında Başbakan Erbakan, İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ile, izleyen Pakistan gezisinde ise Başbakan Benazir Butto ile görüşmesinin bir bölümünü, yanında Dışişleri Bakanlığının çevirmeni olmaksızın yapmayı yeğledi. Ekim 1996'daki Libya gezisi sırasında ise **'Fahri komutan'** konumundaki Kaddafi ile Başbakan Erbakan, **'Komutanlık üyesi'** sıfatıyla, **'İslam Halk Komutanlığı'**nı ilgilendiren konularda ikili olarak görüştüğünde de, bu toplantıya herhangi bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi alınmadı.

Başbakan Erbakan'ın bazı ülkelerin büyükelçileriyle yaptığı özel görüşmeler de dikkat çekicidir. Başbakan Hükümetin kuruluşunu izleyen doksan gün boyunca İran büyükelçisiyle, ikisi gece geç saatlerde evinde, ikisi ise RP genel merkez binasında olmak üzere, dört kez görüştü. Bu görüşmeler sırasında, Erbakan'a yalnızca Devlet Bakanı Gül ve Devlet Bakanı Fehim Adak eşlik etti. Görüşmelerin gece yapılması durumu **'yoğun gündüz programı'** gerekçesiyle açıklandı. Bu görüşmelerle ilgili bilgilerin Dışişleri Bakanlığına gecikmeli olarak iletilmesine ilişkin iddialar basına yansdı. Devlet Bakanı Gül, Başbakan Erbakan'ın **'Başbakanlığın dışında İran ve Irak büyükelçileriyle yapılan görüşmelerde tutanak tutulmadığını'** belirterek, bu tutumu **'bazen resmiyetin dışında eski dostluklara dayanarak, Türkiye'nin politikalarını yürütmek gerektiğini'** vurgulayarak açıkladı.⁸

RP'li yetkililerin ülkelerinde yasadışı olarak kabul edilen örgütlerin temsilcileriyle yaptıkları görüşmeler ve/ya da bu örgütler ile ilgili ülke yetkilileri arasında arabuluculuk olarak nitelendirilebilecek girişimlerde bulunması da, bu bağlamda ele alınması gereken bir başka **özellik** olarak değerlendirilmelidir. Başbakan Erbakan RP Genel Merkezinde, Tunus'da yasadışı bir muhalefet örgütü olan **Nedva** hareketinin lideri Raşid el Gannuşi ile görüştü. Buna karşılık, görüşme Tunus Hükümetinin protestosuna neden oldu. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ile görüşmesi sırasında Başbakan Erbakan'ın Müslüman Kardeşler örgütüne anlayış gösterilmesi telkinleri de konuk devlet adamının tepkisine yol açtı.

Gezi ve görüşmeler sırasında Başbakan Erbakan ulusal güvenlikten sorumlu devlet kurumlarının çalışmalarına ilişkin olumsuz değerlendirmeler dile getirmek ya da karşı taraftan yapılan açıklamalara itibar ettiği izlenimini uyandıran ifadeler kullanmakta bir sakınca görmedi. Başbakan Erbakan, 10-12 Ağustos 1996 tarihlerinde gerçekleştirdiği gezisi sırasında İran yönetiminin, '**PKK'yı sınırlarında barındırmadıklarına**' ilişkin açıklamalarını inandırıcı bularak, MİT'in '**propogandanın etkisi altında kaldığını**' ima etti ve kendi yetkililerinden bilgi aldığı anda '**şaşırdığını**' ekledi.

Başbakan Erbakan yaptığı açıklamalarla, uzun dönemli deneyimlerin ışığı altında oluşturulmuş politikaların artık terkedildiği izlenimini yarattı. Sözgelimi, RP kanadından yetkililer, Türkiye'ni 23 Ocak 1996'da Suriye'ye çekilen ve Abdullah Öcalan'ın iadesini isteyen notasıyla belirlenen politikanın terkedildiği, ikili ilişkilerin hızla düzelebileceği izlenimi yaratacak açıklamalar yaptı.

Çekiç Güç ve Kuzey Irak Politikası

Koalisyon hükümeti kuruluşunu izleyen günlerde **Çekiç Güç**'ün görev süresinin uzatılması konusuyla karşı karşıya kaldı. Beklenen karşılaşma RP dış politikası bakımından ibret verici oldu. Tartışmalar sırasında koalisyonun RP kanadı hükümet ku-

rulmadan önceki dönemde benimsediği ve '**ABD'nin işgal kuvveti**', Türkiye için '**bela**' olarak nitelendirdiği **Çekiç Güç** söylemini yumuşattı; sonuç olarak da yıl sonuna kadar görev süresinin uzatılması için evet oyu verdi. '**U**' dönüşü beklenen bir gelişme olmakla birlikte, dönüş sırasında ortaya çıkan bazı **ens-tantaneler** RP'nin siyaset anlayışını sergilemesi bakımından ilgi çekici oldu.

Hükümet, konuyu MGK ve Bakanlar Kurulunda görüşmeden önce TBMM gündemine getirmek yoluna saptı ve 15 Temmuz 1996'da bir tezkereyle TBMM'ye başvurarak konuyla ilgili iki istemde bulundu. Birinci istem, **Çekiç Güç**'le ilgili olarak '**Genelkurmay Başkanlığı ile Dışişleri Bakanlığı yetkilileri**' ve '**ABD Elçiliği ve temsilcilerinden etraflıca bilgi**' almak ve '**nasıl bir sonuca gidilmesinin uygun olacağı hakkında bir teklif oluşturmak**' üzere, konunun '**TBMM'de temsil edilen siyasal partilerin temsilcilerinden oluşturulacak bir komisyon**' tarafından ele alınmasına ilişkindi. İkinci istem ise, konunun TBMM'de 23 Temmuz 1996 tarihinden önce bir gizli oturumda görüşülmesini öngörmüyordu. 17 Temmuz 1996'da yapılan TBMM Genel Kurul toplantısında, Kayseri Milletvekili Salih Kapusuz, RP grubu adına bu istemlerin gerekçelerini açıkladı. Kapusuz'a göre, görev süresinin uzatılması konusunda Genel Kurul kanaatini '**sadece alınmış olan tavsiye kararıyla gelip**'-kabul veyahahut da ret oylaması şeklinde değil- bir genel görüşmeyle ortaya koyacak; böylelikle '**parlamentonun ağırlığını, hem iç hem de dış çevreler açısından ortaya koyabilmek**' mümkün olacaktı. Kapusuz, bu çerçevede, TBMM'nin görüşünün MGK'nun tavsiye kararından önce belirtilmesiyle, meclisin üstünlüğü ilkesinin korunması bakımından da ortaya olumlu bir durum çıkacağını örtülü biçimde ifade etmiş oldu.

Ancak, bu girişimi, RP'nin meclisin üstünlüğü ilkesine karşı duyduğu bağlılıkla açıklamak güçtür. RP'nin girişimini, yıllardır seçmenleri karşısında kendisini kilitlediği bir konuda, tersi bir tutum almak zorunluluğuyla karşılaştığında, kendi siyasal sorumluluğunu TBMM ile paylaşmak isteğiyle açıklamak daha

doğru olacaktır. Bir başka deyişle, girişim, RP'nin siyasal bir ilkeye duyduğu bağlılıktan çok, seçmenleri karşısında siyasal sorumluluk üstlenmekten kaçınmak çabasıyla açıklanabilir.

Oylama öncesinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından Başbakan Necmettin Erbakan ve siyasal partilerin üst düzey yöneticilerine '**Çekiç Güç Brifingi**' verildi. Brifing sırasında Askeri Eşgüdüm Merkezi (MCC) ile PKK kamplarının yakınlığını gösteren fotoğraflar sunuldu. Genelkurmay Başkanlığı 23 Temmuz 1996'da Bakanlar Kurulu üyelerine bir başka brifing daha verdi; **Çekiç Güç**'le ilgili olumlu ve olumsuz yönler birlikte tartışıldı, görev süresinin uzatılmaması halinde sınırötesi operasyonlarda güçlükler yaşanacağı noktası vurgulandı. Anılan tezkereler uyarınca 23 Temmuz 1996'da TBMM'ye gelen ABD'nin Ankara Büyükelçisi Michael Grossman'la birlikte İngiltere ve Fransa büyükelçileri, **Çekiç Güç**'ün görev süresinin uzatılması gerekliliğine ilişkin bilgiler verdi. Temmuz 1996'da **Çekiç Güç** ilgili gelişmeler alışıldık biçimde son buldu ve görev süresi yıl sonuna kadar uzatıldı.

Aralık 1996'da **Çekiç Güç**'ün statüsünde ve bileşiminde tartışılan ve zaten beklenen değişiklikler yapıldı. Bu doğrultuda adı da **Keşif Güç**'e dönüştürüldü. Türkiye'nin öne sürdüğü, MCC'nin Türkiye sınırları içine alınması, hükümet-dışı örgütlerin bölgedeki faaliyetlerinin durdurulması, ve *Atruş Kampının* kapatılması gibi koşullar karşılandı. Bir uzlaşma sürecinden sonra gerçekleştirilen bu dönüşüm sonrasında RP tarafından '**işte sözü-müzü tuttuk: Çekiç Güç'ü gönderdik**' yolunda imalı kamuoyu açıklamaları yapılması üzerine, askeri yetkililer ile RP arasında, basın aracılığıyla yürütülen bir polemik başladı. **Çekiç Güç**'ün **Keşif Güç**'e dönüştürülmesinde RP'nin '**Çekiç Güç gidecek**' biçiminde ifade ettiği tutumun belirleyici rol oynadığına ilişkin haberler, askeri çevrelerden yapıldığı ileri sürülen açıklamalarla yanıtlı. Genelkurmay Başkanlığının '**gizli**' bir belgesine dayanarak hazırlandığı belirtilen bir haberde, '**Türk Silahlı Kuvvetleri Çekiç Güç rahatsızlığını ayrıntılı raporlarla hükümetlere ilettiği**', Başbakan Erbakan'ın da '**bu durumdan**

yararlanarak Çekiç Güç'ü Keşif Güç haline dönüştürdüğü' belirtildi.⁹

Eylül 1996'da Kuzey Irak'da meydana gelen gelişmeler sırasında da dış politika odakları arasında eşgüdümsüz bir ilişki olduğu ve bazı ulusal güvenlik konularında girişim üstünlüğünün askeri yapının elinde bulunduğu ve bazı önemli kararların 'güvenlik zirvesi' ya da 'devlet zirvesi' olarak adlandırılan ad hoc toplantılar sırasında alındığına ilişkin örnekler basına yansıdı. Bu zirveler sırasında, kamuoyuna açıklanan bileşimin yasal dayanakları, toplantı gündeminin nasıl oluştuğu, görüşmelerin danışma amaçlı mı yoksa karar almaya yönelik mi olduğu, karar alınması durumunda kararların kimin sorumluluğu altında uygulanacağı ve uygulamanın nasıl denetleneceği vb. sorular yanıtsız kaldı.

6 Eylül 1996'da Kuzey Irak'da meydana gelen gelişmeler sonrasında toplanan zirveye Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, MGK Genel Sekreteri, MIT Müsteşarı ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı katıldı. Zirvede terörist grupların sızmasını engellemek üzere, '**Türkiye-Irak sınırının geçici olarak kontrol altına alınması-na**' karar verildi. *Hürriyet* gazetesinde yer alan habere göre '**devletin en üst düzeyinde alınan bu kararın hemen ardından Türk Silahlı Kuvvetleri çalışmalarına başladı.**'¹⁰ Kaldı ki daha sonra, askeri yetkililer, *Geçici Tehlikeli Bölge* (GTB) olarak adlandırılan planın hükümet tarafından değil, '**Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlandığını**' ancak '**Cumhurbaşkanı ve Hükümet tarafından onaylandığını**' vurgulayarak, planın ayrıntılarını kamuoyuna açıklayacaktı.¹¹ Bu çerçevede, ilk bakışta danışma niteliğinde olduğu düşünülen toplantı sonrasında bir kararın alınması, kararı alanlar arasında bulunanlardan sadece üç kişinin siyasal sorumluluk taşıması, kararın Bakanlar Kurulunda görüşülmesine gerek duyulmadan uygulanmaya başlanması gibi konuların, demokratik hukuk devleti ilkeleriyle ne kadar uyumlu olduğu konusu ise belirsizliğini korudu.

Uluslararası tepkiler sonucunda ve Bağdat yönetiminin Ankara ile **sıcak takip** anlaşmasını yenilenmesi ve PKK ile mücadele-

le konusunda güvence vermesi üzerine GTB uygulaması erte-
lendi. Erteleme kararıyla ilgili olarak, İçişleri Bakanı Mehmet
Ağar, Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir ile görüştü. Bu gö-
rüşme öncesinde yaptığı açıklamada, 'güvenlik kuşağının ...
gereksiz' olduğunu açıkladı ve 'Türkiye'nin istediği her anda
orada güvenlik kuşağını oluşturabileceğini' ifade etti. Ancak
erteleme kararı askeri çevrelerden tepkiler gelmesine neden ol-
du. Kararın açıklandığı günlerde, Genelkurmay Başkanı İsmail
Hakkı Karadayı, bir kamuoyu açıklamasıyla RP-DYP koalisy-
onunun dış politikasını, ülkeye yönelik esas tehdit unsurlarını dik-
kate almadığı için eleştirdi. 'TSK komuta kademesinden bir
komutan' olarak nitelendirilen bir askeri yetkili ise, TSK'nın
GTB için 'düşmeye basılmasını sabırsızlıkla beklediğini' ve
bu durumun 'çok iyi kullanılması' gereken 'tarihi bir fırsat'
olarak değerlendirildiğini dile getirildi.¹²

GTB uygulamasının askıya alındığı haberlerinden iki hafta
sonra, 3 Ekim 1996'da Dışişleri Bakanı Çiller, bu kez de uygu-
lamanın Türkiye'nin Kuzey Irak'daki PKK sızmalarını önlemek
üzere bir geçici tehlikeli bölge oluşturulacağını ifade ederek,
Hükümetin politikasını resmen açıkladı. Dışişleri Bakanlığı söz-
cüsü Büyükelçi Ömer Akbel, konuya ilişkin soruları, konunun
askeri bir konu olması nedeniyle ayrıntılı bilgisinin olmadığını,
ancak 'Dışişleri Bakanının açıklamalarına itibar etmek ge-
rektiğini' belirterek geçiştirdi. 'Üst düzey askeri yetkililer' ta-
rafından yapıldığı belirtilen açıklamalarda ise bölgenin adının
'güvenlik kuşağı' ya da tampon bölge olarak adlandırılmasının
yaratacağı sakıncalara değinildi. İzleyen günlerde, Dışişleri Ba-
kanlığı sözcü yardımcısı Sermet Atacanlı, 'Kuzey Irak'ta plan-
lanan şeyin adının henüz konmadığını' vurgulayarak, Dışişle-
ri Bakanını tekzip etti.¹³ Milli Savunma Bakanı Tayan ise, 21
Ekim 1996'da düzenlediği basın toplantısında 'Türkiye'nin
güvenlik kuşağından vazgeçmediğini' belirtti.

Bu gelişmeler sırasında Başbakan Erbakan, çoğu kez sessiz
kalmayı yeğledi. Konuştuğu zamanlarda ise Türkiye'nin Kuzey
Irak konusundaki yerleşik görüşlerini yinelemenin ötesine geç-

medi: 'Bizim Türkiye olarak üç arzumuz var: Birincisi, hu-
zur ve barıştır. İkincisi, Irak'a uygulanan ambargonun kalk-
ması, Türkiye ile ilişkilerin gelişmesi ve petrol boru hattının
açılmasıdır. Bu nedenle, Türkiye'nin beş yıldaki kaybı, 27
milyar doların üzerindedir. Üçüncü arzumuz, hudutlarımızın
karşısında yerleşen 3 bin 500 teröristin temizlenmesidir.
Bunu kim yaparsa, ona müteşekkir oluruz... Burası terörist-
lerden temizlenmediği takdirde, Türkiye burayı elbette te-
röristlerden temizleyecektir. Bu bizim komşumuz Irak'la
münabetlerimiz bakımından çelişki teşkil etmez.'¹⁴ Bir baş-
ka deyişle, Refahyol Kuzey Irak'da olup bitenleri yakından izle-
meye devam etti.

İsrail ile İlişkiler

İç ve dış politikasında İsrail'i bir numaralı düşman olarak gören
RP'nin hükümetin büyük ortağı olmasıyla birlikte, Türkiye İsrail
ilişkilerinde ilginç bir döneme girildi. Hükümetin kuruluşunu
izleyen günlerde *Milli Gazetede* yayınlanan bir yazı dizisinde,
'Terör ve anarşi içinde kıvrınma ve boğulma' Türkiye'nin ilk
öncelikli sorunu olarak tanımlanırken 'terör ve anarşinin' te-
mel nedeni olarak, 'ülkemiz üzerinde hesapları olan İsrail'in
ve siyonizmin güdümündeki diğer batılı ve komşu ülkele-
rin, devamlı terörü tahrik ve takviyesi' görüldü. Terör ve
anarşiyi önlemek üzere, 'anarşinin dış bağlantı damarlarının
belirlenmesi ve kesilmesi' gereğine işaret edildi.¹⁵ İslamcı ya-
yın organlarının İsrail karşıtı tutumu ve koalisyonun RP kana-
dından Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın Aralık 1996'da yaptığı ve
'Uğur Mumcu cinayetinin ardında İsrail'in olduğunu kanıt-
layacağı' biçiminde iddialar içeren açıklaması da bu bağlamda
ele alınabilir.

Ancak RP, yine de Genelkurmay Başkanlığının yaşama geçi-
rilmesi için ısrarlı olduğu 23 Şubat 1996 tarihli Askeri Eğitim ve
İşbirliği Anlaşmasını kendi elleriyle uygulamaya koymak duru-
munda kaldı. Başbakan Erbakan Ekim 1996 Mısır ziyareti sıra-
sında Türkiye-İsrail ilişkilerine ilişkin bir soruyu yanıtlarken, as-

keri işbirliği anlaşmasını 'basit bir parasını verip uçağını tamir ettirme meselesi' olarak betimledi. Bu nedenle anlaşmanın 'Türkiye'nin İslam aleminden ayrılıp İsrail'le her sahada işbirliğine kalkıştığı şeklinde tefsir edilmesi mümkün olmadığını' belirtti. Buna karşılık, Mısır'da yayınlanan haftalık *Al-Ahram* gazetesiyle Ekim 1996'da yaptığı bir söyleşi sırasında, Devlet Bakanı Gül, Türkiye-İsrail anlaşmasının ABD'nin zorlaması sonucunda imzalandığını belirtti. 'İktidara gelmeden önce savunma anlaşmasıyla ilgili şüphelerimiz vardı. Ama sonra belgelere ulaştığımızda, anlaşmanın Mısır'ın da içinde olduğu 17 diğer ülkeyle imzalanan anlaşmadan farklı olmadığını gördük. Refahyol koalisyonu ise anlaşma denilemeyecek bir şeyi imzaladı, çünkü Amerikalılar bizi İsrail ile anlaşmaya zorladılar... İki seçeneğimiz vardı, ya yaklaşık 600 milyon dolar tutan 60 Fantom'un yenilenmesini unutacaktık, ya da İsrail'le anlaşacaktık. Maalesef, İsrail bunu kullanarak Türkiye ile ortaklık yaptığını ileri sürdü ve bölgede bu propandayı yaydı.'¹⁶

Genelkurmay Başkanlığı ise önceki yıllarda herhangi bir sorunla karşılaşmaksızın uygulamaya koyabileceği türden bir anlaşmayla ilgili açık ya da örtülü siyasal engellemelerle karşı karşıya kaldı. Dışişleri Bakanlığı, Ortadoğuya yönelik dış politikayı bu denli yakından ilgilendiren bir anlaşmanın içeriğinden haberdar olmadığını açıklayarak, bakanlığın anlaşmanın hazırlık ve imza sürecinden dışlandığı olgusunu bir bakıma teslim etti. Anlaşmanın Türkiye adına Milli Savunma Bakanlığı yerine Genelkurmay Başkanlığı tarafından imzalanması ise, bakanlığın bu türden anlaşmaları imzalamaya yetkisiz mi olduğu türünden soruların ortaya çıkmasına neden oldu. Bir başka deyişle, gerek anlaşmanın kamuoyuna yansıtılış ve tartışılma biçimi, gerekse anlaşmanın yaşama geçirilmesini sağlayacak başka anlaşmaların imzalanması sırasında yaşananlar, Türkiye'de dış politika odakları arasındaki ilişkiler bakımından anlamlı resimler oluşturdu.

Temmuz 1996'da Knesset 54 adet F-4 savaş uçağının **Phantom 2000** olarak adlandırılan standarda yükseltilebilmesi için

gereken 650 milyon dolar tutarındaki kredinin sağlanması için İsrail Hava Taşımacılık Sanayii, **IAI**, yetkililerine ve ilgili bankalara güvence verdi. Böylelikle Şimon Peres Hükümeti döneminde yalnızca 410 milyon dolarlık bölümü için kredi risk güvencesi verilen projenin uygulanması için gereken finansmanın sağlanmasında bütün pürüzler ortadan kaldırılmış oldu. RP kanadı, askeri işbirliği anlaşması çerçevesinde yürütülecek projeleri imzalamak üzere Türkiye'ye gelecek İsrail heyetini engellemeye çalıştı. Ancak 'askeri kanadın', Türkiye'nin çıkarlarına olan bu anlaşmanın **mutlaka imzalanacağı** yönünde uyarıda bulunmasının ardından, Refahyol, sessizce Ankara'ya gelen müsteşar düzeyindeki İsrail heyetiyle anlaşmayı imzaladı. Ayrıca hükümet, kamuoyunun dikkatinden uzak tutmaya özen göstererek, İsrail ile 26 Aralık 1996'da bir gümrük anlaşması da imzaladı.

Libya Seferi

Çok odaklı dış politikanın yaratabileceği sakıncalar özellikle Ekim 1996'da Başbakan Erbakan tarafından gerçekleştirilen, ancak koalisyonun DYP kanadında hoşnutsuzlukla karşılanan Afrika gezisi sırasında iyice açıklık kazandı. Özellikle Başbakan Erbakan'ın Libya ziyareti sırasında hükümetin iki kanadı arasında dış politika konusunda tam bir görüş ayrılığı olduğu açığa çıktı. Dışişleri Bakanı ile Başbakan ve/ya da Dışişlerinden sorumlu Devlet Bakanının zıt görüşler dile getirmesi, dış politika uygulamalarında bir kesmekeşe neden oldu. Kamuoyunda skandal biçiminde nitelendirilen olayların yaşandığı gezide, bakanlık örgütünün dışlandığı; önerilerinin dikkate alınmadığı ve görüşmeler sırasında toplantılara alınmadığı görüldü. Dışişleri Bakanlığı, deyim yerindeyse, 'iki arada' kaldı.

Başbakan Erbakan, Eylül 1996'da, Mısır, Sudan, Libya, Nijerya ve Güney Afrika'yı kapsayan ve ekim ayında gerçekleştirilecek bir başka gezi programının hazırlıklarına başladı. Bu hazırlıkları Sudan ve Libya büyükelçileriyle 'üst üste' görüşmeler yaparak yürütmesi kamuoyu ve dışişleri çevrelerinde tepkilere yol açtı. Geziler üzerine görüşü sorulan Dışişleri Bakanı Çiller ise

gezinin Libya'dan müteahhit alacaklarının tahsilatı için yapıldığını hatırlatarak, **'Başbakanın istediği yere'** gidebileceğini belirtti. Dönemin İçişleri Bakanı Ağar, gezinin Libya ayağına sert tepki göstererek karşı çıktı. Gezinin başlamasından hemen önceki günlerde hükümet içindeki Libya anlaşmazlığı doruğa ulaştı. İçişleri Bakanı Ağar, Kaddafi'nin **'PKK yandaşı gibi konuşması'** ve Güneydoğu sorunuyla ilgili olarak **'ülke çıkarlarımızın aleyhinde bir tutum sergilemesi'** gibi gerekçelerle gezi kararnamesini imzalamayacağını açıkladı. Devlet Bakanı Gül ise, Ağar'ın gerekçelerine hak vermekle birlikte, ekonomik kazanımların gezinin yapılmasını gerektirdiğini ifade eden bir açıklama yaptı. Hükümetin DYP kanadından başka bakanlar da Ağar'ın tepkisine katıldı. Geziye ANAP, DSP, CHP'nin yanısıra DYP de, resmen davet edilmedikleri ve gezinin programını benimsemedikleri nedeniyle milletvekili göndermeme kararı aldı. Aksi yöndeki telkin ve eleştirilere karşın, Libya ve Nijerya ziyaretleri öngörülen tarihlerde gerçekleştirildi.

Afrika gezisinin Mısır ayağında, diplomatik geleneklere ters düşen uygulamalarla karşılaşıldı. Mısır Başbakanının programındaki değişiklikler yüzünden, Türk heyetinin Mısır'a varış saatinin geciktirilmesi istendi. Bunun üzerine Başbakan Erbakan ve beraberindekiler Ankara'da Esenboğa havaalanı yolundan geri döndü. Ayrıca, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ile yapılan görüşmeler sırasında Başbakan Erbakan'ın **'M-7 Projesi'** olarak adlandırdığı ve Müslüman ülkeler arasında işbirliği öngören önerisine karşılık, öncelikle ikili ilişkilerin geliştirilmesi gereğine işaret eden Mübarek'in yanıtı, **'Bu tür işbirliği yapılarına Müslüman adını koyduğunuz zaman, bu yanlış anlamalara yol açabiliyor. İki müslüman ülke, ekonomik işbirliğine girdiklerinde Müslüman olamayan üçüncü bir ortağı da pekalâ aralarına alabilirler'** biçiminde oldu.

Gezinin Libya ayağında yaşananlar dış politika odakları arasında tam bir ayrışmanın ortaya çıkmasına neden oldu. Libya lideri Muammer Kaddafi'nin Türkiye'yi suçlayıcı ve aşağılayıcı nitelikteki ifadelerine, Başbakan Erbakan'ın gereken sertlikte tep-

ki gösterememesi üzerine, RP'nin dış politikasına karşı sert eleştiriler yöneltildi. İlginç olan gelişme, bu eleştirilere Dışişleri Bakanı Çiller'in de katılması oldu. Dışişleri Bakanı, Kaddafi'yi **'ayağını denk almaya'** ve bir dost olarak **'dostluğunu bilme'**ye çağırdı. Daha sonra yaptığı bir açıklamada ise, Libya'nın Türklerin idare ettiği topraklarda ortaya çıkan 35 devletten birisi olduğunu hatırlatarak, **'bir çöl bedevinin, bize söylediği şeylerle biz ne cumhuriyet tarihimizin ne politikasını ne de bu ülkenin birliği ve bütünlüğü konusunda herhangi bir değişikliği gündeme getirir veya taviz veririz'** dedi. Dışişleri Bakanı Çiller, Kaddafi'nin tutumuna tepki olmak üzere, Başbakan Erbakan'dan Libya ile herhangi bir anlaşma imzalamamasını istedi ise de, Başbakan, tersine, bu konuda ısrarlı davrandı.

Başbakan Erbakan'ın Libya'dan ayrılmasını izleyen saatlerde Türkiye'nin Trablus Büyükelçisi Ateş Balkan **'istişarelerde bulunmak üzere geçici olarak'** Ankara'ya çağrıldı. Böylelikle diplomasi tarihinde benzeri görülmemiş bir olay yaşanmış oldu. Bir başbakanın ziyaret ettiği ve anlaşmalar imzaladığı bir ülkede görev yapan büyükelçi, Başbakanın ziyaretini bitirmesinden hemen sonra **'geri çağrıldı'**. Dışişleri çevrelerinden alınan bilgilere göre, büyükelçinin çekilmesi kararı Dışişleri Bakanı Çiller tarafından alınmış, ancak karardan Başbakan Erbakan haberdar edilmemişti. Daha sonra basına yansıyan kimi iddialarda ise, biçimsel olarak Dışişleri Bakanı tarafından imzalanmış olmakla birlikte, kararın Cumhurbaşkanı Demirel ya da Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın isteği üzerine alındığı ileri sürülecektir.

Libya gezisi sırasında tepkilere yol açan sözlerinden sonra, Muammer Kaddafi'nin, gazetecilere, basın toplantısından, Erbakan ile birlikte **'İslam Halk Komutanlığı'** toplantısına katılmak üzere ayrıldığını söylemesi, Libya gezisiyle ilişkin bir başka ilgi çekici durum yarattı. Kaddafi'nin bu açıklaması Türkçeye çevrilmedi. **'Fahri komutan'** konumundaki Kaddafi ile Başbakan Erbakan **'Komutanlık üyesi'** sıfatıyla ikili bir görüşme yaptı. Bu toplantıya ise, herhangi bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi alınmadı.

Libya gezisi sonrasında muhalefet partileri konuyu bir genso-ru önergesiyle 16 Ekim 1996'da TBMM'nin gündemine getirdi. Bütün olanlardan sonra, RP'nin Ekim 1996 kongresine Libya lideri Muammer Kaddafi'nin de davet edilmesinde her hangi bir sakınca görülmedi. Bir RP kurmayı, parti kararını, Libya liderinin **'bazen öyle, bazen böyle konuşması'** önemsenmeksiz, **'Müslüman bir lider'** olmasına bakılarak davet edildiğini gerekçe göstererek savunabildi.¹⁷

İran ile İlişkiler

İran ile ikili ilişkiler çok başlı dış politika sorununun ne denli derinleştiğini gözler önüne serdi. Ağustos 1996'da İran'a düzenlenen gezi, İran'ın uluslararası terörist örgütlere destek vermesini kınayan BM kararına Türkiye'nin red oyu vermesi, ve Aralık 1996'da İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi gibi gelişmeler, özellikle Türkiye-ABD ilişkilerinde sıkıntılar yaşanmasına neden oldu. Hükümetin RP kanadı, İran ile savunma alanında işbirliği öngören anlaşmalar imzalanacağı yolunda açıklamalar yaparken, DYP'li Savunma Bakanı böyle bir girişimden haberi olmadığını söyledi. Öte yandan, DYP kanadından gelen ve Türkiye ile İsrail arasında savunma alanında işbirliğinin geliştirileceğini vurgulayan açıklamalar da dış politika yönetiminin ne denli uyumdan yoksun kalmış olduğunu ortaya koydu.

Eylül 1996'da Türkiye'yi ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin temasları sırasında koalisyon ortaklarının İran politikasında temelli ayrılıklar bulunduğu bir kez daha açıklık kazandı. Basında Dışişleri Bakanı Çiller'in, Velayeti'yi **'azarladığı'** yolunda haberler çıkmasıyla ilgili sorular üzerine, Türk-İran ilişkilerinde yaşanan sorunları ve çözüm yollarını şöyle ifade etti: **'Biz dostlarımızı azarlamayız. Ama dostluğun da bir mesuliyeti vardır: Hem 'Dostum' diyeceksiniz, hem her gün sınırlarımızda her gün şehit vereceğiz. Buna mücadele etmemiz mümkün değildir... Dostlarımıza kardeşçe uyarıda bulunduk; eğer kardeşseniz, dostsanız gereğini yapın. Eğer**

yapmıyorsanız, bırakın biz yapalım veya bunu da istemiyorsanız, gelin beraber yapalım. Ama bunların bir tanesi olacak mutlaka.' RP kanadının **'gölge dışişleri bakanı'** olarak nitelendirilen Devlet Bakanı Gül ise, bu konudaki görüşleri sorulduğunda, **'nasıl ki Türkiye sınırlarından bazı sızmalara mani olamıyorsa, İran da özellikle bu sızmaların olduğu bölgenin yapısından kaynaklanan bir sorundan dolayı sızmalara mani olamıyor'** diyerek, bir bakıma Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'i yanıtladı. Bir başka haberde ise **'İçişleri Bakanı Ağar'ın İran'ın PKK'ya karşı tutumunun somut delillerle ortaya konmasına rağmen, bu ülkeye karşı ciddi bir tavır alınmamasından Silahlı Kuvvetler'in duyduğu rahatsızlığı Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'e ilettiği'** aktarıldı.

Aralık 1996'da İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında, koalisyonun RP ve DYP kanatlarından yetkililerin ikili ilişkilerin hangi kapsamda genişletileceği konusunda karşıt görüşlere sahip oldukları görüldü. RP'li yetkililer ikili ilişkilerde savunma alanını da kapsayacak ölçekte geniş bir işbirliğinin başlatılması yönündeki çalışmalarından söz ederken, DYP'li yetkililer, geliştirilecek ilişkilerin ekonomik alanla sınırlı olduğunu vurguladı ve savunma konusunda bir işbirliğinin sözkonusu olamayacağını belirtti. Cumhurbaşkanı Demirel'in ise, ziyaret sırasında daha mesafeli bir tutum benimseyerek, adeta İran konusunda çekişen dış politika odakları arasında denge kuran bir yaklaşım sergilediği izlendi.

Rafsancani'nin ziyareti öncesi ve sırasında, Dışişleri Bakanlığının, hükümetin RP kanadı tarafından **'devre dışı'** bırakıldığı, bakanlık tarafından yapılan telkinlerin gözardı edildiği iddiaları da basına yansıdı. Başbakan Erbakan ile RP'li yetkililerin ziyaret öncesinde yaptığı açıklamalardan, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin haberdar olmadığı anlaşıldı. Ziyaret öncesinde Ankara'yı ziyaret eden İran Dışişleri Bakan yardımcısı Alâaddin Brucerci ile yaptığı görüşmeler sonrasında Başbakan Erbakan, **'savunma alanı da dahil olmak üzere'** İran'la ilişkilere **'hiç bir sınırlama getirmediğini'** belirtti. Bu gelişmelere ilişkin görüşleri sorul-

duğunda Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Büyükelçi Ömer Akbel ise, **'Eğer sorunuz Türkiye ile İran arasındaki savunma işbirliği ile ilgili söylentilerle ilgiliyse, biz Dışişleri Bakanlığı olarak ne savunma alanında ne de bu konudaki projelerle ilgili net bir bilgiye sahip değiliz'** biçiminde yanıtladı.

Dışişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından ziyaret öncesinde yapılan açıklamalarda, savunma alanında işbirliğinin ikili ilişkilerin gündemini oluşturan maddelerden sadece birisi olduğu; savunma sanayii alanındaki işbirliğinin **'çok yeni bir konu'** olarak gündeme geldiği; konunun çok yeni olması nedeniyle **'henüz ortada bir anlaşma olmadığı'** noktaları vurgulandı. Bu konuda basına yansıyan haberlere göre, Dışişleri Bakanlığı tarafından Ekim 1996'da sorulan İran ile Türkiye arasında bir **'savunma anlaşması imzalanmasının koşulları var mıdır?'** sorusuna Genelkurmay Başkanlığının **'hayır'** yanıtı verdiği anlaşıldı. Savunma Bakanı Turhan Tayan da, İran'la savunma sanayii işbirliği başlatılması girişimine, **'İran ve Türkiye'nin konumlarının uygun olmadığı'** gerekçesiyle karşı çıktı ve kendisinin onayı olmaksızın böyle bir anlaşma yapılamayacağını belirtti.

Cumhurbaşkanı Demirel ise daha ölçülü bir tutum aldı. Demirel bir yandan ikili ilişkilerde istikrarın önemi üzerinde dururken; öte yandan da, PKK'ya destek ve Suriye'ye su verilmesi gibi konularda İran'a uyarılarda bulundu. Demirel, **'içinde yaşadığımız dönemde, uluslararası sorunların en tehlikelisinin terörizm olduğunu'**; uluslararası toplumun terörizme karşı mücadelede **'seferber'** olması gerektiğini belirterek, İran'a dolaylı uyarılarda bulundu; ABD ve Batı Avrupa'dan gelen eleştirilere ise, **'aralarındaki uzun sınırı dört asra yakın bir zaman boyunca paylaşmış olan bu iki komşu ve dost ülkenin birlikte çalışma iradelerinden kimsenin yanlış sonuçlar ve anlamlar çıkarmaması gerekir'** diyerek karşılık verdi.

Askeri yetkililer tarafından kamuoyuna değişik biçim ve vesilelerle yapılan açıklamalarda ise, ziyaretin askeri yapıda yol açtığı rahatsızlıklar dile getirildi. Askeri yetkililer İran Cumhurbaşkanı Rafsancani için verilen resmi yemeklere katılmadı ve heye-

tin İzmir'e yaptığı ziyaret sırasında, askeri karşılama töreni düzenlenmedi. Ziyaret boyunca, Rafsancani'nin heyetinde bulunan İran Devrim Muhafızları Komutanı Mohsen Rezai'ye meslekdaşları tarafından ilgi gösterilmedi; görmek istediği askeri tesisler konusunda yardımcı olunmadı.

Rafsancani'nin Aralık 1996'da gerçekleştirdiği ziyaret sırasında İran ile savunma işbirliği anlaşması imzalanması konusunda haberlerin basına yansması üzerine askeri çevrelerden değişik yollardan ifade edilen tepkiler alındı. 20 Aralık 1996 tarihinde basına sızdırılan ve Çin Halk Cumhuriyeti ile ortaklaşa karadan karaya atılan **WS-1** füzelerinin üretiminin öngören **'gizli'** anlaşmaya ilişkin haber bu açıdan bir örnek oluşturdu. Haberde, 1994'de ABD, Fransa, Çin ve İsrail nezdinde başlatılan girişimler sonucunda, Çin ile anlaşmaya varıldığı; füzelere ilişkin anlaşmanın öncelikle **İran, Irak ve Suriye'de konuşlandırılmış füzelerin oluşturduğu tehditin** gözönüne alınması nedeniyle gerçekleştirildiği **özellikle** vurgulandı. Haberde yer verilen bir başka nokta ise, İran ile ortak helikopter üretileceğine ilişkin iddialara yanıt niteliğindeydi. Habere göre, Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın Fransız **Eurocopter** firması ile, Ankara'da **TAI** tesislerinde ortak helikopter üretimi konusunda bir anlaşma imzalaması da gündemdeydi.

İran'la savunma sanayii alanında işbirliği kurmaya yönelik bu girişimler, TBMM'de çoğu siyasal partinin üzerinde anlaştığı bir konuda zamansız gerginliklerin yaşanmasına yol açtı. Hükümetin RP kanadı, bu ülke ile ikili ilişkiler konusunda ulusal güvenlik belgelerinde öngörülen politikalarla çelişen görüşler ileri sürdü, böylelikle, ülkenin varolan ittifak ilişkilerini zedeleyecek ve güncel uluslararası siyasal iklimle uyumsuz bir görüntü sergileyen bir durumun ortaya çıkmasına neden oldu. Böylece, Türkiye'nin dış politika alanında taban tabana zıt görüşlere sahip farklı iktidar odakları tarafından yönetildiği kanısı pekişti.

İzleyen gelişmeler ziyaret sırasında RP'li yetkililerce İran'la savunma alanında işbirliği konusunda başlatılan girişimin seçmen tabanına yönelik olarak tasarlanan partizanca ve sanal etki-

ler yaratmaya yönelik bir girişim olduğunu gösterdi. Savunma alanında işbirliği yapılacağına ilişkin olarak ileri sürülen, ortak helikopter üretimi vb., hedeflerin ilgili kurumların götüştüne başvurulmaksızın ve böylesi bir anlaşmaya temel oluşturacak hiç bir hazırlık yapılmaksızın ortaya atıldığı da görüldü.

Sonuç Yerine

İlk altı ayın gözlemleri, RP'nin sistem dışı bir parti olduğunu ileri süren iddiaları doğrulamadı. RP bu dönem boyunca, sorguladığı sistemin dış politika alanındaki parametrelerini kendi değerleriyle tanımlama yönünde somut bir adım atmadı. Ancak, Türkiye'de seçmenlerin gözünde sistem dışı olmanın sağladığı büyüyü sürdürmek için olsa gerek, sanal etkiler yaratabilmek üzere dış politikadan yararlandı.

Bu dönem boyunca yürütülen dış politika girişimleri incelenildiğinde, RP'nin hayali tasarımlar ve yüzeysel girişimlerle yaratmaya çalıştığı sanal etkinin uluslararası düzeyde inandırıcı olduğunu, ülkenin güvenilirliğine katkı sağladığını söyleyebilmek güç. Başbakan Erbakan'ın konuk devlet başkanlarına siyasal görüşleri doğrultusunda telkinlerde bulunması gibi ideolojik tutumlar, mesafeli ve yararcı yaklaşımlarla daha kolay sonuç alınabilen günümüz uluslararası koşullarıyla uyumsuzluk yarattı.

Başbakan Erbakan tarafından gerçekleştirilen ve Müslüman ülkelere öncelik tanıdığı için RP'ne özgü olduğu izlenimi bırakan açılımlara, öteki dış politika odakları tarafından geliştirilen tepkiler, dış politikada çok başlılık sorununun hızla ayrılarak açığa çıkmasına ve bir karmaşa durumunun yaşanmasına neden oldu. Koalisyon ortakları arasında tanık olunan ve çekişme görüntüleri veren anlaşmazlıklar ve çok başlılık sorunuyla ortaya çıkan karmaşa, bir bakıma dış politikada askeri yapının fiili etkisinin artarak meşruluk kazanmasına da yol açtı.

Notlar

- ¹ Sanal dış politika kavramını Gün Kut'a borçluyum. Bakınız: Gün Kut, 'Sanal Gerçeklik Politikası', *Yeni Yüzyıl*, 20 Aralık 1996 ve 'Meğer Sorun Adıymış', *Yeni Yüzyıl*, 27 Aralık 1996
- ² Bu beklentilere ilişkin ilgi çekici bir değerlendirme için, bakınız: Mensur Akgün, 'Refahyol'un Ortadoğu Maceraları', *SDD Sosyal Demokrat Değişim* (Nisan 1996) no. 4, ss. 35-44.
- ³ Bakınız: Ahmet Kayır ve Ebubekir Gülüm haberi, *Milli Gazete*, 21 Temmuz 1996.
- ⁴ Eylül 1996'da Başbakan Erbakan'ın gazete temsilcileriyle yaptığı basın toplantısı izlenimleri için, bakınız: Fatih Çekirge'nin 'Erbakan İki Ay Sonra Konuştu' başlıklı basın toplantısı izlenimleri, *Sabah*, 20 Eylül 1996.
- ⁵ Bakınız: *Milli Gazete*, 3 Temmuz 1996.
- ⁶ Lale Sarıbrahimoğlu'nun Devlet Bakanı Gül ile yaptığı söyleşi, 'Batı'ya Karşı Kozlarımız Olmalı', *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1996.
- ⁷ Bakınız: Mehmet Ali Birand, 'Erbakan'ın Libya Gezisi Yerindedir', *Sabah*, 30 Eylül 1996.
- ⁸ 'Gül Sakıncaları Savundu', *Hürriyet*, 24 Eylül 1996.
- ⁹ Tutkun Akbaş'ın haberinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan ve *Radikal* tarafından ele geçirilen gizli belgelerden birisi 9 Ekim 1992, ikincisi ise 29 Nisan 1994 tarihli. Belgelerde sözkonusu askeri birimin faaliyetlerinin sınırlanması gerekliliğine değişik gerekçelerle açıklık kazandırılmaktadır. Ayrıntılar için bakınız: Tutkun Akbaş'ın haberi, 'Çekiş Gücün Mimarı TSK' başlıklı haber, *Radikal*, 2 Ocak 1997.
- ¹⁰ Ayrıntılar için bakınız: 'Geçici Tehlikeli Bölge' başlıklı haber, *Hürriyet*, 7 Eylül 1996. Zeynep Gürçanlı'nın aynı tarihli *Hürriyet*'te yer alan haberine göre 6 Eylül tarihli 'güvenlik zirvesi' öncesinde Dışişleri Bakanı Tansu Çiller İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan MİT Müsteşarı Sönmez Köksal ve Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'in katıldığı bir başka 'zirve' toplantısı. Gürçanlı bu toplantıyı, Dışişleri Bakanının 'kendi mini zirvesi' olarak nitelendirmiştir.
- ¹¹ Bakınız: Sezai Şengün'ün 'Askerler: Tarihi Fırsatı Kaçırmayalım' başlıklı haberi, *Hürriyet*, 14 Eylül 1996. Askeri yetkililer kendileri tarafından hazırlanan planın uluslararası tepkiler üzerine askıya alınmasından dolayı duydukları hoşnutsuzluğu dile getireceklerdir.
- ¹² *Ibid.*
- ¹³ Bakınız: 'Çiller Dış Politikada da Saptırıyor?' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1996.
- ¹⁴ Bakınız: 'Erbakan Libya'yı Savundu' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1996.

- ¹⁵ Bakınız: Ahmet Akgül, 'Adil Düzene Geçiş Sürecinde Türkiye'nin Sorunları ve Çözüm Tasarıları -1-' başlıklı yazı dizisi, *Milli Gazete*, 12 Temmuz 1996.
- ¹⁶ Söyleşinin ayrıntıları için, bakınız: Faruk Zabcı'nın 'ABD'ye Boyun Eğdik' başlıklı haberi, *Hürriyet*, 15 Ekim 1996.
- ¹⁷ Bakınız: Fikret Bila'nın 'Kaddafi'ye Davet' başlıklı haber yorumu, *Milliyet*, 14 Ekim 1996. Başbakan Erbakan Afrika gezisinin başarılarını, kendisini 'Romalı komutan olarak' betimleyerek vurguladı. Kongre sırasında salona giren Genel Başkan Erbakan'ı delegeler, muhtemelen bu benzetmenin de etkisiyle, 'işte ordu işte komutan' sloganlarıyla karşıladılar. [*Vurgular benim.*]

III- Sonun Başlangıcı

■ Gencer Özcan

1997 yılının ilk çeyreğinde tanık olduğumuz gelişmeler sırasında Türkiye'nin iç ve dış siyasal yaşamından renkli ve açık seçik görüntüler izleyebildik. Yılın ilk üç ayı boyunca ülkenin nasıl yönetildiğini, ve nasıl yönetile(bile)ceğini gözler önüne seren örnek olaylarla karşılaşılırken, Türkiye'nin dolaysız çevresi önemli gelişmelere sahne oldu. Kıbrıs'da S-300'ler bunalımı patlak verdi; İran'la ilişkiler donma noktasına yaklaştı; Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın İsrail ziyaretiyle Ortadoğu dengelerinde Türkiye'nin yeni bir yere sahip olacağı açıklık kazandı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde bir dönemeç daha geçildi.

Koalisyon ortakları arasındaki güç dengesinde gözlemlenen kaymalarla, dış politikada çok başlılık sorunu ağırlaştı. Başbakanlığı dönemini ilgilendiren soruşturmalar ve Susurluk Kazası sonrasındaki gelişmeler yüzünden, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in, Başbakan Erbakan'ın partizanca taleplerine karşı direnemediği; koalisyon kurulduğunda, 'DYP sayesinde iktidar olabilen RP' görüntüsünün, yerini ilerleyen aylarda, 'RP sayesinde genel başkanı Yüce Divana gönderilmeyen DYP' görünümüne bıraktığı gözlemlendi. ¹ Bu güç kayması, iç siyasal yaşantıda, fiilen, 'RP'nin tek başına iktidar olması' durumunu ortaya çıkarttı; RP'nin 'Taksim'e cami' türünden kendi ideolojik doğrultusuna uygun girişimlerde bulunması; kadrolaşma çabalarına hız kazandırması, Dışişleri Bakanı Çiller'in Başbakanlığı dönemini ilgilendiren soruşturma önergelerinin, TBMM'de görüşülmesinden önceki günlerde gündeme getirildi. Bu türden ideolojik girişimlere karşı DYP içinde tepkiler geliştirilmesi üzerine, RP tarafından soruşturma önergelerine verilen red oylarının sayısı azaltıldı. Dolayısıyla, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in hükümet içindeki siyasal iradesinin kısıtlandığı, iki parti arasındaki ilişkinin ortaklık olmaktan çıkarak, DYP'nin RP'nin elinde rehin kalması durumuna dönüştüğü gözlemlendi.

Ortaklar arasındaki güç dengesinin bütünüyle DYP aleyhine dönmesi durumu dış politika alanında da koşut sonuçlara yol açtı. Aralık 1996'da, DYP GİK toplantısında yaptığı bir konuşmada, Dışişleri Bakanı Çiller, RP'nin dış politikada girişim üstünlüğünü ele geçirmesinden umarsızca yakınıyordu: **'Erbakan bizim başarılarımıza sahip çıkıyor. Kerkük-Yumurtalık boru hattının açılmasına bile sahip çıktı. Oysa, bizzat ben boru hattının açılması için büyük çaba gösterdim. Oysa ben bu hat için Clinton ile de konuşmuştum. İcraatlarımızı anlatamıyoruz. DYP'nin imzasını taşıyan başarılı işler RP'ye yarıyor. ... Hükümetin diğer çalışmalarında da RP hep ön planda kalıyor. Refahlılar particiliği iyi biliyorlar. Bu tutumlarıyla DYP'yi gölgede bırakıyorlar.'**²

Şubat 1997 boyunca gelişen olaylar sonrasında artan RP-askeri yapı gerginliği, güç dengesinin RP aleyhine dönmesine neden oldu. Şubat ayının ikinci yarısında, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, TEDAŞ, TOFAŞ ve Malvarlığı olarak adlandırılan soruşturma önergelerinden aklanmasıyla birlikte, **'artık boğazında duran üç düğümden kurtulduğunu'**, açıklayarak RP'nin ideolojik açılım ve girişimlerine karşı sessiz kalmayacağını vurgulayan, RP'ye karşı, hükümetin kuruluşundan sonra kullanmadığı ölçüde eleştirel ifadelerle bezenmiş konuşmalar yapmaya başladı: **'Benim boğazımda üç tane düğüm vardı. Bunlar konuşmama ve tavır koymama engel oluyordu. Ama şimdi bunlardan kurtuldum. Bundan sonra RP'ye taviz yok. Artık RP'nin karşısında daha dikiz. Kimsenin bundan şüphesi olmasın. ... Önümüzdeki yıl, başbakanlık görevi de protokol gereği bize geçecek. Koalisyonu damgamızı vuracağız.'**³

Ancak şubat ayı sonunda ortaklar arasındaki güç dengesini bütünüyle etkileyen gelişmeler izlendi. Dışişleri Bakanının aklanmasını izleyen günlerde toplanan MGK tarafından alınan ve 28 Şubat Kararları olarak adlandırılan istekler hükümetin fiili iktidarını tartışmalı bir duruma soktu. Bu durumun dış politikada görülen somut yansıması, askeri yapının, Cumhurbaşkanı ile birlikte, bu alanda doğrudan denetim kurması biçiminde oldu. Ör-

neğin, Cumhurbaşkanı Demirel İran ile gerginleşen ilişkilerin yumuşatılması için bir girişim başlatarak, Devlet Başkanı Rafsanjani'ye bir mektup gönderdi. Alman Başbakanı Helmut Kohl'e de, resmi yazışma geleneklerine uymaktaki titizliği ile tanınmış olmasına karşın, Başbakan Erbakan'ı atlayarak, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini konu alan bir mektup gönderdi.⁴

Kıbrıs'da Füzeler Bunalımı

Türkiye yeni yıla, Güney Kıbrıs'a yerleştirilecek S-300 füzelerinin satışına ilişkin anlaşmanın imzalanması sonrasında tırmanan bunalımla beraber girdi. Bunalımın yönetimi ve aşılması süreci, iç politikada kazanımlar sağlamak üzere tasarlanmış kararlılık gösterileri için yapılan yersiz açıklamalar bir yana bırakılacak olursa, dış politika araçlarının eşgüdümlü biçimde etkili kullanımı bakımından iyi bir örnek oluşturdu.

Anlaşmanın imzalanacağına ilişkin haberlerin basına yansıdığı günlerde, Başbakan Erbakan, KKTC'ye 250 milyon ABD doları yardım yapılmasını öngören protokolün imza töreninde ölçülü bir açıklama yaptı. Rusya Federasyonunun durumunun anlayışla karşılanması gerektiğini belirtirken, hatanın **'beyhude telaşlanan'** ve **'boş yere para harcayan'** Kıbrıs Rum kesimi yönetiminde olduğunu dile getirdi ve **'Türk ordusunun üzerine düşen görevi yerine getireceğini'** vurguladı.⁵

Ancak anlaşmanın imzalanmasından sonra yoğun bir nota trafiğinin yaşandığı gözlemlendi. Rusya Federasyonu nezdinde yapılan diplomatik girişimlerde, BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliğinden ve taraf olduğu AGİT'nin silah transferine ilişkin belgelerinden doğan sorumlulukları; Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Çernomirdin'in Aralık 1996'da Dışişleri Bakanı Çiller'e Güney Kıbrıs'a saldırı silahları satılmayacağına ilişkin taahhütleri hatırlatıldı.⁶ Adı açıklanmayan **'üst düzey askeri yetkililer'** ise, gelişmeler karşısında alınacak askeri önlemleri sıralayarak, adada konuşlandırılan askeri varlığın arttırılacağını; adaya yeni füzeler yerleştirileceğini ve Türkiye'de konuşlandırılan bazı füzelerin de Güney Kıbrıs'daki hedeflere kilitleneceğini belirtti.⁷ An-

kara'da bunalıma dönüşmekte olan sorunun aşılması yolunda alınacak diplomatik-askeri önlemlere ilişkin seçenekler değerlendirildi. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, **'Türkiye'nin, Kıbrıs Türk toplumunun güvenliğini tehlikeye düşürecek herhangi bir gelişmeyi müsamaha ile karşılamayacağı'** ve **'bu konuda gerekli tedbirleri alacağı'** vurgulanırken Milli Savunma Bakanı Tayan, adaya abluka uygulanabileceği uyarısını dile getirdi.⁸ Askeri yetkililer 6 Ocak 1996'da Rusya Federasyonunun Güney Kıbrıs'a konuşlandırmak üzere S-300 füzeleri satışını öngören anlaşmanın imzalanmasına ilişkin tepkilerini açıkladı. Güney Kıbrıs'ın bu tutumunu **'ateşe barutla yaklaşıyorlar'** sözleriyle değerlendiren askeri yetkililer; Türkiye'nin **'ağırbaşlı ve sağduyulu'** tutumunun **'acizlik'** olarak algılanmaması gerektiğini belirterek; **'gerekirse misliyle mukabele edileceğini'** vurguladı.⁹

İzleyen günlerde diplomatik girişimlere öncelik verilmesi kararıyla birlikte, güvenlik ve dış politika odakları arasındaki görüşmeler sonucunda diplomatik ve askeri bir dizi önlemin eşgüdüm içinde uygulanması konusunda anlaşıldı. Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından oluşturulacak heyetlerin, ABD ve İngiltere'de siyasal ve askeri yetkililerle temaslarının yanı sıra, Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın da 13-14 Ocak 1997 tarihleri arasında KKTC'ye yapacağı bir ziyaretle **'hiç bir destekten kaçınımıyoruz'** mesajı vermesi kararlaştırıldı. Bu ziyaret sırasında, Kıbrıs'da konuşlandırılan birliklerle ortak tatbikat yapılması, Kuzey Kıbrıs'da bir deniz ve hava üssü açılması, askeri birliklerin takviyesi gibi önlemlerin de tartışılması karara bağlandı.¹⁰

Dışişleri Bakanı Çiller'in, 10 Ocak 1997'de yaptığı ve Kardak günlerini çağrıştıran açıklaması ise, Türkiye'yi başta ABD diplomatik çevreleri olmak üzere uluslararası düzeyde sert eleştirilerin hedefi durumuna soktu. **'Bu silahlar adaya ya konmayacak, ya konmayacak. Eğer konulursa, Türkiye gereğini yapacaktır. Eğer bunun içerisinde vurulması gereği varsa, o da yapılacaktır. Umarız ki, Yunanistan barışı bozacak böyle ciddi bir adımı atarak kendisini ve Kıbrıs Rum tarafını acıya boğ-**

maz.'¹¹ Böylelikle, savaş hazırlıklarına girişen tarafın Güney Kıbrıs olmasına karşın, Türkiye, **'savaş çıtıkanlığı yapıyor'** suçlamalarını göğüslemek ve etkisizleştirmek zorunda kaldı.

Orgeneral Karadayı'nın KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın davetiyle gerçekleştirilen ve bir Genelkurmay Başkanı tarafından Kıbrıs'a yapılan ilk ziyaret olmak bakımından önemli bulunan ziyareti bu açıklamanın yarattığı tepkiler arasında başladı. Karadayı temasları sırasında, Güney Kıbrıs'daki silahlanmanın **'Türkiye'nin ulusal ve stratejik çıkarları açısından kabul edilmesi mümkün olmayan'** bir durum yarattığını, bu durumun bölge barışı ve **'NATO tesanüdü bakımından'** ağır bir tahrik oluşturduğunu vurgulayarak, **'Türkiye'nin gösterdiği haklı tepkiler nedeniyle hiç kimse hedef değiştirmeye ve gerçek sorumlu olan Yunanistan ve Rum yönetimi üzerindeki baskıları kaldırmaya veya onu masum göstermeye yeltenmemelidir'** uyarısını dile getirdi.¹² Orgeneral Karadayı ayrıca, adada konuşlandırılmış TSK birliklerinin savaşa hazırlık durumlarının mükemmel olduğunu belirtti; herhangi bir çatışma durumunda kullanılacak **'faraziye'** planlarını inceledi, gerektiği takdirde Kıbrıs'a üs kurulabileceği mesajını verdi.¹³

ABD tarafından yürütülen arabuluculuk çalışmaları sırasında da askeri yetkililerin **'kararlı'** bir tutum sergilediği gözlemlendi. ABD'li diplomat Cavey Cavanaugh ile yaptığı görüşmeler sırasında Genelkurmay ikinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, **'Rus füzelerinin adaya gitmemesi için her türlü girişimi gerçekleştireceklerini'** vurguladı.¹⁴ KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş'ın Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı, 24 Ocak 1997'de Kuzey Kıbrıs limanlarını ziyaret amacıyla savaş gemilerinin gönderileceğini açıkladı.¹⁵

20 Ocak 1997'de KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş, Ankara'yı ziyaret ettiğinde, Demirel ile birlikte ortak bir bildiri imzaladı. Bildiride, KKTC'ye bir saldırının Türkiye'ye de yapılmış sayılacağı, koşullar gerektirirse, Türkiye'nin Kıbrıs'da askeri deniz ve hava üsleri kurabileceği, Türkiye'nin etkin güvencesini sınırlandıracak herhangi bir çokuluslu gücün adaya konuşlandırılmasına

izin verilmeyeceği vurgulandı. ¹⁶ 20 Ocak 1997'de TBMM'de düzenlenen Kıbrıs oturumu, KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş'ın konuşmasıyla açıldı. Denktaş'ın konuşmasından sonra, Dışişleri Bakanı Çiller yerine Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün konuşması dikkat çekici bulundu. Tüm partilerin imzaladığı ortak bildiride, KKTC'ye yönelik saldırıların Türkiye'ye yapılmış sayılacağı dile getirildi. ¹⁷

İsrail ile Askeri İşbirliği

İsrail Savunma Bakan Yardımcısı General David Ivry'nin Kasım 1996'da Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında, İsrail ile ortak askeri manevralar düzenlenmesini de içeren bir işbirliği protokolünün imzalanmasıyla, 28 Şubat 1996 tarihli AEİA'nın içeriğinin nasıl doldurulacağı konusu daha da açıklık kazandı. ¹⁸ Türk Silahlı Kuvvetler Vakfı danışmanlarından Em. Orgeneral Sıtkı Orun, *Jerusalem Post* gazetesine verdiği bir demeçte, Türkiye tarafından, Aralık 1996'da imzalanan 600 milyon dolar tutarındaki F-4 modernizasyonu anlaşmasından sonra, gelecek 25 yıllık bir dönemde TSK'nın modernizasyonu çerçevesinde harcanması öngörülen ve toplam tutarı 150 milyar doları bulan askeri harcamalar için İsrailli silah üreticisi firmalarla işbirliği olanaklarının araştırıldığını dile getirdi. Orun, ABD, Almanya ve Belçika'dan silah alımlarında yaşanan sorunlar yüzünden, Türkiye'nin savunma gereksinimlerini karşılamak üzere, İsrail'e yöneldiğini ve İsrail yapımı 800 Merkava tankının ortak üretimini öngören 3,2 milyar dolar tutarında bir proje önerisi hazırladığını belirtti. ¹⁹

Ocak 1997'de ise, Bakanlar Kurulu, Türkiye ile İsrail arasında imzalanan ve AB'nin ortak ticaret politikasına uyum sağlanmasını, gerek iki ülke arasındaki ticaret hacminin arttırılmasını, gerekse Akdeniz bölgesinde işbirliğinin sağlanmasını öngören 14 Mart 1996 tarihli Serbest Ticaret Anlaşmasını onaylamak üzere, TBMM'ye sevketti.

RP yönetimi, İsrail'le askeri eksenlerde gelişen işbirliğini açıktan eleştirmede; suskun kalmayı yeğledi. Bununla birlikte, parti yönetimiyle ilişkili çevrelerin anlaşmayı ağır sözlerle eleştiren

ren eylemlere göz yumduğu ya da destek olduğuna ilişkin izlenimler elde edildi. Böylelikle, İsrail'le ilişkiler, dış politika odaklarının farklılaşan yaklaşımları yüzünden, örtülü bir çekişmeye konu oldu. RP'li Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen Kuddis Gecesi bu türden bir girişim olarak ele alınabilir. 31 Ocak 1997'de düzenlenen ve İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin onur konuğu olarak katılarak bir konuşma yaptığı gecede Mescid-i Aksa'yı temsil ettiği iddia edilen bir çadırda Hamas ve Hizbullah liderlerine ait resimlerin süslediği bir sahne kuruldu; Filistinli çocukların canlandırdığı intifada konulu gösteriler yapıldı. Büyükelçi Bagheri, konuşmasında, şeriat yanlısı görüşler dile getirmekten, '**gençler ayakta ... Amerika ile, İsrail ile her gün anlaşma imzalayanlara Allahın cezasını verecekler**' biçiminde ifadeler kullanmaktan kaçınmadı. ²⁰

Türkiye ile İsrail ilişkilerinin askeri alandaki gelişimi, F-4 modernizasyonu ile ilgili anlaşmaların da öngörülen takvime uygun biçimde yürütülmesi beraberinde sürdürüldü. İzleyen aylarda iki ülkenin deniz ve hava kuvvetlerinin katılımıyla, Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilecek bir tatbikatla ikili ilişkilerde bir başka dönüm noktası daha geçilmiş olacaktır. ²¹ Bu alandaki en önemli gelişme, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı'nın Şubat 1997 sonunda İsrail'e yaptığı gezi oldu. Gezi, gerek içeriği ve gündemi nedeniyle, gerekse zamanlaması ve gerçekleştirilen temaslara düzeyinin kazandırdığı askeri ve siyasal boyutlarla, Türkiye İsrail ilişkilerinin kısa bir dönemde aldığı yolu simgeledi.

Orgeneral Karadayı'nın ziyaret sırasında, meslekdaşı Amnon Lipkin Şahak'ın yanı sıra, Cumhurbaşkanı Ezer Weizman, Başbakan Benjamin Netanyahu ve İsrail Savunma Bakanı İtzhak Mordechai tarafından kabul edilmesi Türkiye ile askeri ilişkilerin geliştirilmesi projelerine İsrail'de verilen siyasal desteğin düzeyini sergiledi. Orgeneral Karadayı, F-4 modernizasyon programının başlatılması nedeniyle düzenlenen törenlere katıldı, El-Halil kentinde BM bünyesinde görevlendirilen 18 Türk askerini ziyaret etti; Doğu Akdeniz'de düzenlenecek ortak tatbikatın ayrıntılarının ele alındığı toplantılarda, İsrail ile Türkiye'nin yanı sıra

Ürdün ve Mısır'ın da yer alacağı stratejik bir işbirliğinin kurulabilmesi gibi konularda temaslar yürüttü. Bu özellikleriyle Orgeneral Karadayı'nın İsrail ziyareti, 1958'de Bağdat Paktının fiilen çözülmesinden sonra, Türkiye'nin ayrıldığı Ortadoğu coğrafyasına, askeri-siyasal bir kimlikle, yeniden girişini de simgeledi.

Gezi, Ortadoğu dengelerinin yanı sıra, Türkiye'deki iç siyasal dengeler bakımından da anlamlı işaretler verdi. Gezinin RP iktidarında gerçekleştirilmesi, askeri yapının bu alandaki girişim üstünlüğünü sergiledi. Orgeneral Karadayı'nın İsrail'de bulunduğu günlerde, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in ABD'de İran'ı terörist devlet olarak niteleyen açıklamalar yapması ile bu görünüm açıklık kazandı.

İran'la İlişkilerde Bunalım

Hükümetin İran ile yaklaşım politikası, Şubat 1997 başından sonra izlenen gelişmelerle gölgelendi. Bir yandan, RP kanadının ilişkileri geliştirmek, öte yandan Cumhurbaşkanı Demirel'in sorunları yumuşatmak yolundaki istekliliğine karşın, bir dizi zincirleme gelişme sonrasında, İran'la ilişkilerde yaşanan sorunlar bunalıma dönüştü.

31 Ocak 1997'de RP'li Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen Kudüs Gecesi sırasında İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin yaptığı konuşmada Türkiye'nin içişlerine müdahale niteliği taşıyan sözler kullanması, Türkiye'nin ABD ve İsrail ile ilişkilerini sorgulayan ifadelerle yer vermesi, Türkiye ile İran arasında diplomatik bir bunalımın yaşanmasına neden oldu.²² Sincan'da başveren gerginlik izleyen gelişmelerle tırmanarak sürdü. 4 Şubat 1997'de ise, Sincan sokaklarından tanklar geçirildi. Böylelikle sorun, Türkiye'de tüm iktidar odaklarının devreye girdiği bir gerilime dönüştü. Gerilimin tanklarla yapılan bir güç gösterisi ile ortadan –daha doğru bir deyişle buzdolabına– kaldırılması, askeri yapının siyasal gelişmeleri yönlendirmek bakımından ne denli güçlü olduğunu sergileyen bir başka örnek oldu.

Büyükelçi Bagheri, konuşmasıyla ilgili olarak, Dışişleri Ba-

kanlığı'na çağrılarak protesto edildi. Bagheri bakanlıktan çıkarırken yaptığı açıklamada, Kudüs Gecesi dolayısıyla dile getirdiği görüşleri yineleyerek, protestoyu kabul etmediğini belirtti.²³ Genelkurmay Başkanı İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir ile Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen'in Genelkurmay Başkanlığında biraraya gelmesinden sonra, görev süresi dolan Büyükelçi Bagheri'nin Türkiye'den yakın bir süre içinde, ancak '**istenmeyen adam**' ilan edilmeksizin, ayrılacağı açıklandı. Geceyi düzenleyen Belediye Başkanı Bekir Yıldız, İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alındı ve DGM tarafından '**yasadışı silahlı çete**'ye yardım' ve '**halkı düşmanlığa tahrik**' suçlarından tutuklandı.²⁴ Büyükelçi Bagheri'nin ardından kamuoyuna dönük benzeri açıklamalar yapan İstanbul Başkonsolosu Muhammed Rıza Raşid'in de Türkiye'yi terketmesi istendi.

İzleyen gelişmelerle gerginlik sürdü. Dışişleri Bakanlığı tarafından, bakanlıklara ve genel müdürlüklere, İran ulusal günü kutlamaları çerçevesinde 18 Şubat 1997'de verilecek resepsiyonlara katılmaması yolunda '**telkinde**' bulunan bir yazı gönderildiği ileri sürüldü.²⁵ Ankara Büyükelçisi Bagheri ve İstanbul Başkonsolosu İran Ulusal Günü resepsiyonundan sonra, Türkiye'yi terk ettiler. İran'la ilişkilerde yaşanan diplomatik gerginlik, Erzurum Başkonsolosu Said Zare'nin de Türkiye'nin içişlerine karışır nitelikteki konuşmaları sonucunda, istenmeyen adam ilan edilmesiyle birlikte sürdü.²⁶

Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in, Şubat 1997'de ABD'ye yaptığı gezi sırasında katıldığı toplantılarda, İran'ı '**teröristliği tescil edilmiş devlet**' olarak niteleyerek, Türkiye'ye '**İslami rejim ihraç etmek**', '**PKK'ya destek vermek**', '**kitlesel imha silahları üretmek**' gibi ifadeler kullanarak ağır bir dille suçladı, ve Tahran'a karşı terörist devlet olarak davranılmasını istedi.

Orgeneral Bir, İran konusunda hükümetin politikasını bütünüyle reddeden bir yaklaşım benimseyerek, Amerikan Türk Konseyinde İran'a yönelik ağır suçlamalar dile getiren bir konuşma yaptı. '**İran laiklik karşısı İslam devrimini Ortaasya'ya**

ve bölgedeki diğer devletlere ihraç etmek isteyen bir ülkedir. Bu bizi çok kaygılandırıyor. PKK, İran üzerinden, Türkiye'ye karşı terörist faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu, bu ülkeyle ilişkilerimizde en büyük sorundur. Bu ülke terörizmi desteklediğinden bir başka güney komşumuza [Suriye, G.Ö.] gösterilen davranış tarzını haketmektedir. İran'ın ve Irak'ın sahip olduğu kitle imha silahları da bizim için kaygı vericidir. İran'ın bu konudaki kapasitesi endişe vericidir. Maalesef doğumuzdaki ve güneyimizdeki ülkelerin hepsi PKK'yı desteklemektedir.²⁷ Devlet Bakanı Gül ise, yaptığı konuşmalarda, iki ülkenin yüzyıllar süren bir dostluğa sahip olduklarını belirterek, İran'la imzalanan doğal gaz anlaşmasını, enerji sıkıntısı çeken bir ülke için anlayışla karşılanması gereken bir durum olarak değerlendirdi.²⁸

Orgeneral Bir'in bu görüşleri toplantıya katılan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Öymen ve Milli Savunma Bakanı Tayan tarafından yapılan konuşmalarla, daha dolaylı ifadelerle olmakla birlikte, desteklendi. Orgeneral Bir'in gerek İran gerekse laikliğe yönelik tehditler konusundaki sözleri RP çevrelerinin tepkilerine neden oldu. Bu gezi sırasında, İsrail'de temas ve incelemelerde bulunan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı ise, Orgeneral Bir'in 'bilgisi dahilinde konuştuğunu', 'konuşmanın onayından geçtiğini' açıkladı.²⁹

Orgeneral Bir'in İran'a ilişkin sözleri, ilişkileri daha da gerginleştirdi. Tahran Büyükelçisi Osman Korutürk, İran Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Orgeneral Bir'in açıklamaları protesto edildi; ancak, Büyükelçi Korutürk, basın açıklamalarına dayanmadığı gerekçesiyle, protestoyu kabul etmedi. Bu gelişmeler üzerine, basında, İran'ın, Büyükelçi Bagheri'nin geri gönderilmesine de misilleme olmak üzere, Büyükelçi Korutürk'ün geri gönderilmesi konusunu düşünmeye başladıkları yolunda haberler yer aldı.³⁰

İran, Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın İsrail'e ziyaretine de tepki gösterdi. Karadayı'nın gezisinden hemen önceki günlerde, Türkiye-İsrail yakınlaşmasına karşı alınabilecek ortak ön-

lemleri görüşmek üzere, İran Dışişleri Bakanı Muhammet Furuzande Suriye'ye gitti. Furuzande'nin ziyareti, İran Cumhurbaşkanı yardımcısı Hasan Habibi'nin Atina'ya yaptığı ziyaret ile birlikte, Türkiye'nin etkisini dengelemek üzere İran'ın Suriye ve Ermenistan ile gerçekleştirdiği yakınlaşma politikasının bir uzantısı olarak değerlendirildi.

Mart 1997'den başlayarak, İran'la ilişkilerde yaşanan gerginliğin azaltılmasına yönelik girişimler başlatıldı. Cumhurbaşkanı Demirel, İran Devlet Başkanı Rafsancani'ye, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Ali Tuygan aracılığıyla, ikili ilişkilerin normale dönmesi için Tahran'ın yerine getirmesi gereken koşullar ileri süren, koşulların karşılanması durumunda, diplomatik ve ekonomik yaptırımlar uygulanacağından sözeden bir mektup gönderdi.³¹ Cumhurbaşkanı Demirel mektubunda, içişlerine karışmama ilkesine özen gösterilmesini, PKK'ya destek olunmamasını istedi; Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi ile Urumiye Başkonsolosunun misilleme yapılarak gönderilmesi kararının kabul edilebilir bir davranış olmadığını belirtti. Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı tarafından mektuba ilişkin olarak yapılan açıklamada, 'iki ülkenin karşılıklı çıkar ve güvenlik endişelerine dayalı olarak, ilişkilerimizin normale döndüğünü görmek istendiği' vurgulanarak Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Osman Korutürk ve Urumiye Başkonsolosu Ufuk Özsancağ'ın Türkiye'ye dönecek olmalarına karşın diplomatik temsil seviyesinin indirilmesi gibi bir kararın bulunmadığını belirtti.³² Aynı günlerde, Türkiye'ye sığınan, BM tarafından da mülteci kabul edilen İranlı siyasal muhaliflerin sınır dışı edildikleri haberleri basına yansıdı.³³ Bu haberleri, sınır dışı işlemlerinde zamanlamanın yumuşama süreciyle uyumlu biçimde ayarlandığına ilişkin yorumlar izledi.³⁴

Gerginliğin yumuşatılmasına yönelik işaretlerin en önemlisi, İran Dışişleri Bakanı Velayeti'nin 10 Mart 1997'de Ankara'ya yaptığı iki günlük ziyaret oldu. Velayeti'ye ziyaret sırasında Dışişleri, enerji ve savunma bakanlıklarında görevli uzmanlardan oluşan kalabalık bir heyet eşlik etti. Ziyaretin resmi amacı, İran

Devlet Başkanı Haşimi Rafsancani'nin Aralık 1997'de Tahran'da toplanacak olan İKÖ zirve toplantısına Cumhurbaşkanı Demirel'in davet edilmesi olarak açıklandı. Ancak, basında, ziyaretin, Cumhurbaşkanı Demirel ile İran Devlet Başkanı Haşimi Rafsancani'nin Mart 1997'de Pakistan'da toplanacak İKÖ konferansı toplantıları sırasında biraraya gelmesini sağlayacak bir görüşme için gündem oluşturulması, PKK'ya karşı ortak mücadele konusunda işbirliğine gidilmesi ve doğalgaz anlaşmasının uygulanması gibi, amaçlara yönelik olarak gerçekleştirildiğine ilişkin haberler yeraldı.

İran Dışişleri Bakanı Velayeti'nin ziyareti, bir yandan ikili ilişkilerde gerginliğin alttan alta sürdüğünü, öte yandan, Ankara'da dış politika odakları arasındaki çekişmeleri sergileyen bir dizi görüntünün su yüzüne çıkmasına neden oldu. Dışişler Bakanı Velayeti'yi Ankara'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Ali Taygun'un karşılaması, karşılama sırasında kadın polislerin görevlendirilmesi gibi görüntüler anlamlı bulundu. İran Dışişleri Bakanı Velayeti, yaptığı açıklamada ilişkilerin düzeltilmesine kararlı olduklarını, Cumhurbaşkanı Demirel'den gelen ilk adımın ardından, kendisinin de ikinci adımı attığını vurguladı.³⁵ Dışişleri Bakanı Velayeti'nin ziyareti sırasında Başbakan Erbakan'la yaptığı görüşme ise, Hükümetin RP kanadı ile askeri yapı ve Dışişleri Bakanlığı bürokrasisinin İran'la ilişkiler konusunda bütünüyle karşıt görüşleri benimsediklerini bir kez daha ortaya koydu. Dışişleri Bakanı Velayeti'nin ziyareti sırasında İran'ın PKK'yı desteklediğine ilişkin MİT ve Jandarma Genel Komutanlığı tarafından hazırlanan raporlar basına yansıtıldı. Raporda, İran'ın PKK'ya kamp yeri ve silah temin edilmesi gibi, değişik yollardan lojistik destek sağladığını gösterir bulgulara yer verildi.³⁶ Cumhurbaşkanı Demirel, konuk Dışişleri Bakanı ile görüşmesi sırasında, işlerimize karışmayın mesajı verirken, Başbakan Erbakan'ın konuşmasında özür dileyen bir havanın hakim olduğu görüldü. Erbakan, yaşanan gerginliğin sorumluluğunun medyaya ait olduğunu belirttikten sonra, **'medyanın hür basın adına yapmış oldukları yayınlarla İranlı**

dostlarımızı üzmüş olabileceklerini' vurgulayarak, konuk bakan'a **'sabredildiği takdirde'** sorunların aşılabileceğini telkin etti.³⁷

Refahyol'da Sonun Başlangıcı

Amerikan-Türk Konseyi (ATK) ve bazı düşünce merkezleri tarafından düzenlenen toplantılara katılmak üzere, Devlet Bakanı Abdullah Gül, Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılınc ile Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen'den oluşan bir heyetin 19-24 Şubat 1997 tarihlerinde, ABD'de gerçekleştirdiği temaslar sırasında gözlemciler, Türkiye'nin iç ve dış politikasında etkili odakların temsilcileriyle görüş alışverişinde bulunmanın yanı sıra, ülkenin siyasal yaşamından canlı görüntüler izleyebildiler. Toplantılar, siyasal iktidarın iki başlığı, askerlerin ulusal savunma ve dış politika alanlarında etkili konumları, RP'nin seçmenlerine verdikleri sözlerden dolayı sorumluluk duymadıklarını açıklamakta herhangi bir sakınca görmemeleri gibi, siyasal yaşamımıza özgü olguları da gözler önüne serdi.

Devlet Bakanı Gül, temaslarının amacını, **'ben Refah'ı anlatıyorum'** diye açıkladı ve hükümetten çok, RP'nin, laiklik, Kıbrıs sorunu, İran'la ve İsrail ile ilişkilerin durumu gibi, değişik konulardaki görüşlerini açıklamaya çalıştı. Milli Savunma Bakanı Tayan ise, özellikle İran konusunda Orgeneral Bir'i destekleyen bir konum aldı. Devlet Bakanı Gül, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda savunageldiği yerleşik tezi olan iki toplumlu, iki kesimli federal çözümden farklı görüşler dile getirdi ve iki toplumun bir araya yaşamaya zorlanamayacağını, iki devletin de ayrı ayrı yaşaması gerektiğini ileri sürdü. Geziye katılan Dışişleri Bakanlığı bürokratları ise, temasları sırasında Gül'ün dile getirdiği görüşlerin Türk resmi görüşü olmadığını, dolayısıyla bağlayıcı olmadığını dile getirmek gereksinmesini duydular.³⁸

ATK toplantıları yaklaşan MGK toplantısı sonrasında ortaya çıkacak siyasal atmosferin ipuçlarını verdi. ABD ziyareti sırasında yapılan açıklamalarla, Türk dış politikasında çok başlı bir yapının oluştuğu, askeri yapının savunma ve güvenlik alanında bü-

tünüyle söz sahibi duruma geldiği, güvenlik ve savunma konularının Türk dış politikasını kapsayan bir genişliğe sahip olması nedeniyle, siyasal yetkililerin dış politika alanında etkisizleştiği yolundaki kanı pekişti. Askeri yetkililer tarafından yapılan açıklamaların kapsam ve içeriği, **'diplomasi paşalara kaldı'** yorumlarına yol açtı.³⁹ Devlet Bakanı Gül'ün yaklaşımları, **'ikna edici ve samimi'** bulunmadı. ABD'li yetkililer yaptıkları açıklamalarda, **'seçmene söylediğiyle uyguladığı politikanın birbirini tutmayabileceğini itiraf eden, takiiye ile tutarsızlık karışımı bir üslubu Türk stili politika diye savunan bir partiye güven duymanın zorluğuna'** değindi.⁴⁰

MGK'nun 28 Şubat toplantısı sonrasında ortaya çıkan siyasal durum, Refahyol Hükümetinin sonun başlangıcına geldiğini gösterdi. Hükümet ortakları arasındaki ilişkilerin aldığı biçim ile sosyal ve siyasal düzeyde yükselen muhalefete bakıldığında, hükümetin karşı karşıya kaldığı basınca dayanması zayıf bir olasılık. Kaldı ki MGK kararlarıyla hükümetin siyasal iradesinin sınırlanmış olması nedeniyle, Refahyol iktidarının fiili iktidarının tartışmalı bir hale getirildiği, bir siyasal alacakaranlık dönemine girdiğimiz açık bir olgu.

Refahyol Hükümetinin sekizinci ayı dolarken RP, yurttaşların kutsal bildiği sembollerle duyarsızca oynayabileceğini; seçmenlerine verdikleri sözlerden dolayı sorumluluk duymadıklarını itiraf etmesi ve iç politikada demokrasinin yerleşmesi sorunsalı bakımından sergilediği olumsuz örnekler bakımından kötü bir iç siyaset sınavı verdi. Uluslararası ortamın ve ülkenin gerçeklerini görmezden gelen yaklaşımlarıyla yeni görüntüler kazandırmaya çalıştığı dış politikada, girişim üstünlüğü RP'nin elinden bütünüyle çıktı. Böylelikle, dış politikada siyasal yetkililerin girişim denetimini elde tutabilmek bakımından, RP-DYP koalisyonunun sekiz aylık iktidarı, Türkiye'de askeri yapının etkisini pekiştirerek, meşrulaştırdığı bir dönem oldu.

Notlar

- ¹ Yurdağül Şimşek, **'DYP Refah'a Teslim Oldu'** başlıklı değerlendirme, *Radikal*, 22 Aralık 1996.
- ² Hakan Akpınar, **'RP-DYP'yi Gölgeledi'** başlıklı haber, *Hürriyet*, 27 Aralık 1996 ve Şebnem Güngör'ün, **'DYP Ortağını Kiskanma Krizinde'**, *Yeni Yüzyıl*, 5 Ocak 1997.
- ³ Fahir Arkan, **'Düğümlerden Kurtuldum'** başlıklı haber, *Hürriyet*, 26 Şubat 1997.
- ⁴ Zeynep Güranlı, **'Erbakan Dış Politikada Devre Dışı'** başlıklı haber, *Hürriyet*, 4 Şubat 1997.
- ⁵ **'Erbakan'dan Rumlara Gözdağı'** başlıklı haber, *Radikal*, 4 Ocak 1997.
- ⁶ **'Ankara Rusya'yı Protesto Etti'** başlıklı haber, *Radikal*, 7 Ocak 1997.
- ⁷ **'Füze Krizinde Nota Savaşı'** başlıklı haber, *Milliyet*, 7 Ocak 1997.
- ⁸ **'Ankara'dan Abluka Uyarısı'** başlıklı haber, *Milliyet*, 10 Ocak 1997.
- ⁹ Sibel Yeşilmen'in **'Askerler Rusya'dan Rahatsız'** başlıklı haberi, *Radikal*, 4 Ocak 1997.
- ¹⁰ Özlem Hersan, **'Ankara Diplomatik Atağa Geçiyor'** başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 12 Ocak 1997.
- ¹¹ Şükrü Yılmaz, **'Çiller'den Rumlara Sert Çıkış'** başlıklı haber, *Zaman*, 11 Ocak 1997. Bu açıklamadan sonra, KKTC yönetiminin, Dışişleri Bakanı Çiller'in adayı ziyaretinin uygun düşmeyeceği, adayı Çiller'in yerine Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın ziyaret etmesinin daha uygun olacağını istediği yolunda basında haberler yer aldı. Bakınız: **'Denktaş Çiller'in Gönünü Aldı'** başlıklı haber, *Hürriyet*, 21 Ocak 1997.
- ¹² **'Krizden Atina Sorumlu'** başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 14 Ocak 1997.
- ¹³ Hüseyin Alkan, Sezai Şengün ve Ümit Topçu, **'Karadayı, Kıbrıs'a Üs Kurma Mesajı Verdi'** başlıklı haber, *Hürriyet*, 15 Ocak 1997.
- ¹⁴ **'Ordudan Füze Resti'** başlıklı haber, *Hürriyet*, 17 Ocak 1997.
- ¹⁵ **'Savaş Gemileri Kıbrıs'ta'** başlıklı haber, *Hürriyet*, 21 Ocak 1997.
- ¹⁶ **'Kıbrıs'a Üs Güvencesi'**, başlıklı haber, *Radikal*, 21 Ocak 1997.
- ¹⁷ **'Erbakan, Atina'ya Ültimatom Verecek'** başlıklı haber, *Hürriyet*, 21 Ocak 1997.
- ¹⁸ **'İsrail'le Yeni Askeri Anlaşma'** başlıklı haber, *Milliyet*, 2 Aralık 1996.
- ¹⁹ Steve Rodan'ın Sıtkı Orun'la yaptığı söyleşi için bakınız: **'Turkey Wants more Arms Deal from Israel'**, *Jerusalem Post*, 27 Ocak 1997. Orun, modernizasyon programı çerçevesinde, İsrail tarafından üretilen devriye ve saldırı botlarının da dikkate alındığını belirtmiş, bu çerçevede Super Dvora II saldırı botlarının ürettiği IAI'nin Ramta bölümünü de ziyaret edeceğini de açıklamıştır.

- ²⁰ 'Tepki Yağıyor' başlığıyla manşetten verilen gelişmelerin ayrıntıları için, bakınız: 'Çifte Soruşturma', *Hürriyet*, 3 Şubat 1997.
- ²¹ Özlem Hersan, 'İsrail'le Baharda Ortak Tatbikat' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 4 Şubat 1997.
- ²² 'Tepki Yağıyor' başlığıyla manşetten verilen gelişmelerin ayrıntıları için, bakınız: 'Çifte Soruşturma', *Hürriyet*, 3 Şubat 1997 ve 'Tahrir Bitmiyor' başlıklı haber, *Hürriyet*, 4 Şubat 1997.
- ²³ Selin Çağlayan, 'İran Elçisine Protesto' başlıklı haber, *Hürriyet*, 4 Şubat 1997.
- ²⁴ Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız, Adalet Bakanı Şevket Kazan tarafından tutukleğinde ziyaret edildiğinde, Kazan'ın tutumu bir skandal olarak nitelendirildi. 'İn, Yoksa İndiririz' başlıklı haber, *Hürriyet*, 17 Şubat 1997.
- ²⁵ Ertuğrul Özkök, 'Gizli Talimat' başlıklı haber yorumu, *Hürriyet*, 20 Şubat 1997.
- ²⁶ Selin Çağlayan, 'Son Mollaya da Sınırdışı Kararı' başlıklı haber, *Hürriyet*, 28 Şubat 1997.
- ²⁷ 'Çevik Bir ABD'de Açıkladı: PKK'da Stinger Füzesi Var', *Yeni Yüzyıl*, 21 Şubat 1997.
- ²⁸ Sibel Yeşilmen, 'Gül, ABD'ye Gül Uzattı', *Radikal*, 20 Şubat 1997.
- ²⁹ Sezai Şengün, 'Çevik Paşa Bilgim Dahilinde Konuştu' başlıklı haber, *Hürriyet*, 27 Şubat 1997.
- ³⁰ 'İran'dan Diplomatik Misilleme' başlıklı haber, *Radikal*, 25 Şubat 1997.
- ³¹ 'Tahran'a 4 Kritik Mesaj' başlıklı haber, *Milliyet*, 2 Mart 1997 ve Selin Çağlayan, 'Demirel'den Tahran'a 'İyi Komşu Ol' Çağrısı' başlıklı haber, *Hürriyet*, 4 Mart 1997.
- ³² 'İran'la Normale Dönüş' başlıklı haber, *Radikal*, 4 Mart 1997.
- ³³ 'Üç İranlıyı Daha Ölüme Gönderdik' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 1 Mart 1997.
- ³⁴ Gün Kut, 'Klasik İran Senaryosu' başlıklı yorum, *Yeni Yüzyıl*, 5 Mart 1997.
- ³⁵ 'Türkiye'den İran'a Tavır' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 11 Mart 1997.
- ³⁶ Serkan Demirtaş, 'Terör Desteği Kanıtlandı' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1997.
- ³⁷ 'Zirvede İran Çelişkisi', *Hürriyet*, 11 Mart 1997.
- ³⁸ 'Gül'den Sürpriz Mesaj' başlıklı haber, *Milliyet*, 21 Şubat 1997.
- ³⁹ Deniz Zeyrek, 'Diplomasi Paşalara Kaldı' başlıklı değerlendirme yazısı, *Radikal*, 25 Şubat 1997.
- ⁴⁰ 'Gül'den Sürpriz Mesaj' başlıklı haber, *Milliyet*, 21 Şubat 1997.

IV- Ana Muhalefet Hükümetinin Ortadoğu Politikasından Kesitler

■ Gencer Özcan

Giriş

28 Şubat 1997'de toplanan MGK'da alınan kararlar, koalisyon hükümetinin siyasal etkisini fiilen sınırlarken, hükümetin dış politika alanındaki hareket olanaklarını bütünüyle ortadan kaldırdı. Önemli dış politika konularında alınan kararlar ve uygulamalar hükümetin, özellikle de RP kanadının istekleriyle çelişen bir doğrultu tutturdu. Örneğin, bir yandan, RP'nin İsrail'le yakınlaşma konusundaki isteksizliğine karşın, ikili ilişkiler görülmedik hızda ilerledi; öte yandan, İran'la ilişkilerde tıkanıklık ve sıkıntılar, RP kanadından gelen özel çabalara karşın artarak sürdü. Genelkurmay Başkanlığı tarafından düzenlenen brifingler sırasında İran, Suriye ile birlikte, ülkede rejimi tehdit eden 'irtica ve bölücülük' tehlikelerine destek vermekle suçlandı. İran ve İsrail'in yanı sıra, Yunanistan'la ilişkilerde de, askeri yetkililerin girişim üstünlüğü edindiği gözlemlendi.¹ Böylelikle, Türkiye'de askeri yapı ve hükümetler arasında eşi görülmedik bir iktidar ilişkisi belirginlik kazandı. Siyasal yaşamın dış ilişkileri ilgilendiren alanlarında Genelkurmay Başkanlığının kurduğu doğrudan denetim, dış politikada Refahyol hükümetinin, deyim yerindeyse, ana muhalefet hükümeti konumuna çekilmesine neden oldu.

Hükümetin dış politika alanında etkisizleşmesi süreci, Genelkurmay Başkanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki işbirliğinin kurumsal görüntüler sergilemesiyle belirginleşti. İki kurumun üst düzey yetkililerinin katılımıyla, zaman zaman Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı'nın başkanlığında düzenlenen haftalık toplantılar bu bakımdan anlamlı bir gelişme oldu.² Genelkurmay Başkanlığı tarafından medya temsilcilerine verilen 29 Nisan Brifinginden önce, Büyükelçi Onur Öymen ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in katıldığı bir toplantı-

da, sözkonusu brifingte dile getirilecek görüşlerin gözden geçirildiği haberleri de aynı çerçevede değerlendirilebilir.³

Bu durumu sadece, Dışişleri Bakanlığı başta olmak üzere, ulusal güvenlik kurumları ve haberalma kuruluşlarının telkinlerini gözardı eden, geleneksel dış politika ilkelerini ideolojik saplantılar ve parti çıkarlarının etkisiyle hiçe sayan RP'nin dış politika açılımlarına karşı, askeri kurum ve yetkililerin geliştirdiği tepkilerle açıklamak mümkün değildir. Dış politika yönetiminde beliren siyasal boşluk, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in DYP Genel Başkanı olarak bireysel önceliğini karşılaştığı parti içi sorunları çözmeye vermesiyle de yakından ilgilidir.

Ülkenin dış sorunlarının Dışişleri Bakanının bireysel gündeminden çıkması durumu, dış politika alanında eşine rastlanılmayan türden kayıtsızlık ve ilgisizlik görüntülerinin sergilenmesine neden oldu. Dışişleri Bakanı Çiller'in NATO, ISEDAK toplantılarına, Ankara'daki büyükelçiliklerde düzenlenen ulusal gün kabullerine davet edilmesine karşın katılmaması; Ürdün ve Finlandiya dışında herhangi bir ikili temas gezisine çıkmamış olması; koalisyon hükümetinin ilk ayında bakanlıkta geçirdiği toplam sürenin dakikalarla ölçülebilecek kadar azalması bu kayıtsızlığın akla gelen ilk örnekleri oldu.⁴ Bu konuda basında yer alan haber ve değerlendirme yazılarının sayısı durumun ne denli sıradanlaştığını ortaya koyan bir başka göstergedir.⁵ Gelenek niteliği kazanmış olan 'Dışişleri Bakanı dış gezilerde Cumhurbaşkanıyla eşlik eder' kuralı da, Dışişleri Bakanı Çiller'in yoğun siyasal gündemi yüzünden, bu dönemde rafa kaldırıldı.

İç Tehditin Dış Kaynakları ve MASK

MGK tarafından 28 Şubat kararları olarak hükümete sunulan, 'İrticaya Karşı Tedbirler' başlıklı belgede yer verilen ve İran'a karşı önlemler alınmasını öngören 10. madde ancak nisan ayı ortalarında, Almanya'da Mikonos Davasının sonuçlanmasını izleyen günlerde, kamuoyunun bilgisine sunuldu. Bu madde uyarınca, 'Ülkemizi çağ dışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel çatışmadan korumak için İran İs-

lam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.'⁶ 10. maddenin uygulanması ve Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan önlemler paketine ilişkin haberler, haziran ayı başında, Kuzey Irak'da iki helikopterin Sovyet yapımı SA-17 yerden havaya füzeleriyle düşürülmesi üzerine başlayan tartışmalar sırasında basına yansıdı. Tedbirler paketinin hazırlanması ve uygulanması konusunda Dışişleri Bakanlığını koordinatör olmak üzere, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı ve MİT Müsteşarlığına sorumluluk veren karar uyarınca, 'önlemler, koşulların gerektirdiği ölçüde seçilecek ve aşamalı olarak uygulamaya konulacak ve başvurulacak son tedbir ... İran ile ilişkilerin dondurulması olacaktır.' Dışişleri Bakanlığı tarafından MGK kararı doğrultusunda, hazırlanan eylem planının ana hatları şöyleydi:

'1. İran'ın Türkiye'deki rejim aleyhine atacağı adımlar dikkatle izlenecek. Her hareketin ardından uyarıda bulunulacak.

2. Uyarıya karşın aynı tutum devam ederse bu kez aynı yöntemle karşılık verilecek. Örneğin Atatürk aleyhine yapılacak propagandalara, Türkiye'de Humeyni ve İran'daki rejim aleyhine propagandalarla karşılık verilecek.

3. İran'ın Türkiye'nin iç konularıyla ilgilenmesi halinde, Türkiye de İran'daki Azerilerle ilgilenilecek.

4. Bu olumsuzlukların devamı halinde ekonomik ilişkiler askıya alınacak.'⁷

Genelkurmay Başkanlığı tarafından 29 Nisanda düzenlenen bir bilgilendirme toplantısında, 'Milli Askeri Stratejik Konsept' kamuoyuna açıklandı. MASK olarak kısaltılan 'konsept' uyarınca, 'irtica ve bölücü terör tehdidi birinci öncelik' olarak nitelendirilerek dış tehdidin önüne geçildi; bu tehdit kaynaklarını destekleyen ülkeler olarak adları verilen, İran ve Suriye'ye

karşı, 'siyasi, ekonomik ve hattâ askeri güç kullanma ihtiyacının doğabileceğine' işaret edildi. MASK'ın ülkenin siyasal yaşamı ve dış ilişkileri açısından ortaya koyacağı sonuçlar uzun tartışmalara konu oldu. Başbakan Erbakan'ın izleyen günlerde bir grup gazeteciyle yaptığı yemekli söyleşi toplantısında, Genelkurmay Başkanlığının bu türden bir tehdit değerlendirmesi yapmak yetkisi olmadığını; yetkinin ilgili yasalarla MGK ve MİT'e verilmiş olduğunu savunarak bir yetki tartışması başlattı.⁸ Bu çerçevede, Başbakan Erbakan'ın ayrıca MİT Müsteşarı Büyükelçi Sönmez Köksal ile bir görüşme yaparak, 'irtican son durumuyla ilgili rapor' hazırlanması talimatını verdiği basına yansdı.⁹

Başbakan Erbakan'ın 'kurmayları tarafından' hazırlandığı belirtilen 'tehdit değerlendirmesinden' kimin sorumlu olduğunu irdeleyen araştırma, Genelkurmay Başkanlığının milli güvenlik politikası ve tehdit sıralaması yapmak yetkisinin bulunmadığını ileri sürdü. Değerlendirmede ileri sürülen görüşler, 1983 yılında Milli Güvenlik Konseyi döneminin son günlerinde uygulamaya sokulan yasal düzenlemelerin, kendi siyasal anlayışına ve kadrolaşma politikalarına ters düşen sonuçlarıyla karşılaşıldığında, RP'nin demokratik ilkelere bağlılıkta ne denli titiz davranabileceğini göstermesi nedeniyle bir bütün olarak aktarılmaya değerdir.

'Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı döneminde, 6 Kasım 1983 seçimlerinden beş gün önce, [Milli Güvenlik Konseyi] 1 Kasım 1983 tarihli bir yasa çıkararak 'Cumhuriyete dönük tehdit ve tehlikeleri tespit etme' görevini MİT'e vermiştir. Bu yasa, Silahlı Kuvvetler İç Hizmet Yasasından daha sonra tarihli olduğu için görev, Silahlı Kuvvetlerin değil MİT'indir. MİT böyle bir tehdit ve tehlike görürse bunu Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı bildirir. Sorumluluk hükümete ve Meclise ait olduğu için gereğini bu kurumlar yapar. Ayrıca, milli güvenlik politikasını hükümet belirler. Son olarak Süleyman Demirel'in başkanlığında 1992'de bu politika beş yıllığına belirlenmiştir. Beş [yıl] dolmak üzeredir, yeni politikayı Bakanlar Kurulu tespit edecektir. Bu politika ordu dahil, tüm kurumla-

rı bağlar. Bu nedenle herhangi bir kurumun (ordu) kendi başına tehdit değerlendirmesi yapma hakkı yoktur.'¹⁰

Türkiye'nin yılın ilk yarısında yüzünü Ortadoğu'ya dönüştürdü bu gelişmelerin ortak bir sonucu olarak ele almak mümkündür. Yılın ilk aylarında İran ve Suriye ile yeni boyutlar kazanan gerginliğin sürmesi, İsrail'le kimi yorumcuların 'katolik nikahı' ya da 'dönüşü olmayan yol' olarak adlandırdıkları yakınlaşma politikaları, Kuzey Irak'da PKK'ya karşı, KDP'yi destekleyerek, Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı sınırötesi operasyonlarından birisine girilmesi gibi gelişmelerle kazandığı ivmeye bakılarak, 1997'nin Türkiye'nin dış ilişkilerinde Ortadoğu yıllarının başladığı ileri sürülebilir.

Bu iç ve dış siyasal etkilerin ortaya koyduğu karmaşık ilişkiler bütünü içinde, Türkiye İsrail yakınlaşması özel bir ağırlık taşıdı. 1958 yılında iki ülke başbakanları Ben Gurion ve Adnan Menderes'in gizlice oluşturduğu ve 'çevresel pakt' olarak adlandırılan işbirliği bir yana bırakılırsa, 1993'den başlayarak yakınlaşan ilişkilerin izlediği seyir ilginç özellikler sergilemektedir. Yakınlaşma, dış politikada İsrail karşıtlığını temel alan RP'nin iktidarı paylaştığı bir dönemde tepe noktasına ulaştı. Yakınlaşmayı tetikleyen dinamikler Türkiye'de siyasal iktidarın paylaşımına ilişkin tartışmalar bakımından bir örnek olay niteliği sergiledi. Yakınlaşma sürecinde askerlerin oynadığı rol belirleyici oldu.

Yakınlaşma siyaset dışı -askeri, ekonomik, kültürel, vb.- alanlarda, karşılıklı çıkarlara dayanan verimli bir işbirliği ilişkisi olarak gelişti. Ancak Genelkurmay Başkanlığı tarafından MASK'ın kamuoyuna açıklanması ve RP'ye karşı başlatılan açık muhalefet politikasıyla birlikte, İsrail'le ilişkiler, Türkiye'nin kendi siyasal yaşamından kaynaklanabilecek ideolojik etkilere açık bir konuma da sokulmuş oldu. Böylelikle, Türkiye'de siyasal yelpazenin değişik kesimlerinde yer alan seçkinlerin İsrail'le ilişkilerin Arap ülkeleriyle ilişkilerden bağımsız olarak değerlendirilmesi doğrultusunda uzlaşabildikleri bir dönemde, ikili ilişkiler bu kez de iç siyasal kutuplaşmalara bağımlı kalmak tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

David Levy Türkiye’de

İsrail Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı David Levy’nin Nisan 1997 ziyareti, Netanyahu Hükümetinin Doğu Kudüs’de yeni yerleşim birimleri açılması girişimleri yüzünden Ortadoğu Barış sürecinin kesintiye uğradığı günlere rastladı. Arap Birliği’nin, ‘İsrail’le ilişkilerin normalleştirme sürecini askıya alması’ kararıyla gerginleşen durum, Türkiye-İsrail yakınlaşmasında sıkıntılar yaşamasına neden oldu. İsrail’e karşı yoğunlaşan tepkilerden, en yoğun diplomatik ilişkide bulunduğu ülke durumundaki ¹¹ Türkiye de nasibini aldı. Türkiye, nisan sonlarında BM Genel Kurulunda oylanan ve İsrail’in Kudüs’te yeni yerleşim merkezleri kurmasını derhal durdurmasını isteyen karar tasarısını destekledi. Karar, İsrail’in, Ankara’da Dışışleri ve Milli Savunma Bakanlıkları katında yaptığı kulis çalışmalarına karşın, Başbakan Erbakan’ın kişisel telkinleri sonucunda alındı; ¹² Dışışleri Bakanlığı çevreleri tarafından, Türkiye’nin taraflara barış sürecini olumsuz etkileyecek hareketlerden kaçınması yolunda yaptığı telkinlerin bir sonucu olarak nitelendirildi. ¹³

Levy’nin ziyareti İsrail’le ilişkilerin askeri alandan siyasal alana taşınması bakımından anlamlıydı. Dışışleri kaynaklarına dayanılarak verilen haberlerde, ‘Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat’ın ziyaretinde olduğu gibi, Levy’nin ziyaretinde de Ankara’nın ‘Ortadoğu barış sürecine zarar verecek davranışlardan kaçınması gerektiği’ mesajını vereceği’ belirtildi. ¹⁴

Gerek Ortadoğu’daki gerilim, gerekse RP’nin İsrail karşıtı tutumu, önce ziyaretin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini, ¹⁵ ziyaret sırasında ise, David Levy’nin Başbakan Erbakan tarafından kabul edilip edilmeyeceğini bir merak konusuna dönüştürdü. ¹⁶ İsrail Büyükelçisi Zwi Elpeleg’in, ‘değişik kanallardan aldığımız duyumlara göre Erbakan böyle bir görüşmeden kaçmaya çalışmaktadır’ biçimindeki açıklamasından sonra, basında, Genelkurmay Başkanı Karadayı’nın devreye girerek, Levy ile görüşmeyi kararlaştırdığı haberi yer aldı. ¹⁷

Bu gelişmelerin ışığı altında, Levy-Erbakan görüşmesi simgesel yönü ağır basan bir temas haline büründü. Başbakan, basın

mensuplarının önünde konuk bakanının elini sıkmaktan kaçındı ve çıkışarcasına sözlü bir muhtıra vermekten geri durmadı: ‘İsrail, Kudüs’ün sadece Yahudiler için değil, diğer inananlar için de kutsal olduğunu kabul etmelidir; İsrail, BM kararlarına uyarak işgal ettiği yerlerden çekilmelidir; işgal edilen topraklarda yeni yerleşim merkezleri yapılmamalıdır; Mes-cid ül Aksa’nın güvenliği sağlanmalıdır.’ ¹⁸ Levy de Erbakan’ı aynı sertlikte ifadelerle, ‘Kudüs, bütün dinlere inananlar için açıktır. Kudüs’ün inşası İsrail tarafından gerçekleştirilecektir ... Kudüs hiçbir zaman başka bir memleketin başkenti olmamıştır. Ancak İsrail’in başkenti olmuştur. Bu şekilde devam edecektir. Barışa bağlı olarak, şiddet ve terörle mücadeleyle devam edeceğiz.’ ¹⁹ diyerek yanıtlarken, ev sahibinin söylediklerinin altında kalmadı.

Başbakan Erbakan, konuk bir devlet adamına gösterilmesi gereken asgari nezaketi David Levy’den esirgerken, tutumunu ülkede yaşayan tüm yurttaşların başbakanı olmaktan çok bir siyasal partinin genel başkanı gibi biçimlendirerek, resmi nitelikteki görüşmeye kişisel nitelikler kazandırdı. Böylelikle, Başbakan Erbakan, diplomatik kanalları kullanarak seçmenlerine ve Arap/İslam dünyasına mesaj vermek biçimindeki alışılmış tutumuna bir yeni örnek daha ekledi.

Basına kapalı bölümde ise, iki devlet adamı arasındaki görüşme ilk bölümün tersine sıcak geçti. Kapılar kapandıktan sonra Başbakan Erbakan’ın iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi konusundaki istekliliğini dile getirdiği, İsrail’i Türkiye’de yatırım yapmaya davet ettiği ve görüşme biterken, bu kez konuk bakanın elini sıkıştığına ilişkin haberler Erbakan’ın ‘dış politika-da tribünlere oynadığı’ yolundaki eleştirilere haklılık kazandırdı. ²⁰ Nitekim, konuk bakan Türkiye’den ayrılırken, Başbakan Erbakan’ın çelişkili tutumunu anlayışla karşıladığına ve görüşmelerinden iyi izlenimler edindiğine ilişkin açıklamalar yaptı. ²¹

‘Çok enteresan bir görüşme oldu. Basın karşısında bir kısım vardı. O kısımda inancını ortaya koydu. ‘İnancım budur’ diye bunu yapmak mecburiyetindeydi. İkinci kısım ya-

ni basına kapalı bölüm dostane geçti. Hatta filosofik konulara bile değindik. Bize dışarıya kadar refakat etti. Görüşme planlanandan çok daha uzun sürdü. Çok sıcak bir el sıkışmamız da oldu. Erbakan, iki ülke ilişkilerinin gelişmesi için büyük hizmet verme gereksiniminin altını çizerek görüşmeyi noktaladı.²² Kohen, garip bulduğu bu davranış farklılığıyla ilgili olarak, 'genelde uluslararası temaslarda, eleştirel sözler 'içerde' söylenirken, 'dışarda' da samimi pozlar verildiğini' hatırlatarak, Erbakan-Levy buluşmasında bunun tam tersi olduğuna işaret etti.²³

İsrail basınında yer alan yorumlarda ise görüşmenin kendi başına taşıdığı öneme işaret edildi. *The Jerusalem Post*'da yayınlanan başyazı, Başbakan Erbakan'ın David Levy'yi kabulü 'alkışlanması gereken' bir durum olarak nitelendirirken, görüşmenin 'pragmatist bir İslamcı liderle çalışmanın mümkün olduğunu' göstermesi bakımından anlamlı bularak 'jeostratejik gerçeklerin ideolojik çatışmaların önüne nasıl geçtiğine' ilişkin bir kanıt oluşturduğunu ileri sürdü.²⁴

Konuk bakana 12 kişilik bir işadamı heyetinin de eşlik ettiği ziyaretin gündeminde ticari ilişkilere ivme kazandırılması konusu da ele alındı. Ziyaret öncesinde, Anayol koalisyon hükümeti Mart 1996'da tarafından imzalanan ve daha sonra Refahyol hükümetince onaylanmak üzere TBMM'ye gönderilen Serbest Ticaret Anlaşması (STA) Nisan 1997'de ANAP ve RP milletvekillerinin sert tartışmaları arasında görüşülerek yasalaştı.²⁵ İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Yigal Palmor, TBMM tarafından onaylanan STA ile birlikte yıllık 500 milyon dolar düzeyinde bulunan ticaret hacminin 2 milyar dolar düzeyine yükseltilmesinin tasarlandığını dile getirdi.²⁶

Ancak, öteki alanlarda olduğu gibi, bu konuda da hükümetin RP kanadı, İsrail ile ilişkilerin önünü almaya dönük, dolaylı engelleme yollarına başvurdu. Anlaşmanın uygulanmasına olanak verecek kararname ve yönetmeliklerin, bakanlar kurulunda RP'li bakanlar tarafından imzalanmayınca, STA sürüncemede kaldı.²⁷ Böylelikle, geçici nitelikte idari önlemlerle yürütülen ti-

cari ilişkiler yüzünden, İsrail'le iş yapan firmalar yüksek banka teminatlarını ödemek olasılığını dikkate almak zorunda bırakıldı. Uygulamaya dönük kararnamenin çıkartılmaması nedeniyle, anlaşmanın İsrail tarafından iptal edilebileceği olasılığına dikkat çeken Türk-İsrail İş Konseyi Yürütme Kurulu Başkanı Ekrem Güvendir, bakanlar kurulunda bazı bakanlardan imza alamayan kararnamenin Türk işadamlarına büyük zarar verdiğine değinerek, bu ülkeye ihracatın arttırılamadığını vurguladı.²⁸ Ziyaret sırasında imzalanan 'Kara Taşıma Mutabakatı' ile iki ülke arasında Suriye üzerinden kara taşımacılığına başlanması öngörüldü. Bu anlaşmanın, Başbakan Erbakan'ın, sağlaması beklenen ekonomik çıkarlar nedeniyle, Suriye'nin 'kollanmasına' yönelik bir başka girişim olarak değerlendirildi.²⁹

Levy-Çiller görüşmesinin gündeminde askeri-güvenlik konularının ağırlıklı olduğu görüldü. Basına yansıyan haberlerden M-60 modeli tankların modernleştirilmesi konusunun yanı sıra, ABD'nin de katılımıyla Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilmesi düşünülen ortak bir askeri tatbikat gibi gelişmelerin de gündeme geldiği anlaşıldı. Levy'nin Dışişleri Bakanı Çiller ve Genelkurmay Başkanı Karadayı ile gerçekleştirdiği görüşmeler sırasında, kimyasal ve biyolojik silah geliştirmeye çalışan Suriye'nin terör örgütlerini desteklediğini belirterek, bölgesel istikrarı sağlamak üzere İran ve Suriye'ye karşı işbirliği yapılması durumunda, 'bölge barışını tehdit eden ülkelerin bir şey yapmadan önce iki kez düşünmesini sağlayacağını' dile getirdiği haberleri basına yansdı.³⁰

Başbakan Erbakan'ın İsrail Dışişleri Bakanı Levy ile görüşmesi, zahiri aksaklıklara karşın, Türkiye'nin Ortadoğuya dönük politikasında bir başka dönüm noktası oluşturdu. Bu konuda basına yansıyan yorumlarda, görüşmenin gerçekleşmiş olmasını bile büyük bir adım olarak değerlendiren görüşler öne çıktı. Örneğin, Kohen'e göre, Başbakan Erbakan'ın 'İslam dünyası adına İsrail nezdinde bazı girişimlerde bulunması için dahi, böyle bir diyalogun var olması gerekmektedir.'³¹ Başbakan Erbakan'ın, konuk bakan ile görüşmeyeceği yolunda yapılan açıkla-

malara, görüşme sırasında yaşanan ‘çıkışma ve el sıkışmama’ sınırlarına karşın, görüşmenin gerçekleşmiş olması bile ikili ilişkileri sınırlayan psikolojik engelleri gidermek bakımından olumlu sonuçlar yarattı.

Barış sürecinin tıkanıp bir dönemde gerçekleşmesi olgusuna bakılarak, Levy’nin ziyaretini, Ankara’daki dış politika ve ulusal güvenlik politikalarından sorumlu çevrelerin İsrail ile ilişkileri Arap-İsrail çatışmasından bağımsız bir düzeye çekmek konusundaki kararlılığına işaret eden somut bir gösterge olarak anlaşılabılır.³² Bir karşılaştırma yapılabilirse, 1993 yılında Türkiye-İsrail ilişkilerinin günümüzde eriştiği düzeyi işaret eden yüksek düzeyli teması gerçekleştirilmesi öncesinde, Dışişleri Bakanı olarak Hikmet Çetin gezisini, İsrail’in Lübnan’daki operasyonları nedeniyle ertelemek zorunda kalmış; Çetin gezisini, ancak Ortadoğu barış sürecinin biçim kazanmasıyla birlikte gerçekleştirilebilmişti. Bu bakımdan Levy’nin ziyareti, Ankara’nın İsrail ile ilişki düzey ve yakınlığını, Arap İsrail çatışmasına endeksleyen ya da ‘**ipoteği altına sokan**’ bir anlayıştan uzaklaştığını göstermesi bakımından, bir işaret olarak görülebilir.³³

Turhan Tayan İsrail’de

Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan’ın İsrail ziyareti öncesinde, İsrail Savunma Bakanı İtzhak Mordechai’nin Nisan 1997’de yaptığı söyleşiler sırasında dile getirdiği görüşler, İsrail’in Türkiye ile geliştirdiği askeri işbirliğini nasıl algıladığı; amaçları, kapsamı ve gelecekte alacağı biçimlere ilişkin değerlendirmeler içermesi bakımından önemlidir. Mordichai’nin askeri işbirliğinin bir ittifak olarak değerlendirilmemesi gerektiği konusunda ayrımlar yaparak sergilediği duyarlılık ilgi çekicidir. Mordechai’nin, ‘**iki ülke için de karşılıklı anlayış istişare ve işbirliği önem taşıyor sözleriyle, işbirliğinin kapsamını sınırlayarak, İsrail-Türkiye arasındaki savunma işbirliğini**’ bir ittifaktan çok, sağlam güvenlik işbirliği ve siyasi ilişkiler olarak tanımlanması gerektiği üzerinde durması anlamlıdır.³⁴

‘**İttifak üçüncü bir ülkeye karşı değil. Aramızda saldırı**

karşısında topraklarımızı kullanmak ya da savunmak gibi bir anlaşma yok. Ama İran, Irak ya da Suriye gibi bir ülke gücünü Türkiye aleyhinde kullanmak isterse, karşısında birleşik bir güç olduğunu bilecektir. *Eğer bölgede istenmeyen bir şey olursa, şu anki ilişki sayesinde, örneğin koordinasyon, ortak çalışma uyumu, ortak eğitim ve tatbikatlar ışığında politikacılar doğru zamanda doğru karar verebilir.* Anlaşma bunu mecbur ediyor demiyorum ama isterlerse hükümetlerimiz kısa zamanda böyle bir karar alma yeteneğine sahipler çünkü iki ülke ve ordu birbirini iyi tanıyor. Eğer Türkiye bir konuda İsrail’in desteğini isterse, İsrail kısa zamanda bu desteği verme kararını alabilir. Ama asıl çabamız, güç kullanmak değil, caydırıcı rol oynayabilecek ortak güç yaratmak.’³⁵

Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan’ın, nisan başında yapılması tasarlanan ancak İsrail’deki gelişmeler nedeniyle mayıs başına ertelenen İsrail ziyareti askeri alanda ve güvenlik konularındaki işbirliğinin düzeyini simgeleyen bir başka gelişme olarak kaydedildi. Ziyaret sırasında basında, iki ülke arasında ortak tehdit değerlendirme çalışmalarının yürütüldüğü haberleri yer aldı. Bu haberlere göre, Dışişleri Bakanı Levy’nin ziyareti sırasında başlatılan ve iki ülke yetkililerinin katılımıyla ortak bölgesel tehditleri değerlendirmek ve karşı önlemler almak üzere geniş kapsamlı değerlendirme çalışmalarına girildi.³⁶ İsrail Genelkurmayı Plan ve Prensipler Başkanı tarafından ziyaret sırasında Tayan’a verilen, ‘**Tehdite Cevap**’ brifingi bu çalışmanın önemli ayaklarından birini oluşturdu.³⁷ Adı açıklanmayan askeri kaynaklarca yapılan değerlendirmelerde, ortak tehdit oluşturan ülkelerin, Suriye, İran ve Irak olarak sıralandığı belirtildi. Tayan, bu değerlendirmeyi doğrulayan açıklamalar yaptı.³⁸ Ziyaret sırasında gündeme gelen bir başka konu ise, İsrail Savunma Bakanı tarafından Tayan’a resmen iletilen ‘**ortak tatbikat**’ önerisi oldu. Önerinin, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir’in izleyen günlerde yapacağı ziyaret sırasında ele alınması kararlaştırıldı.³⁹

İşbirliğinin TSK'nin modernizasyonu çalışmalarını ilgilendiren boyutları konusunda basına yansıyan haberler, ikili ilişkilerin askeri ekipman alımı konusunda derinlik kazanacağını ortaya koydu. F-4 uçaklarının modernleştirilmesi yanında pek çok alanda satınalma ve ortak üretim biçimindeki işbirliği olanaklarının araştırılması olgusuna bakıldığında, ikili ilişkilerin askeri yönünün derinleşerek, stratejik bir kapsam kazanmakta olduğu ileri sürülebilir. Bu doğrultuda anlamlı bulunabilecek işaretlerden birisi de Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in Mayıs 1997'de gerçekleştirdiği İsrail ziyareti sırasında, imzalanacak anlaşmaların gizli tutulmasına güvence altına alan ayrı bir anlaşmanın imzalanmasıdır. Savunma sanayi sırlarının iki ülkenin oluru alınmaksızın üçüncü ülkelere aktarılmasını engelleyen bu anlaşma yoluyla askeri işbirliğinin siyasal engellemelerden etkilenmeksizin yürütülmesi de sağlama alınmış oldu.⁴⁰

Çevik Bir İsrail'de

Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in Mayıs 1997'de gerçekleştirdiği ziyaretin gündeminde, önceki anlaşmalarca altı aylık aralıklarla yapılması öngörülen ve bölgesel güvenlik sorunlarının görüşüldüğü stratejik diyalog toplantıları yer aldı.⁴¹ Toplantılar sırasında basına, ABD'nin de yer alacağı üçlü girişim ya da düzenlemelere ilişkin görüşmeler yapıldığı yolunda haberler yansıdı. Orgeneral Bir'in ziyareti sırasında, İsrail Savunma Bakan Yardımcısı David İvry'nin yanısıra adı saklı tutulan ABD'li yetkililerin⁴² de katıldığı toplantılarda Suriye ve İran'a karşı atılacak somut adımların belirlendiği; bu ülkelerin yol açtığı bir bunalım durumunda, üç ülkenin katkısıyla bir ortak birliğin oluşumu ve yapılması gibi konuların ele alındığı, birliğin beraber müdahale yeteneği edinmesine yönelik eğitim ve uyum çalışmaları için gerekli önlemlerin tartışıldığı anlaşıldı. Bu doğrultuda olmak üzere, 'üç ülke ordusunun ortak tatbikatlar yapması, Türkiye'de belirlenen bölgelerde, gerektiğinde anında kullanılabilmesi için acil durum depoları inşa edilmesi, haberleşme kodlarının öğrenilmesi ya da ortak kodlar

geliştirilmesi, etkin istihbarat değişimi' gibi konular görüşmelerin öteki konuları arasında yer aldı.⁴³

Ortak tatbikat kamuoyunun ilgi duyduğu konuların başında geldi. Orgeneral Bir, Akdeniz'de yapılacak bir ortak tatbikata ilişkin gelişmeleri değerlendirirken, 'Burada ... tatbikat konusunu görüşeceğiz. Ama ... tatbikatın ... tarihi belirlenmiş değil. TSK olarak biz böyle bir tatbikata olumlu bakıyoruz. Gerek askeri eğitim işbirliği anlaşması ve gerekse bu tatbikatların esas maksadı, bölge barışına katkıda bulunmaktır. İsteyen bütün ülkelerin bu tatbikatlara, görüşmelere katılmasına biz taraftarız. İsrail de aynı şekilde taraftardır.'⁴⁴

Tatbikatın ABD'nin katılımıyla gerçekleşeceğine ilişkin haberler üzerine Milli Savunma Bakanı Tayan, Ankara'da, böyle bir olasılığı dışlayan, tatbikat yapılmayacağına ilişkin bir açıklama yaptı.⁴⁵ Ancak, izleyen günlerde değişik kaynaklardan gelen haberler, üçlü tatbikat konusunun gerek Orgeneral Bir'in İsrail ziyareti sırasında, gerekse ABD Savunma Bakan Yardımcısı Jan Lodall'ın Mayıs 1997'de Ankara'da Tayan ile görüşmeleri sırasında ele alındığını doğruladı.⁴⁶ Orgeneral Bir, İsrail ziyaret sonrasında yaptığı basın açıklamasında, 1997 içinde gerçekleştirilmesi tasarlanan tatbikatın üçlü bir biçimde gerçekleşebileceği olasılığından sözetti.⁴⁷

Tatbikatla ilgili ayrıntıların açıklık kazanmasıyla birlikte Arap ülkelerinden yoğun tepkiler geldi. İran, Irak, Mısır, Suriye, Lübnan ve ardından Arap Birliği kamuoyuna yansıyan, üçlü ittifak ve Akdeniz'de ortak tatbikat gibi gelişmelerden kaygı duyduklarını açıkladı. Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa tatbikatın Araplara özel bir mesajı varsa bundan kaygı duyulacağını, tepki göstereceklerini dile getirdi. Irak Dışişleri Bakanı Muhammed Said Es-Sahhaf, tatbikatı, 'genel olarak Arap ulusunu, özel olarak Akdeniz kıyısındaki Arap ülkelerini hedef alan kısırtıcı bir eylem' olarak nitelediklerini açıkladı.⁴⁸ Arap Birliği Genel Sekreteri İsmet Abdül Mecid ise, eleştirilerini 'İsrail'in izlediği politikalarla barış sürecini tehlikeye attığı ve bölgesel istikrara tehdit oluşturduğu böylesi bir dönemde, dost İslam ülkesi

Türkiye'nin, Arap hissiyatına daha duyarlı olmasını istedik' sözleriyle belirtti. ⁴⁹ Filistin Büyükelçisi Fuad Yassin, askeri işbirliğine ilişkin değerlendirmeleriyle ölçülü bir tutum sergileyerek, tatbikatın üçüncü ülkelere karşı olmadığı yolunda yapılan açıklamaları, aksi kanıtlarıncaya kadar doğru kabul edileceğini ifade etti. ⁵⁰

Açıklamaların ötesinde, Mayıs 1997 boyunca Türkiye-İsrail yakınlaşmasının bölgesel dengeler üzerinde yaratacağı sonuçları etkisizleştirmeye dönük karşı ittifak girişimleri gözlemlendi. Mısır ile ilişkilerinde yaşanan soğukluğa karşın, İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin uzun bir aradan sonra Kahire'yi ziyaret etmesi, Türkiye-İsrail eksenine karşı bir ittifak oluşturma çabası olarak değerlendirildi. ⁵¹ Suriye, 18 yıllık bir aradan sonra Irak'a ilk kez bir resmi heyet gönderirken, Suriye Devlet Başkan yardımcısı Abdülhalim Haddam, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni (BAE) kapsayan bir geziye çıktı. Haddam, gezisinin BAE ayağında yaptığı bir açıklamada, **'İsrail'in sert tutumu'** ile **'Türkiye-İsrail ittifakından'** yakınlıkla **'Arap ulusunu tehdit eden'** bu durum karşısında **'kararlı bir tutum alınması'** gerektiğini dile getirdi. Suriye Dışişleri Bakanı Faruk Şara'nın Moskova'da yaptığı temas ve açıklamalar da aynı bağlamda değerlendirilebilir. Ziyareti sonlayan basın toplantısında Şara, kaybı duydukları Türk-İsrail yakınlaşmasının ardında **'bir büyük güç'** bulunduğuna değinirken, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov ise Suriye'nin kaygılarını **'anladıklarını'** ifade etti. ⁵²

Ortak tatbikat tartışmaları sırasında, hükümetin DYP kanadı sessiz kalmayı yeğlerken, RP çevrelerden, zaman zaman tatbikatı yoksaymaya yönelik değerlendirmeler, zaman zaman da tepkiyle karşılayan ifadeler duyuldu. RP'li Bülent Arınç, Türkiye'nin İsrail'le anlaşmasının Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmasını haklı bulduğunu belirterek, hükümetin DYP kanadının tatbikata ilişkin bilgilendirilmediğinden sözetti. Devlet Bakanı Ahmet Cemil Tunç ise, tatbikatın yapılmayacağını ileri sürdü: **'Böyle bir şey şimdiye kadar Bakanlar Kuruluna da**

gelmedi. İlk defa gündeme gelen hadise. Böyle bir şey olmayacak. Yok zaten.' ⁵³

TBMM Dışişleri Komisyonunun RP'li üyesi Hüseyin Kansu tarafından yapılan değerlendirme ise, RP grubunun genel kanısını yansıtan çözümlemelerden birisidir. Kansu, ortak tatbikat kararını bölgesel bir çerçeve içinde değerlendirirken, varlık nedenlerini sorguladığı İsrail'le ikili ilişkileri bir bölge gerçeği olarak görmediğini ifade etti; ulusal güvenlik örgütleri tarafından yapılan saptamaları dikkate almayan bir bölge çözümlemesi yaptı: **'İsrail'in kendisine göre Ortadoğuda kendisine düşman ilan ettiği bir takım ülkeler var. İsrail istiyor ki kendisinin de düşman ilan ettiği ülkeleri Türkiye kendisine düşman kabul etsin. Halbuki İsrail'in varlık sebebi, kuruluş şekli farklıdır. Türkiye'nin varlığı çok çok farklıdır. Asla ne İsrail ile ne de bir başka ülkeyle mukayese edilmeyecek durumdadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu bir kültür coğrafyası, tabi coğrafya var. Bu coğrafyayı Türkiye gözardı edemez. Ben bunların da geçici olacağını düşünüyorum. ... Başından beri ABD'nin himayesiyle varlığını sürdüren İsrail, artık şimdi kendi kendine ayakları üzerinde durmak ve sözünü bölge ülkelerine geçirmek istiyor. Tabi ki müslüman ülkelerin yöneticileri bunu kabullenmek istemiyorlar. Bu burada bitmeyecek. Daha çok tartışmaları ve gelişmeleri beraberinde getireceğini düşünüyorum.'** ⁵⁴

Başbakan Erbakan tarafından, Irak Adalet Bakanı Şebib el Maliki'nin ziyareti sırasında Türkiye-İsrail ve ABD'nin katılımıyla Temmuz-Ağustos 1997'de gerçekleştirilmesi tasarlanan tatbikatın ertelendiğine ilişkin açıklaması tatbikat tartışmalarını alevlendirdi; bu konuda, hükümetin RP kanadıyla Genelkurmay Başkanlığı arasındaki ayrılığı sergiledi. Konuk Bakan Maliki ile görüşmesi sırasında Başbakan Erbakan tatbikata ilişkin sözleriyle, Arap ülkelerinden gelen devlet adamlarıyla temalarında İsrail ile savunma sanayii işbirliği alanındaki ilişkilerin düzeyini düşük göstermeye çalışan alışılmış tutumunu sürdürdü: **'Türkiye ile İsrail arasında yapılan anlaşma bir teknik işbirliğidir.**

Uçakların tamiri ve bazı teknik teçhizatın alımı manasında bir alışveriş anlaşmasıdır. Satın alınan aletlerin tatbikatı hususunda da işbirliği anlaşması bu anlaşmanın bir parçasıdır. Ancak bu hususta yapılmak istenen bu tatbikat daha ilerki yıllara *tehir edilmiştir*. Dolayısıyla bir ticaret alışverişidir. Teknik bir malzeme alışverişidir. Bakanın bunu bilmesinde fayda vardır.' Başbakan Erbakan'ın bu açıklaması, konuk bakan, Türkiye-İsrail anlaşmasıyla ilgili eleştirilerini dile getirmek fırsatını tanıdı: 'İsrail'in Türkiye'ye verecekleriyle Arap-İslam ülkelerinin Türkiye'ye verecekleri karşılaştırılmaz. ... Bu anlaşma ve tatbikatın Türkiye'ye çok fazla katkısı olmayacağına inanmıyoruz.'⁵⁵

Başbakan Erbakan'ın açıklaması,⁵⁶ İsrail Savunma Bakanlığı ve ABD askeri yetkililerin yanısıra Milli Savunma Bakanı Tayan ve Dışişleri Bakanı Müsteşarı Onur Öymen tarafından da yalanlanmıştır. Tayan, Erbakan'ın bir 'teşhis hatası' yaptığını belirterek, 'çalışmalar bitince kesin tarihin deklare edileceğini' vurgularken, Öymen, açıklamayı, 'tarihi henüz saptanmamış bir tatbikat nasıl ertelenir?' sorusuyla karşılamıştır.⁵⁷ Bu yalanlamalara karşın tatbikat tartışmaları sürdü. Başbakan Erbakan'ın açıklamasını izleyen günlerde RP Grup Başkan vekili Salih Kapusuz ve Devlet Bakanı Abdullah Gül tarafından, 'Başbakan ve Genelkurmay Başkanı mutabık kaldı. Tatbikat ileri bir tarihe ertelendi' yolunda yapılan açıklamalar üzerine, Genelkurmay yetkilileri tarafından tatbikat 'er-te-len-medi' ifadesiyle bir kez daha sert bir biçimde yalanlanmıştır.⁵⁸

Ziyaret sırasında taraflar arasındaki görüşmelerde ele alınan bir başka konu ise, İsrail'den alınması ve/ya da ortaklaşa üretilmesi tasarlanan askeri ekipmanlara ilişkin projeler oldu. İsrail yapımı *Merkava* tanklarının Türkiye'de ortaklaşa üretimi ve üçüncü ülkelere satışı, F-5 savaş uçaklarının ve M-60 tanklarının modernleştirilmesi, ABD-İsrail ortak üretimi *Arrow* ve *Popeye* füze-leri, *UAV* olarak adlandırılan, insansız hava araçları, sınır güvenlik sistemlerinin satın alınması gibi projeler değerlendirildi.⁵⁹ Orgeneral Bir'in ziyaret sırasında, gündeme gelen M-60 tankla-

rının modernleştirilmesi için gereken yüksek teknolojinin transferiyle ilgili bazı pürüzlerle karşılaşıldığı yolunda haberler de basına yansıdı. Türkiye tankların elektronik savaş donanımıyla modernleştirilmesini isterken, İsrail tarafından gelen öneri, yüksek teknolojinin Türkiye ile paylaşılmasından kaynaklanan endişeler yüzünden, tankların, sadece top çaplarının 105 mm.'den 120 mm.'ye çıkartılarak modernleştirilmesini kapsıyordu.⁶⁰ Orgeneral Bir'in ziyareti sonrasında *Popeye II* füzelerinin 2.5 yıl içinde ortak üretimine geçileceği, ortak üretim başlamadan önce Türkiye'nin kısa vadede İsrail'den 50 adet *Popeye I* füzesi satın alınacağı açıklandı. Bu satınalma için gerekli 25 milyon dolarlık ödenğin F-4 modernizasyonu için sağlanan 632 milyon dolarlık fondan karşılanacağı açıklandı.⁶¹

M-60'ların modernleştirilmesi ve İsrail'den alınacak ya da ortaklaşa üretilcek *Merkava* tanklarına ilişkin haberler, RP ile Genelkurmay Başkanlığı arasında, Kasım 1996'dan yaşanan bir tartışmayı yeniden su yüzüne çıkardı. Savunma Sanayi İcra Komitesi'nin Kasım 1996'daki son toplantısında, Genelkurmay Başkanlığı ile Başbakan Erbakan arasındaki gerginlik, Kara Kuvvetlerinin 2010 yılına kadar edinmeyi tasarladığı 3627 adet tank projesiyle yeni bir boyut daha kazandı. Başbakan Erbakan'ın talimatı ile, Stratejik Araştırmalar ve Teknolojik Geliştirme Başmüşavirliği tarafından hazırlanan 'Türk Savunmasının Stratejik Konsepti Geçmiş ve Gelecek' başlıklı ayrıntılı raporda yapılan 'Ana Muharebe Tankı Projesi Tedarik Yöntemleri Mukayesesi' 3627 adet tankın hazır alım halinde maliyetinin 10.9 milyar dolara malolacağını, lojistik destekle birlikte maliyetin 13.9 milyar düzeyine ulaşacağını öngörmektedir. Önerilen tasarım-konsorsiyum yöntemin benimsenmesi durumunda ise, toplam maliyet 7.2 milyar düzeyinde kalırken, 3 milyarlık bir ihracat olanağı da yaratılmış olacaktır. Çalışma, Genelkurmay Başkanlığı tarafından dikkate alınmadı. Orgeneral Bir'in İsrail ziyareti sırasında yapılan görüşmelerle bir bakıma 'rafa' kaldırıldı.⁶² Basında yer alan haber yorumlarda, savunma sanayiine karşı özel bir ilgisi olduğu bilinen Başbakan Erbakan'ın silah alımlarında

Genelkurmayın kontrolünü kırarak, ordunun uluslararası **'diplomatik'** ve **'mali'** gücünü azaltmayı amaçladığı vurgulandı.⁶³

Anılan haberlerde dikkat çeken bir unsur ise, İsrail ile ilişkilerin askeri bir eksende hızla gelişmesinden dolayı, Dışişleri Bakanlığının rahatsızlık duyduğuna ilişkin duyumlara değinilmesi oldu. Buna göre, **'PKK'yı desteklemekten vazgeçmeyen, laik rejim için tehlike oluşturan bu ülkelere karşı çok hızlı bir şekilde ittifaka gidilmesini savunan'** askerlere karşın, bakanlığın, **'bölge dengelerinin gözetilmesinden ve çok taraflı bir politika izlenmesinden yana'** olduğu belirtildi.⁶⁴

Tartışma

İsrail ile ilişkiler askeri yapının girişim üstünlüğüyle RP'ne rağmen geliştirildi. İkili ilişkiler, Refahyol'un siyasal arenada etkisizleşmesiyle ters orantılı biçimde yakınlaştı. Haziran 1997 ortalarında iki ülke arasında gelişen askeri ve diplomatik yakınlaşmayı taçlandıracak ortak deniz tatbikatının son hazırlıklarına ilişkin haberlerle koalisyon hükümetinin istifası aynı günlere rastladı. 1997 boyunca Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde yaşananlar yakın gelecekte Ankara'nın Ortadoğu politikasıyla ilgili bazı değerlendirmeler yapılmasına izin verecek yeterlilikte bir birikim yarattı.

Türkiye komşularıyla yaşadığı sorunları aşabilmek için, ikinci kuşak komşularıyla olanaklar elverdiğince kapsamlı bir işbirliğine yönelmek, ilişkilerini çeşitlendirmek, bu ülkeleri de kapsayacak güvenlik ağ(lar)ı yaratmak zorunda. Bu amaç doğrultusunda ideolojik saplantıların, kısa erimli iç siyasal beklentilerin ötesine geçen bir anlayışın siyasal seçkinler ve kamuoyu tarafından tartışılması ve benimsenmesi gerekmektedir.

Uluslararası alanda, ilânhai dostluk, dinsel kardeşlik, kader birliği vb. duygusal içerikli işbirliği motiflerinden söz edilmesi bildik bir tutumdur. Ancak, bu dürtülerin dış politika kararlarına yön verdiği durumlarla pek sık karşılaşılmaz. Türkiye'nin Ortadoğudaki komşularıyla ilişkileri de bu genellemeyi bozmaz. Türkiye'nin desteğine gereksinim duyan **'dost'** komşularımızın, dayanışmayı tek doğrultulu bir yardımlaşma biçimi olarak anla-

mış oldukları, Türkiye'nin desteğe gereksinim duyduğu değişik gelişmeler sırasında gözlemlenmişti. Türkiye'nin yaşadığı güçlükleri aşması konusunda gerekli dayanışmayı göstermeyen bu ülkelerin, **'çantada keklik'** gördükleri Ankara'nın desteğini yitirmek olasılığından duydukları endişe ders vericidir.

Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşma politikaları gütmek konusundaki istekliliği, Filistin sorununa haktanır bir çözüm bulunması yolundaki çabalarına yoğunluk kazandırması gerekliliğiyle çelişmez. Ulusal çıkarlarının gerektirdiği askeri işbirliği olanaklarını geliştirmek ve Filistin sorunu konusunda duyarlı davranmak biçimindeki ikili bir tutumun benimsenmesi Türkiye'nin, ne Tel-Aviv ve Washington'da ne de Arap başkentlerinde açıklarken güçlük çekeceği bir çelişki değildir.

Böylesi bir ikili tutum orta erimde Türkiye'nin bölge ülkeleri katındaki etkisinin ve dolayısıyla, sahip olduğu ileri sürülen tarihsel ağırlığın, artmasına yol açmayacak mıdır? Bu soruya olumlu bir yanıt vermek oldukça kolaydır. Ancak, liderlerin gündelik ve kişisel kaygılarla sorumsuzca davranarak yönettiği bir ülke konumuna düşürülen Türkiye'de, bu türden bir anlayışın dış politikaya egemen olması için gereken siyasal irade, öngörü yeteneği ve sorumluluğa sahip liderlerin iktidara gelip gelemeyeceği türünden sorulara olumlu bir yanıt vermekse çok güçtür.

Notlar

- ¹ Yunanistan'a yönelik politikada askeri yetkililer tarafından gerçekleştirilen girişimlere ilişkin haberler 1997'nin bahar aylarında yoğunlaştı. Bu haberlere göre, iki ülkenin askeri yetkilileri arasında yürütülen düzenli temasların gündeminde güven artırıcı önlemler vardı. Bakınız: Deniz Zeyrek, 'Apoletli Diplomasiye Tam Gaz Devam' başlıklı haber, *Radikal*, 11 Nisan 1997.
- ² Bakınız: Özlem Herson, 'Dış Politikaya Asker Eli' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 14 Nisan 1997. Herson, toplantıların dönüşümlü olarak Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığında gerçekleştirildiğine değinmektedir. Herson'ın haberinde sözettiği ve Orgeneral Karadayı ve Bakanlık Müsteşarı Öymen'in katıldığı son toplantı sırasında, İran'a karşı izlenecek politikanın biçimlendirildiğine değinilmiştir.
- ³ Ertuğrul Özkök'ün 'Kostümlü Prova' olarak adlandırdığı toplantıya ilişkin soruları yanıtlarken Öymen, dolaylı ifadeler kullanmakla birlikte, İran ve Suriye'ye ilişkin dış politikanın bütünüyle Genelkurmay Başkanlığının inisiyatifi ile saptandığını dile getirmiştir. Bakınız: Ertuğrul Özkök, 'Kostümlü Prova' başlıklı haber yorum, *Hürriyet*, 2 Mayıs 1997.
- ⁴ Bu konuda yapılan bir değerlendirmede koalisyonun ilk ayı boyunca Çiller'in bakanlıkta geçirdiği 'toplam sürenin 16 dakika olduğu', ancak bu sürenin daha sonra 'bir saate çıktığı', 'bakanlığın artık bakansız yaşamaya alıştığı' dile getirilmektedir. Bakınız: 'Bakansız Bakanlık: Dışişleri', başlıklı değerlendirme, *Yeni Yüzyıl*, 31 Mayıs 1997.
- ⁵ Bu bakımdan bir örnekler için, bakınız: 'İktidarsız İktidar' başlıklı değerlendirme yazısı, *Hürriyet*, 22 Nisan 1997. Sibel Yeşilmen, 'Dışişlerinin 'Bakanı' Yok' başlıklı haber, *Radikal*, 11 Mayıs 1997.
- ⁶ Bakınız: 'MGK'nın İran Uyarısı' başlıklı haber, *Radikal*, 12 Nisan 1997.
- ⁷ Bakınız: 'Ekonomik Yaptırım ve Azeri Kozu' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1997.
- ⁸ 'Tehdidi Hükümet Belirler' başlıklı haber, *Hürriyet*, 14 Mayıs 1997.
- ⁹ Turan Yılmaz, 'Erbakan'dan MİT'e Kritik Soru' başlıklı haber, *Hürriyet*, 16 Mayıs 1997.
- ¹⁰ Utku Çakırözer, 'Erbakan'ın MİT Manevrası' başlıklı haber, *Milliyet*, 16 Mayıs 1997. 26 Mayıs'ta toplanan Yüksek Askeri Şura toplantısında değerlendirmeyi temel alan görüşler dile getirmesi üzerine Başbakan Erbakan ile kuvvet komutanları arasında gergin anlar yaşandı. Bakınız: Fatih Çekirge, 'Hoca'nın Terinin Nedeni' başlıklı haber, *Sabah*, 30 Mayıs 1997.
- ¹¹ Erhan Seven, 'Diplomaside İsrail Damgası' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 8 Nisan 1997.
- ¹² 'İsrail Türkiye'ye 'Bozuk' Atacak' başlıklı haber, *Radikal*, 29 Nisan 1997.

- ¹³ Selin Çağlayan, 'Türkiye'den İsrail'e Karşı Oy' başlıklı haber, *Hürriyet*, 27 Nisan 1997.
- ¹⁴ Erhan Seven, 'Diplomaside İsrail Damgası' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 8 Nisan 1997.
- ¹⁵ Deniz Zeyrek, 'Levi, Erbakan'a Rağmen Geliyor' başlıklı haber, *Radikal*, 7 Nisan 1997.
- ¹⁶ Utku Çakırözer, 'Hoca, Sonunda Kabul Etti' başlıklı haber, *Milliyet*, 8 Nisan 1997.
- ¹⁷ Selin Çağlayan, 'Erbakan, İsraili Bakanla Görüşüyor' başlıklı haber, *Hürriyet*, 8 Nisan 1997.
- ¹⁸ Erbakan'ın sözlerinin tam metni için, bakınız: 'Erbakan'dan İsrail Takıyyesi' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1997 ve Selin Çağlayan, 'İsraili'ye Ballı Çay' başlıklı haber, *Hürriyet*, 9 Nisan 1997.
- ¹⁹ Levy'nin yanıtı için, bakınız: Erhan Seven ve Didem Sezerler, 'Ankara'da Soğuk Görüşme' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 9 Nisan 1997.
- ²⁰ Utku Çakırözer, 'Ballı, Kahkahalı Görüşme' başlıklı haber, *Milliyet*, 10 Nisan 1997.
- ²¹ Sarıbrahimoğlu ve Demirtaş, Levy'nin ziyaretine ilişkin değerlendirmelerinde, konuk bakanın Başbakan Erbakan'ın 'kendisine yönelik sıcak ilgisini ve 'ballı çay' ikramını aktarıp RP liderinin çelişik tutumunu teşhir etmeye özen gösterdiğine' dikkat çekmektedir. Bakınız: Lale Sarıbrahimoğlu ve Serkan Demirtaş, 'Erbakan İsrail'i 'Hoşnut' Etti' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1997. İsrail'in Ankara Büyükelçisi Zwi Elpeleg, mayıs ayında yaptığı bir söyleşide Başbakan Erbakan'ın bu görüşme sırasında 'İsrail'i Türkiye'deki milyonlarca dolarlık projelere katılmaya davet ettiğini hatırlatarak, muhtemelen benzer bir etki yaratmaya çalıştı.' Serkan Demirtaş'ın Zwi Elpeleg'le 'Erbakan'dan Davet Geldi' başlıklı söyleşisi, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1997.
- ²² 'Erbakan'dan İsrail Takıyyesi', *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1997. Levy, başka bir gazete için yaptığı değerlendirmede izlenimlerini şöyle özetleyecektir: 'Belki size sürpriz gibi gelecek, ama Başbakan Erbakan'la görüşmemizden çok memnun kaldım. Başlangıç biraz zordu, ancak daha sonra çok enteresan, sıcak bir görüşme oldu. Bu dostluktan çok memnun oldum.' 'İsraili Bakan Memnun Ayrıldı' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 10 Nisan 1997.
- ²³ Sami Kohen, 'Erbakan'ın İsrail ile Diyalogu', *Milliyet*, 10 Nisan 1997.
- ²⁴ Banu Güven, 'İsrail, Hâlâ Temkinli' başlıklı Kudüs çıkışlı haber, *Milliyet*, 12 Nisan 1997. Güven, *Yedioth Ahronot* gazetesinde yer alan bir iddiaya dayanarak, Erbakan'ın Levy'yi kabul etmesinin ardında ABD'den gelen baskıların da rol oynadığına değinmektedir.
- ²⁵ 'İsrail'le Anlaşma Meclisi Karıştırdı' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 5 Nisan 1997.

- ²⁶ 'İsrail'le Tam Gaz' başlıklı haber, *Radikal*, 8 Nisan 1997.
- ²⁷ Erdal Sağlam, 'İsrail'le Gümrük İndirimine RP Engeli' başlıklı haber, *Hürriyet*, 6 Haziran 1997.
- ²⁸ Fatma Koşar, 'İsrail Fobisinin Bedeli Ağır' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1997.
- ²⁹ Lale Sanıbrahimoğlu ve Serkan Demirtaş, 'Erbakan İsrail'i 'Hoşnut' Etti' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1997.
- ³⁰ Barçın Yınanç, 'İsrail'den Kıskaç Önerisi' başlıklı haber, *Milliyet*, 10 Nisan 1997.
- ³¹ Sami Kohen, 'Erbakan'ın İsrail ile Diyaloğu!' başlıklı yorum, *Milliyet*, 10 Nisan 1997.
- ³² Levy'nin ziyareti, Türkiye'den İsrail Başbakanı Netanyahu'ya destek anlamına geldiği yolunda yaygın eleştirilere neden oldu. Akgün'e göre ziyaret, ikili ilişkilerde sorunlu bir dönemde gerçekleştirildi; dost çevrelere yanlış mesajlar verdi: 'Bir yanda İslamcı Başbakanı hizaya getirmek arzusu, diğer yandan Suriye, İran gibi ülkeleri dengelemek çabası en olmayacak zamanda bu ziyaretin gerçekleşmesine neden oldu ... Netanyahu Hükümetinin Barış sürecini zora soktuğu bir dönemde İsrail ile ilişkileri geliştirmek için aşırı bir gayretçilik göstermek, Arap ve İslam dünyası olan ilişkileri gözardı etmek Türkiye'nin bölgedeki uzun dönemli çıkarlarına hizmet etmez.' Bakınız: Mensur Akgün, 'Talihsiz Bir Zamanlama' başlıklı yorum, *Yeni Yüzyıl*, 10 Nisan 1997.
- ³³ Koşut bir yorum için, bakınız: Lale Sanıbrahimoğlu, 'Araplarla Yeni Dönem', *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1997.
- ³⁴ Banu Güven, 'Ortadoğuda İstikrar İçin Güçbirliği' başlıklı söyleşi, *Milliyet*, 19 Nisan 1997.
- ³⁵ Aslı Aydıntaşbaş'ın İtzhak Mordechai ile söyleşisi için, bakınız: 'Amaç, Caydırıcı Güç Olmak', *Yeni Yüzyıl*, 26 Nisan 1997. [Vurgulamalar benim.]
- ³⁶ Basında, değerlendirme toplantıları konusunda, Başbakan Erbakan'ın ve hükümetin RP kanadının bilgilendirilmediği yorumlarına yer verildi. Mahmut Bulut, 'İsrail'le Hocasız İlişki' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 1 Mayıs 1997.
- ³⁷ Mahmut Bulut, 'İsrail'le Hocasız İlişki' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 1 Mayıs 1997.
- ³⁸ Tayan'a göre, 'görölmüştür ki, gerek Türkiye gerekse İsrail'i tehdit eden terörün karargahı Suriye'dir. Buna paralel olarak PKK terör örgütü İran'dan belli ölçüde destek alıyor. İsraili yetkililer, 'Tehdide Cevap' brifinginde kendilerini tehdit eden terör örgütlerinin İran'da destek aldıklarını ifade ettiler.' Mahmut Bulut, 'İsrail'le Hocasız İlişki' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 1 Mayıs 1997. Belçika'da yayın-

- lanan *Le Soir*, Tayan'ın ziyaret sırasında dile getirdiği, 'İran ve Suriye'nin kitle imha silahlarını geliştirme girişimlerinden endişe duyduğu' biçimindeki sözlerine yer verdi. Bakınız: *Le Soir*'in AA tarafından dağıtılan yorumunun özeti için, bakınız: 'Tel Aviv - Ankara Eksenini Güçleniyor', *Yeni Yüzyıl*, 7 Mayıs 1997.
- ³⁹ Mahmut Bulut, 'İsrail'le Ortak Tatbikat' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 2 Mayıs 1997.
- ⁴⁰ Mahmut Bulut, 'İsrail'le Gizlilik Anlaşması', başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 7 Mayıs 1997. Bulut'un haberinde, askeri yetkililerin konuya ilişkin resmi açıklaması şu biçimiyle aktarılmaktadır: 'Askeri eğitim, işbirliği ve savunma sanayi işbirliği anlaşmaları özellikleri itibarı ile gizliliği içeriyor. İşbirliği, yüksek teknolojileri içerdiği için böyle bir güvenlik anlaşmasına ihtiyaç duyuldu.'
- ⁴¹ Aslı Aydıntaşbaş, 'Türkiye-İsrail-ABD İttifakı' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 5 Mayıs 1997 ve Aslı Aydıntaşbaş, 'İşbirliği Genişliyor' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 7 Mayıs 1997.
- ⁴² Orgeneral Bir'in ziyareti sırasında, ABD'li yetkililerin de katılımıyla üçlü strateji diyalogu görüşmeleri yapıldığına ilişkin haberler, Orgeneral Bir tarafından, ABD'lilerin 'katiyen katılmadığı' biçiminde, kesin bir dille yalanlandı. Bakınız: 'Bir, İsrail'le Ortak Tatbikattan Yana' başlıklı *Anadolu Ajansı* çıkışı haber, *Radikal*, 5 Mayıs 1997. Pentagon kaynakları tarafından yapılan açıklama ise, üst düzeyde üçlü görüşmelerin yapıldığına ilişkin haberleri yalanlamakla birlikte, alt düzeyde üçlü temasların gerçekleştirildiğini doğruladı. Bu kaynaklara göre, temaslar sırasında Akdeniz'de yapılması tasarlanan tatbikata son biçiminin verildiği belirtildi. Yasemin Çongar'ın 'Üç Silahşörler' Hazır' başlıklı Washington DC çıkışı haberi için, bakınız: *Milliyet*, 7 Mayıs 1997. Haber, birinci sayfadan ve bütün sayfaya manşet olarak 'Kritik Tatbikat' başlığıyla verildi. Aslı Aydıntaşbaş da 'Üçlü Askeri İttifak Yolunda İlk Adım' başlıklı haberinde görüşmelere ilişkin bir başka ayrıntıya daha değinerek görüşmelere katılan üçüncü yetkilinin Avrupa'da konuşlandırılmış ABD birliklerinde (EUCOM) görev yapan üst düzey bir komutan olduğuna değindi. Bakınız: *Yeni Yüzyıl*, 6 Mayıs 1997.
- ⁴³ Selin Çağlayan, 'Türkiye-İsrail-ABD Üçlü İttifakı Yolda' başlıklı haber, *Hürriyet*, 4 Mayıs 1997. Orgeneral Bir'in ziyareti öncesinde istihbarat değişiminin içeriğine ilişkin olduğunu düşündüren bazı bilgiler kamuoyuna yansıtıldı. Bunlardan ilgi çeken bir haber İsrail tarafından Suriye'nin envanterinde bulunan Sovyet yapımı MİG-29 savaş uçaklarına ilişkin bilgilerin Ankara'ya iletildiği haberi oldu. Bakınız: Selin Çağlayan, 'MİG-29'ların Sırları Türkiye'nin Elinde' başlıklı haber, *Hürriyet*, 3 Mayıs 1997.
- ⁴⁴ Bakınız: 'Bir, İsrail'le Ortak Tatbikattan Yana' başlıklı *Anadolu Ajansı* çıkışı haber, *Radikal*, 5 Mayıs 1997.

- ⁴⁵ 'Tayan: İsrail'le Ortak Tatbikat Yok' başlıklı AA kaynaklı haber, *Radikal*, 4 Mayıs 1997.
- ⁴⁶ Yasemin Çongar'ın "Üç Silahşörler' Hazır' başlıklı Washington DC çıkışı haberi için, bakınız: *Milliyet*, 7 Mayıs 1997.
- ⁴⁷ 'Özellikle vurgulamak istiyorum; tatbikatın yeri Akdeniz'dir, yapılacak bu tatbikata ABD'de katılmak arzusunda. Bu tatbikatın esas amacı, arama ve kurtarmaya yönelik olarak, insancıl bir tatbikat olacak.' Bakınız: 'Bir: Ortak Tatbikata Suriye de Katılabilir' başlıklı haber, *Hürriyet*, 7 Mayıs 1997.
- ⁴⁸ 'Ortak Tatbikata Tepki Yağıyor' başlıklı haber, *Radikal*, 10 Mayıs 1997.
- ⁴⁹ Bakınız: 'Türk-İsrail İşbirliğine Araplardan Sert Tepki' başlıklı, AFP kaynaklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 7 Mayıs 1997.
- ⁵⁰ 'İsrail'le Tatbikat İlişkileri Etkilemez' başlıklı haber, *Hürriyet*, 18 Mayıs 1997.
- ⁵¹ Selin Çağlayan, 'İran, Mısır ve Suriye Karşı Cephe Kuruyor' başlıklı haber, *Hürriyet*, 10 Mayıs 1997.
- ⁵² 'Suriye, Türkiye'ye Karşı İttifak Arıyor' başlıklı, AFP ve AA kaynaklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 22 Mayıs 1997.
- ⁵³ Utku Çakırözer ve Nilüfer Arat, 'Tatbikat Refah'ı Çatlattı' başlıklı haber, *Milliyet*, 8 Mayıs 1997.
- ⁵⁴ Erhan Seven, 'RP'den Tatbikat Tepkisi' başlıklı haber, *Sabah*, 8 Mayıs 1997.
- ⁵⁵ Bakınız: Mahmut Bulut, 'Tatbikat Bilmecesi' başlıklı haber, *Sabah*, 14 Mayıs 1997. [Vurgulama benim.]
- ⁵⁶ 'İsrail'le Tatbikat Ertelendi' başlıklı haber, *Milliyet*, 14 Mayıs 1997.
- ⁵⁷ Banu Güven, 'Hoca'nın Tatbikat Balonu' başlıklı haber, *Milliyet*, 15 Mayıs 1997. Başbakan Erbakan'ın yaptığı açıklama ağır ifadeler içeren yorumlarla eleştirildi. Bakınız: Oktay Ekşi, 'Yalancıya Güven Olur mu?' başlıklı yorum, *Hürriyet*, 15 Mayıs 1997.
- ⁵⁸ Mahmut Bulut, 'Tatbikat Er-te-len-medi' başlıklı haber, *Sabah*, 21 Mayıs 1997.
- ⁵⁹ Aslı Aydıntaşbaş, 'İsrail'le Dönüşü Olmayan Yol' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 16 Mayıs 1997.
- ⁶⁰ 'Türk Tanklarına İsrail Makyajı' başlıklı haber, *Radikal*, 7 Nisan 1997. 'İsrail'le Tank Pazarlığı' başlıklı AFP ve AA kaynaklı haber, *Radikal*, 6 Mayıs 1997.
- ⁶¹ 'İsrail'le Ortak Füze Üretimi' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 14 Mayıs 1997.
- ⁶² 'Silahlı Kuvvetler-Rehah "Tank Savaşı"' başlıklı haber, *Radikal*, 22 Nisan 1997.
- ⁶³ Murat Kul, 'RP ile Ordu'nun Tank Savaşı' başlıklı haber, *Milliyet*, 21 Nisan 1997. Başbakan Erbakan'ın savunma ve strateji Başdanışmanı Se-

- dat Çelikdoğan'ın 'hiç bir gelişmiş demokraside ordu silah alımında karar merci olmaz. Ama ne yazık ki Türkiye'de bu iş böyle olmuyor' biçimindeki yaklaşımı da bu yorumu doğrulamaktadır.
- ⁶⁴ Selin Çağlayan, 'Türkiye-İsrail-ABD Üçlü İttifakı Yolda' başlıklı haber, *Hürriyet*, 4 Mayıs 1997.

V- Kaçırılmış Bir Fırsat Olarak NATO Genişlemesi^(*)

■ Mensur Akgün

8 Temmuz 1997'de Madrid'te biraraya gelen NATO üyesi ülkelerin devlet ya da hükümet başkanları ittifakın tarihindeki dördüncü genişleme sürecini başlattılar. 1952'de Türkiye ve Yunanistan'ın, 1955'de Federal Almanya'nın, 1982'de İspanya'nın katıldığı örgüte, bir son dakika aksiliği çıkmazsa Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan da üye olacak. 1997 sonu itibarıyla her şey yolunda gidiyor. Moskova'nın itirazlarına, Ankara'nın AB endeksli tehditlerine ve Fransa'nın zaman zaman artan kaprislerine rağmen, bu üç ülkenin ittifakın 50. kuruluş yıldönümünün kutlanacağı 1999'da örgüte resmen katılmaları bekleniyor.

NATO'nun bu kez genişleme ile yeni üyelerindeki demokratik reformlara, işbirliği olanaklarının ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine, savunma harcamalarının şeffaflaşmasına, demokratik değerler etrafında toplanılmasına, uluslararası güvenliğin artırılmasına ve tabii Atlantik aşırı ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmayı hedeflediği söyleniyor. Bu ulvi amaçların sıralandığı Eylül 1995 tarihli İttifakın resmi görüşünü yansıtan '**Study on NATO Enlargement**' adlı raporda ayrıca Moskova ile ilişkilerin sarpa sarmaması için yapılması gerekenler de anlatılıyor. Ancak ulvi değerlerin, Ruslar tarafından NATO raporlarına yansıtıldığı şekilde hazmedilmesi ve önerilen işbirliği paketininin Kremlin'i tatmin etmesi pek kolay olmayacağı benzer.

^(*) Bu makalede yansıtılanların bir kısmı, Madrid Zirvesi öncesinde *Görüş* dergisinde (Nisan-Mayıs 1997) yayınlanmıştır. NATO konusundaki çalışmalarını destekleyen *Friedrich Ebert Vakfı*'na ve bana araştırma imkanlarını sunan Münih'teki *Stiftung Wissenschaft und Politik*'e teşekkürü borç bilirim.

Ruslar oldum olası genişleme fikrine karşı tepki gösteriyor. Durduramayacaklarını bildikleri, hatta çok üstüne gittikleri takdirde süreci hızlandıracaklarını hissettikleri için genişleme karşılığında alabilecekleri maksimum tavizi kopartmak amacıyla sürekli pazarlık ettiler. İktidarının meşruiyetini büyük ölçüde Batı'da bulan Yeltsin yönetimi 27 Mayıs 1997 tarihinde Paris'te aldığı 'tavizlerden' şimdilik mutlu görünüyor. Ama yine de Paris'te imzalanan Kurucu Belgenin niteliği hakkında yorum farklılıkları gündemde. İmzalanan metnin öteden beri hukuken bağlayıcı olması gerektiğini söyleyen Yeltsin yönetimi parlamento onayının şart olduğunu ve hatta Federasyon Konseyi ile Duma'nın bazı koşullar ilave edebileceğini söyledi. ¹ Oysa başta ABD olmak üzere NATO üyeleri belgenin parlamento onayı gerekmeyen siyasi bir taahhüt olduğunu iddia ediyor.

Aslında Ruslar, varlık nedeni caydırmak, savunmak ve saldırmak olan askeri bir ittifakın kendilerini cendereye sokmak için genişlediğinin farkındalar. Kriz kokuları her an etrafa yayılabilir. İşin kötüsü, çıkacak krizlerden ve kriz çıkmaması ya da çıkan krizlerin kazasız belasız atlatılması için Rusya'ya verilecek tavizlerden en çok etkilenecek ülke de Türkiye. Gerek Rusya ile olan coğrafi yakınlığı; gerek kanatlar, boru hatları, Boğazlar gibi sözcüklerle özetlenebilecek sorunları; gerekse bu ülkeyle olan ticari ve askeri ilişkileri nedeniyle Türkiye üyesi olduğu ittifakın maceralarından ciddi bir şekilde etkilenmeye aday. Ayrıca Rusya faktörü hiç hesaba katılmadığı zaman bile Türkiye ittifakın genişlemesinden faydadan çok zarar görecektir. Başında geliyor.

Bu yüzden Türkiye'nin genişlemeye onay vermeden önce iyice düşünmesi, çıkarlarına gelebilecek zararları dengelemek için müttefikleriyle pazarlık etmesi gerekiyordu. Kaldı ki ittifakın genişlemesi Türkiye'ye sadece külfet değil aynı zamanda kırk yılda bir yakalayabileceği önemli fırsatlar da veriyordu. ABD ve Almanya'nın istediği genişleme karşılığında yapılacak pazarlıklar Türkiye'nin pek çok derdine deva olabilecek nitelikteydi.

Ne yazık ki Türkiye'nin hemen her konuda olduğu gibi

NATO'nun genişlemesi konusunda da çok düşündüğü, fırsatları değerlendirmek için yollar aradığı söylenemez. İttifakın genişlemesiyle ilgili tartışmalar 1993'den bu yana ciddi ciddi yapılmasına karşın Ankara ancak 1997 başlarında konunun önemini kavrayabildi. Dışişleri Bakanı Tansu Çiller yaptığı açıklamalarla NATO genişlemesini AB üyeliği ile ilintilendirdi. Fakat güvenilirliğini Refah Partisi ile kurduğu koalisyon ve Susurluk kazası ile ortaya çıkan kirli ilişkiler yüzünden iyice yitirmiş olan Çiller'in çıkışları pek fazla yankı bulmadı. Açıklama yurt dışında şantaj, yurt içinde siyasi parsa toplama endişesi olarak yorumlandı.

Çiller Türk basınının ve parlamentosunun ağır topları tarafından eleştirildi. İç siyasetin aracı haline geldiği düşünülen genişleme konusunda önceden yazıp çizen muhalefet milletvekilleri de artık NATO'dan bahsetmez oldular. 1997 sonu itibarıyla hala çok geç kalınmamış olmakla birlikte, Türkiye'nin Madrid Zirvesi öncesinde kullanabileceği çok önemli bir koz Refahyol iktidarının yaratmış olduğu iç ve dış çalkantılar arasında büyük ölçüde harcandı.

Genişlemenin Külfeti

Türkiye genişlemeden zarar görecektir. Başında gelmektedir. İttifakın genişlemesi kendisine ayrılan kaynakların azaltılmasına, müttefiklerinin gözündeki stratejik önemini yitirmesine, güvenlik risklerinin artmasına yol açacaktır. Ayrıca Rusya ile zaten zar zor yürüyen ilişkilerinin daha çetrefilli hale geleceği, NATO'nun da 1999'dan sonra eski NATO olamayacağı gözönünde bulundurulmak zorundadır.

ABD Senatosunu ikna etmek için yapılan çalışmalar, genişlemenin getireceği toplam doğrudan mali külfetin yaklaşık 12 milyar dolar civarında olacağını göstermektedir. ² Genişlemenin hiç bir askeri çatışma ya da krize yol açmayacağı varsayımı üstüne oturtulan bu hesaba göre 2009 yılına kadar yılda ortalama 900 milyon dolar fazladan harcanması gerekecektir. Bunun yılda yaklaşık 200 milyon dolarlık bir bölümünün ABD seçmenin cebinden çıkacağı düşünülmektedir. Ayrıca Kongre ikna edilebildiği

oranda ABD'nin yeni üyelerin silahlanma harcamalarına da katkıda bulunması beklenmektedir. Bu şartlar altında Türkiye'nin ABD'den eskisi gibi yardım alması pek mümkün görünmemektedir.

Temelde bir PR faaliyeti olan stratejik önem kozunu kullanmak bundan sonra Türkiye için daha da zorlaşacaktır. Stratejik ilgi kaçınılmaz olarak yeni üyeler üstünde odaklanacak, Türkiye'ye giderek artan bir şekilde global değil bölgesel önem atfedilecektir. Ankara karşı konulmaz bir şekilde Ortadoğu bölgesinde sorumluluk almaya doğru itilecektir. Bunun bölgesel krizlere taraf olma riskini de beraberinde getireceğini söylemek kehanet olmaz.

Ayrıca, genişlemenin TBMM onayından geçmesinden sonra Türkiye, 5. maddenin özünü oluşturan 'birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için' mantığı nedeniyle yeni üyelerin Rusya Federasyonu ile çıkabilecek sorunları yüzünden fazladan güvenlik risklerine maruz kalacaktır. Genellikle gözden kaçan 5. madde ittifakın üyeleri arasında bir kader birliği kurmaktadır.³ Yeni üyelerle konvansiyonel savaş olasılığının artacağı ve hala olası görünen nükleer bir savaş durumunda Türkiye'nin zarar görmesinin kaçınılmaz olduğu düşünülürse, yeni üyelerle kurulacak ittifak ilişkisinin Türkiye'ye getireceği külfetin hiç de az olmadığı ortaya çıkar.

Kaldı ki sorumlulukların ve risklerin artması bu kader birliği müessesesinin istendiği şekilde çalışmamasını da beraberinde getirebilir. Zaten yıllardır Paris, Londra ve tabii Ankara için ABD'nin neden Washington ya da New York'u feda edeceği sorgulanırken şimdi bir de gündeme Varşova, Prag ve Budapeşte girecektir. Bu tartışmaların ittifakın inanılabilirliğini ve caydırıcılığını etkilemesi kaçınılmazdır. Kaldı ki ittifakın pek çok üyesi sadece nükleer caydırıcılıktan değil kendilerine düşen konvansiyonel sorumluluktan bile şüphe duymaktadır. Hatırlanacağı gibi, 1991'de Irak'ı Kuveyt'den çıkartmak için güç kullanmak gerektiğinde Almanya Türkiye'ye yönelecek tehditleri göğüslemekte isteksiz davranmıştı.

Bunun da ötesinde, İttifakın genişlemesi, arttırmaya çalıştığı Avrupa güvenliğinin, tam tersine, azalmasına sebep olacaktır. Her şeyden önce, Stanley Sloan'ın *NATO Review* dergisinin Eylül-Ekim 1997 sayısına yazdığı gibi genişlemenin doğuracağı mali külfet ittifak içindeki eski bir tartışmayı da alevlendirecektir.⁴ 'Burden Sharing', yani sorumluluk paylaşımı genişleme faturasının ödenmesi sırasında bir kez daha gündeme gelecek ve ittifakın Avrupa kanadı ile ABD kanadı arasında küllenmiş olan bu sorunun yeniden gerilimlere yol açmasına neden olabilecektir. Bu tür tartışmaların ittifakın bütünlüğüne darbe vurduğunu söylemeye gerek bile yok.

Bu bağlamda Rusya faktörü de unutulmamak zorunda. Rusya'da etkinlikleri giderek artan milliyetçilerin ve komünistlerin genişlemeden mutsuz oldukları bilinmektedir. Zaten Yeltsin yönetimi de bir başka genişleme dalgasını önlemek amacıyla Batılıları sürekli diken üstünde tutmaya gayret gösterecektir.

Ruslar baştan beri NATO'nun genişlemesine itiraz etmektedir. Daha Almanya'nın birleşmesini sağlayan 2+4 görüşmeleri sırasında Moskova birleşmeye yabancı güçlerin Doğu Alman topraklarına gelmemesi önkoşulu ile razı olmuştur.⁵ Bunun NATO'nun doğruya doğru genişlemesini kabul etmedikleri şeklinde yorumlanacağına olan inançlarını her fırsatta dile getirmişler, Batılıların kendilerine verdikleri sözleri senet olarak kabul etmişlerdir. Gorbachov'un da sık sık ifade ettiği gibi kandırılmışlık duygusu Rus eliti tarafından yaygın bir şekilde paylaşılmaktadır. Eğer 15 Şubat 1997 tarihli *Economist*'in yazdığı doğrusa, ocak ayında bir grup Rus amiral ve generali Yeltsin'e mektup göndererek NATO'nun genişlemesi karşısında nükleer başlık taşıyan füzeleri tekrar Batı başkentlerine kilitlenmesini istemeleri dünyanın geleceği açısından kaygı verici bir gelişmedir.

Clinton ve Yeltsin'in kişisel dostlukları olsa olsa üçüncü ülkelerin sırtından pazarlık etmelerini kolaylaştırır. Nitekim 1996 Mayıs'ında AKKA'nın Kanatları konusunda varılan uzlaşma, ABD'nin büyük devletler arasında kriz çıkması söz konusu olduğunda Türkiye gibi ülkelerin çıkarlarını ne denli dikkate aldığı-

nın en iyi örneklerinden biridir. Ayrıca Avrupalı ve Amerikalı stratejistlerce çok ciddiye alınan ve tavsiyeleri Yeltsin yönetimi tarafından da dikkate alındığı söylenen Haziran 1995 tarihli Rus Dış ve Savunma Politikaları Konseyinin 'Rusya ve NATO' raporunda yazılmış olduğu gibi, Rusya NATO genişlemesine hesaplı bir itidalle yaklaşmaktadır.⁶ Rusya'da görece Batı yanlısı yönetimler işbaşında kalsa bile bundan sonra genişleme yolunda atılacak her adım en azından yeni bir pazarlık imkanı olarak görülecektir. Şimdilik genişlemeyi onaylayacak ABD Senatosunun üçte ikilik çoğunluğunun işini kolaylaştırmamak için sessiz kalmayı tercih eden Rusların hep sessiz kalacağını düşünmek gerçekçi değildir.⁷

İttifakın üç yeni üyenin katılımıyla genişlemesi üye olamayanları Rusya ile uzlaşma aramaya, bu ülkenin çıkarlarına hassasiyet göstermeye itecektir. İlan ettiği 'Yakın Çevre' doktrini ile hegemonyacı bir siyaset izleyeceğini belli eden Rusya bu siyasetini hayata geçirmek için hiç bir çaba sarf etmese dahi ittifak dışı kalan ülkelerin izlemek zorunda kalacakları politikalar yüzünden dünyanın tekrar etki alanlarına bölünme olasılığı çok yüksektir. Kaldı ki Rusya hegemonyacı bir siyaset izleyeceğinin sinyallerini sürekli olarak vermektedir. Genişleme Rusya'nın duyduğu geleneksel güvensizliği daha da arttıracak ve hegemonyacı siyasetin beraberinde getireceği risklere katlanmayı kolaylaştıracaktır. Böylece Türkiye'nin işbirliği içinde olduğu Azerbeycan başta olmak üzere diğer Türki cumhuriyetler çizilecek sınırın yanlış tarafında kalacaktır.

Bir başka sorun ise, genişlemenin yaratacağı gerilimlerin zaten zar zor sürdürülmeye çalışılan Türk-Rus ilişkilerini olumsuz yönde etkileme olasılığıdır. Bilindiği gibi iki ülke arasında temelli çok eskilere dayanan bir Boğazlar sorunu vardır. 1946'dan bu yana dünya siyasetinin gündeminden düşen sorun Kazak ve Azeri petrolünün pazarlanması için yapılan çalışmalarla tekrar uluslararası ajandaya girmeye başlamıştır. Türkiye 11 Ocak 1994'de çıkarttığı yeni Boğazlar Tüzüğü ile Karadeniz limanlarına akacak Azeri ve Kazak petrolünün tankerlerle dünya pazar-

larına taşınmasına kısıtlama getirmiştir. Bu düzenleme ile Boğazlardan geçecek her ilave tanker trafiğin daha da sıkışmasına neden olacağı için bekleme süreleri sürekli olarak fazlalaşacaktır. 1994 Martından beri sorun IMO'daki teknik müzakerelerde tartışılmaktadır. Çeçenya'daki savaş ve birtürlü çözilemeyen taşımaya ilişkin sorunlar yüzünden kilitlenen Novorussisk limanı sayesinde Boğazlardan geçiş her iki tarafı da rahatsız edecek boyuta henüz ulaşmamıştır. Yine de Ruslar 10 nisan 1997 tarihinde IMO'ya sundukları bir raporda tüzüğün uygulamaya girdiği 1 Temmuz 1994'den 1 ocak 1997'ye değin geçen süre içinde 349 gemilerinin Boğaz girişinde toplam 1887 saat bekletildiğini ve bunun kendilerine 926 milyon dolara mal olduğunu iddia etmişlerdir.⁸ Ancak Kazak ve Azeri petrolünün beklendiği gibi en geç 1997 sonunda Novorussisk limanına gelmesi, özellikle de Kazak petrolünün gelecek bir kaç yıl içinde bu limana nakledilmesiyle, Boğazlar sorunu yeniden uluslararası siyasetin gündemine ciddi bir şekilde girecektir.

Sorunun temeli Boğazlardan geçiş rejimini belirleyen 1936 tarihli Montreux Sözleşmesine dayandığı için bu belgenin tartışmaya açılması Türk-Rus ilişkilerini köklü bir şekilde etkileyebilir. NATO'nun genişlemesinin yaratacağı gerilim ise bu ilişkilerin seyrini değiştirebilecek önemli bir faktördür. Çünkü Montreux Sözleşmesi Türkiye kadar Rusya'nın da çıkarlarını koruyan bir sözleşmedir ve bu sözleşmenin tadilatı hemen hemen imkansızdır. Sözleşmenin ortadan kalkması ABD savaş gemileri başta olmak üzere Akdeniz'e hakim olan güçlerin Karadeniz'de de askeri varlık göstermelerinin önünü açacaktır.

Boğazlar Türk-Rus ilişkilerindeki tek pürüz değildir. NATO'nun genişlemesiyle doğrudan bağlantılı olan asıl sorun AKKA'nın 1996 yılının Mayıs ayında geçici çözüme kavuşturulan kanatlar sorunudur. 1990'da imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) iki kutuplu sistemin devam edeceği varsayımı üstüne oturmuştu. Önce Varşova Paktının, sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla AKKA dengesi Rusya aleyhine bozuldu. Şimdi NATO'nun genişlemesi ile bu denge daha

da bozulacağı için ocak ayından bu yana Viyana'da, askeri den-
genin ulusal tabanlar üstüne oturtulması amacıyla görüşmeler
yapılıyor. Her ne kadar öncelik, Türkiye'yi ve tüm Kafkasya'yi içi-
ne alan Kanatlar bölgesini görüşme dışında bırakılmasına veril-
diyse de, yapılması tasarlanan değişikliklerin bu bölgeye sıçrama-
sı olasılığı yüksektir. Kanatlar sorununun her hangi bir şekilde
tekrar gündeme girmesi Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeni dal-
galanmalara neden olabilir.

Oysa Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinde dalgalanmalara ve
problemlere değil istikrara ihtiyacı var. Rusya Federasyonu Tür-
kiye'nin resmen dördüncü, gayri resmi olarak ikinci önemli tica-
ri ortağıdır. Türk müteahhitleri bu ülkede büyük çaplı projelere
imza atmaktadır. Rus bavul turizmi Laleli esnafının geçim kapı-
sıdır. Antalya'da oteller Rus turizmine hizmet vermekte, İstan-
bul başta olmak üzere Türkiye'nin pek çok büyük şehri Rus do-
ğalgazı ile ısınmaktadır. Ayrıca Orta Asya'ya giden yol da büyük
ölçüde Moskova'dan geçmektedir.

Bu şartlar altında ittifakın genişlemesinden bu denli etkilene-
cek olan Türkiye'nin müttefikleriyle pazarlık etmesinden daha
doğal bir şey olmazdı. Kaldı ki NATO, Orta ve Doğu Avrupa ül-
kelerinin güvenliğini düşündüğünden değil, ABD ve Almanya'
nın çıkarları genişlemeyi gerektirdiğinden genişlemekteydi. So-
ğuk Savaşın sonunda boşlukta kaldıkları, güvenliklerinin tehdit
altında olduğu söylenen bu ülkeler silahlanma harcamalarını kıs-
makta, mecburi askerlik sürelerini kısaltmaktaydı. Asıl amaç
ABD'nin Avrupa'da kalması, Almanya'nın ulusallaştırılmış politi-
kalarla bağımsız bir dış politika izlemesinin önlenmesi ve doğu
sınırlarının güvence altına alınmasıydı. Tüm bunların en iyi aracı
NATO'ydu. Zaten işsiz kalan ittifakın yaşamını sürdürmesi için
de kendine iş bulması yani genişlemesi gerekmezd.

Hedef, 1993'de yapısal realist ekolünün önde gelen isimle-
rinden Kenneth Waltz tarafından ortaya atılan kehanetin gerçek-
leşmesinin önlenmesiydi. Waltz, *International Security* dergisi-
nin 1993 sonbahar sayısında yer alan makalesinde ciddiye alına-
bilecek bir rakibi kalmayan NATO'nun günlerinin değil ama yıl-

larının sayılı olduğunu yazmıştı.⁹ Waltz bu konuda yalnız da de-
ğildi. Uluslararası ilişkiler teorisinde söz sahibi olan pek çok uz-
man jeopolitik rekabetin ortadan kalktığı bir dünyada ittifaka
şans tanımamaktaydı. Bazıları daha ileri giderek 'Batı' olarak
özetlenen siyasal tasarımın bile çökebileceği endişelerini dile ge-
tirmişlerdi.¹⁰ Hatta sorun ittifakın varlığını sürdürüp sürdürme-
mesinden çıkmış, varlığının üyeleri açısından bir anlam ifade
edip etmeyeceğine gelmişti.

Gerçekten de ABD Senatosunda işsiz kalan ittifak konusun-
da sesler çoktandır duyuluyor. Aralık 1993'de Indiana senatörü
Richard Lugar var olmayan bir düşmana karşı savunmayı amaç-
layan NATO'yu uzun süre politik olarak desteklemenin müm-
kün olmadığını söyledi.¹¹ Oysa ittifak sadece Sovyet tehdidini
savuşturmak için kurulmamıştı. Bir amacı da Almanya'nın tek-
rar tek başına tarih sahnesine çıkarak tercihlerini dünyaya dikte
ettirmesinin önüne geçmekti. Ancak Sovyet tehdidinin yoklu-
ğunda ve liberalizmin mutlak galibiyetinin ilan edildiği bir or-
tamda, ittifakın ikinci işlevini yerine getirebilmesine olanak kal-
mayacaktı.

Başka bir deyişle genişleme çabası ittifakın dar penceresinden
bakılarak açıklanabilecek bir süreç değildir. Yukarda sözü edilen
Eylül 1995 tarihli NATO belgesinde genişlemenin amaçları ola-
rak sıralananlar genişlemeden de ulaşılacak hedeflerdir.
Adayların demokrasilerinin güçlendirilmesi, kendi aralarındaki
sorunların barışçıl yöntemlerle çözümüne katkıda bulunulması
gibi zaman zaman Clinton yönetiminin çeşitli kademelerince or-
taya konan gerekçeler de gerçeklerle örtüşmemektedir.¹² NA-
TO'nun demokrasiye olan katkısı abartılı, sorunların çözümüne
etkisi ise farazidir. Demokrasinin en yoğun bunalımlarını yaşı-
dığı dönemlerde Türkiye NATO'nun üyesi olmayı sürdürmüş-
tür. İttifakın Türkiye'de demokrasinin gelişmesine katkıda bu-
lunduğunu söylemek en azından demokrasiyi hafife almak olur.
Türk-Yunan ilişkilerinin günümüzdeki durumu da örgütün so-
runları barışçıl yöntemlerle çözme konusundaki yeteneğinin iro-
nik bir örneği olarak görülebilir.

Kısacası Türkiye'nin karşısında nedenleri açık olmayan ve çıkarlarını olumsuz yönde etkileyebilecek bir genişleme süreci ile genişlemeden çıkar sağlayan ülkeler bulunmaktaydı. Türkiye genişleme sürecini durduramaz ama müttefikleri ile görüşerek kayıplarının telafi edilmesini talep edebilirdi. Taleplerini makul sınırlar içinde tuttuğu ve arkasında parlamentosunun desteği olduğu taktirde pazarlıktan karlı çıkma şansı vardı. Eline geçen bu tarihi fırsatı harcamak Türkiye'nin katlanamayacağı bir lükstü. Ancak Türkiye bu lükse katlandı ve genişleme sürecinin ilk raundunu ringe çıkmadan kaybetti.

Sonuç

Doğal olarak ittifakın büyük patronlarının evet dediği bir şeye hayır demenin beraberinde bir takım sorunları da getireceğini gözardı etmemek gerekir. ABD ve Almanya, daha doğrusu Clinton ve Kohl, tüm siyasi prestijlerini ortaya koydukları bir projeye hiç hesapta olmayan birileri tarafından darbe vurulmasının acısını bir şekilde çıkartabilirdi. Türkiye, hayır demenin bedelini Kıbrıs'da, Ege'de, Güney Doğu'da ya da başka her hangi bir problemli alanda ödemek zorunda bırakılırdı. Askeri yardımlar askıya alınabilir, adı konmamış ambargolara yeniden başvurulabilirdi.

Bunu bildiği için de temmuz ayında kim iktidarda olursa olsun hiç bir Türk hükümeti Madrid Zirvesinin tadını kaçırarak bir teşebbüste bulunmazdı. Ancak Rusların yaptığı gibi son dakikaya kadar direnilebilirdi. Bunun yöntemi doğal olarak ucuz kahramanlık yapmak değil, makul talep ve projeleri müttefiklerin önüne çıkartmaktı. Ama Türkiye ne yazık ki dünyanın kendisine sunduğu hiç bir fırsatı değerlendiremeyecek bir dönemden geçmekteydi. Tek teselli Ankara'nın yeni üyelerin ittifaka katılım sürecinin diğer aşamalarında da söz sahibi olmasıdır. Genişlemenin 1998 yılı içinde TBMM'nin onayından geçecek olması değerlendirilebilecek yeni fırsatlar yaratabilir.

Notlar

- ¹ Bkz.: *Yeni Yüzyıl*, 25 Mayıs 1997.
- ² Bu konuda çeşitli tahminler öne sürülmektedir. Buradaki rakam ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Kanada İşleri Bürosu tarafından 24 Şubat 1997'de hazırlanan **Report to the Congress on the Enlargement of the North Atlantic Treaty Organization: Rational, Benefits, Costs and Implications** adlı çalışmasından alınmıştır. Konunun Amerikan Kongresi açısından değerlendirmesi için bkz. Paul E. Gallis, 'NATO: Congress Addresses, Expansion of the Alliance', *CRS Issue Brief*, Washington, June 7, 1996.
- ³ İttifakın üstüne oturduğu 4 Nisan 1949 tarihli Washington Andlaşmasının 5. maddesi üyelerinden birine saldırı olduğu taktirde diğer üyelerin BM Şartının 51. maddesinden doğan ortak savunma hakkını kullanarak saldırıya uğrayan üyeye yardım edeceklerini taahhüt etmektedir.
- ⁴ Stanley Sloan, 'Transatlantic Relations: Stormy Weather on the Way to Enlargement?', *NATO Review*, September-October 1997.
- ⁵ Rusya'nın bu konudaki görüşleri için bkz. Yu Rakhmaninov, 'The Reasons for and Possible Consequences of NATO Expansion', *International Affairs*, Moscow, Summer 1995.
- ⁶ 'Russia and NATO: Theses of the Council on Foreign and Defence Policy, Comperative Strategy', January-March 1996, ve 'Naçao e Defesa', No. 76, Out-Dez 95 içinde.
- ⁷ Bu konudaki farklı görüşler için bkz. William E. Odom, 'NATO's Expansion: Why the Critics Are Wrong?', *The National Interest*, Spring 1995, ve özellikle Christopher Royen, 'Ten questions concerning Russia's opposition to NATO enlargement', *Perspectives: Review of Central European Affairs*, Prague, No: 6-7, 1996.
- ⁸ Rusya federasyonu delegasyonunun IMO Denizde Emniyet Komitesi'nin 43. oturumuna 10 Nisan 1997'de sunduğu rapor.
- ⁹ Kenneth N. Waltz, 'The Emerging Structure of International Politics', *International Security*, 18 (Fall 1993)
- ¹⁰ Bkz. Owen Harries, 'The Collapse of the West', *Foreign Affairs*, 72, September/October 1993.
- ¹¹ Bkz. Haglund, 'NATO Expansion: Origins and Evolution of the Idea', s. 22.
- ¹² Örneğin bkz. Strobe Talbott, 'Why NATO Should Grow?', *The New York Review*, 10 August 1995.

VI- Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Hayaller ve Gerçekler

■ Esra Çayhan

4 Mart 1997’de Avrupa Birliği üyesi ülkelerin Hristiyan Demokrat partilerinin liderleri Brüksel’de bir zirve toplantısı yaptılar. Almanya Başbakanı Helmut Kohl, İtalya Başbakanı Romano Prodi, İspanya Başbakanı Jose Maria Aznar, İrlanda Başbakanı John Bruton, Belçika Başbakanı Jean-Luc Dehaene, Lüksemburg Başbakanı Jean-Claude Juncker, Avusturya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Wolfgang Schüssel’in yanı sıra, AB Komisyonu Başkanı Jacques Santer ve Avrupa Parlamentosu Başkanı Jose-Maria Gil Robles’in da yer aldıkları toplantıda, **‘Hükümetlerarası Konferans ve Genişleme’** konusu ele alındı. Liderler, Birliğin genişlemesi ile ilgili görüşlerini belirtirken, aday ülkelerin durumlarını da değerlendirdiler.

Bu değerlendirmeler sonucunda, Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğe aday bir ülke olmadığına dair bir görüş birliği oluştuğu açıklandı. Çünkü Hristiyan Demokratlar, AB’nin bir **‘Avrupa medeniyeti projesi’** olduğunu düşünüyorlardı ve bu nedenle Türkiye’nin bu projeye dahil edilemeyeceğine inanıyorlardı. Türk basınına göre Almanya Başbakanı Kohl, Hristiyan Demokratların bu büyük **‘gaf’**ının mimarıydı. İtalyan Başbakanı Prodi ise, **‘Hava o kadar olumsuzdu ki, Türkiye’nin uzun vadede üye olması gerektiğini bile gündeme getiremedim’**¹ diyerek, kendisinin Türkiye’nin yalnız bırakılmasından yana olmadığını vurguluyordu.

AB’nin olası genişlemesi ile ilgili önemli kararların alınacağı 1997 yılında Hristiyan Demokratların birdenbire, Birliğin temelinde yatan ilkeleri hiçe sayarak, bir **‘medeniyet projesi’**nden söz etmeleri ve Türkiye’yi bu gerekçe ile dışlamaları, Avrupa’daki diğer siyasal görüşlerden büyük tepki aldı. Örneğin, Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu eşbaşkanı sosyalist parlamen-

ter Pieter Dankert, kültür ve din gerekçesiyle Türkiye'ye ayrımcılık yapılmasını reddederken, Yeşillerin Grup Başkanı Claudia Roth da, **'Türkiye, Avrupa'nın bir parçasıdır ve Türkiye hükümetleri, AB'ye tam üyelik için gereken temel koşulları yaratmayı kabul ettikleri zaman, AB'ye tam üyelik olanağı kendilerine tanınmalıdır'**² dedi. Yine Yeşil parlamenterlerden Magda Aelvoet ise, Avrupa'nın din temeli üzerine kurulamaya çağını savundu.³

Avrupa Parlamentosundan gelen tepkilerle birlikte bazı üye ülkelerin hükümetleri de, Hristiyan Demokratların ileri sürdükleri görüşlerin sadece kendilerini bağladığını ve onların bakış açısının genelleştirilerek sanki tüm Avrupa'nın fikriymiş gibi gösterilemeyeceğini belirtmek gereğini duydular. Çeşitli AB başkentlerinden verilen Türkiye'ye destek mesajlarından en ilginç Yunanistan'dan geldi. Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos, beklenmedik bir çıkış yaparak, **'Türkiye elbette ki Avrupa'ya aittir. Türkiye Avrupa tarihinin parçasıdır. Yunanistan hiçbir zaman bu konuda fikir değiştirmemelidir. Çünkü Türkiye Avrupalı değil demek, Yunanistan da Avrupa'ya ait değil demek anlamına gelir'**⁴ sözleriyle dikkati çekti.

Avrupa kendi içinde Hristiyan Demokratların hatalı yaklaşımını mahkûm ederken, Türkiye'de Avrupa Birliği konusu birdenbire gündemin en üst sırasına fırladı. Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, 6 Martta, Gümrük Birliği kararının ikinci yıldönümü nedeniyle AB ülkelerinin Ankara büyükelçilerine verdiği yemekte, **'Bize gelen bilgilere göre, en sert açıklama da Almanya Başbakanı Kohl tarafından yapılmış'** diyerek, Kohl'ün **'Türkiye karşıtı'** tutumundan yakındı.⁵ Çiller, daha sonra Finlandiya'ya yaptığı gezide de, **'Herkes şunu bilsin ki, Türkiye, Atatürk'ün söylediği gibi çağdaş Batı uygarlığının bir parçasıdır. Hiç kimsenin uygarlık konusunda bize öğreteceği bir şey yoktur. Aksine, bizim manevi ve milli değerlerimizin o kültüre vereceği çok katkı, öğreteceği çok şey vardır'**⁶ sözleriyle, Hristiyan Demokratlara tepkisini dile getirdi.

Türkiye'deki koalisyon hükümetinin büyük ortağı RP'nin

sözcüsü Süleyman Arif Emre ise, **'Birleşik Avrupa devleti oluşturmaya çalışıyorlar. Bu egemenlik haklarımızdan vazgeçmektir'**⁷ diyerek, İsrail'in yaptığı gibi AB ile ikili ilişkiler geliştirilebileceğini, ancak partisinin tam üyeliğe karşı olduğunu yineledi. Emre'nin bu sözleri kendisine hatırlatılan Çiller, **'AB'ye üyelik, Türk halkının seçimidir. Farklı düşünce olmamalıdır'**⁸ karşılığını verdi. Böylece hükümetin iki ortağı arasında AB konusundaki derin görüş ayrılığı bir kez daha sergilenmiş oldu.

Türkiye'de birçok kişi ve kuruluş Hristiyan Demokratların **'medeniyet projesi'**ni enine boyuna eleştirdi. Konu basında geniş ölçüde yankılandı. Özel sektörün tepkisi de çeşitli biçimler aldı. Örneğin, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Yönetim Kurulu Başkanı Fuat Miras, Helmut Kohl'e ve AB üyesi ülkelerin Dışişleri Bakanlarına bir uyarı mektubu göndererek, Türkiye'nin AB'den dışlanmasına yönelik girişimleri kınadı ve **'bu tutumun sürdürülmesi halinde, Türk halkının, tepkisini somut ekonomik uygulamalara dönüştürmesinin beklenmesi'**⁹ uyarısında bulundu. Ayrıca İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) ve Yabancı Sermaye Derneği (YASED) üyesi 29 kuruluş yayınladıkları bir bildiriyle, AB'nin yetkili organlarından **'Türkiye'nin aday ülkeler listesine girmesi ve Avrupa'da hakkı olan yeri alması'**¹⁰ için gerekenlerin yapılmasını istediler.

Hristiyan Demokratların 4 Marttaki toplantısı ile tartışmaya açılan Türkiye'nin AB tam üyeliğine adaylığı konusu, çok kısa bir süre sonra, 15-16 Martta Hollanda'nın Apeldoorn şehrinde yapılan AB Dışişleri Bakanları toplantısının gündemine de yerleşti. Apeldoorn toplantısı Türkiye'de büyük bir merakla beklendi. İki günlük bu gayriresmi toplantı, sanki Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde bir ölüm kalım meselesini çözüme ulaştıracaktı. Acaba Türkiye, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tam üyeliğe aday oldukları AB'den dışlanacak mıydı? Yoksa, sağduyu galip gelecek ve Türkiye'nin, Avrupa'nın bir parçası olduğu hatırlanacak mıydı?

AB Dışişleri Bakanları toplantısında, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın aldıkları net tavır, tam üyelikle ilgili olarak Türkiye ve diğer adaylar için aynı kriterlerin kabul edilmesi yolundaydı. **'AB**

Dönem Başkanı Hans van Mierlo Türkiye'nin AB üyeliğini tescil eden 1963 Ortaklık Anlaşması ile 1989 tarihli AB Komisyonu görüşünün 'geçerli' olduğunu bildirdi ve Türkiye'nin diğer 11 aday ile aynı noktada bulunduğu konusunda AB içerisinde 'ortak görüş' olduğunu bildirdi.¹¹

Apeldoorn toplantısı sonrasında Türk basını, Türkiye'nin zaferini ilân etti: 'Türkiye Avrupalı'.¹² Böylece Türkiye'de nefesini tutmuş bekleyen herkes rahatlayıverdi. Neyse ki AB ile bir kriz daha mutlu sona ermişti. Allahtan Apeldoorn'dan olumsuz bir görüş çıkmamıştı. Yoksa 17 Mart sabahı gözlerimizi açtığımızda birdenbire Türkiye'nin Avrupalı olmadığını farkedecektik. Toplum olarak bu şoku herhalde atlatamazdık. Artık endişe edilecek birşey kalmamıştı. Türkiye-AB ilişkileri bir sonraki krize kadar gündemden düşebilirdi.

Türkiye'nin AB'ye aday diğer ülkelerden geride kalmadığı Apeldoorn toplantısında ifade edildi; yani, Hristiyan Demokratların savundukları görüşün aksine, Türkiye'nin tam üyeliğe 'ehil' olduğu yinelandı. Çünkü, AB Dışişleri Bakanları, Parasal Birliğe giden yolda önemli sorunlarla karşı karşıya bulunan AB'nin hangi esaslar üzerine kurulduğuna dair bir tartışma açılmasının sakıncalarının farkındaydılar. Hristiyan Demokratların Türkiye'yi dışlama gerekçelerinin, AB içinde hiç de gereği olmayan bir çekişmeye dönüşmesi riskini göze almamak gerekirdi. Bu yüzden, Türkiye'nin tam üyelik için diğer adaylardan farklı bir konumda olmadığı ifade edildi ve hem Türkiye'nin daha fazla küstürülmesi, hem de tartışmaların tırmanması önlendi.

Böylece Hristiyan Demokratların yaklaşımı, AB içinde onaylanmayarak geri tepti ve Türkiye'nin işine yaradı. Ancak Apeldoorn toplantısından elde edilen sonucu abartıp Türkiye'nin zafiri olarak görmek, hele bunu 'NATO kartı'na oynamak hususundaki kararlılığımıza bağlamak olaylara doğru teşhisi koymamızı engellemekten başka bir işe yaramaz.¹³

Bu noktada bir parantez açarak son aylarda AB ile ilişkilerimiz söz konusu olduğunda sık gündeme getirilen, Türkiye'nin NATO'nun genişlemesini veto etme tehdidine değinmek

yararlı olacaktır. Uluslararası platformlarda zaman zaman 'veto kartı' kullanmak ya da kullanma tehdidinde bulunmak mümkündür. Devlet adamlarının/kadınlarının bu tip kartların kullanımıyla ilgili olarak kendilerini bağlayıcı ifadeler sarfetmeden önce, ülkelerinin ekonomik ve siyasi ağırlığını çok iyi tartmaları ve herhangi bir kartı masaya sürmelerinin hangi devletlerle ilişkilerinde ne gibi sorunlara yol açabileceğini en ince ayrıntısına kadar tesbit etmeleri şarttır. Aksi halde, savrulan tehdidin gerçekleştirilememesi yüzünden prestij kaybına uğramak, ya da tehdidin gerçekleştirilmesi halinde, kayıpların kazançlardan fazla olması tehlikesiyle karşılaşmak kaçınılmazdır.

NATO'nun genişlemesi, günümüzde Amerikan dış politikasının önceliklerinden biridir ve Amerika, Rusya'nın itirazlarına rağmen bu konuda kararlıdır. Ancak, Rusya'yı karşısına almamak için, NATO'nun genişlemesine karşılık olarak, 20-21 Martta Helsinki'de yapılan zirve toplantısında Clinton, Yeltsin'e Yediler Grubunun (G-7) kapısını açmış ve Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüne (OECD) katılımına destek sözü vermiştir.¹⁴

Bu şartlarda Türkiye'nin, NATO'nun genişlemesini -teknik olarak mümkün görünse de- gerçekten veto edebileceği düşünülebilir mi? Daha da önemlisi, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği, NATO ligindeki takımlara göstereceğimiz veto kartı sayesinde -yani Avrupalıları, hatta Amerikalıları tehditle- elde edebileceğimiz kolay bir galibiyet olabilir mi?

Veto kartı ile ilgili parantezimizi kapatarak yine Apeldoorn'a dönelim. Toplantıda, Türkiye'nin diğer aday ülkelerle aynı şartlara tabi olduğu belirtilirken, Yunanistan'ın artık Gümrük Birliği çerçevesinde Türkiye'ye verilmesi gereken mali yardımlar önündeki engelleri kaldırması ve Gümrük Birliğinin daha da geliştirilmesi amacıyla bir öneri paketi hazırlanması da istendi. Ancak toplantıda üzerinde durulan birkaç nokta daha vardı ki, bu 'ayrıntılar' Türkiye'de biraz gözden kaçtı. Belki de şimdiye kadar söz konusu 'ayrıntılar' bir çok kez yinelandığı halde bir türlü gerçekleştirilmediğinden, onları görmezlikten gelmek en iyisiydi.

AB Dışişleri Bakanlarının altını çizdikleri, ama Türkiye'nin nasıl olsa Avrupalılığımız tescil edildi diye önemsemediği noktalar şöyle özetlenebilir: "Türkiye, kendisini AB'ye üye yapabilecek adımları atmalıdır. İnsan hakları ve demokrasi alanındaki eksiklikler giderilmeli, Kürt sorunu ile Kıbrıs konusunda somut adımlar atılmalıdır. Türkiye, Yunanistan ile ikili sorunlarını diyalog yoluyla gidermelidir. AB bu konuda yardıma hazırdır."¹⁵

İşin kötü yanı 17 Mart sabahı uyandığımızda Avrupalıydık Avrupalı olmasına da, yukarıda sayılan sorunlardan hiç biri 16 Marttakinden farklı bir durumda değildi. Tabii bir de yüksek enflasyon ve işsizlik, berbat bir gelir dağılımı gibi, kahraman Türk halkı dışında hiçbir AB üyesi ülkenin vatandaşlarının tahammül edemeyeceği boyutlardaki ekonomik sorunlarımız vardı. Acaba Hristiyan Demokratların neden olduğu 'medeniyet projesi' tartışmaları ile bir bardak suda fırtına mı kopmuştu? AB'nin, Türkiye'yi de diğer adaylarla birlikte 'bekleme odası'na alacağına dair işaretler vermesi bizi boşuna mı zafer sarhoşu etmişti? Yoksa gerçek anlamda 'Avrupalı' olmak sandığımızdan da zor muydu?

Günümüzde 'Avrupalı' olmanın en önemli göstergesi 'Avrupa Birliği' üyeleri arasında yer almaktır. İşte bu yüzden Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, AB'ye üye olmak isterken, bir ekonomik bütünleşme hareketine dahil olmanın ötesinde, siyasal açıdan kimliklerini kanıtlamanın peşindedirler. Tıpkı Türkiye gibi. Avrupa'daki hiçbir devlet -Birlik üyeliğini halkoylamaları sırasında iki kez reddetmiş olan Norveç, tam üyelik adayları arasında olmasına karşın bundan vazgeçtiğini açıklamış bulunan Malta, İsviçre, İzlanda ve Liechtenstein hariç- Birlik dışında kalarak 'ikinci sınıf' ülke konumuna düşmek istememektedir.

Hatta bugün Birliğin içinde de, gelecekteki olası 'ikinci sınıf' üyelik üzerine tartışmalar yapılmaktadır. 1999 yılında başlaması planlanan Parasal Birliğe katılamayan üyelerin, Birlik içindeki siyasal ağırlıklarını kaybedeceklerinden ve Parasal Birliği gerçekleştirerek Birliğin lokomotifi olacak ülkelerin ardından gi-

den vagonlara dönüşeceklerinden endişe edilmektedir. Bir başka deyişle, Birliğin dışında kalmak kadar, içindeki gelişmelere ayak uyduramamak da statü kaybı ile sonuçlanabilecektir.

Birlik içinde ya da dışında kimse 'ikinci sınıf' olmak istememektedir, ancak 'birinci sınıf Avrupalı'lığın şartlarını yerine getirmek de oldukça zor görünmektedir. Avrupa Birliğine üye olmak için temel ölçüt, Topluluk/Birlik sistemini ve kurumsal çerçevesini kabul etmek ve bu sistemi uygulama kapasitesine sahip olmaktır. Birlik sistemi, Maastricht Anlaşması dahil olmak üzere, tüm Topluluk/Birlik anlaşmalarının içeriklerini, ilkelerini ve siyasal amaçlarını; anlaşmaların uygulanması amacıyla geliştirilmiş yasal düzenlemeleri ve Avrupa Adalet Divanı kararlarını; Topluluk/Birlik çerçevesinde kabul edilmiş olan bildiri ve kararları; ve, uluslararası anlaşmalarla, Topluluk/Birlik faaliyetleri ile ilgili olarak üye devletler arasında imzalanmış anlaşmaları içermektedir.¹⁶

Üyeliğin getireceği yükümlülükleri üstlenebilmek için, yasaların üstünlüğüne dayanan liberal demokratik bir siyasal sisteme ve iyi işleyen bir pazar ekonomisine sahip olmak gerekmektedir. Kamu sektörü ile özel sektörde, Topluluk/Birlik mevzuatının uygulanmasını sağlayacak bir yapının var olması da önemli bir koşuldur.¹⁷ Ayrıca, yeni bir üyeliğin, Birliğe büyük mali sorunlar getirmemesine dikkat edilmektedir.

Tam üyeliğe aday ülkeler, Maastricht Anlaşmasında yer alan Ekonomik ve Parasal Birliğin şartlarını uygulayacak kapasitede olup olmadıklarını çok iyi değerlendirmelidirler. Türkiye açısından bakıldığında, Parasal Birliğin şartları, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hayalden ibarettir. Anlaşmaya göre, bir ülkenin enflasyon oranı, Birlik içindeki enflasyon oranı en düşük üç ülkenin ortalamasının en fazla %1,5 üstünde olabilir. Faiz oranı da, aynı şekilde, en düşük üç faiz oranının ortalamasının %2 sınırları içinde kalmalıdır. Para birimi, son iki yıl içinde devalüe edilmemiş olmalıdır. Bütçe açığı, piyasa fiyatları ile, GSYİH'nin %3'ünden, kamu borçları ise %60'ından fazla olmamalıdır.¹⁸

Bugün Almanya'nın bile uymakta zorlandığı bu koşullar, Türkiye için hayal edilmesi dahi güç bir ekonomi anlayışını sim-

gelemektedir. 'Tam üye olmaya heveslendiğimiz Avrupa Birliğinde ortalama yıllık enflasyon %2'nin altında, Latin Amerika'da bile yıllık enflasyonu %10'un altına çekebilen bir sürü ülke var, biz ise hala %80'lere dayanan bir enflasyon oranıyla yaşıyor ve işin garibi buna olağan bir şeymiş gibi bakıyoruz.'¹⁹

Üstelik on beş yıldır insan hakları ve demokrasi konusunda Avrupa Birliğinin Türkiye'ye yönelttiği eleştiriler bir kulağımızdan girip diğerinden çıkıyor ve 2000'lere doğru hızla yol alırken, dünya genelinde hapiste bulunan gazetecilerden yarısına yakın bir bölümünün Türkiye'de olmasıyla bir şampiyonluk elde ediyoruz!

Bu gerçekleri gözönüne aldığımızda Türk halkının, son on yılda kendisini yönetmiş olan iktidarlara şu soruları sorması gerekiyor: Avrupa Birliğine gerçekten üye olmak istiyorsak hangi koşulları yerine getirmemiz gerektiğini biliyor musunuz? Eğer biliyorsanız, neden gereğini yapmıyorsunuz? Yoksa bizleri bunca zamandır Avrupa Birliğine üyelik masalıyla uyutmaya mı çalışıyorsunuz?

Notlar

- ¹ Ahmet Sever, *Milliyet*, 6 Mart 1997.
- ² *Hürriyet*, 13 Mart 1997.
- ³ Ahmet Sever, *Milliyet*, 7 Mart 1997.
- ⁴ Yasemin Çongar, *Milliyet*, 7 Mart 1997.
- ⁵ Zeynep Güranlı, *Hürriyet*, 7 Mart 1997.
- ⁶ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1997.
- ⁷ *Hürriyet*, 18 Mart 1997.
- ⁸ *Milliyet*, 18 Mart 1997.
- ⁹ *Yeni Yüzyıl*, 16 Mart 1997.
- ¹⁰ *Milliyet*, 15 Mart 1997.
- ¹¹ Zeynel Lüle, *Hürriyet*, 17 Mart 1997.
- ¹² *Hürriyet*, 17 Mart 1997; *Milliyet*, 17 Mart 1997.
- ¹³ Bu konuda 'NATO kartı'nın oynanmasının etkili olduğunu savunan karşıt görüş birçok çevrede dile getirilmektedir. Bir örnek olarak bkz., Şükrü Elekdağ, 'AB ile ilişkilerde tarihi dönemeç', *Milliyet*, 24 Mart 1997.
- ¹⁴ Yasemin Çongar, *Milliyet*, 24 Mart 1997.
- ¹⁵ Zeynel Lüle, *Hürriyet*, 17 Mart 1997.
- ¹⁶ Bkz., *Bulletin of the EC*, Supp. 3/92, s. 12.
- ¹⁷ *Ibid.*, s.11.
- ¹⁸ *Treaty on European Union*, (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1992).
- ¹⁹ Osman Ulagay, *Milliyet*, 20 Mart 1997.

VII- Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol

■ Gencer Özcan

Giriş

TEMMUZ 1996'da kurulan ve 11 ay iktidarda kalan Refah Partisi - Doğru Yol Partisi (Refahyol) koalisyonu, Cumhuriyet tarihinde İslamcı bir partinin büyük ortak olarak katıldığı ilk hükümet olmuştur. Refahyol döneminin yoğun gelişmeleri, RP'nin dış politika anlayışı ve uygulamalarına ilişkin bazı gözlemler yapılmasına olanak vermiştir. İzlenimler RP'nin tek başına iktidara gelmesi durumunda ülkenin dış ilişkilerine egemen olacak anlayışla ilgili kestirimler yapılmasına izin verecek ölçüde açıktır.

Refahyol koalisyon ortaklarının dış politika alanındaki etkile-ri karşılaştırıldığında, Dışişleri Bakanlığını DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in üstlenmesine karşın, RP'nin etkisinin DYP'den çok daha belirgin olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum iki nedenle açıklanabilir. Birinci neden, Kasım 1996'da meydana gelen ve **Susurluk Kazası** olarak bilinen gelişme sonrasında yükselen toplumsal muhalefet hükümetin DYP kanadı üzerindeki siyasal baskının artmasını beraberinde getirmiştir. Gerek bu baskıyı göğüsleyebilmesi, gerekse partinin genel başkanı hakkında Başbakanlığı dönemini ilgilendiren soruşturmaların TBMM gündemine alınmaması için, RP'nin desteğine gereksinim duyması nedeniyle, ortaklar arasındaki ilişki, deyim yerindeyse, rehin alan-rehin kalan ilişkisine dönüşmüştür. Sonuçta, Dışişleri Bakanı Çiller, Başbakan Erbakan'ın taleplerine **'itiraz edemez'** duruma düşmüş; böylelikle dış politika alanında girişim üstünlüğü RP'nin eline geçmiştir. DYP'nin kamuoyu katında sıkıntıya düşmesiyle birlikte örgüt içinde başgösteren huzursuzluğun denetim altında tutulması için DYP Genel Başkanının kişisel gayret göstermesi gerekmiştir. Başbakan yardımcısı da olmasının yarattığı yoğunluk sonucunda, Dışişleri Bakanı Çiller'in bu başkanlı-

ğin alanına giren çalışmalara gereken zamanı ayıramaması, ortaklar arasındaki ilişkinin tüm denge elemanlarını yitirmesine neden olmuştur.

İkinci neden ise, RP ile ilgilidir. Hükümetin görev dönemi boyunca RP, dış politika alanında etkili olmak ve yukarıda sıralanan nedenler yüzünden ortaya çıkan boşluğu doldurmak için, tüm olanaklarını seferber etmiştir. RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın önde gelen kurmaylarından Abdullah Gül Dışişlerin-den sorumlu Devlet Bakanı olarak atanmış, Aralık 1996'da Dışişleri Bakanlığı tarafından kullanılan bazı yetkiler, '**gölge dışişleri bakanı**' olarak adlandırılan Gül'ün başında bulunduğu Devlet Bakanlığına devredilmiştir. Devlet Bakanı Gül dışında, iki Devlet Bakanının da dış ilişkilerde bazı etkinliklerde bulunmak üzere Başbakan Erbakan tarafından görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Devlet Bakanı T. Rıza Güneri, Sudan ve İran, Devlet Bakanı Ahmet Cemil Tunç, Irak ve Ortadoğu ile ilişkilerin sorumluluğunu üstlenmiştir.

Bu çerçevede, RP'nin koalisyon hükümetinin görev süresi boyunca dış ilişkilere, temas ve gezilere verdiği öneme de değinilebilir. Bu önem, RP yönetiminin, partiyi dünya ölçeğinde siyasal İslamcı akımlar arasında söz sahibi bir siyasal hareket yapmak kararlılığıyla açıklanabilir. Başbakanlığının ilk günlerinden başlayarak Başbakan Erbakan'ın partinin uluslararası ağırlığa sahip bir örgüt olması için tüm olanaklardan yararlandığı görülmüştür. Gerek Türkiye'de, gerekse dış geziler sırasında yabancı siyasal İslamcı örgütlerin temsilcileriyle yaptığı görüşmeler, Dışişleri Bakanlığının olumsuz görüş bildirmesi ve yoğun kamuoyu baskısına karşın gerçekleştirilen Asya ve Afrika gezileri RP'nin bu konuda sergilediği kararlılığın belirtileridir. Önce M-8 olarak adlandırılan, ancak sonrasında D-8 olarak adı değiştirilen müslüman ülkeler arasında oluşumu öngörülen ekonomik birlik girişimine RP yönetiminin verdiği öneme bakıldığında, aynı kanı pekişmektedir.

Bu nedenlerin ortak bir sonucu olarak, Refahyol hükümetinin dış politikasında RP'nin öncelikleri egemen olmuş; ülkenin

dış politikasını biçimlendiren geleneksel ilişkileri sorgulayan bir anlayışın hükümet politikası olarak belirmesi, Genelkurmay Başkanlığının önce tepki göstermesine ve sonra ise dış politika alanında doğrudan müdahalelerde bulunmasına neden olmuştur. Özellikle, 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı sonrasında, koalisyon hükümetinin dış politika alanındaki fiili iktidarının sınırlandığı gözlemlenmiştir. Bu sınırlamalar ya yasal mekanizmalar kullanılarak ya da yaratılan fiili durumların bir sonucu olarak belirmiştir. Böylelikle, Hükümet, Genelkurmay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı makamlarının söz sahibi olabildikleri bir alan olan dış politikada yaşanan çok başlılık sorunu, ülkenin siyasal yaşamına ilişkin ilgi çekici görünümünün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kuram ve Model

RP'nin, dinsel ve tarihsel sembollerle bezenmiş, oluşumunda İslamcı unsurların kullanıldığı sentetik bir dış politika anlayışı vardır. Sözgelimi, **mücahitlik** Genel Başkan Erbakan için en sık kullanılan sıfattır. RP'nin İstanbul'un fethi yıldönümü törenlerine verdiği önem, Hicri yılbaşı kutlamaları, Taksim'de yapılacak bir caminin '**İstanbul'un ikinci kez fethi**' anlamına geleceğine ilişkin açıklamalar, bu sembollerden ilk akla gelenlerdir. Adı daha sonra D-8 [**Developing-8**] olarak değiştirilen M-8 [**Muslim-8**] gibi müslüman ülkelerin katılımıyla uluslararası örgütler kurulması gerekliliği de aynı bağlamda anımsanabilir. Bu sentetik anlayışın siyasal boyutunu İslamcılık, ulusal boyutunu '**Lider Türkiye**' ve '**şahsiyetli dış politika**' söylemi oluşturmakta, uluslararası boyutları ise, anti-sömürgeci, üçüncü dünya dayanışmacılığı biçiminde somutlaşmaktadır.

RP'nin dış politika anlayışı, kökten değişim öngörüsüne dayanmakta; İslamın kurallarına dayalı olacağı ileri sürülen bir dünya düzeniyle uyumlu bir dış politika oluşturmak istediğini temel almaktadır. RP'nin olumsuzlayıcı dış politika anlayışı, ABD, NATO, AB ile ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesine dayanan kurulu dış politika düzenini bütünüyle yadsımakta, bu bağ-

lantıların ülke çıkarlarına hizmet etmek bir yana ülkede bir 'köle düzeni'nin kurulması ve sürdürülmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Dış ilişkiler ile ulusal düzeyde gerçekleştirilmesi öngörülen kökten değişimler arasında kurulan sıkı bağlantı ilgi çekicidir. Temmuz 1991'de yayınlanan **Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri** başlıklı parti broşüründe Erbakan, RP'nin 'insanlığa saadet getirecek bir nizam' olarak öngördüğü **Adil Düzen**'in güzel bir örneğinin Türkiye'de kurulmasını amaçladığını belirtmektedir. Bu yeni dünya düzeninin oluşumunda Türkiye'ye öncü rol biçilmesi üzerinde durulması gereken bir konudur.

Erbakan, TBMM'de Mayıs 1995'de yaptığı bir konuşma sırasında Türkiye-AB ilişkilerini irdelerken, Türkiye'yi '**İslam aleminin başı olarak**' nitelendirmekte, AB ile ilişkilerin geliştirilmesini ise, İslam Birliğinin başını kopartmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirmektedir. Böylelikle, AB'nin Türkiye ile GB anlaşmasını imzalaması ikili bir amaca hizmet etmektedir. Bir yandan, Türkiye'nin sömürülmesi için gerekli zemin hazırlanmakta öte yandan İslam Birliğinin kurulması engellenmektedir.

'Peki bu insanlar neden Gümrük Birliği Anlaşmasını imzalattırıyor bize; çünkü, onun hesabı çok açık ... Türkiye'de, Refah Partisi iktidara gelecek ... İslam Birliğini kuracak; bizim bütün dünya dengelerimiz değişecek. Zaten, Çiller hanım da gidip, onlara hep bunu söylemiyor mu; ... Gümrük Birliği anlaşmasının gerçek manası şudur: -çok affedersiniz, gerçek gözüksün diye, milletimize, her şeyi tenzih ederek söylüyorum- Bu Batılılar, Türkiye'yi, bir sağmal inek gibi, bahçesindeki direğe bağlayacak ... Bunlar, Gümrük Birliği'ne girdiğimiz zaman sevindiler, kapılarına bağladıkları için, bir; öbür taraftan ise 'İslam aleminin başını gövdesinden koparıyoruz; böylece, İslam Birliğinin kurulmasını önliyoruz.'¹

Uluslararası alanda, bir 'İslam Birliği' oluşturulması öngörülürken, ulusal düzeyde ise, 'kuvveti üstün tutan AT'a uşak bir vilayet olma' hedefi yerine, 'Müslüman ülkelerle İşbirli-

ği' hedefinin yani '**Hakkı üstün tutan**', '**Adil Düzen**'e dayalı topluluğun ve böylece '**Lider Ülke hedefinin gerçekleştirilmesi**' hedefi konulmalıdır.² RP, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için ulusal düzeyde bir dizi kurumsal dönüşümün gerçekleştirilmesi gereğinden söz etmektedir.

1. Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulması,
2. Müslüman Ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatının kurulması,
3. Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı Teşkilatı ve Birliğinin kurulması,
4. Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimine geçilmesi,
5. Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği Teşkilatının kurulması.³

Çözümleme

İç ve dış politika açısından bütüncül, çelişkilerden uzak, her sorunu kolaylıkla çözümleyen, her zaman doğru sonuç veren, ancak yanlışlanması mümkün olmayan bir çözümleme yöntemi kullanılmaktadır. Dünya politikasının açıklanması için kullanılan çözümlemelerin esin kaynağı komplocu teorilerdir. Uluslararası düzeyde özdeş çıkarları bulunan ABD emperyalizmi ve İsrail siyonizmi, bir İslam Birliği oluşturulmasına karşı savaşım vermektedirler. Erbakan'ın Mayıs 1975'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada yaptığı değerlendirme, izleyen yıllarda değişik çeşitlendirmelerini yapacağı dış politika tesbitlerinin erken örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

'Bugünkü İsrail'in, Büyük Millet Meclisinin içinde Teodor Hersl'in heykeli bulunmaktadır. Yüz sene önce Viyana'da yaşayan ve İsrail projesinin temelini atan bu siyonist, devrinde, İsrail'in ilk alması icabettiği toprakların haritasını çizmiş ve bu haritada Türkiye topraklarının büyük kısmı İsrail'in bir vilayeti olarak gösterilmiştir. İsrail projesi aslında budur. İncil'de Kayseri'ye kadar uzanan Asurilerin ülkesinin İsrail'e aidolduğu zikredilmektedir. Batı gerektiğinde İsrail'in bu projesine göz yumabilir. Müşterek pazarın ekonomik maksatlarının çok öte-

sindeki gayeleri ve tatbikatleri mevcuttur. Bilhassa üye devletler arazilerini yabancıların satınalmalarına açık tutmaları maddesi, Türkiye'nin birçok topraklarının art ve ileri maksatlı kapitalist dünya siyonistleri tarafından rahatça ve çok ucuz fiyatla satın alınmasını da imkan dahiline sokabilir. Bu durum, Türkiye'nin İsrail'e bir vilayet olarak hazırlanması neticesini intacedebilir. Bu bakımdan bir sömürge olarak faydalanmak için batı, Türkiye'nin Müşterek Pazara girmesini istemekte, dünya siyonistleri de bu girişi arkadan arkaya desteklemektedir.⁴

ABD ve İsrail karşıtlığı bu olumsuzlayıcı dış politika anlayışının vazgeçilmez unsurlarıdır. Tüm uluslararası gelişmelerin ardında ABD'nin emperyalist ve/ya da İsrail'in siyonist komplolarını gören bu anlayış, basitleştirmeci ve yüzeysel bir yaklaşımla, seçmenini koşullandırmaya yönelik bir demagoji unsuru olarak kullanılmıştır. RP'nin İsrail devletine karşıtlık ile yahudilere karşıtlık arasındaki ayrımları gözardı ederek kullandığı, anti-semit demagojiye sayısız örnek vermek mümkündür. Genel Başkan Erbakan'ın 1991 seçimlerinden önce açıkladığı, **Adil Ekonomik Düzen** başlıklı manifestoya göre, Türkiye'de ekonomik '**Köle Düzeni**', 'yeryüzündeki '**Emperyalizm**' ve '**Siyonizm**' güçlerinin bilinçli, planlı ve programlı olarak yürüttükleri '**Modern Müstemlekecilik**' tatbikatının bir sonucudur.⁵

Temmuz 1991'de yayınlanan ve **Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri** başlıklı program broşüründe kurulmasını öngördüğü, '**Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı**'nın kuruluş gerekçesini, BM'yi eleştirerek açıklayan Genel Başkan Erbakan'a göre, '[h]alihazırdaki **BM'in gayesi**, yeryüzündeki hakkı, adaleti tesisi etmek olmayıp **İsrail'in kurulması, korunması** ve daha sonra '**Büyük İsrail'in kurulması**'dır. Çalışma, '**Siyonist**' bankaların ABD üzerinden aktardığı bu kaynaklarla, İsrail'in satın aldığı silahların, Türkiye'nin güvenliği açısından gelecekte yaratacağı sonuçlara da değinmektedir: '**Her gün şahit olduğumuz gibi, Mescid-i Aksa'dan çıkan 10-15 yaşındaki Müslüman çocukların kafalarını kırıyor. Yakında Lübnan'ı alacağını,**

onu takiben de Konya'yı ve Erzurum'u kendine vilayet yapacağını, bir an evvel Sultan Süleyman zamanındaki toprakları, yani Arz-ı Mevdudu ele geçireceğim. Böylece Tevrat'ta bize vad edilen dünya hakimiyetine ulaşacağım diyor'.⁶

RP'nin iç ve dış politika arasında bir güç sarmalı oluşturmaya yönelik çabaları dikkate değerdir. Ruşen Çakır, RP'nin iç politikadaki başarılarının dış dünyadaki etkisini arttırdığını; dış dünyada artan etkisinin ise içeride daha güçlenmesine yardımcı olduğu düşüncesindedir.⁷ Sözelimi, İstanbul, ve Ankara başta olmak üzere, Mart 1993'de yapılan yerel seçimlerde elde edilen başarı partinin uluslararası etkisini arttırmış; en azından RP'ni uluslararası ilginin odağı durumuna getirmiştir. Parti yönetimi başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde yapacakları çalışmaların sonuçlarının uluslararası düzeyde izleneceğinin ve etkili olacağının ayarındadır. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, '**Biz İstanbul'u sadece Türkiye'nin değil; dünyanın bir cazibe merkezi olarak görüyoruz. ... İstanbul'un, önce bir dünya şehri olduğunu yönetimiyle ispatlaması gerekir**' sözleri bu ikili ilişkinin altını çizmektedir.⁸

Parti, İslamcı rejimlerle doğrudan ilişkiler kurmakta, bazı siyasal İslamcı örgütlerle yakın ilişkiler geliştirmekte, Körfez Savaşı sırasında olduğu gibi, savaşan taraflar arasında arabuluculuk yapmaktadır. Çeşitli ülkelerden din adamlarının temsilci olarak katıldığı toplantılar düzenlenmesine önyak olmaktadır. Bu toplantılara Başbakan Erbakan ev sahipliği yapmakta, oluşturulan organların yönetim katında görevler üstlenmektedir. Yabancı ülkelerde göçmen işçilerin partiye bağlı yan örgütler tarafından örgütlenmesi sonucunda edindiği etkiyi de aynı çerçevede içine almak mümkündür. Bu durum, RP'nin uluslararası alanda etki sahibi bir örgüt olarak seçmenlerinin karşısına çıkmasına da olanak vermektedir.

Yaklaşım

RP'nin dış politikasında Doğu-Batı dengesinden söz edilmesine karşın, Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler temasına anahtar rol

verilmiştir. Bu bakımdan RP dış ilişkiler anlayışının temelinde yatan ikilik, Batıya karşı verili tepki, doğuya yakın ilgi biçiminde özetlenebilir. Ancak, İslam Birliği, dostluk, yakınlaşma vb. tanımlı güç kavramlar bir yana bırakılacak olursa, doğuya dönük politikalara yön verebilecek temel ilkelerden söz etmek mümkün değildir. Buna karşın, girişim ve uygulamalara bakıldığında bazı eğilimlerin belirginlik kazandığı görülür: Müslüman ülkeler arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek üzere işbölümüne gidilerek bu ülkeler arasında ticaret hacminin artırılması, Müslüman ülkeler arasındaki sorunların giderilmesi ve dayanışmanın artırılması için İKÖ vb. sürekli ya da *ad hoc* siyasal danışma ve dayanışma mekanizmalarının kurulması. Müslüman ülkeler arasında ticaretin artırılmasını amaçlayan ve görüşmeler yoluyla sorunların çözülebileceği beklentisine dayanan bu dış ilişkiler anlayışının temel varsayımları, bir yandan bu ülkeler arasındaki sorunların öte yandan bu ülkelerin Batı ile sürdürdüğü ekonomik ve siyasal ilişkilerinin küçümsenmesidir. Bu varsayımların gerçek yaşamla uyumsuz olmaları nedeniyle, RP dış ilişkilerde çelişkili tutumlar benimsemek zorunda kalmıştır. Körfez Krizi gibi bunahımların aşılması için girişimlerin sonuçsuz kalması, Müslüman Kardeşlere gösterdiği ilgi nedeniyle Mısır ve Suriye ile ilişkilerde yaşanan tikanıklıklar bu bakımdan örnek olabilir.

RP'li yetkililer bu geziler yardımıyla ayrıca **doğu** ile **batı** arasında bir köprü kurulacağını ve böylelikle şahsiyetli bir dış politikanın yaşama geçirileceğini ileri sürmektedirler. Devlet Bakanı Gül'e göre, RP'nin doğu politikaları Türkiye'nin batı politikalarına güç kazandıracaktır.

'Erbakan, önce Uzakdoğu ve Afrika'ya açılarak dış politika seçenekleri artmış bir ülke, Batı'ya karşı kozları artmış bir ülke olarak Doğu'dan Batı'ya açılmak istiyor. Erbakan 'Türkiye'nin herhangi bir ülke olmadığını' göstermek istiyor. Erbakan ABD, Almanya ya da İtalya'ya gittiği zaman 'Bir garip ülke lideri geldi' imajını vermek istemiyor. Avrupa'ya açılırken güçlü Türkiye potansiyelini arkamıza almak istiyoruz. Batı ve Amerikan basını Tür-

kiye'nin bu politikalarını onaylayan açıklamalarda bulundu. Dolayısıyla Batı'nın da Erbakan'ın izlediği siyasete tamamen karşı olduğu söylenemez.'⁹

Başbakan Erbakan ise, 'şahsiyetli dış politika'yı şu sözlerle açıklamaktadır: 'Alman Bakan illâ ne zaman Almanya'ya geleceğimi soruyor. İtalyan Başbakanı böyle istiyor. Ama ben önce Asya'ya, şimdi de Kuzey Afrika'ya gidiyorum. Bir köprü görevi görüyorum. İşte şahsiyetli dış politika budur.'¹⁰ Başbakan Erbakan tarafından Sudan ve İran'la ilişkilerin sorumluluğu verilen Devlet Bakanı Rıza Güneri, İstanbul'da toplanan D-8 Dışişleri Bakanları toplantısı sırasında yaptığı bir söyleşide şahsiyetli dış politikayı ABD karşıtı bir söylemle tanımlamayı yeğleyecektir: 'Biz ABD ne der diye değil, Türkiye'nin menfaatleri neyi gerektiriyorsa onu yapacağız. Buna hiç bir ülke karşı çıkamaz. Müslüman kardeşlerimiz bizi şahsiyetsiz görüyor. Ne zaman şahsiyetli dış politika ortaya koyarsak, hem Batı hem de Müslüman kardeşlerimizden itibar göreceğiz.'¹¹

RP'li yetkililerin gezilere ilişkin yaptıkları değerlendirmelerde, gezilerin, yaratacağı ekonomik sonuçlar dikkate alınarak tasarlanmış olduğu noktası üzerinde durulmuştur. Başbakan Erbakan'ın Ağustos 1996 gezileri için Devlet Bakanı Gül tarafından dile getirilen görüşlerde, ekonomik dürtünün öne çıkarıldığı gözlemlenmiştir:

'Bizim Uzakdoğu'ya, Pasifik'e olan ilgimiz biliniyor. Özellikle Malezya ve Endonezya'ya ilgimizi defalarca açıkladık. 2000'li yıllarda Pasifiğin çok büyük bir potansiyel arzettiğini, buralarda inanılmaz, gözleri kamaştıracak ekonominin olduğunu, bütün dünya sermayesinin buralara koşarcasına gittiğini ... tüm dünya bilmektedir ... Özellikle İran Türkiye'nin komşusudur. Bu hükümet Türkiye'nin kalkınmasının en büyük sebeplerinden birinin de komşusuyla bir dostluk çemberi oluşturulmasından geçtiğine inanmaktadır. Etrafında güvenlik ve dostluk çemberi oluşturmayan hiç bir ülkenin büyük kalkınma hamleleri yaptığını göremezsiniz.'¹²

Sudan'la ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanı T. Rıza Güneri, Aralık 1996'da Sudan'a yaptığı resmi gezi sonrasında yaptığı bir değerlendirmede, bu ülkede Türkiye'nin yararlanması gereken fırsatlar olduğunu vurgulayarak, bütün bu zenginlikler varken, oradaki Müslüman kardeşlerimiz, hem de **Osmanlı'dan bağlı [sic.] kardeşlerimiz** bize kucak açmış, gelsin Türkiye bunu işlesin derken, hâlâ Türkiye'de **'ABD ne der?'** politikasını yürütmeyi yanlışığınadır. ¹³ Bu konuda bir başka örnek ise **D-8**'dir. Kuruluş amaçlarını, **'yıldızlara'** benzeterek, **'barış, kardeşlik, adalet, işbirliği, eşitlik, demokrasi ve insan hakları'** olarak sıraladığı **D-8**, Başbakan Erbakan tarafından, rekabetçi gücünü **'ucuz işçilikten'** alacak olan karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan bir ekonomik birlik biçiminde tanımlanmıştır. ¹⁴

Buna karşılık, RP'nin batı ile ilişkilerde mesafeli bir tutum aldığı; ABD'ye ve AB üyesi ülkelere karşı **'soğuk'** davrandığı izlenimi yaratılmıştır. Örneğin, Hükümetin kuruluşunu izleyen günlerde, RP'nin resmi yayın organı konumundaki *Milli Gazete* ABD'li yetkililerle yapılan ve Erbakan'ın sert bir tutum aldığı iddia edilen görüşmeyi **'İşte Buna Hasrettik'** başlığıyla manşetten vermiştir. ¹⁵ Ancak, izleyen aylarda RP kurmayları, partinin doğuya olan ilgisini ideolojik dürtülerden çok, **'Avrupa'ya açılırken güçlü Türkiye potansiyelini arkaya almak'** türünden pragmatik gerekçelerle açıklamıştır. Ocak 1997'de bir söyleşi sırasında Devlet Bakanı Abdullah Gül, dış politikada arzu edilen bazı şeyler için zamanın beklenmesi gerektiğini belirtmiştir:

'Uluslararası ilişkilerde radikal hareketler mümkün değildir. Bazı gerçekler vardır, bunlar sizi sınırlar. Gerçekçi olunması gerekir. Sadece arzularla, hislerle hareket edilemez. Ancak bu uygulamada değişiklik yapılmayacağı anlamına gelmez. Türkiye'nin dışa açılırken sadece bir merkeze endekslenmesini istemiyoruz. Türkiye'nin Avrupa ve ABD endeksli dış politikasını kırmaya çalışıyoruz. Ama kesinlikle Avrupa ve Amerika'nın ağırlığını azaltmayı amaçlamıyoruz. Siyaset ve ekonominin birarada yürümesini gerektiğini Özal devreye sokmuş, ama ke-

sintiye uğramıştı. Şimdi birarada götürmeye çalışıyoruz.' ¹⁶

Muhalefette iken, Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğine karşı çıkan Başbakan Erbakan, NATO Genel Sekreteri Javier Solana'ya, **'NATO'nun genişlemesi ile, Türkiye'nin AB'ne tam üyeliği, paralel yürüyecek süreçler'** olduğunu ifade etmiştir. ¹⁷ Oysa, RP'nin önde gelenleri bu konudaki anlayışlarını farklı biçimde ifade etmişlerdir. RP Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın görüşleri bu bakımdan bir örnek olarak değerlendirilebilir: **'Batı Birliği, Hristiyan alemi duysun. Ya oy, ya da kanla bu işi düzelteceğiz. Hiç kimse Türkiye için heveslenmesin. Ya oyla bu iş olacak, ya kanla. Biz dedemizin bıraktığı emaneti, üç tane mason imza attı diye bu cennet vatanı onlara verecek değiliz.'** ¹⁸ Başbakan Erbakan, İsrail Dışişleri Bakanı David Levy'yi basın mensuplarının önünde paylamaya çalışarak, RP'nin İsrail karşıtı söyleminden ödün vermediği izlenimi yaratırken, öte yandan, kapalı kapılar ardında ikili ekonomik ilişkilerin nasıl geliştirilmesi konusunda alınması gereken önlemleri tartışmıştır.

Bu çelişkili tutum nasıl açıklanabilir?

Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün Şubat 1997'de *Carnegie Endowment*'da yaptığı bir konuşma sırasında, **'Seçmene verdiğiniz sözün önemi yoktur; şu anda ne yapıyorsanız önemli olan odur. Türk usulü politika budur.'** sözleri bu çelişkiyi önemli bir ölçüde açıklamaktadır. ¹⁹

Refahyol koalisyon hükümeti döneminde RP ile özdeşleşen bir dizi dış politika girişimine bakıldığında, bu girişimlerin partinin uzun erimli amaçlarını çağrıştırdığı görülmüştür. Başbakan Erbakan'ın İran'la savunma sanayii işbirliği kurulması doğrultusundaki ısrarlı istekliliği, **İslam Dinarı** gibi bir para biriminden söz etmesi ve özellikle **D-8** olarak adlandırılan Müslüman ülkelerarası ekonomik birlik girişimi bu konuda akla gelen ilk örneklerdir. Örneğin, Şubat 1996'da Genel Başkan Erbakan'ın İslam ülkelerinin büyükelçilerine verilen iftar yemeği sırasında dile getirdiği amaçlar arasında, **'İslam NATO'su ve İslam Birleşmiş Milletleri'** kurulması, **İslam Dinarı** basılması yer alıyordu. ²⁰

Uygulama

RP'nin girişimiyle başlatılan ve Başbakan Erbakan tarafından alınan kararlar, gerçekleştirilen temaslar ve resmi geziler sırasında belirginleşen bir dizi özellik, bu dış politika uygulamalarında partinin ideolojik çizgisinin egemen olduğu kanısını pekiştirmektedir. Bu özelliklerden birincisi, kararların alınmasında ya da gezilerin hazırlık aşamalarında Dışişleri Bakanlığının, dışlanmak yoluyla telkinlerinin gözüldü edilmesidir. Bu konuda çok sayıda örnek vermek mümkündür. RP-DYP koalisyon hükümetinin kuruluşunu izleyen günlerde BM'de İran'daki insan haklarının durumunu ilgilendiren bir tasarının oylanması sırasında, Bakanlığın çekimser kalınması yönündeki telkinine karşın, Başbakan Erbakan'ın Dışişleri Bakanlığı Müsteşar yardımcısı Korkmaz Haktanır'a İran lehine oy kullanılması yolunda bizzat talimat vermiştir.²¹ Başbakan Erbakan'ın, Eylül 1996'da, Mısır, Sudan, Libya, Nijerya ve Güney Afrika'yı kapsayan ve Ekim ayında gerçekleştirilecek bir başka gezi programının hazırlıkları sırasında bakanlık örgütünün dışlandığı; önerilerinin dikkate alınmadığı ve görüşmeler sırasında bakanlık mensuplarının toplantılara alınmadığı görülmüştür. Başbakan'ın hazırlık çalışmalarını Sudan ve Libya büyükelçileriyle görüşmeler yaparak yürütmesi kamuoyu ve dışişleri çevrelerinde tepkilere yol açmıştır.²² Sudan'ın teröre destek veren ülke konumunda bulunması, Güney Afrika'nın Türkiye'ye silah ambargosu uyguluyor olması gibi nedenlerle, bu ülkelere gidilmemesi yolundaki telkinler gözönüne alınmış,²³ ancak aksi yöndeki telkin²⁴ ve eleştirilere karşın, Libya ve Nijerya ziyaretlerinin öngörülen tarihlerde yapılmasında bir sakınca görülmemiştir.

İkinci özellik ise, resmi görüşmeler sırasında ya da bu görüşmelerin yanı sıra, başbaşa gerçekleştirilen özel temasların yapılmasıdır. Ağustos 1996 İran gezisi sırasında Başbakan Necmettin Erbakan, İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ile, izleyen Pakistan gezisinde ise Başbakan Benazir Butto ile görüşmesinin bir bölümünü yanında Dışişleri Bakanlığının çevirmeni olmaksızın yapmayı yeğlemiştir. Ekim 1996'daki Libya gezisi sırasında

ise, 'Fahri komutan' konumundaki Kaddafi ile, Başbakan Erbakan, 'Komutanlık üyesi' sıfatıyla, 'İslam Halk Komutanlığını ilgilendiren konularda' ikili olarak görüşmüş; görüşmeye herhangi bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi alınmamıştır.²⁵

Pakistan gezisi sırasında, Başbakan Erbakan'ın resmi program dışına çıkarak, bazı parti yetkilileriyle biraraya gelerek 'gizli' görüşmeler yaptığına ilişkin bazı belgeler de basına yansımıştır. Bu belgeler uyarınca Başbakan Erbakan, **Cemaati İslami Partisi** Genel Başkanı Gazi Hüseyin Ahmet ve **Cemaati Ulemayı İslam Partisi** lideri Mevlana Fazlı Rahman ile görüşmüştür.²⁶ MİT tarafından hazırlanarak Genelkurmay Başkanlığına gönderildikten sonra, Genelkurmay Başkanlığı tarafından Cumhuriyet Başsavcılığına aktarılan bilgi notunda, Başbakan Erbakan'ın sözkonusu liderlerle 'dostluk' ilişkisi içinde olduğu vurgulanmış; komutanlığını Libya lideri Kaddafi'nin üstlendiği 'Uluslararası İslam Halk Komutanlığı'nın 18-21 Mart 1990 tarihinde Trablus'da toplanan 2. Genel Kongresine **Cemaati Ulemayı İslam Partisi** lideri Mevlana Fazlı Rahman ile beraber katıldığı gibi ilginç ayrıntılardan söz edilmiştir. Benzer bir görüşme, Mart 1997'de Islamabad'da toplanan ve Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Demirel tarafından temsil edildiği Olağanüstü İKÖ toplantısı sırasında, hükümeti adına Cumhurbaşkanı'nın eşlik eden RP'li Çevre Bakanı Ziyaeddin Tokar tarafından gerçekleştirilmiştir. Çevre Bakanı Tokar'ın, resmi programda olmamasına karşın, **Cemaati İslami Partisi** Genel Başkanı Gazi Hüseyin Ahmet'le görüşerek, kendisine Başbakan Erbakan'dan bir mesaj ilettiği ileri sürülmüştür.²⁷

Hükümetin RP kanadı tarafından gerçekleştirilen temaslara ilişkin olarak belirginlik kazanan bir başka özellik ise, Başbakan Erbakan'ın bazı ülkelerin büyükelçileriyle özel görüşmeler yapmasıdır.²⁸ Örneğin, Başbakanın, Eylül 1996'da başgösteren Kuzey Irak bunalımı sırasında İran ve Irak büyükelçilik yetkilileriyle gece yarısı gizlice görüşmeler yaptığına ve bu görüşmelerle ilgili bilgileri Dışişleri Bakanlığına gecikmeli olarak ilettiğine ilişkin haberler basına yansımıştır.²⁹ Başbakan, hükümetin kurulu-

şunu izleyen doksan gün boyunca İran büyükelçisiyle dört kez görüşmüş; görüşmelerden ikisini gece geç saatlerde evinde, ikisini ise, RP genel merkez binasında gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler sırasında, Erbakan'a sadece Devlet Bakanı Gül ve Devlet Bakanı Fehim Adak eşlik etmiştir. Başbakan Erbakan görüşmelerin gece yapılmasına 'yoğun gündüz programı' gerekçesini göstermiştir.³⁰ Görüşmelere ilişkin bir soruyu yanıtlarken Devlet Bakanı Gül, Başbakan Erbakan'ın 'Başbakanlığın dışında İran ve Irak büyükelçileriyle yapılan görüşmelerde tutanak tutulmadığını' belirtmiş; bu tutumu '[b]azen resmiyetin dışında eski dostluklara dayanarak, Türkiye'nin politikalarını yürütmek gerektiğini' vurgulayarak açıklamıştır.³¹

RP'li yetkililer tarafından, ülkelerinde yasadışı olarak kabul edilen örgütlerin temsilcileriyle yaptıkları görüşmeler de bu bağlamda ele alınması gereken bir başka özelliktir. *Le Monde*, Başbakan Erbakan'ın Ocak 1997'de İstanbul'da 'Müslüman Kardeşler' üyesi Suriyeli Amin Yakan, Ürdünlü İzak Ferha ve Mısırlı Mustafa Maşur ile görüştüğüne ilişkin bir haber yayınlayarak, Başbakan'ın anılan kişilerin sorularına verdiği yanıtlara yer vermiştir.³² Başbakan Erbakan RP Genel Merkezinde, Tunus'da yasadışı bir muhalefet örgütü olan **Nedva** hareketinin lideri Raşid el Gannuşî ile buluşmuş;³³ görüşme, Tunus Hükümetinin protestosuna yol açmıştır.³⁴

RP'li yetkililer tarafından ülkelerinde yasadışı olarak kabul edilen örgütlerle ilgili ülke yetkilileri arasında arabuluculuk olarak nitelendirilebilecek girişimlerde bulunması da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Temmuz 1996'da Mısır Devlet Başkanı Mubarek ile yaptığı bir görüşme sırasında, Başbakan'ın **Müslüman Kardeşler** örgütüne hoşgörü gösterilmesi yolundaki telkinlerde bulunması da bu bakımdan bir başka örnek oluşturmıştır.

Gezi ve görüşmeler sırasında, Başbakan Erbakan, ulusal güvenlikten sorumlu devlet kurumlarının çalışmalarına ilişkin olumsuz değerlendirmelerde bulunmak ya da karşı tarafın açıklamalarına itibar ettiğini açıklamakta bir sakınca görmemiştir. Başbakan Erbakan'ın, Ağustos 1996'da İran'a yaptığı gezi sıra-

sında, İran yönetiminin, 'PKK'yı sınırlarında barındırmadıklarına ilişkin' açıklamalarını inandırıcı bulması, MİT'in 'propogandanın etkisi altında kaldığını' ileri sürmesi bu bakımdan bir örnek olaydır.

Başbakan Erbakan'ın İran'la yakınlaşma içine girilmesini ön gören dış politikasının ilk işaretleri belirdikten sonra, MİT tarafından hazırlanan raporların Erbakan'a verildiği, Erbakan'ın da, İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Alaaddin Brucerdi ile Ankara'da yaptığı bir görüşme sırasında bu raporlardan birisinden yararlandığı ve Brucerdi'ye 'kardeşlik lafla olmaz; bunu gösterin' dediği anlaşılmıştır.³⁵ Buna karşın, Başbakan Erbakan'ın, İran gezisi sırasında, MİT tarafından sağlanan bilgilerin güvenilirliğini sorgulayan görüşler dile getirdiği yolunda haberler basına yansımıştır: 'Doğrusu, biz kendi yetkililerimizden bilgi aldığımızda şaşırmışızdır. Burada bu samimiyetin var olduğunu bildiğimiz için ... Ne şüphe ediyorsunuz Allah aşkına? Neden dolayı? Belli ki propogandanın etkisi altında kalınmış.' Bu açıklama, Başbakan Erbakan tarafından yalanlanmıştır. Ancak, daha sonra basına yansıtılan belgelerden, Başbakan'ın Devlet Başkanı Rafsancani ile yaptığı görüşmeye ilişkin tutanaklarda, MİT'e ilişkin olumsuz değerlendirmeler yaptığı açıklık kazanmıştır. Erbakan, görüşme sırasında, MİT tarafından yapılan ve 'İran'ın Türkiye'deki terör faaliyetlerini desteklediğine ilişkin' değerlendirmelere, 'MİT'in 'MOSSAD ve CIA ile çalıştığı' gerekçesiyle inanmadığını belirtmiştir.³⁶ MİT iddiaları geçikmeksizin yanıtlamıştır. Ziyareti izleyen ilk MGK toplantısında, İranlı hükümet yetkililerinin PKK'ya istihbarat aktardığına ilişkin bir telefon bantı Başbakan Erbakan'a dinletilmiştir.³⁷

Başbakan Erbakan, Suriye ile ilişkilerde yaşanan sorunlara yaklaşımında da benzer bir yaklaşım sergilemekte; Suriyeli yetkililer tarafından, PKK önderi Abdullah Öcalan'ın Suriye'de barınmadığını kanıtlamak üzere ileri sürdüğü, 'sürekli yer değiştiriyor' biçimindeki iddiaların akla yatkın olduğu izlenimi veren ifadeler kullanmaktadır. Eylül 1996'da, bu konuya ilişkin bir soruyu şöyle yanıtlamıştır: 'Suriye, bu zatın nerede olduğunun

belli olmadığını, sürekli yer değiştirdiğini söylüyor. Güney Kıbrıs'a Bulgaristan'a Rusya'ya, Yunanistan'a gittiğini, hat-
ta Türkiye'ye girip çıktığını iddia ediyor. Bu adamlar bunun
ustası.³⁸

Benzeri sonuçlar yaratması bakımından, Dışişleri Bakanı Çil-
ler'in güvenlik birimlerinden yeterli bilgi almaksızın yaptığı açık-
lamalar da bu bağlamda ele alınabilir. Dışişleri Bakanı Çiller, Ka-
sım 1996'da Kuzey Irak'da yapılan bir askeri operasyon sırasın-
da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 'kılıpayı kaçırdığını' ifade
eden bir açıklama yapmıştır.³⁹ Bunun üzerine Suriyeli yetkililer,
Türkiye tarafından yapılan ve Öcalan'ın ülkelerinde olduğunu
vurgulayan ısrarlı açıklamaların en yetkili ağızdan böylelikle ya-
lanlanmış olduğunu belirten karşı açıklamalar yapmışlardır. Dı-
şışleri Bakanı tarafından yapılan bu açıklama, gözlemciler tara-
fından 'gaf' olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰

Böylece, Başbakan Erbakan başta olmak üzere RP'li yetkili-
ler yaptıkları açıklamalarla, RP-DYP Hükümetinin göreve gel-
mesini izleyen kısa bir süre içinde, yetkili devlet kurumları tara-
fından uzun dönemli deneyimlerin ışığı altında oluşturulmuş
ulusal güvenlik politikalarının artık rafa kaldırıldığı, dikkate alın-
mayacağı ya da dış politika uygulamalarına temel oluşturmayaca-
ğı türünden izlenimler yaratmakta sakınca görmemiştir.⁴¹

Partinin ideolojisini ve çıkarlarını öne çıkartan bu dış politi-
ka anlayışının öteki partiler ve dış politikanın ulusal düzeyde
oluşumu ve yürütülmesinden sorumlu kurum ve kuruluşlarca
benimsenmeyeceği ve bu yöndeki girişimlerin dirençle karşılaşa-
cağı RP-DYP koalisyonunun kurulmasını izleyen kısa bir sürede
açıklık kazanmıştır. Başbakan Erbakan tarafından gerçekleştirilen
ve Müslüman ülkelere öncelik tanıdığı için RP'ne özgü olduğu
izlenimi bırakan açılımlara, öteki dış politika odakları tarafından
geliştirilen tepkiler, dış politikada çok başlılık sorununun hızla
ayrışarak açığa çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla belirginlik
kazanmış eşgüdüm sorunu beraberinde çok başlılık sorunu, yeni
boyutlar kazanmış ve bir karmaşa durumunun yaşanmasına ne-
den olmuştur. Zaman zaman koalisyon ortakları arasında tanık

olunan ve çekişme görüntüleri veren anlaşmazlıkların da katılı-
mıyla artan karmaşa, dış politikada askeri yapının fiili etkisinin
artarak, meşruluk kazanmasını da kolaylaştırmıştır. Sonuçta, Re-
fahyol dönemi, Türkiye'de dış politika ve ulusal savunma politi-
kasının muhalefet partileri ve yerleşik kurumlar tarafından des-
teklenmemesi durumunda ne türden sonuçlarla karşılaşılacağı
konusunda zengin gözlem olanakları sunmuştur.

Gerçeklik

Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in Başbakanlığı dönemini ilgilendi-
ren soruşturma önergelerinin TBMM gündemine alınması olası-
lığı ve Susurluk kazası sonrasında ortaklar arasındaki güç denge-
sinin DYP aleyhine dönmesiyle birlikte, RP kendi seçmen taba-
nını hoşnut etmeye yönelik girişimlere başlamıştır. 1997'nin ilk
aylarından başlayarak, dinsel cemaat önderlerine Başbakanlık
konutunda iftar yemeği verilmesi, Taksim Meydanına cami yapıl-
ması; türban yasasını kaldırılması için gerekli yasal değişiklik
önergesinin TBMM'de imzaya açılması, iftar saatlerine göre dü-
zenlenmiş çalışma saatleri gibi girişimlere karşı muhalefet partile-
rinin yanı sıra, askeri yapının da tepki göstermesine neden olmuş-
tur. Dolayısıyla RP'nin ivme kazandığı ideolojik nitelikli sem-
bolik girişimler, siyasal gerilimin tırmanmasına, özellikle askeri
yapı ile RP arasındaki ilişkilerin hızla gerilmesine yol açmıştır.⁴²

Bunların yanı sıra, Yüksek Askeri Şura kararıyla mesleklerin-
den çıkarılan TSK mensuplarının RP'li belediyelerde işe alınma-
sı; MSB bütçesinden 50 trilyon liralık bir bölümü başbakanlık
emrine tahsis edilmesi, Ankara'daki Bayrak garnizonu ilkoku-
lunda tesettürlü bir öğretmeninin görevlendirilmesi,⁴³ kurban de-
rilerinin THK'dan başka kurumlarca da toplanmasına ilişkin ya-
sal değişikliklerin gündeme gelmesi, Sincan Belediyesi tarafın-
dan düzenlenen ve İran'ın Ankara Büyükelçisi Ali Rıza Baghe-
ri'nin onur konuğu olarak katıldığı ve bir konuşma yaptığı 'Ku-
düs Gecesi' sırasında, İsrail'le imzalanan askeri işbirliği anlaşma-
larının eleştirilmesi türünden gelişmeler RP ile askeri yetkililer
arasındaki gerginliğin tırmanmasına yol açmıştır.⁴⁴

28 Şubat 1997'de alınan MGK kararlarıyla siyasal etkisi fiilen sınırlanan koalisyon hükümetinin dış politika alanındaki hareket yeteneği bütünüyle daraltılmıştır. Kuzey Irak'da girişilen **Çekiç Operasyonunun** karar ve uygulama aşamasında hükümetin devre dışında tutulduğuna ilişkin olarak kamuoyuna yansıyan bilgiler, Genelkurmay Başkanlığının dış politika alanında genişlettiği fiili etkinin boyutlarını sergilemiştir. Türkiye'yi resmen ziyaret eden Dışişleri Bakanları ve başka temsilcilerin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı ya da İkinci Başkan Orgeneral Çevik Bir ile görüşme istekleri dış politika alanındaki ağırlık merkezinin hükümetin etki çemberinden nasıl çıktığını sergilemektedir. Yunanistan, İran ve İsrail'le ilişkiler bağlamında, hükümetinki ile karşılaştırıldığında, Genelkurmay Başkanlığının dış ilişkilerin yürütülmesinde girişim üstünlüğü edindiği gözlemlenmiştir. Yunanistan'a yönelik politikada askeri yetkililer tarafından gerçekleştirilen girişimlere ilişkin haberler 1997'nin bahar aylarında yoğunlaşmıştır. Bu durum Genelkurmay yetkilileri ile Dışişleri Bakanlığı arasında oluşan anlayış birliğinin işbirliğine dönüşmesiyle açıklık kazanmıştır. Zaman zaman Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı'nın başkanlığında iki kurumun üst düzey yetkililerinin katılımıyla düzenlenen haftalık toplantılar bu işbirliğinin somut sonuçlarından birisi olarak değerlendirilebilir.

MGK'nun 28 Şubat kararları olarak hükümete sunulan, **'İrticaya Karşı Tedbirler'** başlıklı belgede yer verilen ve İran'a karşı önlemler alınmasını öngören 10. madde nisan ayı ortalarında, kamuoyuna açıklanmış, bu madde uyarınca, **'ülkemizi çağ dışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel çatışmadan korumak için İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunması için yapılması gerekenler'** sıralanmıştır.⁴⁵ Tedbirler paketinin hazırlanması ve uygulanması konusunda Dışişleri Bakanlığını koordinatör olmak üzere, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı ve MİT Müsteşarlığına sorumluluk veren karar uyarınca, **'önlemler, koşulların gerektirdiği**

ölçüde seçilecek ve aşamalı olarak uygulamaya konulacak ve başvurulacak son tedbir olarak da İran ile ilişkilerin dondurulması olacaktır.'⁴⁶

Hükümetin dış politika alanında etkisizleşmesi süreci, Genelkurmay Başkanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki işbirliğinin kurumsal görüntüler sergilemesiyle belirginleşti. İki kurumun üst düzey yetkililerinin katılımıyla, zaman zaman Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı'nın başkanlığında düzenlenen haftalık toplantılar bu bakımdan anlamlı bir gelişme oldu.⁴⁷ Genelkurmay Başkanlığı tarafından medya temsilcilerine verilen **29 Nisan Brifinginden önce**, Büyükelçi Onur Öymen ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in katıldığı bir toplantıda, sözkonusu brifingte dile getirilecek görüşlerin gözden geçirildiği haberleri de aynı çerçevede değerlendirilebilir.⁴⁸

Genelkurmay Başkanlığı tarafından 29 Nisan'da düzenlenen kamuoyunu bilgilendirme toplantısında, **MASK** olarak kısaltılan **'Milli Askeri Stratejik Konsept'** kamuoyuna açıklanmıştır. **MASK** uyarınca, **'irtica ve bölücü terör tehdidi birinci öncelik'** olarak nitelendirilmiştir. Böylelikle, iç tehdit dış tehdidin önüne geçirilmiştir. Bu tehdit kaynaklarını destekleyen ülkeler olarak nitelendirilen, İran ve Suriye'ye karşı, **'siyasi, ekonomik ve hattâ asker güç kullanma ihtiyacının doğabileceğine'** işaret edilmiştir. **MASK**'ın ülkenin siyasal yaşamı ve dış ilişkileri açısından ortaya koyacağı sonuçlar uzun tartışmalara konu olmuştur. Başbakan Erbakan'ın izleyen günlerde bir grup gazeteciyle yaptığı yemekli söyleşi toplantısında, Genelkurmay Başkanlığının bu türden bir tehdit değerlendirmesi yapmak yetkisi olmadığını; yetkinin ilgili yasalarla MGK ve MİT'e verilmiş olduğunu savunarak bir yetki tartışmasını gündeme getirmiştir.⁴⁹ Bu çerçevede, Başbakan Erbakan'ın ayrıca MİT Müsteşarı Büyükelçi Sönmez Köksal ile bir görüşme yaparak, **'irticanın son durumuyla ilgili rapor hazırlayın'** talimatı verdiği basına yansımıştır.⁵⁰

Başbakan Erbakan'ın **'kurmayları tarafından'** hazırlandığı belirtilen **'tehdit değerlendirmesinden kimin sorumlu olduğunu'** irdelleyen araştırma, Genelkurmay Başkanlığının milli gü-

venlik politikası ve tehdit sıralaması yapmak yetkisinin bulunmadığı sonucuna varmıştır. Değerlendirmede ileri sürülen görüşler, 1983 yılında Milli Güvenlik Konseyi döneminin son günlerinde uygulamaya sokulan yasal düzenlemelerin, kendi siyasal anlayışına ve kadrolaşma politikalarına ters düşen sonuçlarıyla karşılaşıl-
dığına, RP'nin demokratik ilkelere bağlılıkta ne denli titiz davranabileceğini göstermesi nedeniyle bir bütün olarak aktarılma-
ya değerdir.

'Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı döneminde, 6 Kasım 1983 seçimlerinden beş gün önce, [Milli Güvenlik Konseyi] 1 Kasım 1983 tarihli bir yasa çıkararak 'Cumhuriyete dönük tehdit ve tehlikeleri tespit etme' görevini MİT'e vermiştir. Bu yasa, Silahlı Kuvvetler İç Hizmet Yasasından daha sonra tarihli olduğu için görev, Silahlı Kuvvetlerin değil MİT'indir. MİT böyle bir tehdit ve tehlike görürse bunu Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı'na bildirir. Sorumluluk hükümete ve Meclise ait olduğu için gereğini bu kurumlar yapar. Ayrıca, milli güvenlik politikasını hükümet belirler. Son olarak Süleyman Demirel'in başbakanlığında 1992'de bu politika beş yıllığına belirlenmiştir. Beş [yıl] dolmak üzeredir, yeni politikayı Bakanlar Kurulu tespit edecektir. Bu politika ordu dahil, tüm kurumları bağlar. Bu nedenle herhangi bir kurumun (ordu) kendi başına tehdit değerlendirmesi yapma hakkı yoktur.'⁵¹

26 Mayıs 1997'de toplanan Yüksek Askeri Şura toplantısında bu değerlendirmeyi temel alan görüşler dile getirmesi üzerine Başbakan Erbakan ile kuvvet komutanları arasında gergin anlar yaşanmıştır.⁵² Haziran ayında yinelenen bilgilendirme toplantısında İran'ın Genelkurmay Başkanlığı tarafından sert ifadelerle kınanmasına karşın, 14 Haziranda İstanbul'da toplanan D-8 toplantısına İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Başbakan Erbakan'ın ısrarlı davetiyle İstanbul'a gelmesi Genelkurmay ile hükümetin RP kanadı arasındaki gerginliği arttırmıştır.

Kamuoyuna Refah-Ordu gerginliği olarak yansıyan bu duru-

mun dış politika alanında yol açtığı karmaşa ortamı, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in önceliği, DYP Genel Başkanı olarak karşı karşıya kaldığı parti içi sorunlara çözümler yaratmaya vermesi yüzünden içinden çıkılmaz bir durum almıştır. Ülkenin dış sorunlarının Dışişleri Bakanının bireysel gündeminden çıkması durumu, dış politika alanında eşine rastlanılmayan türden kayıtsızlık ve ilgisizlik görüntülerinin sergilenmesine neden olmuştur. Dışişleri Bakanı Çiller'in NATO, İSEDAK toplantılarına, Ankara'daki büyükelçiliklerde düzenlenen ulusal gün kabullerine davet edilmesine karşın katılmaması; Ürdün ve Finlandiya dışında herhangi bir ikili temas gezisine çıkmamış olması; koalisyon hükümetinin ilk ayında bakanlıkta geçirdiği toplam sürenin dakikalarla ölçülebilecek kadar azalması bu kayıtsızlığın akla gelen ilk örnekleridir.⁵³ Bu konuda basında yer alan haber ve değerlendirme yazılarının sayısı durumun ne denli sıradanlaştığını ortaya koyan bir başka göstergedir. Gelenek niteliği kazanmış olan 'Dışişleri Bakanı dış gezilerde Cumhurbaşkanı eşlik eder' kuralı da, Dışişleri Bakanı Çiller'in yoğun siyasal gündemi yüzünden, bu dönemde rafa kaldırılmıştır.

Bu dönemde Genelkurmay Başkanlığı ile DYP Genel Başkanı Çiller arasındaki soğukluk çatışma düzeyine gelmiştir. Haziran 1997'de Genelkurmay Başkanlığı tarafından Dışişleri Bakanlığı meslek memurlarına verilen brifing sırasında, Dışişleri Bakanlığı 'ihmal-kâr' kalmakla suçlanmıştır. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir tarafından, bakanlık 'bazı ülkelere gereken çıkışları göstermediği' gerekçesiyle kınanmıştır. Brifingin soru-cevap bölümünde, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Temel İskit, Orgeneral Bir'in yorumlarını yanıtlayarak, 'Dışişleri Bakanlığı bu ülkelere gereken girişimlerin yapılması konusunda elinden geleni yaptığını' ifade etmiştir. Orgeneral Bir bunun üzerine sözlerinin gerçek hedefinin Dışişleri örgütü değil, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller olduğunu vurgulamıştır.

'Bizim eleştirilerimiz doğrudan doğruya Dışişleri Bakanına yöneliktir. Bakanınız, Dışişleri Bakanlığıyla ilgilenmedi. Yurt dışına ikili temas için iki kere çıktı. Halbuki bu

günler, hergün her zaman temasların yapılması gereken günlerdir. Dış politika açısından çok hassas, çok önemli günler yaşıyoruz. Bu durum bizim ülkemizi zaafa düşürmektedir. Bakanınız Avrupa'yla ilişkilerinde sözlerini tutmadı. Bu da Türkiye'nin dışarıda güvenilirliğini azalttı. Bizim eleştirilerimiz bu çerçevede Bakanınıza yöneliktir.⁵⁴

Orgeneral Bir'in kişisel olarak kendisini hedef alan sözleri üzerine, Dışişleri Bakanı Çiller, 'Bakanlık büyük ve çalışkan bir kurumdur. 'Türk Ordusu muvaffak, ama komutanlar başarısız' diyemezsiniz. Askerler siyasetin dışına çekilmelidir' ifadeleriyle yanıtlamıştır.⁵⁵ Bu açıklama üzerine polemik sertleşerek sürmüştü; Dışişleri Bakanı Çiller'in sözlerine Genelkurmay Başkanlığından verilen yanıtta, Tansu Çiller'in tutumu, ülkenin 'laik ve demokratik yapısını gözetmekten çok, kendisinin tamamen kontrolden çıkmış iktidar hırsıyla' ilgilendirilmiştir.⁵⁶

Sonuç

Refahyol döneminde dış politika girişimlerine iç politik kaygılarla; ideolojik arayışlar çerçevesinde biçim verilmeye çalışılmıştır. Hazırlık aşamasında enine boyuna tasarlanmamış; ilgili kurumların dışlandığı ya da telkinlerinin dikkate alınmadığı; uygulama aşamasında, ülkeden çok, bir partinin ve parti önderinin dış politikası yürütülüyormuşçasına seçmen kitlesini etkilemeye çalışmış; dış politikayı uluslararası sorun çözmenin ve ilişki geliştirmenin bir yolu olmaktan çok bir uluslararası 'imaj' yaratma yöntemi olarak gören bir anlayışın hükümetin dış politikasına ege-men olduğu görülmüştür. Böylelikle yurttaşların gözünde, dış ödemeler dengesinin düzeltilmesi gibi ekonomik sorunları, İslam Ortak Pazarı kurarak; etnik ayrılıkçılık gibi siyasal ve sosyal sorunları, Irak ve Suriye gibi *Müslüman kardeşlerimizle* kişisel girişimlerle anlaşıvermekle çözümlenebileceği beklentisi yaratılmak istenmiştir.

Bu yaklaşımın sonucunda, bir dinamizmin yakalanması bir yana, **doğu** gezileri, Türkiye'nin dış politikasında çok başlılık sorununun hızla ayrılarak açığa çıkmasına neden olmuştur. Dış

politika odakları olarak sıralanan kurum ve makamların gerçekleştirdiği dış geziler, temaslar ile dış politikaya ilişkin çıkış özelliği taşıyan açıklama ve girişimler bu bakımdan örnek oluşturacak niteliktedir. Özellikle hükümetin RP kanadı tarafından, dış politika alanında gerçekleştirilen açılımlara öteki odaklar tarafından geliştirilen tepkiler gündemi belirlemiş; tartışmalar sırasında dile getirilen görüşler dış politikada ulusal bir konsensusun bulunmadığını açıklıkla ortaya ortaya koymuştur.

Bu durumu sadece, Dışişleri Bakanlığı başta olmak üzere, ulusal güvenlik kurumları ve haberalma kuruluşlarının telkinlerini gözardı eden, geleneksel dış politika ilkelerini ideolojik saplantılar ve parti çıkarlarının etkisiyle hiçe sayan RP'nin dış politika açılımlarına karşı, askeri kurum ve yetkililerin geliştirdiği tepkilerle açıklamak mümkün değildir. Dış politika yönetiminde beliren siyasal boşluk, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in DYP Genel Başkanı olarak bireysel önceliğini karşılaştığı parti içi sorunları çözmeye vermesiyle de yakından ilgilidir.

Dolayısıyla, Temmuz 1997'de kurulan Anavatan Partisi-Demokratik Sol Parti-Demokrat Türkiye Partisi koalisyon hükümetinde dış ilişkilerden sorumlu bir Dışişleri Bakanına yer verilmesi, tüm yurttaşlar için sevindirici bir gelişme olmuştur.

Notlar

- ¹ Bakınız, *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 19, Y. 4, C. 85, 2 Mayıs 1995; Esra Çayhan, 'Dünden Bugüne Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı', İstanbul, Boyut, 1997, s. 409.
- ² Necmettin Erbakan, 'İslam ve İlim', *Furkan*, 1993, s. 43; Serdar Şen, 'Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği Refah Partisi: Adil Düzen ve Kapitalizm', İstanbul, Sarmal, 1995, içinde ss. 74-75.
- ³ Refah Partisi, 'Türkiye'nin Gerçek Durumu Sebepleri - Teşhis', Ankara, Semih Ofset, t.y. c.a 1989.
- ⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 3, T. 1, C. 4, 15 Mayıs 1970, ss. 739-742; Esra Çayhan, 'Dünden Bugüne Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı', İstanbul, Boyut, 1997, s. 75.
- ⁵ 'Adil Ekonomik Düzen', Ankara, Semih Ofset Matbaacılık, 1991, s. 1. [Vurgulamalar benim.]
- ⁶ Necmettin Erbakan, 'Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri', İstanbul, 1991, s. 18 ve s. 22.
- ⁷ Ruşen Çakır, Ne Şeriat Ne Demokrasi - Refah Partisini Anlamak, İstanbul, Metis, 1994, s. 174.
- ⁸ 'Recep Tayyip Erdoğan ile söyleşi', *İstanbul Bülteni*, no. 3, s. 15; Şen, *Refah Partisinin Teori ve Pratiği*, içinde, s. 99.
- ⁹ Lale Sarıbrahimoğlu, 'Batı'ya Karşı Kozlarımız Olmalı', *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1996.
- ¹⁰ Fatih Çekirge, 'Erbakan İki Ay Sonra Konuştu', *Sabah*, 20 Eylül 1996.
- ¹¹ Özlem Herson ve Aslı Işık, 'Erbakan ABD'ye Meydan Okuyor' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 5 Ocak 1997.
- ¹² 'Gül: ABD'den İzin Almayız' başlıklı haber, *Milliyet*, 8 Ağustos 1996.
- ¹³ 'Sudan'da Zenginlikler Bizi Bekliyor' başlıklı haber, *Milli Gazete*, 4 Ocak 1997. [Vurgulamalar benim.]
- ¹⁴ Hüseyin Can, 'Müslüman 8'ler Ucuz Emekle Kalkınacak' başlıklı haber, *Radikal*, 14 Haziran 1997.
- ¹⁵ *Milli Gazete*, 3 Temmuz 1996.
- ¹⁶ 'Özal'ın Dış Politikasını İzliyoruz' başlıklı söyleşi, *Hürriyet*, 26 Ocak 1997.
- ¹⁷ 'Solana: Şoke Oldum' başlıklı haber, *Hürriyet*, 7 Şubat 1997.
- ¹⁸ Seyfettin Sarı, 'RP'li Yılmaz: GB'yi Kanla Çözeriz' başlıklı haber, *Hürriyet*, 16 Aralık 1995.
- ¹⁹ Aslı Aydıntaşbaş, 'Gül'ün Dikeni ABD'yi Rahatsız Etti' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 21 Şubat 1997.
- ²⁰ Taha Akyol, 'RP'li Koalisyon' başlıklı haber yorum, *Milliyet*, 10 Şubat 1996.

- ²¹ Selin Çağlayan, 'Dış Politikaya Refah Damgası' başlıklı haber, *Hürriyet*, 15 Aralık 1996.
- ²² Örsan K. Öymen, 'Dışişlerinde Erbakan İsyanı', *Milliyet*, 15 Ağustos 1996.
- ²³ 'Dışişleri Bastırdı Sudan'dan Vazgeçildi' başlıklı haber, *Milliyet*, 26 Eylül 1996.
- ²⁴ Zeynep Gürcanlı, 'Elçi Hoca'yı Uyarmış' başlıklı haber, *Hürriyet*, 11 Ekim 1996.
- ²⁵ Sedat Ergin ve Murat Bardakçı, 'Libya'da Gizlenen Skandal' başlıklı haber, *Hürriyet*, 14 Ekim 1996.
- ²⁶ Ergun Aksoy, 'MİT Hocayı da İzlemiş' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 26 Haziran 1997.
- ²⁷ Serpil Çevikcan, 'Diplomatik Skandal' başlıklı haber, *Milliyet*, 29 Mart 1997.
- ²⁸ Murat Kul, 'Hoca Bildiğini Okuyor' başlıklı haber, *Milliyet*, 5 Ağustos 1996.
- ²⁹ 'Bunalım Kapıda', başlıklı değerlendirme, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1996.
- ³⁰ Turan Yılmaz, 'Hoca: PKK İran'dan Geliyor' başlıklı haber, *Hürriyet*, 27 Eylül 1996.
- ³¹ 'Gül Sakıncıları Savundu', *Hürriyet*, 24 Eylül 1996.
- ³² Yalçın Doğan, 'Erbakan'dan Müthiş Açıklamalar' başlıklı haber yorum, *Milliyet*, 16 Mayıs 1997.
- ³³ Lale Sarıbrahimoğlu, 'Gaf Üstüne Gaf' başlıklı retrospektif değerlendirme yazısı, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1996.
- ³⁴ Ertuğrul Özkök, 'Tunus'tan Türkiye'ye Protesto' başlıklı haber yorum, *Hürriyet*, 30 Eylül 1996.
- ³⁵ Fatih Çekirge, 'MİT'in İran Raporu Erbakan'ı Etkiledi' başlıklı haber, *Sabah*, 21 Temmuz 1996.
- ³⁶ Sedat Ergin, 'Hoca, Rafsancani'ye Acaba Neler Dedi?' başlıklı haber yorum, *Hürriyet*, 19 Aralık 1996.
- ³⁷ 'Bunalım Kapıda' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1996.
- ³⁸ Fikret Bila, 'Hoca Konuştu: ABD Vurmasın' başlıklı haber, *Milliyet*, 20 Eylül 1996.
- ³⁹ 9 Kasım 1996 tarihli gazeteler. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada ise, kendilerinde böyle bir bilginin bulunmadığı ifade edilmiştir.
- ⁴⁰ Esen Ünür, 'Çiller'in APO Gafı Pahalya Patladı' başlıklı haber, *Hürriyet*, 16 Kasım 1996.
- ⁴¹ Barçın Yinanç, 'Apo'nun Adresi Suriye', *Milliyet*, 14 Ağustos 1996.
- ⁴² Bilal Çetin, 'Refah Ortamı Geriyor...', *Yeni Yüzyıl*, 28 Ocak 1997.
- ⁴³ Evren Değer, 'Ordu'nun 4 Rahatsızlığı' başlıklı haber, *Milliyet*, 22 Aralık 1996.

- ⁴⁴ Tutkun Akbaş, 'İktidarda Refah Açmazı' başlıklı değerlendirme yazısı, *Radikal*, 7 Şubat 1997.
- ⁴⁵ 'MGK'nın İran Uyarısı' başlıklı haber, *Radikal*, 12 Nisan 1997.
- ⁴⁶ 'Ekonomik Yaptırım ve Azeri Kozu' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1997.
- ⁴⁷ Özlem Hersan, 'Dış Politikaya Asker Eli' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 14 Nisan 1997.
- ⁴⁸ Ertuğrul Özkök, 'Kostümlü Prova' başlıklı haber yorumu, *Hürriyet*, 2 Mayıs 1997.
- ⁴⁹ 'Tehdidi Hükümet Belirler' başlıklı haber, *Hürriyet*, 14 Mayıs 1997.
- ⁵⁰ Turan Yılmaz, 'Erbakan'dan MİT'e Kritik Soru' başlıklı haber, *Hürriyet*, 16 Mayıs 1997.
- ⁵¹ Utku Çakırözer, 'Erbakan'ın MİT Manevrası' başlıklı haber, *Milliyet*, 16 Mayıs 1997.
- ⁵² Fatih Çekirge, 'Hoca'nın Terinin Nedeni' başlıklı haber, *Sabah*, 30 Mayıs 1997.
- ⁵³ Bu konuda yapılan bir değerlendirmede koalisyonun ilk ayı boyunca Çiller'in bakanlıkta geçirdiği 'toplam sürenin 16 dakika olduğu', ancak bu sürenin daha sonra 'bir saate çıktığı', 'bakanlığın artık bakan-sız yaşamaya alıştığı' dile getirilmektedir. Bakınız: 'Bakansız Bakanlık: Dışışleri' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 31 Mayıs 1997.
- ⁵⁴ 'Çevik Bir'den Çiller'e Ağır Eleştirisi' başlıklı haber, *Hürriyet*, 27 Haziran 1997.
- ⁵⁵ Ahmet Sever ve Barçın Yinanç, 'Çiller Orduya Çattı' başlıklı haber, *Milliyet*, 28 Haziran 1997.
- ⁵⁶ Yusuf Özkan, 'Genelkurmaydan Çiller'e Jet Yanıt' başlıklı haber, *Milliyet*, 28 Haziran 1997.
- ⁵⁷ Bu konuda yapılan bir değerlendirmede koalisyonun ilk ayı boyunca Çiller'in bakanlıkta geçirdiği 'toplam sürenin 16 dakika olduğu', ancak bu sürenin daha sonra 'bir saate çıktığı', 'bakanlığın artık bakan-sız yaşamaya alıştığı' dile getirilmektedir. 'Bakansız Bakanlık: Dışışleri', başlıklı değerlendirme, *Yeni Yüzyıl*, 31 Mayıs 1997.

Sonuç

■ Gencer Özcan

Refahyol hükümetinin ekonomi, siyaset ve dış ilişkiler alanındaki uygulamalarına bakıldığında, RP'nin ağırlıklı bir konum ve girişim üstünlüğü edindiği görülmüştür. Bu durum, RP'nin hükümetin büyük ortağı olmasının yanı sıra, DYP'nin, genel başkanının parti içi sorunlara öncelik vermesi, kendi başbakanlığı dönemini ilgilendiren soru önergelerinden kurtulmak için koalisyon ortağının desteğine duyduğu ihtiyaç yüzünden, alttan-alır tutumlar sergilemesi gibi nedenlerle ilişkilendirilebilir. Bu açıdan yaklaşıldığında, Refahyol hükümeti dönemi, RP'nin iktidar, siyaset ve demokrasi anlayışının sergilendiği bir dönem olması nedeniyle, ilgili çözümlemelerde DYP'den çok RP'yi odak alan bir bakış açısı daha açıklayıcı olabilir.

RP'nin iktidar anlayışı ve uygulamalarına bakıldığında karşılaşılan ilk olgu iktidarın yarattığı ekonomik olanakların parti tabanını güçlendirmeye dönük çalışmalara yönelik olarak kullanılmasıdır. Önder, RP'nin kamu kaynaklarının yönlendirilmesi ve kamu politikalarının oluşumu bakımından kendi tabanını yaratmak ya da korumak doğrultusunda sergilediği politik kararlılığın kayıt-dışı kesimlerin üzerine gidilmemesi ve KOBİ'lerin desteklenmesi gibi iki koşul eksende belirginleştiğine dikkat çekmektedir. Böylelikle, partinin ekonomik tabanını oluşturan orta ve küçük boy ekonomik ünitelerin korunması ve geliştirilmesi öngörülürken, çeşitli kaynaklardan taraftar kesimlere akan değerlerin birlikte RP'ye yakın kuruluş ve belediyelere değişik biçimlerde gerçekleştirilen kaynak transferlerinde görülen usulsüzlük ve/ya da yolsuzluklara ilişkin soruşturmalar bu ilişkinin bir başka belirtisi olarak değerlendirilebilir.

İktidar olanaklarının öncelikle partizanca kadrolaşma için kullanılması da aynı çerçevede ele alınabilir. Saybaşı, Hükümetin ilk günlerinde RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan tarafından

1600 yargıç ve savcıyı kapsayacak biçimde hazırlanan, ancak, neden olduğu toplumsal tepki karşısında görüşülmesi ertelenen atama kararnamesine kadrolaşma tutkusunun erken işaretlerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Kaldı ki kadrolaşma girişimleri izleyen günlerde ivme kazanmış, hükümete, 'personel istihdamının esas ve usullerini yeniden düzenlemek' üzere KHK çıkarma yetkisi tanıyan tasarının kapsamı, TBMM'de görüşülürken daha da genişletilmiştir. Yetki Yasası izleyen aylarda Cumhurbaşkanı Demirel tarafından veto edilmiş, hükümetin tasarındaki ısrarı üzerine, Cumhurbaşkanı Anayasa Mahkemesine başvurmuş, mahkeme Yetki Yasasını oybirliğiyle iptal etmiştir.

Hükümetin kuruluşunu izleyen günlerde, RP'nin kadrolaşmaya karşı DYP muhalefetini ve Cumhurbaşkanı'nın veto olasılığını devre dışı bırakmak üzere benimsediği bir başka kadrolaşma yöntemi de '**vekâleten**' atamadır. SSK bünyesinde açılan 2500 kişilik kadroya başvuran 90.000 kişi için toplu sınav gibi göstermelik ve baştan-sağma yöntemleri benimsenebilmesi kadrolaşma konusundaki tutkunun aldığı en çarpıcı görüntüleri oluşturmuştur. Refahyol'un sadece ilk altı aylık kadrolaşmasına ilişkin olarak yapılan bir hesaplama göre, yapılan atamaların sayısı 58.950'ye ulaşmıştır.¹ Kasım 1991'de kurulan DYP-SHP/CHP koalisyon hükümeti sonrasındaki 6 yıllık dönemde gerçekleştirilen toplam atama sayısının 166.627 olduğu gözönüne alındığında yapılan atamalar bakımından Refahyol'un ilk sırayı aldığı görülmektedir.² Bu bakımdan ilginçtir ki Refahyol'un son icraatı, belediyelerden kamu kurum ve kuruluşlarına, belediyelerden belediyelere ve kurumlardan kurumlara yönelik naklen atamaları serbest bırakan bir genelgenin yayınlanması olmuştur. Dışişleri Bakanlığı ve askeri bürokraside RP'li bir kadrolaşmanın önünü açacak girişimler de sürekli olarak siyasal gündemin ilk sıralarını işgal etmiş, ancak bu alanlardaki bürokrasinin uzmanlığa dayanan özerk yapılması aşındırma girişimlerinin etkisiz kalmasına neden olmuştur.

Parti programı niteliğindeki **Adil Düzen**'de, ekonomi, siyaset ve dış ilişkiler alanlarında kökten değişim çağrıları yapan bir

partinin iktidarı büyük ortak olarak paylaşması, Refahyol dönemi boyunca kurulu düzenin ne ölçüde değiştirileceği sorusunun da sürekli olarak gündemde kalmasına neden olmuştur. Ancak, RP'li yetkililer en fazla duyarlılık gösterdikleri Gümrük Birliği, Çekiç Güç, İsrail'le Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması ve faiz gibi konularda bile kolaylıkla geri adım atabileceklerini göstermiş, '**yırtıp atarız**' dedikleri Gümrük Birliği anlaşmasına değil, metnine karşı olduklarını; faiz konusunda ekonomik yaşamın gerçeklerinden haberdar olduklarını; hükümet pazarlıkları sırasında, ANAP'ın seçim bildirgesini bile imzalayabileceklerini açıklamışlardır. RP, Uzakdoğu ve Afrika gezilerinin yarattığı etkiler ve Başbakan Erbakan'ın konuk devlet başkanlarına siyasal görüşleri doğrultusunda telkinlerde bulunmak gibi ideolojik tutumlar bir yana bırakılacak olursa, sorguladığı sistemin dış politika alanındaki parametrelerini kendi değerleriyle tanımlama yönünde somut bir adım atmamıştır.

Sistem değişikliği yapmak adına yola çıkan RP'nin Anayasaya bile aykırı olan anti-demokratik yasaları değiştirmek, seçim yasasında düzenlemelere gitmek, yerel yönetimleri iyileştirmek gibi sorunlar karşısında içine girdiği sessizlik dikkat çekicidir. Sistemin temel parametrelerini yeniden değerlendirmek, can alıcı sorunlarını çözmeye yönelmek yerine, Taksim'e cami yaparak İstanbul'un **yeniden** fethedilmiş olacağını açıklamak, dinsel cemaat önderlerine Başbakanlıkta iftar yemeği sunmak vb. girişimler öne çıkarılmıştır. Kürt sorununa farklı yaklaşım getirmek adına, '**şefkat paketi**' açarak, tutsak kurtararak sorunu çözeceğini öne süren RP, '**kurban derisi**', '**baş örtüsü**', '**karadan hac**' gibi konuları da siyasal özgürlük sorunu olarak ortaya atmıştır. Bu yaklaşımlar, bir yandan RP'nin özgürlük anlayışının derinlikten yoksun, siyasal esneklikten uzak, tek boyutlu olduğunu ortaya koyarken, öte yandan, RP'nin sistem dışı bir parti olmadığını, ancak sistemi kendi ideolojik amaçları doğrultusunda kullanmayı amaçladığı noktalarını belirginleştirmiştir.

Dış politika alanında ise dinsel önceliklere dayandığı kanısı uyandıran açılımlara başvurulmuş, iç-dış politika arasında dolay-

sız koşutluklar kurulmaya çalışılmış, dış ilişkilere iç politik kaygılarla; ideolojik arayışlarla biçim verilmiştir. Dolayısıyla, uluslararası girişimlerin dış dünyadan çok, partinin iç dünyasına dönük mesajlar taşıyacak eylemler biçiminde tasarlandığı yolundaki izlenim ve kaygılar pekişmiştir. Kaldı ki RP'nin dış politika anlayışını irdeleyen nesnel araştırmalar, bu dönemde, ulusal niteliği gözardı edilen dış politikanın yetkili devlet kurullarıyla eşgüdüm sağlanarak yürütülmesi gerektiği türünden temel ilkelerin çiğnendiği konusunda hemfikirdir.

Refahiyol koalisyonu döneminin en temel özelliklerinden bir başkası ise, RP'nin kendi milletvekilleri tarafından hazırlanarak önceki hükümet döneminde TBMM'ye sunulmuş DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in Başbakanlığı dönemini ilgilendiren soruşturma önergelerine red oyu vermesinden de anlaşıldığı gibi, kamusal yolsuzlukların araştırılmasına yönelik soruşturmaların engellenmesi olmuştur. Engellemeler koalisyonun yürütmesini sağlamakla birlikte Adil Düzen çağrılarına kulak veren seçmenlerin bu düzene ilişkin kuşklarını da derinleştirmiştir.

Refahiyol dönemi, RP'nin öteden beri savunageldiği demokrasi anlayışı ve bu anlayışı sergileyen uygulamalar açısından ilgi çekici görüntülere sahne olmuştur. Saybaşı, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in Türkiye siyaset süreci çerçevesinde herhangi bir siyaset geleneğini temsil etmediğini, ilkeleri ya da belirli bir felsefesi de bulunmadığını, en belirgin özelliğinin ise her ne pahasına olursa olsun, iktidar odaklı bir tutum sergilemek olduğunu belirtmekte, ancak, Osmanlı devlet anlayışının sünni İslam yorumunu temsil eden RP ve partiyle özdeşleşen Erbakan'ın siyaset anlayışının daha açık terimlerle tanımlanabildiğine dikkat çekmektedir.

Saybaşı, **hak** ve **batıl** kavram çiftini RP'nin siyaset zihniyetini sergilemesi bakımından anlamlı bulmaktadır. '**Hak**' kavramı ilk elden çağrıştırdığının tersine, '**değişmeyen, her koşulda doğru**' anlamları verecek biçimde dinsel bir çerçevede anlaşıp kullanılmakta, '**batıl**' ise, bu kavramın karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle, çağdaş demokrasilerin temel bir kavramı

olan ve doğal haklar kaynaklı bir haklar öğretisine dayanan hak kavramının karşısına tanrısal kaynaklı haklar felsefesi yerleştirilmektedir. Sonuç olarak, yurttaşların özgür idaresine dayanarak devlete verdiği, dolayısıyla beklenen koşullar yerine getirilmediğinde geri alınabilecek yetkilere dayanan, insan hakları yerine, temelinde tanrısal kaynaklı haklar geçirilmeye çalışılmaktadır. Saybaşı, siyasal yaşamda her koşulda doğru olan ve değişmez gerçeklerin varlığının kabul edilmesiyle beraber seçmen kararlarına da gerek kalmayacağını vurgulamaktadır. Bu, RP ile demokrasi arasındaki uzlaşma götürmez ayrılığı sergileyen bir ayrıktır. Nitekim, Saybaşı aynı çerçevede, **Adil Düzen**'in sıraladığı insan hakları arasında seçme ve seçilme hakkının bulunmamasını da ayrıca dikkat çekici bulmaktadır.

RP'nin yurttaşlığa yaklaşımı da siyaset ve demokrasi anlayışıyla uyumludur. Saybaşı'nın özellikle vurguladığı gibi, RP'nin din egemen yurttaşlık anlayışıyla ilgili en anlamlı ipucu, kadın yurttaşlara biçtiği toplumsal rolün temel olarak özel alanla sınırlandırılması; dolayısıyla, kamusal alanın etkili konumlarının sadece erkek yurttaşlara açık olmasıdır. Bu durum, yurttaşların eşitliği ilkesini zedelemekle kalmamakta, yurttaşların yaklaşık yarısının kamusal alan dışına itilmesi, dolayısıyla, demokratik katılıma temel olacak kamusal haklardan yararlanmaması sonucunu da beraberinde getirmektedir.

Kamusal alanı daraltacak biçimde içeriği donatılan bir başka '**hürriyet**' ise, RP belgelerinde en önemli insan hak ve özgürlüğü olarak tanımlanan '**din ve vicdan hürriyeti**' kapsamında ele alınan, '**inandığı gibi yaşama ve ibadet hürriyeti**' içindeki, '**hukuk seçme hürriyeti**'dir. Bu özgürlüğün yaşama geçirilmesiyle birlikte karşılaşılan kaçınılmaz sonuç, kamusal alanın genişletilmesi bir yana, oluşturulmasının bile olanaksızlaşmasıdır. Kamusal alanın daraldığı ölçüde, siyasal bir sistemin gelişimi de güçleşmektedir.

Sonuç olarak, üst düzey parti yetkililerinin de zaman zaman açıklamakta bir sakınca görmedikleri gibi, RP, demokrasiyi siyasal iktidarı ele geçirmek için bir araç olarak görmektedir. Parti-

nin siyaset anlayışı, 'seçmenlerin mutlak çoğunluğu, RP'ye oy verdiği takdirde, iktidar partisi olarak istediğimizi yaparız' biçiminde ifade edilebilecek türden, siyasetlessiz bir mutlak iktidar beklentisine dayanmaktadır. Kaldı ki bu beklenti Genel Başkan Erbakan tarafından 'RP'nin üye sayısı seçmen sayısının yarısına ulaştığında seçim yapılmasına gerek kalmayacak, RP'li adaylar mazbatalarını noterden alacaklar' biçiminde dile getirilmiştir. RP'li üst düzey yetkililerin kendi söylediklerinin inanırlılığı konusundaki açıklamaları partinin seçmen ve seçim kavramlarına ilişkin anlayışını sergilemektedir. Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün, Şubat 1997'de ABD'de, Carnegie Endowment'da yaptığı bir konuşma sırasında, 'Seçmene verdiğiniz sözün önemi yoktur; şu anda ne yapıyorsanız önemli olan odur. Türk usulü politika budur' sözleri bu bakımdan yalın bir örnektir.³ Dolayısıyla, siyaset süreci, seçim ve seçmen gibi sözcüklerin, RP'li yöneticilere, inançlarına ters düşen ve kuralları kendilerince saptanmayan bir dizi zorunluluğu anımsatan kavramlar olduğu ileri sürülebilir.

Hükümetin kurulduğu günlerde beliren ve ortakların dış politika anlayışları arasındaki farklılıkların, sağlanacak bir eşgüdümle yaratıcı bir dinamizme dönüşebileceği, koalisyon ortağının koyaçağı rezervasyonların bazı sıkıntıların aşılmasında yararlı bir araç olarak kullanılabileceği, farklı görüşlerinin ayrımında ince ayarlı politikalar oluşturulabileceği yolundaki beklentiler gerçekleşmemiştir. Başbakan Erbakan ve Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün yönetiminde doğuya dönük açılımlar yapılmış; Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in denetiminde ise bir 'batı politikası' sürdürülmüştür. Bu yaklaşımın sonucunda, anılan dinamizmin yakalanması bir yana, doğu gezileri, Türkiye'nin dış politikasında çok başlılık sorununun hızla ayrılarak açığa çıkmasına neden olmuştur. RP ile özdeşleşen Libya ve İran ile ilişkilerin geliştirilmesi girişimlerinde olduğu gibi, bir dizi dış politika girişimi, hükümetin iki kanadı arasında da açık çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Sorun bu kadarla da kalmamış, dış politikada süreklilik ilkesini bütünüyle gözardı eden bu anlayışın sonucunda ulusal gü-

venlik ve dış ilişkilerden sorumlu yetkili kurumlar arasında yaşanan kopukluk, çekişmeye dönüşmüştür. Hükümet ile Genelkurmay Başkanlığı arasındaki ilişkilerin vardığı noktaya açıklık kazandırması bakımından, Nisan 1997'de başlatılan Çekiç Operasyonu öncesinde, Genelkurmay Başkanlığı 'karşı tarafa sızması' olasılığını dikkate alarak, hükümete, 'operasyonun ne zaman başlatılacağına ilişkin bir bilgi vermemesi' çarpıcı bir örnek oluşturmuştur.⁴ Çekiç Operasyonu sırasında Maliye Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında yaşanan ve basında geniş yer bulan 'ödenek bunalımı' da anılan gerilimin bir başka örneğini oluşturmuştur.

Hazırlık aşamasında enine boyuna tasarlanmamış; ilgili kurumların dışlandığı ya da telkinlerinin dikkate alınmadığı; uygulama aşamasında, ülkeden çok, bir partinin ve parti önderinin dış politikası yürütülüyormuşçasına seçmen kitlesini etkilemeye çalışan; dış politikayı uluslararası sorun çözmenin ve ilişki geliştirmenin bir yolu olmaktan çok, bir uluslararası düzeyde 'imaj' yaratma yöntemi olarak gören bir anlayış sergilenmiştir. RP seçmenin gözünde, dış ödemeler dengesinin düzeltilmesi gibi ekonomik sorunları İslam Ortak Pazarı kurarak; etnik ayrılıkçılık gibi siyasal ve sosyal sorunları Irak ve Suriyeli Müslüman Kardeşler katında kişisel girişimlerle anlaşıvermekle çözümleyebileceği beklentisini yaratmıştır. Dış politikaya 'partinin damgasını vurmaya' dönük çabalarla RP'nin demokrasi, siyaset ve yurttaşlık anlayışlarının birbirini bütünler nitelikte olduğu ortaya çıkmıştır. Yetkili kurum ve makamların gerçekleştirdiği dış geziler, temaslar ile dış politikaya ilişkin çıkış özelliği taşıyan açıklamalar ve girişimlerin eşgüdümünden uzak oluşu bu bakımdan örnek oluşturacak niteliktedir. Sonuçta hükümetin RP kanadı tarafından, dış politika alanında gerçekleştirilen açılımlara öteki odaklar tarafından geliştirilen tepkiler gündemi belirlemiş; tartışmalar sırasında dile getirilen görüşler dış politikada siyasal bir konsensustan uzaklaşıldığını açıklıkla ortaya ortaya koymuştur.

Dolayısıyla, İsrail ve ABD ile ilişkiler ve Kuzey Irak sorunu karşısında izlenen politikaların hükümet dışı odaklar tarafından

tasarlanması ve uygulaması gibi sorunları ülkemizin siyasal rejimine özgü niteliklerin dış ilişkiler alanında yarattığı sakıncalardan ibaret olduğunu düşünmek yanıltıcı olabilir. Bir başka deyişle durum sadece, Dışişleri Bakanlığı başta olmak üzere, ulusal güvenlik kurumları ve haberalma kuruluşlarının telkinlerini gözardı eden, geleneksel dış politika ilkelerini ideolojik saplantılar ve parti çıkarlarının etkisiyle hiçe sayan RP'nin dış politika açılımlarına karşı, askeri kurum ve yetkililerin geliştirdiği tepkilerle açıklanamaz.

Dış politika alanında askeri yapının girişim üstünlüğü bu nedenlerin yanı sıra, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in DYP Genel Başkanı olarak bireysel önceliğini karşılaştığı parti içi sorunları çözmeye vermesiyle de ilgilidir. Ülkenin dış sorunlarının Dışişleri Bakanının bireysel gündeminin dışında olması, dış politikanın uygulanması aşamasında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. DYP'nin sorumluluğu altında bulunduğu anlaşılan NATO ile ilişkiler alanında yaşanan yetki boşluğunun sonucunda, Türkiye, NATO'nun genişlemesi sürecinin son perdesini ciddi bir girişime başvurmaksızın izlemiş, Akgün'ün belirttiği gibi, koz olarak kullanılabileceği bir pazarlık olanağını yitirmiştir. Rusya'nın da karıştığı bir sıcak savaş ortamında karşı karşıya kalacağı riskleri arttırması nedeniyle, Türkiye'nin genişleme karşısında kayıtsız kalmasını ulusal çıkarlar bakımından pahalıya mal olabilecek bir ihmal olarak değerlendiren Akgün, genişlemenin onaylanması aşamasında, TBMM'nin ağırlığını hissettirmesi gerektiğine değinmektedir.

Dışişleri Bakanı Çiller'in, NATO genişlemesi ile AB'nin genişlemesi arasında kurduğu bağlantıyı temel aldığı görülen çıkışı bir yana bırakılacak olursa, kayıtsızlık, AB ile ilişkilerde de etkisini duyurmuştur. Çalışmasında, AB'ye üyeliğin, **'Topluluk/Birlik sistemi ve kurumsal çerçevesini kabul etmek ve bu sistemi uygulama kapasitesine sahip olmak'**tan geçtiğine değinen Çayhan, geçtiğimiz on yıl boyunca ülkeyi yönetenlerin üyeliğin yaratacağı yükümlülükleri üstlenebilmek için gereken, **'liberal demokratik bir siyasal sisteme ve iyi işleyen bir pa-**

zar ekonomisine sahip olmak' gibi koşulların yerine getirilmesi yolunda göstermesi gereken çabaları tavsattığına dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, RP'nin ulusal güvenlik ve dış ilişkilerde ideolojik yaklaşımlar benimseyerek uygulamaya çalıştığı politikalar, DYP'nin kayıtsızlığının da etkisiyle, yoğun uluslararası gelişmelerin yaşandığı onbir aylık Refahyol dönemi boyunca ulusal güvenliğe kayda değer bir katkı sağlayamamıştır.

RP, yurttaşların dinsel alt-kimliklerini kamusal alana taşımayı temel alan bir siyaset anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışı sergileyen ideolojik tutumlar ve partizan kadrolaşma onbir aylık Refahyol iktidarı boyunca pek çok uygulamada etkisini hissettirmiş; koalisyon hükümetinin ayırıcı özelliği durumuna gelmiştir. Bu tutumlara karşı ülke siyasal yaşamının etkili kurumları ve güç odakları tarafından geliştirilen tepkilerle ülke gitgide tırmanan bir siyasal gerginlik ortamına girmiştir. Koalisyon hükümetinin istifası ile gerginliğin yatışması sürecinde belirginlik kazandığı görülen iki gelişme, ülkenin siyasal yaşamı açısından uzun dönemli etkiler doğurmaya adaydır: Onbir aylık Refahyol iktidarı Türkiye'de askeri nitelikli kurum ve mercilerin fiili ve yasal etki alanlarını genişletmiştir. Siyasal yaşamımızın tüm alanlarında etkisi duyulan bu genişlemenin ülkemizde demokratik hukuk devletinin kurumsallaşması bakımından daraltıcı etkiler yaratarak çeşitli sakıncalar doğuracağı bilinen bir gerçektir. Öte yandan, onbir ay boyunca sergilenen uygulamalara duyulan tepkilerin tırmandırdığı toplumsal muhalefetin zaman zaman kendiliğinden girişimlerle, kitlesel boyutlara ulaşabilmesi, demokratik kitle örgütlerinin seferber edebileceği siyasal gücü de göstermiştir. Bu örgütlerin demokratik değerlere sahip çıkmak konusunda gösterdikleri duyarlılık, bu duyarlılığı eyleme dönüştürürken sergiledikleri siyasal olgunluk, yurttaşlar katında bu türden örgütlere duyulan saygının artmasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'de demokratik değerlerin yurttaşlarca benimsenmesi yolunda bir önemli dönemecin daha aşıldığına ilişkin umutları da pekiştirmektedir.

Notlar

- ¹ 'Korkunç Kadrolaşma' başlıklı haber, *Hürriyet*, 28 Temmuz 1997.
- ² İlgili çalışma Hikmet Sami Türk tarafından Devlet Personel Dairesi Başkanlığı verileri temel alınarak yapılmıştır. Çalışma, Refahyol dönemindeki toplam atama sayısını 58.985 olarak vermektedir. 20 Kasım 1991-28 Şubat 1996 tarihleri arasında görev yapan DYP-SHP/CHP koalisyon hükümetinin 4,5 yıllık iktidar süresinde yaptığı toplam atamanın 104.176 olduğu dikkate alındığında, Refahyol kadrolaşmasının ulaştığı boyutlar daha çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. '166 bin Partizan Kadro' başlıklı haber, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1997.
- ³ Devlet Bakanı Gül'ün Şubat 1997'de Amerikan Türk Konseyi (ATK) toplantıları çerçevesinde Abramowitz Vakfında yaptığı bir konuşmanın soru-cevap bölümünde de benzer bir ifade kullanmıştır. ABD'nin eski Ankara Büyükelçisi Martin Abramowitz'in 'Seçim meydanlarındaki sözlerinizle, politikalarınızla bugün uyguladığınız politikalar birbirini tutmuyor. Neden?' biçimindeki sorusuna, Gül, 'Türk politik sisteminde bu normaldir' biçiminde yanıt vermiştir. Bakınız: Aslı Aydıntaşbaş, 'Gül'ün Dikeni ABD'yi Rahatsız Etti' başlıklı haber, *Yeni Yüzyıl*, 21 Şubat 1997.
- ⁴ Elekdag'a göre, askeri yetkili, 'Refahyol hükümetini hareket hakkında aydınlattık dersek doğru olmaz; [v]ereceğimiz bilgilerin karşı tarafa sızmasından endişe ettik' diyerek 'askerle hükümet arasındaki gerginlik ve güvensizliğin inanılmaz boyutunu ve devletin içine düştüğü zaafiyeti tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdiği gibi, Refahyol'un hükümet etme yeteneğini fiilen kaybettiğini de ortaya koymaktadır.' Şükrü Elekdag, 'Hesaplaşma' başlıklı yorum, *Milliyet*, 19 Mayıs 1997.

